

R.

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS, DER CHRISTENEN.

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS, DER CHRISTENEN,

DOOR

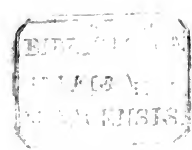
IJSBRAND VAN HAMELSVELD.

EEN EN TWINTIGSTE DEEL.

MET PLAATEN.

TE HAARLEM BIJ
FRANÇOIS BOHN,
MDCCCXI.

I N H O U D

VAN HET

EEN EN TWINTIGSTE DEEL.

ZESDE BOEK.

Bevattende het zesde tijdperk; beginnende met de Kerkhervorming in het begin der zestiende eeuw.

EERSTE AFDEELING.

Gefchiedenis der Kerkhervorming, in het begin der zestiende eeuw, tot den vrede van Pasfau.

ZES-

KER-

KERKELIJKE GESCHIEDENIS.

ZESDE BOEK.

BEVATTENDE HET ZESDE TIJDPERK; BEGINNENDE MET DE KERKHERVORMING IN HET BEGIN DER ZESTIENDE EEUW.

EERSTE AFDEELING.

GESCHIEDENIS DER KERKHERVORMING IN HET BEGIN DER ZESTIENDE EEUW, TOT AAN DEN VREDE VAN PASSAU.

VIERDE HOOFDSTUK.

Geschiedenis der Hervorming van Geneve.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Inleiding tot de Geschiedenis der Hervorming van Geneve.

De Geschiedenis der Hervorming van *Geneve*, hoe zeer slechts eene enkele stad, verdient echter eene afzonderlijke melding in de beschrijving der Kerkgeschiedenis van dit merkwaardig Tijdvak, uit hoofde van het groot belang der Kerk van *Geneve* en derzelver invloed op de verbetering van de leer en eeredienst in verscheidene aanzienlijke landen van *Europa*, van welke de Kerk van *Geneve* sedert vereerd is geworden als eene Moederkerk; alzoo zij, in het eerst, hunne voornaamste Leeraren van *Geneve* ont-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

vongen, die in de Scholen der groote mannen aldaar zich gevormd hadden.

Voornaamste Hervormers.

Gelijkerwijs *Zwitserland*, zoo als wij in het voorgaande *Deel* van ons werk gezien hebben, ten aanzien van de Hervorming, behalve aan ULRICH ZWINGLI, die zelve een *Zwitser* was, het meest te danken had aan *Duitschers*, welke uit *Duitschland*, bijzonder uit *Straatsburg*, gekomen, zich derwaards begeven hadden, om de Hervorming voortteplanten, dewijl in de noordelijke gedeelten van *Zwitserland* de Hoogduitsche Taal gesproken wordt, zoo werd in de zuidelijke deelen, het land van *Vaud*, het Graafschap *Neufchatel*, en ook te *Geneve*, de zaak der Hervorming meest bevorderd door Fransche Geleerden, onder welke de vermaardste geweest zijn WILLEM FAREL, PIETER VIRET of VIRETUS, en JAN CALVYN, van welke wij daarom vooraf eenig berigt zullen geven.

WILLEM FAREL.

WILLEM FAREL, wiens leven door ANCILLON, Predikant te *Berlyn*, beschreven is, werd in het jaar 1489 uit een adelijk geslacht te *Vapin* in *Daufinè* geboren. In zijne jeugd studeerde hij te *Parys*, en oefende zich met grooten lof in de Hebreeuwsche en Grieksche Talen; hij genoot de gunst en vriendschap van den vermaarden JACOBUS FABER STAPULENSIS, (J. LE FEVRE D'ESTAPLES,) van wien hij ook onderwijs ontving in de gezuiverde Euangelieleer, en die hem eenen post bezorgde in het Kollegie van den Kardinaal LE MOINE. Dezen post eenige jaren met roem bekleed hebbende, begaf hij zich met FABER naar *Maux*, bij den Bisschop

BRIS-

BRISSONET, die der nieuwe leere genegen was; hier het Euangelie van het jaar 1521 tot 1523 gepredikt hebbende, vertrok hij in dat jaar naar *Straatsburg*, alwaar hij van CAPITO en BUCERUS met opene armen ontvangen werd. In het volgende jaar 1524 kwam hij te *Bazel*, alwaar hij, tegen dank der Hoogeschool, op gezag van den Raad, openlijk eenige ſtellingen verdedigde, over de Heil. Schrift, als den eenigen regel des Geloofs, over het regtvaardigend geloof in CHRISTUS, zonder eenige eigene verdienſten, over het ongehuwde leven der Geestelijken, over de Monnikengeloften, Euangeliſche Raadgevingen enz. De haat der Geestelijkheid, hier door te meer tegen hem aangevuurd, vervolgde hem hier zoo ſterk, waar zelfs ERASMUS, die gansch geen vriend van FAREL was, door zijn uitvaren tegen hem, niet weinig aan toebragt, dat FAREL uit de ſtad gedreven zijnde, de wijk nam naar *Mompelgard*; alwaar hij, onder de beſcherming van den Hertog ULRICH van *Wurtemberg*, de zaak der Hervorming door prediken en ook door een openbaar geſprek met eenen Monnik wakker heeft voorgeſtaan, zoodat hij, binnen den tijd van twee jaren, het geheele Hertogdom met het licht van het Euangelie verlichtte. Zoo groot was zijn ijver voor de zaak der Hervorming, dat dezelve door niet weinigen geoordeeld werd, ſomtijds de mate te buiten te gaan. Zijne woorden en voordragt waren zoo hevig en geweldig, dat OECOLAMPADIUS zelve hem ſchreef, hij mogt zich matigen; „gij zijt gezonden," ſchreef OECOLAMPADIUS, „ om het Euangelie te prediken,

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

 „ niet

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

„ niet om te vloeken; ik prijs den ijver, indien „ maar de zachtmoedigheid niet ontbreke. Men „ moet wijn en olie op zijn' tijd en pas bij de won„ den gebruiken. Betoon u eenen Euangelist, maar „ geen' geweldigen Wetgever." Van zijnen ijver, die dikwijls van onvoorzigtigheid niet was vrij te plijten, gaf hij een voorbeeld te *Mompelgard*, alwaar hij, bij een' openbaren omgang, (*Procesfie*,) in welken het Beeld van den Heiligen ANTONIUS plegtig werd rondgedragen, dit Beeld den Priester uit de hand rukte, en het in het water wierp.

Dit bedrijf veroorzaakte een' geweldigen oploop; en FARELL, om het gevaar te ontgaan, moest deze ſtad verlaten, begevende zich naar *Bern*, en op raad van HALLER naar *Aigle*, onder het gebied van *Bern* gelegen, alwaar hij, onder eenen vreemden naam van WILLEM URSINUS, eene School opgerigt hebbende, de jeugd tevens in den Godsdienst onderwees, tot dat hij in het jaar 1527 weder onder zijnen eigenen naam openlijk aldaar predikte, en voorts in de omliggende plaatſen en oorden, niet zonder den hevigſten wederſtand der Geestelijkheid, die alles in het werk ſtelde, om 's mans arbeid vruchteloos te maken, en hem van ſtad tot ſtad te verjagen; in het jaar 1532 kwam hij met VIRET te *Geneve*, alwaar hij met zoo veel ijver werkzaam was, dat CALVIN in eenen Brief aan die van *Zurich* hem naderhand den Vader van de Vrijheid en van de Kerk aldaar genoemd, en getuigd heeft, dat die van *Geneve* alles aan hem verſchuldigd waren. Het was op den aandrang van FAREL, dat CALVIN

zich

zich liet overhalen, om zich te *Geneve* te vestigen, en zijnen dienst aan de Kerk aldaar toe te wijden, hoewel FAREL zelve kort daarna *Geneve* weder moest verlaten; vervolgens onthield hij zich sedert het jaar 1542 eenigen tijd te *Mets*, alwaar hij zijne eerste preek deed op het Kerkhof der Dominikanen, die te vergeefs met het luiden van de klok en door ander geraas hem poogden te beletten, dewijl FAREL voortvoer met eene inderdaad donderende stem zijne rede te vervolgen. Eindelijk vestigde hij zich in *Neufchatel*, alwaar hij tot den hoogsten ouderdom de zorg dier Kerk behartigde, zijnde in het jaar 1565 den 13den September in den ouderdom van 76 jaren overleden. Een man vol leeuwenmoed, zonderlinge tegenwoordigheid van geest, onvermoeide standvastigheid, en onvertsaagdheid in alle gevaren, en, hetgeen het voornaamste was, van onverbiddelijken ijver vóor de kerkelijke tucht en zuiverheid van zeden. Alle welke uitmuntende hoedanigheden, indien zij met eenen meer zachtmoedigen geest gepaard geweeet waren, hem tot eenen onvergelijkelijken man gemaakt zouden hebben (*). Hij heeft slechts weinige schriften nagelaten, ook zijn slechts enkele brokstukken van zijne brieven in het licht gegeven.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

PETRUS VIRETUS, (PIERRE VIRET,) de vriend van FAREL, door BEZA *een der voornaamste Euangeliedienaren van zijnen tijd* genoemd, bezat die zachtmoedigheid van aard en imborst, en die liefta-lig-

PETRUS VIRETUS.

(*) GERDES *Hist. Euang. Reform. T.* IV. *p.* 29-33.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ligheid in fpreken en fchrijven, welke aan FAREL ontbraken, en welke nog in de door hem nagelatene fchriften uitblinken.

Hij was een inboorling van het land van *Vaud*, alwaar hij in de ftad *Orbe*, behoorende onder het gebied van *Bern*, in het jaar 1511 het eerfte licht aanfchouwde. In zijne jeugd leide hij de gronden zijner letteroefeningen te *Parys*, en reeds vroeg kreeg hij fmaak in de gezuiverde Euangelieleer, zoodat hij reeds in het jaar 1531, en dus in het twintigfte van zijnen ouderdom, den gewijden dienst in zijne vaderftad aanvaardde, en denzelven met dien gelukkigen uitflag bekleedde, dat hij zeer velen, en onder dezen ook zijne ouders tot het aannemen dezer leer overreedde. Voorts bood hij FAREL de hand, in het verzamelen en inrigten der Gemeenten in dezen omtrek, bijzonder te *Laufanne*, zelfs, als CALVYN in het jaar 1541 gezonden was naar *Worms*, tot een mondgefprek aldaar te houden, hetwelk vervolgens naar *Regensburg* verlegd werd, heeft hij deszelfs plaats te *Geneve*, gedurende zijn afzijn, vervuld, en niettegenftaande velen tegenftand en hem aangedane moeijelijkheden, de zorg dier gemeente met lof behartigd. Van *Geneve* keerde hij weder naar *Laufanne*, alwaar hij vertoefde tot het jaar 1561, wanneer hij verreisde naar *Nimes* en vervolgens naar *Mompelier* in *Languedok*, in welke gemeenten hij eenigen tijd vertoefde, en in het hervormen der Kerken in *Frankryk* groote dienften deed, altijd echter tot zachtheid vermanende, en allen fchijn zelfs van oproerige gevoelens tegen den Koning

ning en de Regering tegengaande, gelijk onder anderen blijkt uit zijnen Brief, geschreven aan de Dienaren der Hervormde Kerk, toen te *Mompelier* vergaderd (*). Ondertusschen werd hij door de gemeente van *Lions* ten ernstigste uitgenoodigd, om haar met zijnen arbeid ten dienste te zijn, aan welk verzoek hij voldeed, tot het jaar 1563, wanneer in *Frankryk* bij Plakaat verboden werd: „ dat niemand den Protestantschen Godsdienst als Leeraar zou mogen bedienen, die niet in *Frankryk* geboren was;" waarop VIRET de gemeente van *Lions* verliet, eerst te *Oranje*, en van daar, op verzoek van de Koningin van *Navarre*, in *Bearn* kwam, in welk landschap hij in het jaar 1571 overleden is.

Hij heeft verscheidene schriften, grootendeels in de *Fransche* Taal, doch sommigen ook in het Latijn, nagelaten, in welke hij, in eenen aangenamen stijl, de leere van het Euangelie verklaart, of de gevoelens der Roomschgezinden, Herdoopers, en voornamelijk der Vrijgeesten en Deisten van zijnen tijd bestrijdt en wederlegt. De eerstgemelde wederleide hij niet alleen ernstig en nadrukkelijk, maar maakte ook hunne leerstellingen en kerkplegtigheden bespottelijk, bijzonder de leere aangaande de *Mis*, welke hij als eene *Geestelijke kwakzalverij* voorstelde in een' *Cento* of Hekelschrift, in het Latijn zamengesteld, uit woorden en verzen van oude Latijnsche Dichters.

VIRET wordt beschreven, als van een zwakkelijk lig-

(*) GERDES heeft denzelven geplaatst in zijne Bijlage op de *Hist. Evang. Ren. T.* IV. *n.* 6. *p.* 32.

na C. G Jaar 1517 tot 1552.

ligchaamsgeſtel geweest te zijn, welke nog vermeerderd was door een vergift, hetwelk hem eens te *Geneve*, door een' bediende van eenen Kanunnik aldaar was toegediend; ook had in het jaar 1533 een Priester hem verſcheidene zware wonden toegebragt, en voor dood laten liggen. Desniettegenſtaande was hij, op eene verbazende wijze, arbeidzaam, ten voordeele der Hervormde leere en in den dienst der Kerken, zoo door mondelijk en ſchriftelijk onderwijs, als door menigvuldige reizen ten behoeve van onderſcheidene gemeenten (*).

JOANNES CALVINUS

Onder het bovengemelde driemanſchap van Hervormers, wier arbeidzaamheid geſtrekt heeft, om de Hervorming in *Geneve* en het zuidelijk deel van *Zwitſerland* te vestigen, munt voornamelijk uit JOANNES CALVINUS, naar wien men, ſchoon ten onregte, den naam van *Calvinisten* aan de Hervormde Christenen gegeven heeft, die, in deze en gene bijzondere punten, van LUTHER en deszelfs volgeren verſchilden. Zijne geleerdheid, zijne arbeidzaamheid, zijne wijsheid, in het deftig beleiden van zaken, zoo in het Kerkelijke als in het Burgerlijke, want hij had grooten invloed op beide, zijn ijver, zijne liefde voor waarheid, zijne ſtandvastigheid en moed, en dit alles gepaard met godsvrucht en deugd, hebben hem in ſtaat geſteld, om het licht der Hervorming, niet ſlechts in één gewest of land, maar in verſcheidene landen van *Europa*, door zijne leer en ſchriften, en door die groote

(*) GERDES *l. c. T.* IV. *p.* 33-49.

JOANNES CALVINUS.

te mannen, die in zijne School en door zijne ſchriften gevormd waren, te ontſteken. Te gelijk echter heeft hij, gelijk doorgaans alle groote mannen, in alle eeuwen veel tegenſpraak moeten verduren; terwijl velen, zoo ten aanzien van verſcheidene punten van zijne Godsdienstleer, als van zijn gedrag, bijzonder in de zaak van MICHAEL SERVETUS, enz. beſchuldigingen tegen hem hebben ingebragt, welke, indien zij in allen deele met de waarheid inſtemden, zijnen roem niet weinig zouden bezwalken; doch welke bij een onbevooroordeeld onderzoek veel van derzelver kracht verliezen.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Eer wij de Geſchiedenis der Hervorming van *Geneve* verhalen, willen wij daarom vooraf het één en ander aangaande dezen grooten Kerkhervormer aanteekenen, betreffende zijn leven en karakter.

De eigenlijke naam van dezen Hervormer was JEAN CHAUVIN, doch, toen hij, in den ouderdom van twee en twintig jaren, de twee Boeken van SENECA *over de zachtmoedigheid*, (*de clementia*,) uitgaf, noemde hij zich, naar de gewoonte van de Geleerden van dien tijd, op den titel van dit eerſte door hem uitgegevene werk, LUCIUS CALVINUS, met welken naam CALVINUS of bij verkorting CALVIN, hij ſedert bekend is geworden. Zijne geboorteplaats was *Noyon* in *Pikardië*, alwaar hij in het jaar 1509 den 10den Julij ter wereld kwam. Zijne ouders, GERARD CHAUVIN en JEANNE LE FRANC, waren eerlijke lieden uit den middelbaren ſtand. Zijn Vader beſtemde hem al vroeg voor den dienst der Kerk, en hij ontving zijn eerſte onderwijs in de be-

en C. G. Jaar 1517. tot 1552

ginfelen der Letterkunde te *Parys*, van MATURINUS CORDERIUS, bekend door zijne zoo nuttige *Latijnfche Zamenfpraken*, welke nog veelal op de Latijnfche Scholen in gebruik zijn, die naderhand te *Geneve* de jeugd in de geleerde talen onderwezen heeft, en daar in hetzelfde jaar als CALVIN geftorven is. Deze zette zijne Letteroefeningen, bijzonder in de Wijsbegeerte, voort, onder eenen *Spaanfchen* Hoogleeraar, in het Kollegie van *Montaigu.*

Onze CALVIN gaf al vroeg blijken van naauwgezette godsvrucht en ftrenge zeden, daar hij in zijne jeugdige tijdgenooten en medemakkeren hunne ondeugden bij aanhoudendheid berispte, en zelf zich deugdzaam en godsdienftig gedroeg. Reeds had zijn Vader in het jaar 1521 eene Kapellaansplaats voor hem verkregen in de Kapelle van *Notre Dame de la Gefine*, in de Kerk te *Noyon.* In het jaar 1527 kreeg hij de Pastorij van *Marteville*, welke hij twee jaren later voor die van *Pont l'Eveque*, nabij *Noyon*, verwisfelde, alwaar hij ook ettelijke reizen gepredikt heeft. Ondertusfchen had CALVIN te *Parys* reeds door zijne verkeering met PETRUS ROBERTUS OLEVITANUS fmaak beginnen te krijgen in de zuivere leer, en zich met allen ijver toe te leggen op het lezen en onderzoeken van den Bijbel; zijn Vader voor de gevolgen hier van bevreesd en tevens voorziende, dat de beoefening der Regtsgeleerdheid zijnen zoon meer eer en voordeel zou kunnen aanbrengen, dan die der Godgeleerdheid, befloot nu eenen Regtsgeleerde van hem te maken; waartoe de jonge CALVIN, die nog niet in de Priesterorde getre-

treden en nog veel minder een Monnik was, gelijk sommigen ten onregte zich verbeeld hebben, maar wiens eenige verbindtenis met de Kerk tot hier toe alleen daarin bestond, dat hij de kruinscheering ontvangen had, zonder moeite zijne toestemming gaf, en afstand deed van den Kerkedienst, in het jaar 1534. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Ten einde zich nu in de Regtsgeleerdheid te oefenen, werd hij naar *Orleans* gezonden, alwaar hij de lessen van PETRUS STELLA naarstig bijwoonde, en zoo vele vorderingen in de Regtskunde maakte, dat hij nu en dan den post van Leeraar in de Regten zelf vervulde, gelijk hem bij zijn vertrek van daar de waardigheid van *Doctor* of Leeraar in de Regten om niet werd opgedragen. In zijne bijzondere Letteroefeningen bleef hij intusschen voortgaan met zich op de Godgeleerdheid te bevlijtigen, waarin hij, op eene ongemeene wijze, slaagde. Van *Orleans* begaf CALVIN zich naar *Bourges*, zijnde daartoe bewogen door de vermaardheid van den Regtskundigen ANDREAS ALCIATUS; tevens bleef hij zich bij aanhoudendheid toeleggen op het onderzoek der H. Schriften, en de beoefening der Godgeleerdheid; bijzonder besteedde hij eene ongemeene vlijt aan de Grieksche Taal onder den Hoogleeraar MELCHIOR WOLMAR, een' Duitscher, die ook de Leermeester is geweest van THEODORUS BEZA. Deze Hoogleeraar was zeer ingenomen met de gevoelens van LUTHER, hetwelk den lust tot een vrij onderzoek der waarheid in CALVIN meer en meer opwekte; de *Hebreeuwsche* en *Syrische* Talen werden door hem ook niet on-

aan-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

aangeroerd gelaten, als welke hij noodig oordeelde tot regt verstand der Bijbelboeken.

Gedurende CALVIN's verblijf te *Bourges* overleed zijn vader, hetwelk hem naar zijne vaderstad *Noyon* terug riep; doch hier zich slechts een' korten tijd hebbende opgehouden, vertrok hij naar *Parys*, in het jaar 1533, alwaar hij, in den ouderdom van 24 jaren, zijn eerste Boek in het licht gaf, te weten, de Verhandeling van SENECA *over de Zachtmoedigheid*, met eenen *Commentarius* of verklaring, waar van wij reeds gesproken hebben. Hier te *Parys* binnen weinige maanden bekend geworden met zulken, die in het geheim der Hervormde Leer waren toegedaan, hoedanige er thans in deze hoofdstad niet weinigen waren, en door hen met achting en onderscheiding behandeld zijnde, nam hij het vast besluit, om zich geheel aan de Godgeleerdheid toe te wijden, en aan de Hervorming der Kerk met al zijn vermogen te arbeiden, welk besluit hij, met onvermoeide standvastigheid en onbegrijpelijke werkzaamheid, tot het einde van zijn leven toe, getrouw is gebleven.

Ten dezen tijde hield NICOLAUS COP, tot Rector der Parijsche Hoogeschool benoemd, eene redevoering, tot welke CALVIN de stoffe had bijgedragen. Alzoo deze redevoering, door de vrijmoedige voorstellingen over den Godsdienst, welke daarin voorkwamen, aan de *Sorbonne* en het Parlement grooten aanstoot gegeven had, ontstond bij deze gelegenheid eene groote vervolging tegen de *Protestanten*, zoodat CALVIN ter naauwernood het gevaar ontkwam

van gevangen te worden; alhoewel nu deze beweging, door de tusschenspraak der Koningin van *Navarre*, bij haren Broeder, den Koning FRANCOIS, spoedig gestild werd, oordeelde CALVIN nogtans voor zich noodig, naar *Angoulême* te wijken, en van daar naar *Poitiers* en *Nerac*, alwaar hij aan FABER *Stapulensis* een bezoek gaf. Spoedig echter keerde hij weder naar *Parys*, alwaar MICH. SERVET hem tot een mondgesprek had uitgedaagd, hetwelk echter, door het achterblijven van SERVET, geen gevolg had.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Doch, dewijl de vervolging tegen de *Protestanten* in het jaar 1534 heviger ontvlamde, verliet CALVIN *Parys* op nieuw, en begaf zich naar *Bazel*, alwaar hij zijn zoo zeer vermaard werk: *Institutiones Religionis Christianæ*, of *Onderwijs in den Christelijken Godsdienst*, in het jaar 1535 (*), in het licht gaf, voorzien met eene Opdragt aan den Koning van *Frankryk*, welke, ten aanzien van inhoud, stijl en schikking, algemeen als onvergelijkelijk beschouwd wordt; gelijk het geheele werk met regt den roem van vrienden en vijanden heeft weggedragen, als uitmuntende in de keurigste netheid van stijl, en de dui-

(*) Deze eerste uitgave in 8vo was zonder naam, en behelsde het eerste ontwerp van dit werk. De volgende in 1536 was uitgebreider en droeg den naam van CALVIN op den Titel, doch in sommige afdrukfels las men ALCUIN. (VOGT *Catal. Libr. Rar.*) Vervolgens is het uitgegeven in 1539 enz. en naderhand in vele talen vertaald. GERDES *Scrin. Antiq. T.* II. *P.* I. *p.* 451. *sqq.*

na C. G. Jaar 1517. tot 1552. duidelijkheid van fchrijfwijze, als mede door de eenvoudigheid en klaarheid der bewijzen (*). CALVIN fchreef dit Boek ter verdediging der Proteftanten, en om de lasteringen te wederleggen, welke tegen hen werden uitgeftrooid, gelijk de Koning van *Frankryk* dus voorwendde, dat hij niet de Proteftanten, maar de Wederdoopers, die zich op den Geest beroemden, en alle Overheid verwierpen, in zijn Rijk te keer ging en ftrafte. Hierom fchreef dan CALVIN dit werk, in hetwelk hij de Christelijke leere op die wijze voordroeg, dat openlijk aan elk blijken moest, dat de Hervormden niets met deze Geestdrijvers gemeen hadden.

Na eenigen tijd in *Zwitferland* en *Italië* gefleten te hebben, befloot CALVIN, zich te *Bazel* of te *Straatsburg* te vestigen, doch in het jaar 1536 door *Geneve* reizende, werd hij door FAREL met zoo ernftige betuigingen overreed, om daar zijn verblijf te nemen, dat hij, gelijk hij zelve fchrijft, „ deszelfs donder, krachtiger dan die van PERIKLES," (FAREL dreigde hem met het oordeel van God!) „ niet durfde wederftaan, of het juk der beroeping „ weigeren op zich te nemen, hetwelk hij zag, dat „ hem van den Heere werd opgelegd." Hij nam derhalve de roeping tot Hoogleeraar op de School en Leeraar der Kerk in *Geneve* aan in het jaar 1536.

In

(*) Wien zijn deze regelen van PAULUS THURIUS onbekend:

Præter apostolicas, post Christi tempora, chartas,
Huic pepercre libro fecula nulla parem.

In dat jaar woonde CALVIN een mondgefprek bij, hetwelk, op bevel van de regering van *Bern*, gehouden werd, met de Roomschgezinden te *Lauzanne*, waardoor de Hervorming in die ftad en in het land van *Vaud* haar beflag kreeg. Tien ftellingen, door FAREL voorgefteld, maakten het onderwerp van dit mondgefprek uit: over de regtvaardigmaking door het geloof, zonder eenige werken; over CHRISTUS, den eenigen Middelaar; over zijne Dienaren en de Sacramenten; over de Biecht en *Abfolutie*; over de Overheid; het huwelijk; het verbod van fpijzen enz. Het gefprek duurde acht dagen, van den 1ften tot den 8ften October. De voornaamfte fprekers van de zijde der Hervormden waren FAREL, VIRET, PETRUS CAROLI en CALVIN, die echter flechts tweemalen de beurt van fpreken gehad heeft, en ANTONIUS MARCOURT, die eenmaal fprak; men bepaalde zich in het twistredenen bijzonder tot de Regtvaardigmaking en de Transfubftantiatie.

Op dit gefprek volgde eene geregelde Hervorming te *Laufanne* en in het land van *Vaud*, in het jaar 1537. Ook werd in gemelde ftad eene Hoogefchool opgerigt, waarbij de eerfte Hoogleeraren waren JOAN HEMBERT in de Wijsbegeerte en het Hebreeuwsch, en CONRADUS GESNERUS in het Grieksch; bij dezen werden in het jaar 1547 twee Hoogleeraars in de Godgeleerdheid gevoegd. GESNER werd opgevolgd door PIERRE NUNNEZ, en deze door THEODORUS BEZA, in het jaar 1549, die hier honderd Pfalmen van DAVID in Franfche Verzen vertaalde, welke met de vijftig, voorheen door CLEMENT MA-

ROT

ROT vertaald en berijmd, vervolgens in die gemeenten ingevoerd en openlijk gezongen zijn. PETRUS CAROLI heeft in het jaar 1537 van zijne Kerk afſtand gedaan, en naar *Frankryk* vertrokken zijnde, daar den Roomſchen Godsdienst weder aangenomen, na FAREL, VIRET en CALVIN van *Arianerij* beſchuldigd en vele opſchuddingen verwekt te hebben. Doch de Kerkeraad van *Lauſanne* en de Raad van *Bern* zelve regtvaardigde de drie Hervormers tegen deze ongegronde beſchuldiging. Maar, laat ons tot CALVIN wederkeeren.

CALVIN, te zamen met FAREL en CORALD, wien hij met zich te *Geneve* gebragt had, arbeidde ijverig aan het Hervormingswerk. FAREL ſtelde eene *Geloofsbelijdenis* op, welke eene verzaking des Pausdoms behelsde, en tevens een voorſchrift van zedeleer. Deze Geloofsbelijdenis begeerden de Leeraars, dat door het volk aangenomen en met eenen eed bekrachtigd zou worden, hetwelk na veel tegenſtribbelen geſchiedde; doch als men bevond, dat dezelve geenen genoegzamen invloed had op de zeden des volks, en dat de geest van tweeſpalt, welke de voornaamſte Familien tegen elkanderen tweedragtig maakte, daardoor niet gedempt werd, verklaarde CALVIN in zamenſtemming met de overige bedienaren van den Godsdienst, dat zij het Avondmaal niet konden houden, zoo lang deze onderlinge vijandſchappen in de ſtad heerschten, en men in dezelve alle Kerketucht en goede Zeden met voeten trad.

Ten zelfden tijde drongen die van *Bern* bij die van *Geneve* aan, om zich in zekere inſtellingen en ge-

gewoonten naar hen te schikken, welke te *Geneve* niet in gebruik waren. Men had namelijk in eene Sijnode te *Bern* vastgesteld, in het Heilig Avondmaal ongezuurd brood te gebruiken, men had doopvonten tot de bedieninge des Doops, ook vierde men te *Bern*, behalve den Zondag, nog het Kersfeest, Nieuwejaarsdag, den dag der aankondiging van JEZUS Geboorte en dien van JEZUS Hemelvaart; het een en ander had te *Geneve* geene plaats, en CALVIN, met zijne ambtgenooten, vond zwarigheid, om hier in verandering te maken, en die van *Bern* te wille te zijn.

Van deze gelegenheid maakten de tegenwoordige *Sijndici* van *Geneve*, zijnde het hoogste Overheidsambt, hetwelk voor een jaar bekleed werd, gebruik, om het volk te bewegen, dat men aan CALVIN en zijne ambtgenooten in het jaar 1538 de stad ontzeide; waarop CALVIN de wijk nam naar *Straatsburg*, alwaar hij eene *Fransche* Gemeente stichtte, en tevens tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid werd aangesteld.

Gedurende zijn verblijf te *Straatsburg* bleef CALVIN echter te gelijk zorgen voor de Gemeente te *Geneve*, welke hij niet alleen bij Brieven vermaande, aan die van *Bern* toe te geven, ten aanzien van het gebruiken van ongezuurd of ongedeesemd brood in het Avondmaal, maar welke hij bijzonder grooten dienst deed door zijnen ijver, om de pogingen van den Kardinaal SADOLET, Bisschop van *Carpentras*, te verijdelen, met welke deze de inwoners van *Geneve* trachtte te bewegen, om in den schoot der *Roomsche* Kerk terug

na C. G Jaar 1517. tot 1559.

rug te keeren. Hij schreef in 1539 een nadrukkelijk antwoord ter wederlegging op den listigen Brief van dezen Prelaat, en vermaande die van *Geneve* tot onderlinge eensgezindheid en standvastigheid in het geloof.

Twee jaren later werd hij gekozen, om tegenwoordig te zijn op eenen Rijksdag, welken de Keizer vastgesteld had te *Worms* en te *Regensburg*, om de Godsdienstverschillen bij te leggen. Hij ging derwaarts in gezelschap van BUCERUS, en had onder anderen een mondgesprek met MELANCHTHON.

Ondertusschen viel er eene geheele verandering in de regering te *Geneve* voor. Die regeringsleden, welke zijne verbanning bewerkt hadden, werden, beschuldigd zijnde van zware misdaden tegen het welzijn der stad, uit het bewind geweerd, waarop CALVIN door het volk teruggeroepen werd. Hij bewilligde noode hier toe, maar de aandrang was zoo sterk en ernstig, dat hij zich eindelijk liet bewegen, en in het jaar 1541 te *Geneve* wederkeerde, tot ongemeene blijdschap beide van den Raad en het volk. Van toen af leide hij zich met al zijn vermogen toe, om eene Kerkenorde te ontwerpen, eenen Kerkeraad aan te stellen, en Ouderlingen, Diakenen en Opzieners, tot het bestuur der Kerk, te doen verkiezen. Daar hij niet alleen een groot Godgeleerde, maar tevens een uitmuntend Regtsgeleerde was, vormde hij, in zamenstemming met de regering, in welker vergaderingen hij, gelijk ZWINGLIUS te *Zurich*, zitting had, een stelsel van Burgerlijke en Kerkelijke wetten, hetwelk, niettegenstaande de woelingen van velen, de goedkeuring des volks erlangde, en tot in on-

onze tijden is aangezien als een Wetboek der Republiek van *Geneve*.

Voorts stelde deze Hervormer eenen *Katechismus* op, uitgebreider dan den voorgaanden, en in vragen en antwoorden onderscheiden, in het Latijn en Fransch, welke naderhand in verscheidene Talen overgezet, en bij vele gemeenten in gebruik gebragt is. Onbegrijpelijk werkzaam in het waarnemen van zijn ambt, predikte hij, om de andere week, alle dagen, driemaal in de week hield hij zijne lessen als Hoogleeraar, alle donderdagen was hij, als Voorzitter in de Vergadering van den Kerkeraad, en des vrijdags in de Vergadering, in welke de Bijbel verklaard werd, in welke hij doorgaans eene voorlezing hield; ook woonde hij de vergaderingen van den Raad doorgaans bij; over de meeste Boeken der H. S. schreef hij uitleggingen; dan beantwoordde hij de vijanden en bestrijderen van den Godsdienst, dan schreef hij allerwege Brieven over de belangen der Kerk; want van alle oorden der Christenwereld zocht men zijnen raad, uit *Engeland*, *Frankryk*, *Duitschland*, *Polen* enz. zoodat men oordeelen mag, dat hij nog meer deed door zijne pen dan door zijne tegenwoordigheid, deelende hij door Brieven zijne raadgevingen en voorschriften mede; terwijl diezelfde hand tevens onledig was met het schrijven van geleerde werken.

Bij sommige gelegenheden echter, was hij in persoon werkzaam. Dus reisde hij in het jaar 1549 naar *Zurich*, omdat men hem verdacht gemaakt had, als leerde hij de *Consubstantiatie* in

 het

het Avondmaal; hij verklaarde zich hier zoo duidelijk, dat er eene *overeenstemming* werd vastgesteld van de Kerk van *Geneve* met de overige Kerken van *Zwitserland* en *Graauwbunderland*, welke deze Kerken sedert ten naauwste verbonden heeft gehouden. In het jaar 1556 toog hij naar *Frankfort*, om de geschillen te beslissen, welke de *Fransche* Kerk in die stad verdeelden. In het volgende jaar gaf de regering van *Geneve* twee aanmerkelijke besluiten uit; bij het ééne werden de dienaars van den Godsdienst gelast, op een' bepaalden tijd des jaars, verzeld van eenen Ouderling en eenen Wijkmeester, huisbezoeking te doen, en eene belijdenis des geloofs af te vorderen. Bij het andere, genomen zonder kennis van de Predikanten, werden alle Feestdagen, uitgezonderd den Zondag, afgeschaft. Evenwel werd dit besluit CALVIN kwalijk genomen, waarom hij ter zijner verdediging thans zijn werk schreef: *over de ergernissen.*

CALVIN was te meer verpligt, zijne eer te handhaven, dewijl de oude partijschap in *Geneve* nog tegen hem bleef woelen; en de gemeente in het jaar 1551 beroerd werd door HIERONYMUS BOLSEC, die de leer van CALVIN omtrent de volstrekte voorverordinering en vrijmagtige verkiezing openlijk in de Kerk onder de Preek tegensprak. CALVIN wederleide hem in dezelfde vergadering, waarop BOLSEC, door eenen der Assessoren van den Hoofdschout in hechtenis genomen, en nadat zijne zaak onderzocht, en ook het gevoelen der *Zwitsersche* Kerken was ingewonnen, als een rustverstoorder uit de stad geban-

bannen werd. Tot zulk een ftreng vonnis bragt, zegt men, zijn overig flecht levensgedrag ook veel toe. Deze BOLSEC was een Karmeliter Monnik van *Parys*, die, te vrij gepredikt hebbende, van daar gevlugt, en te *Geneve* gekomen was, alwaar hij, met verwerping van de Monnikskap, de Geneeskunde oefende. Hij werd vervolgens ook te *Bern*, en wel tot tweemaal toe, gebannen, en keerde, toen hij nergens door de Protestanten aangenomen werd, tot zijnen voorigen Godsdienst terug, waarna hij, om zich op CALVIN en BEZA te wreeken, eene gefchiedenis van het leven en de zeden van CALVIN en BEZA heeft gefchreven, vol bitterheid, logenen en laster.

na C G. Jaar 1517. tot 1552.

Ondertusfchen verbrak het geval met BOLSEC de vriendfchap tusfchen CALVIN en JACQUES DE BOURGOGNE, wiens vader BOUDEWYN een natuurlijke zoon geweest was van FILIPS *den Goeden*, Hertog van *Burgondië*. Deze JACQUES of JACOB VAN BOURGOGNE had den Roomfchen Godsdienst verlaten, en was getrouwd met JOLANTE VAN BREDERODE, uit den ouden ftam der Graven van *Holland*; hij had eene allernaauwfte vriendfchap aangegaan met CALVIN, waarvan de Brieven van dezen Hervormer aan hem getuigen. Maar dewijl hij BOLSEC als zijnen Geneesheer gebruikte, mishaagde hem deszelfs hechtenis en verbanning, en zocht hij denzelven, zoo veel hem doenlijk was, te befchermen. Hetwelk CALVIN aanleiding gaf, om de vriendfchap met hem te breken, en zelfs zich met hevigheid tegen hem uit te laten.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Na het uitbannen van BOLSEC, duurden de twisten over de Predestinatie of Voorverordinering steeds voort, en stegen in het jaar 1553 tot zulk eene hoogte, dat het geschapen stond tot een oproer te zullen komen, even gevaarlijk voor het Gemeenebest als voor de Kerk van *Geneve;* maar CALVIN kwam door zijne standvastigheid alles te boven, en wist zich en zijn gevoelen te handhaven. In datzelfde jaar gebeurde het gehandelde met MICHEL SERVET, waar van wij, op de behoorlijke plaats, nader zullen spreken. — Zekere BERTELIER, één der grootste drijvers tegen CALVIN en deszelfs leer, een man van sporelooze schaamteloosheid, gelijk BEZA hem beschrijft, om zijn slecht gedrag door den Kerkeraad in den Kerkelijken ban gedaan, beklaagde zich hier over bij de Overheid, terwijl velen ook mompelden, dat de Kerkeraad zich boven de Overheid te veel aanmatigde; waarop de Raad der Tweehonderd een besluit nam, dat de eindelijke beoordeeling over *Excommunicatie* of Ban aan de kennisneming der Overheid zou staan. Maar CALVIN, die geloofde, dat dit een regt was, hetwelk aan de Kerk behoorde, handhaafde zijn gevoelen zoo streng, dat hij, op den Predikstoel, na een scherp uitlaten tegen de verachters van het Heilig Avondmaal, met verheffing van hand en stem, in deze woorden uitbrak: *Maar ik zal mij eer laten dooden, dan dat deze hand aan de veroordeelde verachters van God het heilige des Heeren zou toereiken.* Nu onthield zich wel BERTELIER met de zijnen van de heilige tafel, maar CALVIN hier me-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

mede niet te vrede, dreigde zijn affcheid te zullen nemen, indien het befluit van den Raad niet werd ingetrokken; hetwelk dienvolgens in zoo ver gebeurde, dat het gefchorst zou blijven, tot men het gevoelen der vier *Zwitferfche* Cantons zou verftaan hebben.

In het jaar 1554 gaf CALVIN in het licht *eene wederlegging der leere van* SERVET, met bijvoeging der redenen, *waarom en in hoe ver* de Ketters van de Overheid behooren geftraft te worden. Hij fchreef dit werk, om het ongenoegen te bedaren, hetwelk velen lieten blijken over de doodftraf van dezen man, terwijl zelfs fommige goede en welmeenende lieden, fchrijft BEZA, dezelve afkeurden, en CALVIN's gedrag in dit opzigt hevig berispten. Tegen dit werk fcherpte een ongenoemde, onder den naam van MARTINUS BELLIUS, volgens BEZA, SEBASTIANUS CASTELLIO, zijne pen; om wien te wederleggen BEZA zijn Boek gefchreven heeft: *over het ftraffen der Ketters met den dood*, waar van in het vervolg nog iet zal moeten gezegd worden.

Eindelijk werd er in het jaar 1555 nog eene zamenzwering gefmeed, ten einde de Kerketucht en de leere van CALVIN te vernietigen, en eene omwenteling in de ftad te verwekken, doch dezelve werd ontdekt en met den dood van eenigen en het bannen van anderen geftraft. Thans kwam ook het verzocht gevoelen der *Zwitferfche* Kerken nopens de Kerkelijke tucht, waar bij het ontwerp van CALVIN omtrent de Kerketucht werd goedgekeurd, gelijk hetzelve daar op door het volk van *Geneve*

na C. G Jaar 1517 tot 1552

met algemeene ſtemmen is aangenomen en bevestigd.

Eindelijk in het jaar 1559 is ook door toedoen en bezorging van CALVIN de Hoogeſchool te *Geneve* opgerigt, en ten behoeve van dezelve een treffelijk gebouw geſticht. De School werd voorzien met negen Onderwijzers der jeugd en voorts met openbare Hoogleeraren in alle wetenſchappen.

In dezen werkzamen ijver, om alles te doen voor de Kerken, die zijne leerſtellingen volgden, volhardde deze groote man, tot den dag zijns doods toe, zijnde onophoudelijk bezig; meest zag men hem met de pen in de hand, zelfs als ziekte hem aan zijn bed kluisterde, niettegenſtaande hij van een zwakkelijk ligchaamsgeſtel was, mager en neigende tot teering. Hij overleed den 27ſten Mei 1564, hebbende den ouderdom van 54 jaren en ruim tien maanden bereikt.

De ſchriften van dezen onvermoeiden man zijn in negen Deelen bijeen uitgegeven te *Amſterdam* in het jaar 1671. De voornaamſte onder dezelve zijn, zijn *Onderwijs in den Christelijken Godsdienst*, waarvan wij reeds geſproken hebben, en zijne verklaringen over genoegzaam alle de Boeken der Heil. Schrift, uitgezonderd de Openbaring van JOANNES, over welke iemand meldt, maar zonder aanwijzing, op welk gezag, dat CALVIN dit oordeel zou gegeven hebben: „ niet te weten, wat een zoo duister „ Schrijver wilde, omtrent wien men het ook on„ der de Geleerden niet ééns was, wie of hoeda„ nig hij geweest zij.” Hoe het zij, zeker is het, dat CALVIN, in het verklaren der Profeten en Pſalmen,

men, doorgaans den geſchiedkundigen en zedelijken zin heeft opgeſpoord, en dezelve niet dan in den tweeden hoogeren of tijpiſchen zin op CHRISTUS en het Nieuwe Testament heeft toegepast, waar uit een *Luthersch* Godgeleerde aanleiding heeft genomen, om hem niet zonder bitterheid eene beſchuldiging van *Joodschgezindheid* aan te wrijven, waar tegen hij, met grond, door anderen is verdedigd geworden (*). na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

CALVIN trouwde, toen hij omtrent dertig jaren bereikt had, op aanraden van zijnen vriend MARTINUS BUCERUS, te *Straatsburg*, IDOLETTA VAN BUREN, weduwe van JAN STERDER, die, tot de Wederdoopers behoord hebbende, tot de gevoelens van CALVIN was overgegaan. Zij had kinderen bij haren eerſten man, en baarde haren tweeden man, CALVIN, eenen zoon, doch die jong geſtorven is. De moeder ſtierf in het jaar 1549. Het blijkt uit CALVIN's Brieven, dat hij het verlies dezer echtgenoote zeer betreurde. Niet ongepast is hier de taal van onzen Hervormer, op het verwijt, den Hervormeren door de *Roomſchen* gedaan, van den oorlog tegen *Rome* om dezelfde reden te hebben aangevangen, als waarom de *Grieken* dien tegen *Troje* voerden, te weten, om eene vrouw. „ Zij, die dit „ verſieren," ſchrijft CALVIN, „ moeten mij daar„ van ten minſten uitzonderen. Ik was onder de „ Paus-

(*) ÆGID. HUNNIUS *Calvinus Judaizans*, *Wittemb.* 1595. 8*vo.* en daar tegen DAV. PAREUS in zijn werk onder den titel: CALVINUS *Orthodoxus*.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

„ Pausfelijke Tijrannij, waar uit de Heere mij verlost heeft, vrij om eene vrouw te nemen; ik heb „ desniettegenftaande vele jaren ongehuwd geleefd. „ Na den dood mijner huisvrouw, inderdaad een „ voorbeeld van deugd, is het reeds anderhalf jaar, „ dat ik wederom vrijwillig ongehuwd blijve." In dezen ongehuwden ftaat is hij ook tot zijnen dood toe gebleven.

THEODORUS BEZA, die ons 's mans leven befchreven heeft, verklaart, ten befluite van die levensbefchrijving, dat hij „ *in dezelve aan allen een voorbeeld van het leven en den dood van eenen Christen heeft voorgefteld, hetwelk gemakkelijker viel te lasteren, dan na te volgen.*" Inderdaad, onbetwistbaar is het, dat CALVIN een waarlijk groot man geweest is; niemand kan hem grondige geleerdheid, fchrandere wijsheid, onvermoeide arbeidzaamheid en onwrikbare ftandvastigheid betwisten. Zijne zeden en gedrag zijn ook, van zijne jeugd af, buiten alle opfpraak, en worden algemeen erkend, voorbeeldig geweest te zijn. Zijne ingetogene kuischheid, zijn matige foberheid, zoodat hij ten minften tien jaren lang zich met eenen foberen maaltijd eenmaal daags heeft vergenoegd, en voornamelijk zijne onbaatzuchtigheid, is van vrienden en vijanden erkend. Hij, die zoo veel arbeids ondernam, ten dienfte der Kerk, en een zoo zwaarwigtig ambt zoo loffelijk bekleedde, trok flechts eene geringe jaarwedde voor zijnen dienst, en weigerde eene hoogere wedde aan te nemen. Herhaalde keeren plagt hij den genen, die hem reeds bij zijn leven inhaligheid en

en gierigheid verweten, toe te voegen: *Zoo ik bij mijn leven u niet kan overtuigen, dat ik niet geld zuchtig ben, mijn dood zal dit openbaar maken.* Dit is gebeurd; de man, die zoo veel roems en achtings verworven had, liet, na eene reeks van jaren met de grootſte ſpaarzaamheid geleefd te hebben, niet meer dan driehonderd Kronen aan zijne erfgenamen achter, en onder deze nalatenſchap waren nog zijne Boeken begrepen, die voor eenen hoogen prijs verkocht werden. Als een ſterke trek zijner onbaatzuchtigheid, verhaalt BAYLE, dat, wanneer CALVIN van *Straatsburg* vertrok, om naar *Geneve* weder te keeren, de *Straatsburgers* begeerden, dat hij het voorregt van het Burgerſchap dier ſtad zou behouden, als mede de inkomſten van eene Prebende, hem toegeſchikt. De eerſte dezer aanbiedingen aanvaardde hij, doch de laatſte ſloeg hij volſtrekt af.

Met dit alles ontbrak het niet aan beſchuldigingen, welke men tegen CALVIN heeft aangevoerd, reeds bij zijn leven, en na zijnen dood, welke nog zelfs in onze dagen telkens herhaald worden. Van zulke openbare leugens en lasteringen, dat hij te *Noyon* om zijn ſlecht gedrag gegeesſeld en gebrandmerkt en vervolgens uitgebannen zou wezen; dat hij de genezing van zijnen zoon bij den Heil. HUBERT gezocht en aan dien Heiligen toegekend zou hebben en dergelijke, behoeven wij niet te ſpreken. Zij zijn al te tastbaar ongerijmd, dan dat zij in eenige aanmerking behooren te komen. Maar, men heeft hem beſchuldigd en beſchuldigt hem nog van geestelijken hoog-

hoogmoed en heerschzucht; van wreedheid en liefdelooze onverdraagzaamheid; en eindelijk vindt men in zijne leere zeer veel te bedillen (*).

Het is hier de plaats noch ons oogmerk, eene ver-

(*) Men heeft onlangs in het *Hollandsch* vertaald een Fransch werk van LANTHIER, *Les Voijageurs en Suisse*, onder den titel: *De Reizigers in Zwitserland*, *Amsterd.* 1810. In het Iste *Deel*, *Bladz.* 17. dezer vertaling lezen wij eene schetse van het karakter van CALVIN, door eenen Horologiemaker te *Geneve*, zoo het heet, ontworpen; „ Onze voorouders," zeide hij, „ beschouwden hem als een „ wonderbaarlijk mensch; dit is hij in der daad door de „ verhevenheid zijner denkbeelden, door zijne belange„ loosheid; maar de onbuigzaamheid van zijn karakter, „ zijne verwaandheid, zijne trotschheid, en de straf van „ SERVET, die eertijds zijn vriend was, maken zijne na„ gedachtenis bij alle gevoelige harten gehaat." En *Bladz.* 15. zegt de Schrijver zelf: „ CALVIN ontkent „ den vrijen wil, en beweert, dat God ons geschapen „ heeft, om eene prooi der Duivelen te worden, dewijl „ hem zulks behaagt. — In onze dagen zou men wel „ een middel ter zijner verbetering gehad hebben."

Aldaar. „ Hij predikte dagelijks, en gaf driemalen „ 's weeks lessen in de Godgeleerdheid."

Bladz. 16. „ Hij werd de wetgever en leeraar der „ stad; de zeden van dien tijd leveren een tafereel van „ losbandigheid, muitzucht en misdrijven op."

LANTHIER verhaalt ook op die Bladzijde: dat bij eene pest in het jaar 1542 de Bedienaars van den Godsdienst weigerden de ongelukkigen in het Hospitaal te bezoeken,

verantwoording voor CALVIN te ſchrijven; doch zoo veel eischt de pligt van den waarheidlievenden Geſchiedſchrijver, dat hij alles, zoo veel mogelijk, in het regte licht plaatſe, ten einde elken Lezer in ſtaat te ſtellen, de waarheid te kunnen zien en beoordeelen. Wat

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ken, maar CALVIN bood zich daartoe aan, alhoewel men hem daar van terug hield, omdat men zijn leven te dierbaar achtte.

Aangaande SERVET lezen wij daar *Bladz.* 17. „De verſchrikkelijke ſtraf van MICHEL SERVET zal de nagedachtenis van CALVIN voor eeuwig brandmerken. Deze Spanjaard, in de Geneeskunde en Godgeleerdheid geoefend, had de (n) ligtgeraakte (n) CALVIN door brieven aangevallen, die invloed genoeg bezat, om hem te *Vienne* in het *Dauphineeſche* gevangen te doen nemen. SERVET, de gevangenis ontkomen zijnde, was onvoorzigtig genoeg, om door *Geneve* te reizen. Zijn onverzoenlijke vijand deed hem vastzetten, en op den 27ſten October 1553 ten vure doemen. SERVET moest twee uren lang de ijsſelijkſte folteringen ondergaan, omdat de vlammen door den wind van hem werden verwijderd. In zijne wanhoop riep hij uit: „Wat ben ik ongelukkig! hoe nu! kon men dan voor 100 ſtukken goud, en de kostbare *Collier*, welken men mij ontnomen heeft, geen hout genoeg koopen, om mij te ſpoediger te verteeren!"" Hoe wordt hier lof en laster onder een gemengd! hoe hatelijk alles verdraaid! In welk een valsch licht wordt de leer van CALVIN voorgeſteld! En de Hollandſche Vertaling zwijgt op dit alles, zonder de minſte aanmerking te maken.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

Wat dan de eerste beschuldiging betreft, waar in men CALVIN trotschheid, geestelijken hoogmoed, heerschzucht en onverzettelijke hardnekkigheid in het doordrijven van zijn stuk te last legt; daaromtrent behoort men in het oog te houden: Niets is zekerder, dan dat de zeden, ten dezen tijde, over het geheel, ten uiterste verbasterd waren; de aanhang, dien CALVIN in zijne schriften den aanhang der *Libertijnen* of Vrijgeesten noemt, welke de losbandigste gewoonten in zijne bescherming nam, en niet alleen met gesprekken en daden, maar zelfs door geweld verdedigde, was zoo wel talrijk als vermogende. De Hervormers drongen daarom allen op eene herstelling der zedetucht aan; alhoewel zij in de keuze der middelen en in de wijze van het Kerkbestuur te dien einde niet één en hetzelfde gevoelden. Bij voorbeeld, ZWINGLIUS kende aan de Burgerlijke Overheid alleen de magt toe, om de overtredingen te straffen, en wilde aan de Kerk zelfs het gezag niet toestaan, om onwaardige leden uit haar midden te weren, door uitsluiting of ban. CALVIN daartegen beschouwde de Kerk als eene maatschappij, die in Kerkelijke zaken eene magt bezat, om aan hare leden eene Kerkenorde en Wetten voor te schrijven, omtrent de wijze van bestuur, en om de overtreders uit haar genootschap te weren, waaromtrent hij tot strengheid geneigd was. Beiden ondertusschen hadden dezelfde bedoeling, de verbetering der zeden en de bewaring van deugd en godzaligheid. Beiden waren tevens in het burgerlijke schrandere en wijze mannen, die der Overheid met

raad

raad en daad bijſtonden, en ook het burgerlijk welzijn van het land, hetwelk zij als hun vaderland erkenden, poogden te bevorderen; dit deed ook LUTHER, dit deden andere Hervormde Leeraars. Waarom beſchuldigt men dan CALVIN zoo bijzonder deswegens van verwaandheid en geestelijke heerschzucht? Heeft hij dan de ſtad *Geneve* zoo ſlecht geraden? Heeft zij reden gehad zich van de inrigting, met zijne medewerking ingevoèrd, te beklagen, met welke zij twee eeuwen lang gelukkig is geweest? na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Voorts verſchilde CALVIN van ZWINGLIUS in de leere van het Avondmaal, en de tegenwoordigheid van JEZUS ligchaam en bloed in hetzelve. ZWINGLIUS wilde alleen denken aan eene *figuurlijke* tegenwoordigheid van CHRISTUS ligchaam en bloed, als afgebeeld door de *teekenen* van brood en wijn, merkende een godvruchtig aandenken aan den dood van JEZUS, en aan de weldaden, daar door voor het menschdom verworven, aan, als de eigenlijke bedoeling van het Heilig Avondmaal. Daar nu LUTHER eene *eigenlijke* tegenwoordigheid van JEZUS ligchaam en bloed bij het Avondmaal leerde, hetwelk men *Conſubſtantiatie* noemde; hield CALVIN tusſchen deze beide gevoelens eenen zekeren middelweg, erkennende eene *wezenlijke*, hoewel *geestelijke* en *ſacramenteele* tegenwoordigheid van CHRISTUS bij het Avondmaal, hetwelk hij dus niet alleen als een *teeken* maar ook als een *zegel* beſchouwde, zonder daarom eene *Impanatie* te ſtellen, veel min dat zijn gevoelen eenige overeenkomst zou hebben met

de

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

de *Transsubstantiatie* der Roomschgezinden, gelijk de Bisschop BOSSUET en de Jesuiet COURRAYER willen beweeren, van welke hij zeer verre af was.

Maar voornamelijk heeft men het ten allen tijde zeer sterk geladen op CALVIN's gevoelen aangaande de *Predestinatie* of Goddelijke voorbeschikking omtrent het zalig of niet zalig worden der menschen. Men heeft zijn gevoelen daaromtrent voorgesteld als eene, God ten hoogste onteerende, eene wreede, ja eene *gruwelijke* leere (*). Doch, men heeft 's mans gevoelen eerst moeten verdraaid voorstellen, en dan met gevolgen moeten bezwaren, welke hij nooit erkend noch aangenomen heeft, eer men hetzelve op deze wijze kon aanvallen. Trouwens, hoe zeer hij leerde, dat de eindelijke bestemming van des menschen lot afhange van Gods oppermagtig welbehagen, volgens deszelfs eeuwig voornemen en den raad zijns willens: tevens echter hield hij ten sterkste staande, dat dit Goddelijk besluit wijs, heilig, regtvaardig en goed zij; onze menschelijke wil is, volgens dit gevoelen, niet vrij, maar in alles van God afhankelijk, en te-

(*) CALVIN schreef *Inst. L.* III. *C.* 23. § 7. *Decretum horribile quidem fateor cit.* Dit vertaalde men: „ Ik beken wel, dat het een gruwelijk besluit is." Op welke vertaling het opschrift rust van het bekende gedicht van VONDEL: *Decretum horribile. Gruwel der verwoesting.* Ondertusschen is niets zekerder, dan dat CALVIN, die goed Latijn verstond, aan het woord *horribile* nooit de beteekenis van *gruwelijk* heeft kunnen geven.

tevens, ſedert den zondenval, ſlaafsch, onder de zonde als verkocht; en nogtans drong CALVIN tevens ten ſterkſten aan op de verpligting van den mensch tot geloof, godzaligheid en deugd; als men LUTHER's werk *over den ſlaafſchen wil* gelezen heeft, zal men gronden hebben, om te gelooven, dat deze beide Hervormers in deze leerſtellingen der voorverordinering en van den niet vrijen, maar afhankelijken thans ſlaafſchen wil der menſchen vrij na overeenkwamen. Waar mede heeft CALVIN dan bijzonder zoo vele hatelijke verwijtingen verdiend? Ook had zijn gevoelen omtrent deze ſtukken volſtrekt geen' nadeeligen invloed op zijne zedeleer en de beoefening van godsdienst en deugd, zoo van hem zelven, als tot welke hij anderen vermaande. ,, Men moet niet gelooven," ſchrijft hij ergens, ,, dat men in de ware Kerk leeft, wanneer men de ,, vruchten daar van niet kan vertoonen. Wij zijn ,, ſlimmer, dan de onbekeerden, wanneer wij met ,, hunne ondeugden behebt zijn. Daarom laat ik ,, mij van niemand door woorden verleiden, wanneer hij zegt, dat hij onze partij zij toegedaan."

Daar wij, in het vervolg, te zijner plaatſe, van de leer en den dood van MICHEL SERVET zullen moeten ſpreken, zullen wij daar gelegenheid vinden, om door het onzijdig verhaal van deszelfs geſchiedenis in ſtaat geſteld te worden, om het aandeel, hetwelk CALVIN in dezelve gehad heeft, en zijn gedrag juister te beoordeelen, en te zien, of hetzelve hem als eenen man van een zoo ſlecht karakter zal openbaar maken, als hem, ook nog in onzen tijd,

deswegens door velen wordt toegeschreven. Zoo veel zeggen wij hier slechts vooraf; dat geen personeele haat van CALVIN tegen SERVET, of eenige andere lage hartstocht invloed gehad hebbe op zijn gedrag jegens denzelven; dat men niet geheel los en driftig tot den dood van SERVET is voortgegaan, maar dat de regering van *Geneve* deswegens de overige Zwitsersche gemeenten van *Zurich*, *Schafhausen*, *Bazel* en *Bern* vooraf heeft geraadpleegd; dat CALVIN zelf een geschrift ter zijner verdediging in dit geval opgesteld en uitgegeven, en ook tevens zijne meening over de straf der Ketters verklaard heeft, hetwelk naderhand door THEOD. BEZA nader opgehelderd is, gelijk wij in het vervolg zien zullen; waarmede toenmaals het algemeen gevoelen overeenstemde, namelijk, gelijk BEZA zich uitdrukkelijk verklaart, van zulke Ketters, die inderdaad bedoelden, de beginselen van godsdienst en deugd te vernietigen, en die de rust en goede orde in den burgerstaat stoorden en het onderste boven keerden; verders verdient men op te merken, dat CALVIN aanrandingen van zijne eer, kwaadaardige verdraaijingen van zijne leer en gedrag, murmureren over zijne strengheid en naauwgezetheid in vele gevallen, met edelmoedigheid over het hoofd heeft gezien, en met die verhevenheid, welke aan groote mannen eigen is, te meer, daar hij in de getuigenissen van alle deugdzamen en braven de beste verdediging vond, alleen kon hij niet dulden, dat de waarheid opzettelijk werd aangevallen. „ Men tergt „ mij," schrijft hij, „ maar ik zal zwijgen. Mij

„ kan

„ kan men beleedigen en hoonen, maar de waar-
„ heid moet men onaangeroerd laten. Onze Heer
„ ſprak ook nooit eer, dan als men zijne leer aan-
„ tastte. En waarom zou ik mij een beter lot
„ wenſchen, dan hij had?" Dan werd hij ijverig, wanneer hij waarheid en godsvrucht zag verachten, dit maakte hem geſtreng, doch niet zoo zeer tegen de menſchen, als tegen de ondeugd, waar aan zij zich ſchuldig maakten. Volgens zijn galachtig temperament, was hij aan drift onderhevig, en deze, gevoegd met zijne onbevreesde waarheidliefde, maakte hem wel eens onvoorzigtig, hij ſprak en handelde, zoo als hij dacht. Deze zijne neiging tot drift belijdt hij zelve met deze woorden: „ Mijne drift
„ gaat dikwijls te verre. Zij overmeestert mij, zonder
„ dat ik het wil. Maar ik ſtrijde tegen dezelve, als
„ tegen mijnen magtigſten vijand. En ik hope, zoo
„ God wil, dat monſter te overwinnen." Eindelijk merke men op, dat mannen, die door den geest van zachtmoedigheid en liefde rijkelijk bezield waren, zijne handelwijze toenmaals hebben goedgekeurd. Onder dezen wordt gerekend de vredelievende zachtgeaarde PHILIPPUS MELANCHTHON te *Wittemberg*, de vriend en ambtgenoot van LUTHER. Aan dezen zond CALVIN zijne wederlegging van SERVET's dwalingen toe, en MELANCHTHON betoonde zijne tevredenheid zoo wel met dit geſchrift, als met de tegen SERVET gehoudene ſtrengheid.

Ten ſlotte, zal het der moeite waardig zijn, CALVIN zelven te hooren, zoo als hij zich, bij deze gelegenheid, heeft uitgelaten in eenen Brief aan een'

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

zijner vrienden: „ De naam SERVET kan u niet „ onbekend zijn, daar hij reeds voor twintig jaren „ de Christelijke wereld met zijne snoode en ver- „ derfelijke gevoelens besmet heeft. Dan zijn Boek „ stelt u eerst regt in staat, om over hem te kun- „ nen oordeelen. Hij is het, over wien reeds toen „ een waardig en anderszins zachtmoedig man het „ oordeel velde, dat hij verdient in stukken ge- „ scheurd te worden. Hij kwam bij ongeluk hier „ naar *Geneve*, en de Fiskaal liet hem, door mijn „ toedoen, in hechtenis nemen. Want ik wil gaar- „ ne bekennen, dat ik het voor mijnen pligt heb „ geacht, om een meer dan verstokt en onverbeter- „ lijk mensch met alle kracht tegenstand te bieden, „ en deszelfs verderen invloed te verhinderen. Da- „ gelijks verspreidt zich de boosheid verder, alom „ wellen nieuwe dwalingen op, en menschen, wien „ God de magt hier toe verleende, maken er geen „ werk van, om de eere van zijnen naam te bevor- „ deren. Want wanneer de Pausselijken de afwij- „ kingen van hunne bijgeloovigheden zoo gestrenge- „ lijk wreken, en onregtvaardig genoeg zijn, om „ onschuldig bloed te vergieten, dan moeten Chris- „ telijke Overheden zich schamen, om bij de verde- „ diging van onwankelbare waarheden zoo luttel „ moeds te betoonen. Hier uit volgt wel niet, dat „ wij hunne woede en dolle drift moeten navolgen; „ dan daar is een middelweg, welken men behoort „ in te slaan, om de verachters van den Gods- „ dienst, zoo veel men kan, te beletten, hunne „ lasteringen tegen God niet ongestraft te versprei- „ den.

„ den. Drie ſtukken zijn het, welke bij SERVET „ in overweging behooren getrokken te worden. „ Vooreerst heeft hij door afgrijſelijke dwalingen „ den Godsdienst benadeeld, ja zelfs door affchu- „ welijke ſpotternijen en beſchimpingen het geheele „ Christendom aangetast, en de eerſte grondzuilen „ van hetzelve doen waggelen. Vervolgens is de „ hardnekkigheid onbeſchrijfelijk, met welke hij, uit „ eenen duivelſchen hoogmoed en verwaandheid, in „ weerwil van onze vermaningen en waarſchuwin- „ gen, nooit heeft opgehouden, zijn gift verder te „ verſpreiden. Eindelijk verleidt hem zijn hoog- „ moed nog tot op dit uur, om bij zijne lasterin- „ gen te volharden. Daar is aan geene beterſchap „ en herroeping te denken."

Dan dit zij genoeg, om elken onbevooroordeelden beminnaar van waarheid en liefde, terug te houden, van een ligtvaardig geloof te ſlaan aan alle zoo zware betichtingen, waarmede men den grooten man heeft bezwaard, en van alle ligtvaardig beoordeelen van zijn karakter. Wanneer wij op vele bijzonderheden achtſlaan, die in zijne levensgeſchiedenis voorkomen, zullen wij ons integendeel niet kunnen wederhouden, van hoogachting voor dat karakter op te vatten. Wij willen er eenige voorbeelden van bijbrengen.

De vader van CALVIN had, bij deszelfs opvoeding, een grondbeginſel, hetwelk hij ſteeds in het oog hield, dat men de groote liefde voor zijne kinderen, voor hen, op alle mogelijke wijze, moest zoeken te verbergen, en volgens dit grondbeginſel be-

m C. G Jaar 1517. tot 1552.

behandelde hij zijnen zoon, dien hij anders zeer beminde, vrij ſtraf. „ Ik heb," ſchrijft CALVIN zelve, „ eenen vader gehad, die wat ſtraf over mij „ was, maar ik verblijde er mij over; en wanneer „ ik er mij over verblijde, dan verblijde ik mij tevens over de weinige deugden, welke ik mogelijk „ bezitte." Misſchien had wel deze ſtrafheid des vaders invloed op CALVINS volgende denkwijze, en op die geſtrengheid, welke daar in doorſtraalde. Hij beminde echter zijnen vader zoo ſterk, als een zoon den vader beminnen kon. Wij hebben reeds verhaald, dat de vader hem de beoefening der Regtsgeleerdheid had aangeraden, uit zorge, dat de gevoelens van zijnen zoon in den Godsdienst voor denzelven gevaarlijk mogten worden. Juist ontving CALVIN de geheel onverwachte tijding van zijn vaders overlijden, als hij zich op nieuw in den omtrek van *Bourges* weder aan het prediken begaf. „ Ach!" zeide hij, „ als ik mijnen vader maar „ niet dood heb gepredikt!" Hij betreurde deszelfs dood met hartelijke droefheid. Tot in zijn' laatſten levenstijd maakte hij het zich tot eene wet, om nog ſomtijds de brieven van zijnen vader te doorlezen, en zich zijner daarbij dankbaar te herinneren. Oogenblikkelijk ſpoedde hij zich naar zijne vaderſtad *Noyon*. „ Ach!" zeide hij tot eenen vriend, „ den vader had ik nog gaarn verloren; „ maar dit ſmart mij, dat voor mij in hem de beste vriend en raadgever verloren is!"

Zijne moeder was aan den Godsdienst op eene wijze gehecht, die men bijna angstvalligheid, of met

een

een minder zacht woord, bijgeloovigheid zou kunnen noemen. Beide de ouders bevlijtigden zich, om zijn jong hart vooral tot deugd en godsvrucht te vormen. Ten einde hem eenen diepen eerbied voor het Opperwezen vroegtijdig in te prenten, liet men hem dikwijls onder den blooten hemel knielend bidden, zonder dat er iemand bij tegenwoordig was. En gebeurde het eens, bij geval, dat hij daarbij in ſlaap was gevallen, dan was zijne moeder niet weinig misnoegd. Van verſcheidene broeders en zusters, die alle vroeg ſtierven, heeft zijn broeder ANTHON CALVIN hem overleefd. Van deze twee was hij bijzonder de lieveling zijner ouderen, zonder dat daarbij zijne ondeugden of fouten door hen voorbijgezien werden. Wie zal twijfelen, dat deze godvruchtigheid der moeder, hoe zeer dan ook al te naauw gezet, gewerkt zal hebben op CALVIN, om zijnen eerbied en ijver voor den Godsdienst op te wekken! Geen wonder, dat hij, den Bijbel, met welken ROBERT OLEVITAN hem het eerst te *Parys* bekend maakte, met vreugde en eerbied ontving, en zoo ijverig las en onderzocht, dat hij, denzelven voor het eerst in handen krijgende, in vele dagen eten noch drinken wilde. Maar ook is hier aan toe te ſchrijven, dat, ſchoon hij ſpoedig, door vergelijking van den Bijbel, met de leerſtellingen der Roomſche Kerk, de ongegrondheid van velen derzelve ontdekte, hij echter zeer huiverig was, om terſtond een beſluit te nemen, maar met veel angstvalligheid en twijfelmoedigheid te worſtelen had, eer hij het vooroordeel van derzelver gezag kon over-

na C. G Jaar 1517 tot 1552.

winnen, hetwelk de opvoeding zijner moeder hem had ingeprent; zoodat hij in het verlaten der Roomsche Kerk volstrekt niet onbezonnen of onberaden is te werk gegaan. Doch, zoo veel te meer was er nu van dezen jongeling ten voordeele van den Godsdienst te wachten: Deze verwachting gaf de vermaarde LE FABRE van *Estaples* te kennen, als hij een bezoek van CALVIN ontving, en hem, na eenige redewisselingen, op den schouder kloppende zeide: „ Ik ben oud, en kan CHRISTUS niet meer „ van dienst zijn. Maar gij kunt en zult een steun „ van de waarheid en van Gods Koningrijk wor„ den. De zegen des Almagtigen zij met u!" Zoodanige waren de verwachtingen, tot welke de godsvrucht, de goede zeden, de geleerdheid en ijver van CALVIN reeds in zijne jeugd aanleiding gaven, welke uitmuntende hoedanigheden des jongelings niemand, zelfs niet zijne hevigste vijanden, ooit hebben bestaan in twijfel te trekken.

CALVIN dacht aan niets minder, dan om zich te *Geneve* neder te zetten, maar de oorlogstroebelen noodzaakten hem, die naar *Bazel* of *Straatsburg* dacht te reizen, zijnen weg door *Geneve* te nemen, en zelfs daar eenige dagen te vertoeven. „ Wan„ neer ik de waarheid zal zeggen," schreef hij naderhand, „ dan moet ik mijne komst in *Geneve* „ of aan een bloot toeval, of aan de Goddelijke „ Voorzienigheid toeschrijven. Ik ben een Chris„ ten, en daarom geloove ik het laatste. Want als „ de Vader in den hemel zijn toezigt ook over de „ menschen uitstrekt, waarom zal ik zijne voorzorg

„ niet

„ niet ook op mij toeëigenen?" In het voorgaande hebben wij reeds verhaald, hoe FAREL inzonderheid hem door zijn dringende aanſpraak overreedde, om zich te *Geneve* aan den dienst der Kerk aldaar te verbinden. Dit gelukte echter niet dan onder de ſterkſte betuigingen van den nederig van zich zelven gevoelenden CALVIN: „ Ik wil niet „ gaarn," zeide hij, „ mij aan eene Kerkgemeente „ alleen toewijden, maar overal, waar ik heen kom, „ van nut zijn. Wanneer ik mij aan éénе Kerk „ alleen toewijde, dan ben ik aan haar al mijnen „ tijd en alle mijne vermogens verſchuldigd, en mij „ blijft niets overig voor het onderwijs van mij zel„ ven. Maar ik ben nog lange de man niet, die „ enkel *geven* kan, en niets behoeft te *ontvan*„ *gen*." Dit is toch geenszins de taal der verwaandheid!

Wij hebben ook in het voorgaande verhaald, hoe CALVIN met zijne beide vrienden en ambtgenooten FAREL en VIRET in het jaar 1538 uit *Geneve* gebannen is geworden. Men gaf voor, dat de reden hier van ware, dat zij zich tegen den Raad verzet en te ſtreng geſtaan hadden op het gezag, hetwelk zij zich in de regering der Kerk aanmatigden. Hoe dit zij, de partijdigheid en bitterheid der Raadslieden was geenszins te verſchoonen, die aan deze verdienſtelijke mannen ſlechts twee dagen verleenden, binnen welke zij de ſtad verlaten moesten. CALVIN hoorde het tegen hem uitgeſprokene vonnis met bedaardheid aan: „ Had ik ſlechts menſchen gediend," ſprak hij, „ dan ware de loon, welken ik ont-

„ vang, juist niet aannemelijk. Gelukkig, dat ik „ Hem diende, die de beloofde belooning zijnen „ dienstknechten nooit kan onttrekken!"

Het ſtrekt CALVIN tot eer, en is een blijk, hoe men over de onbillijkheid van zijne uitdrijving vrij algemeen dacht, dat de ſteden *Bern* en *Zurich* Afgevaardigden naar *Geneve* zonden, om het vonnis tegen hem te doen intrekken, en vooral, dat die van *Straatsburg* hem noodigden bij hen te komen, en hem tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aanſtelden; ook neigen wij natuurlijk, om die onbillijkheid van het vonnis te eer te gelooven, daar kort na dezen tijd ſommige leden van den Raad, die zijne verbanning vooral bewerkt hadden, als deugnieten en misdadigers tegen den Staat, wiens inkomſten zij onder zich hadden gehouden, ontdekt en geſtraft werden. CALVIN zelf bleef ondertusſchen *Geneve* achten en beminnen, zonder eenige wraakzucht wegens de ontvangene beleediging te openbaren, of ondankbaar te zijn voor de voorheen genotene liefde der ingezetenen. Hij ſchreef veelmalen Brieven derwaarts om hen tot eendragt en vrede te vermanen; hij behartigde hunne zaak tegen de listen van den Kardinaal SADOLET, gelijk wij boven gezien hebben; en het gevolg van het een en ander was, dat men, terſtond na de ſtraf der misdadige regeerders der ſtad, in het jaar 1540, pogingen deed om hem weder te bekomen, en hem zijn vorig ambt weder aanbood. „Niet haat en wraakzucht," antwoordde hij hier op: „ nopen mij, om uwe „ verzoeken af te ſlaan. God is mijn getuige!

„ Mo-

„ Mogelijk heb ik van mijne liefde jegens u blijken „ genoeg gegeven. Ik vergeve, gelijk mijn Heer „ zijnen vijanden vergeven heeft. Maar ik heb niet „ meer over mij zelven te gebieden, federt ik den „ *Straatsburgeren* toebehoor." Men zond daarop een lid der regering naar *Straatsburg*, en verkreeg met moeite, dat die van *Straatsburg* aan CALVIN een affcheid van twee jaren inwilligden. Men bood hem voorts het burgerregt van die ftad en het genot van zijne jaarwedde gedurende die twee jaren aan. Het eerfte nam CALVIN met dankzegging aan, maar van het laatfte wilde hij volftrekt geen gebruik maken, omdat hij zich met een anders goed niet wilde mesten, gelijk hij zich uitdrukte.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De dag der wederkomst van CALVIN te *Geneve*, de 13de September 1541, was voor de geheele ftad een buitengewone feestdag, men kwam hem uren ver te gemoet, en ontfing hem met toejuiching. Elk veroordeelde het hem aangedane onregt, elk ontfchuldigde zich van alle vermoeden, als of zij tot zijne verbanning iets hadden medegewerkt, zoodat hij met reden zeide: „ Indien ik de verze-„ keringen der *Geneveezen* gelooven moet, dan heeft „ er niet één van mijne verbanning geweten; dan „ hebben mij de huizen en niet de menfchen uit de „ ftad verdreven." Na zijne wederkomst was, gelijk het gaat, zijn gezag te *Geneve* in het grootfte aanzien; nu verdubbelde hij ook zijnen ijver ter hervorming niet alleen in de leer, maar vooral in de zeden. Hij verklaarde uitdrukkelijk, dat, indien men het zedebederf niet met kracht te keer wilde

gaan,

en C. G. Jaar 1517 tot 1552

gaan, hij ten minste zijne ziel daar door wilde redden, dat hij bij hen niet langer de bedienaar wilde zijn van den Godsdienst. Voornamelijk ging hij die soort van menschen ernstig te keer, die zich *Libertijnen* noemden, eene van wier hoofdbedoelingen was, alle zedeloosheid in te voeren; deze, door CALVIN in hunne oogmerken gestuit, koelden hunnen moed aan hem door schimpredenen en dadelijke beleedigingen. Zelfs had CALVIN het verdriet, dat zijne voormalige vriendin en beschermster, de Koningin van *Navarre*, door eenigen van hare Hovelingen, die der partij dezer *Libertijnen* waren toegedaan, van hem vervreemd werd; CALVIN schreef haar op eene edele rondborstige wijze: „ Gij behoeft u niet te verwonderen, dat het u niet beter gaat, dan onzen Zaligmaker, die onder zijne vertrouwde vrienden eenen trouwloozen had. Ook gij hebt deugnieten onder uwen hofstoet. Mijne gevoelens omtrent die partij blijven dezelfde. Zij is de schadelijkste en verderfelijkste, die er kan opkomen; eene pest, welke alles besmet, een vuur, hetwelk alles verteert. Ik ben een Leeraar van den Godsdienst, en mijn geweten dringt mij, om mij met alle magt daartegen te verzetten. — Ik hoore, dat gij zulks ongunstig opneemt; en echter zal ik zoo min ophouden van u te vereeren, als ik ooit zal nalaten, om voor de waarheid te waken. En dit laatste kan ik dies te ruimer, hoe minder ik naar Vorstengunst streef, en de uiterlijke glans mij kan verblinden. Gode zij dank, die mij tot hier toe bij deze denkwijze

„ be-

„ bewaard heeft! Want aan éénen Heer ben ik „ flechts onderworpen, die mij in zijnen dienst „ heeft aangenomen, en tegen wien ik de grootfte „ ondankbaarheid zou plegen, wanneer ik mijn be- „ roep aan de aanlokfelen van eere en rijkdommen „ wilde opofferen." — Welke edele denkwijze!

Zoo ver ging de bittere haat dezer foort van menfchen, dat men zich zelfs tegen zijn' perfoon vergreep, en hem, toen hij eens op een dorp nabij *Geneve* gepredikt had, en van daar op den terugweg naar de ftad was, op eene onteerende wijze behandelde. CALVIN, die, naar zijn eigen zeggen, in dien tijd zijn leven niet veilig was, kon desniettegenftaande in zijnen moed niet wankelend worden gemaakt. „ Zij willen mijn bloed proeven," klaagt hij zijnen vriend, „ en zij mogen zulks doen; offchoon ik twijfele, dat het hun zoo goed fmaken „ zal, als hunne ondeugden. Maar God leeft, dit „ geloof maakt mij kloekmoedig. En wanneer ge- „ heel *Geneve* zamenkwam, om mij te vermoorden, „ zal ik echter hun dat nog toeroepen, om het- „ welk zij mij thans zoo haten: Bekeert u!" — Vrees voor menfchen, lage vleijerij, kruipende onderdanigheid waren hun zoo vreemd, dat één van zijne bekenden van hem dit oordeel velde: *dat hij in zijn leven nimmer vreeze gevoeld heeft.*

Daartegen was CALVIN minzaam en dienstvaardig jegens elk, die zijne dienften begeerde: „ niet „ ligt," zegt één zijner vrienden, „ heeft hij ie- „ mand iets geweigerd, al kostte het hem nog zoo „ veel tijd en moeite." Zijne menschlievendheid

was

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

was blijkbaar; vlugtelingen om het geloof uit *Italië* en *Frankryk* vonden bij hem troost en bemoediging, maar ook werkelijke onderfteuning, en daar hij zelf niet veel geven kon, zamelde hij giften voor hen in, fchreef Brieven ten hunnen behoeve, en onderfteunde hen met zijnen geheelen invloed en gezag. De Pest, waar van wij boven gewaagd hebben, in welke hij zich zoo edelmoedig aanbood, om de lijders te vertroosten, werd voorgegaan door een' duren tijd in het jaar 1542. Het is ongelooflijk, hoe veel CALVIN's goede en menschlievende ziel hier bij leed. Dikwijls deelde hij zijn laatfte brood met de ongelukkigen, welken de honger voor zijne deur dreef. „ Het is goed," fchrijft hij, „ dat ik „ een Christen, en als zoodanig van eenen God „ overtuigd ben, die de hongerigen fpijst, en de „ dorftigen laaft, anders zou ik moeten vreezen, „ om wegens deze ellendigen in wanhoop te geraken."

Men heeft hem van verwaandheid en hoogmoed befchuldigd, gelijk wij zagen; en zeker bezat hij een zelfgevoel, hetwelk zich van zijne meerderheid boven anderen bewust was; maar wie kan zulks ongeoorloofd vinden bij een' man, die zoo vele talenten bezat, en zoo veel goeds ftichtte? Nogtans gebruikte hij zijne meerderheid meer ten voordeele van anderen, dan dat hij die zelf gevoelde. Hoogmoed was de ondeugd, tegen welke hij meest ijverde; hij zelf gedroeg zich fteeds nederig en befcheiden. Hij ging met den geringften mensch op eene wijze om, welke vertrouwen en liefde inboe-

zem-

zemde, en hij onttrok zich niet, wanneer hij tijd had, om met denzelven uren lang over deszelfs aangelegenheden te fpreken. „ Ik ftichte hier meer „ nut," plag hij te zeggen, „ dan wanneer ik een „ Boek fchrijf." Hij ftreefde naar niets minder, dan naar roem en eer. Als hem eens iemand wegens zijne Predikatien buitengemeen prees, viel hij hem plotfeling in de reden: „ Tot lof hebt gij nu „ zoo veel gezegd, maar nog geen woord tot dank„ betuiging. Ik begeer geen lof maar dank. Want „ in het laatfte geval weet ik, dat ik goeds ftich„ te." na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Even zoo was hij tegen alle uiterlijke pracht. Zeker vriend ftuurde hem eenige kleederen ten gefchenk, eer hij nog in *Geneve* was, en verkreeg van hem dit antwoord: „ Ik dank u voor uwe klee„ deren. Maar gij zult het mij niet kwalijk nemen, „ dat ik één van dezelve aan mijnen vriend gegeven „ heb. Ik heb nu overvloedig genoeg, en reeds „ zoo veel, dat ik met gefchenken weder gefchen„ ken doe." Voornamelijk had hij eenen afkeer van alle pracht bij begrafenisfen of lijkftatien: „ Ik „ bid u," fchrijft hij, „ ten minfte in den dood „ allen pronk en alle liefde tot de pracht te vermij„ den, opdat men in ons de echte en wijze ver„ eerers van God herkenne, die in zoodanige aard„ fche ijdelheden geen vermaak fcheppen."

Gelukkig voor hem, dat hij zoo gezind was! Want hij was arm, maar tevens vergenoegd, en wilde niet rijk worden. Eer hij naar *Geneve* kwam, moest hij dikwijls van de weldaden van anderen leven,

ven, waarvan hij echter flechts in den uiterften nood gebruik maakte. „ Het is mij aangenaam," fchreef hij, „ dat men zich mijner wil aannemen. „ Want ik zie, dat men mij bemint. Maar ik heb „ voorgenomen, om er vooreerst geen gebruik van „ te maken, ten zij, dat ik in nog grootere verle- „ genheid geraakte. Ik zal een gefchrift aan eenen „ Boekverkooper overgeven, en mogelijk zal deze „ mij daar voor onderfteunen." Men zal zich ook ligtelijk zijne edelmoedigheid in dit opzigt herinneren, in het bedanken voor de aanbieding der *Straatsburgeren* boven gemeld. Ook te *Geneve* had hij naauwelijks zijn toereikend beftaan. Vijftig daalders, twaalf fchepels koren, twee tonnen wijn en vrije woning; dit was zijne bezolding, en deze vergunde hem juist niet, om verkwistend te zijn. En toch, hij was er mede vergenoegd. Hij nam de aanbieding van den Raad niet aan, die hem dikwijls opflag wilde verleenen; ja verzekerde met eede, dat hij geene Predikatie meer zou houden, indien men niet ophield, om hem zoodanige aanbiedingen te doen. „ Ik arbeide," zeide hij meermalen, „ om „ voordeel te winnen, doch niet voordeel, hetgeen „ ik van anderen, maar hetgeen anderen van mij „ zullen hebben." Zelfs op zekeren tijd, wanneer de raadskas te *Geneve* niet in den besten ftaat was, en men reeds op het punt ftond, om nieuwe belastingen op te leggen, gaf hij van zijne jaarwedde twintig daalders jaarlijks terug, om het volk van eenen drukkenden last te bevrijden, wordende zijn voorbeeld door velen gevolgd, zoodat de belasting achterbleef.

Men

Men is geneigd, om CALVIN van onverdraagzaamheid te beschuldigen; maar schoon het waar is, gelijk wij gezien hebben, dat hij met drift in ijver ontstak tegen de zulken, wier gevoelens de gronden van het Christendom omkeerden, evenwel hij was verdraagzaam jegens anders gevoelende Christenen, en kon zeer wel veelen, dat men van hem verschilde. Ten bewijze hier van dient zijne bestendige vriendschap met FAREL, niettegenstaande deze in vele opzigten anders dacht dan hij. Men mag hier bij voegen, dat hij MELANCHTHON's geschrift: *Kort begrip der Godgeleerdheid*, in het Fransch liet vertalen en zelfs herdrukken, en in eene daar voor geplaatste Voorrede den Auteur ten hoogste prees, hoe veel daar ook in gevonden werd, het welk met zijne grondbeginselen niet overeenkwam. Ook is dit opmerkelijk, dat hij, hoe veel aanzien hij ook bezat, altijd zelf niet min dan anderen, aan de wetten onderworpen bleef. Zijne Boeken, b. v. waren even zoo wel aan de censuur onderworpen, als de Boeken van andere Schrijvers. Ja, men noodzaakte hem zelfs somtijds, om er eenige plaatsen in te veranderen. Zoo vervulde hij met de burgers van *Geneve* gelijke burgerpligten. Toen men, in het jaar 1559, voor eene belegering van *Geneve* vreesde, leende CALVIN zelf, benevens de overige Burgers, de hand aan de herstelling der vestingwerken.

na C. G.
Jaar 1517.
tot 1552.

Wat men ook ten tegendeele moge gezegd hebbe, CALVIN was standvastig in zijne vriendschap, waar van zijne vriendschap met FAREL tot een sprekend voorbeeld strekt. Deze zijn eerste bevorderaar en te-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

tevens zijn boezemvriend, was in het jaar van CALVINS overlijden een grijsaard van tachtig jaren, en wilde hem in zijne laatste ziekte nog van *Neufchatel* een bezoek geven. CALVIN schreef hem: „ Vaar „ wel, mijn beste, deugdzaamste vriend, en wees, „ schenkt God u een langer leven, indachtig onzer „ vriendschap, welke ons in den hemel even zoo „ aangenaam zijn zal, als zij hier op aarde voor „ de Kerk van nut geweest is. Doe mijnentwege „ geene moeite! Mijn adem is reeds zwak, en ik „ verwachte van oogenblik tot oogenblik, dat mij „ het leven zal verlaten. Het is genoeg, dat ik „ voor CHRISTUS geleefd heb, voor hem, van wien „ levenden en stervenden heil moeten verwachten." De grijze FAREL liet zich nogtans niet terug houden. Hij kwam te voet van *Neufchatel* naar *Geneve*, en vond zijnen vriend nog levende, om afscheid van hem te kunnen nemen.

Deze bijzonderheid doet ons denken aan CALVINS laatste ziekte en dood. Hij bleef tot het einde toe zich zelven gelijk, standvastig in zijn geloof, en vol vertrouwen op God en JEZUS. Van een zwak gestel, viel hij in het jaar 1557 in eene gevaarlijke ziekte, welke aanhoudende bezigheden en kwellingen hem veroorzaakt hadden; hier van hersteld zijnde, worstelde hij in het volgende jaar acht maanden lang met eene derdendaagsche koorts, welke hem buitengemeen verzwakte, en hem nooit weder geheel tot zijne vorige krachten liet komen. In het jaar 1563 namen zijne krachten meer en meer af, terwijl zijne smarten vermeerderden. Zijne ziekte bestond in eene

soort

ſoort van uitteering, gepaard met hemorroidale toevallen. Hier bij voegde zich nog eene hevige hoofdjicht, over welke hij gewonelijk klaagde, en welke hij dikwijls daar door trachtte te ontwijken, dat hij ſomtijds, gedurende eenige dagen, geheel en al geene ſpijze gebruikte. Evenwel volhardde hij in zijne werkzaamheden, waarvan hij zich noch door den raad der Geneesheeren, noch door de vermaningen zijner vrienden, wilde laten aftrekken: „ Wilt gij „ dan," vraagde hij hen, „ dat mij de Heere le- „ dig zal vinden?" Op den 6den Februarij 1564 predikte hij voor de laatſte maal. Kortademigheid en de hoest lieten hem de Predikatie naauwelijks ten einde brengen. Van dien tijd af moest hij zich van alle openbare bezigheden onthouden, behalve, dat hij nog ettelijke keeren en voor het laatst op den 28ſten Maart in de vergadering van den Raad ging, wanneer er een Rector voor de Hoogeſchool moest verkozen worden. Alhoewel hij thans reeds zoo zwak was, dat hij zich door twee menſchen moest laten leiden, wilde hij er zich echter niet van laten afhouden. „ Ik moet er heen," zeide hij, „ om „ voor goede opvolgers te zorgen." Op den eerſten Paaschdag daar aan volgende, liet hij zich nog eens ter Kerke dragen, waar hij het Euangelie zoo lang met zoo veel ijver verkondigd had, om God voor de laatſtemaal gemeenſchappelijk met de gemeente te aanbidden. Dus woonde hij toen voor het laatst, onder de grootſte aandoeningen van vreugde, den geheelen Godsdienst bij.

Toen hij nu geheel niet meer uit kon gaan, gaf

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

hem de geheele Raad een bezoek in zijne woning, om affcheid van hem te nemen. De ftervende Leeraar fprak denzelven, bij deze gelegenheid, op dezen zin aan: ,, Ontfangt mijnen fchuldigen dank zoo wel voor de ,, eer, welke gij aan mij, verdienfteloozen, gedurig ,, bewezen, als ook voor het geduld en de infchik- ,, kelijkheid, waarmede gij mijne gebreken gedragen ,, hebt. Want bijzonder in het laatfte, vond ik ge- ,, durig het fterkfte bewijs van uwe toegenegenheid ,, omtrent mij. Ik beken het, bij de waarneming ,, van mijn ambt, had ik menigen harden kamp door ,, te ftaan, en veelvuldige aanrandingen op mijne ,, eere en deugd te verduwen. Maar ik weet ook, ,, het was uwe fchuld niet. Heb ik echter niet ge- ,, daan, hetgeen ik moest doen, dan bid ik u, om ,, de fchuld niet aan mijnen goeden wil, maar en- ,, kel aan de zwakheid mijner vermogens toe te fchrij- ,, ven. Want dit kan ik, naar waarheid, betuigen, ,, dat ik altijd eene ware toegenegenheid voor uwe ,, ftad gevoeld, en voor het beste derzelve, hoe ,, weinig ook dikwijls tot voldoening en tevreden- ,, heid van mij zelven, mijne ijverigfte pogingen be- ,, fteed heb. Ik zou, daarentegen, de verdenking ,, van veinzerij niet kunnen ontduiken, indien ik ,, niet wilde bekennen, dat God fomwijlen van mij- ,, ne geringe dienften heeft willen gebruik maken. ,, Maar nogmaals fmeek ik om verfchooning, wan- ,, neer mijne verrigtingen niet altijd geëvenredigd ,, waren aan mijnen pligt; zoo als ik gaarne mijne ,, verpligting aan ulieden erkenne; dat gij infchik- ,, kelijkheid geoefend hebt omtrent mijne dikwijls

,, te

„ *te verregaande drift*. God, dit hope ik, zal mij „ deze fout vergeven. Maar wat de leere aangaat, „ welke ik u heb voorgedragen, zoo ben ik des- „ wegens zoo gerust, als ik ongerust en ſtrafwaar- „ dig zou zijn, indien ik iets anders geleerd had. „ Ik heb niets geleerd, dan hetgeen ik, na langdu- „ rig onderzoek, en na volkomene overtuiging, „ voor Goddelijke waarheid hield, en ik ben ver- „ zekerd, dat mijne Leerredenen den Heere niet „ hebben mishaagd. — Ik zelf ben getuige van de „ weldaden, welke u de Almagtige verleend, en „ van de vele gevaren, aan welke hij u ontrukt „ heeft. Gij weet, hoe gelukkig gij thans zijt. „ Maar, het zij geluk of ongeluk u in het vervolg „ moge treffen, zoo zweve u gedurig de gedachte „ voor oogen aan den alleenigen Regeerder van alle „ Koningrijken en Staten, die van alle ſtervelingen „ wil aangebeden zijn. Gedenkt aan de eigene ver- „ zekering van Koning DAVID, dat de voorſpoed „ hem tot den val hebbe gebragt. — Nederigheid „ en beſcheidenheid zijn onontbeerlijk, wanneer gij „ met eene ware eerbiedigheid voor God wandelen, „ en op zijne beſcherming rekenen wilt. Dan eerst „ zult gij op nieuw de ondervinding hebben, welke „ gij nu reeds zoo dikwijls gehad hebt, dat de ge- „ vaarlijkſte omſtandigheden dikwijls in geluk en „ voorſpoed veranderen. — Maar wenscht gij de „ onderhouding van uwen Staat, dan ziet wel toe, „ dat geene ondeugden de plaats ontheiligen, op „ welke God u geſteld heeft. Eert den Heere aller „ Heeren, die zijne vereerders beloont, en zijne

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

„ verachters zal ſtraffen. Eert hem door de gedurige overeenſtemming van uwe bedrijven met zijne wetten. Wij kunnen bovendien niet altijd het doel van volmaaktheid bereiken, naar hetwelk wij moeten ſtreven. Ik ken uwe denk- en handelwijze en gevoel de noodzakelijkheid van mijne vermaning. Ook den besten man ontbreekt gedurig nog veel. Elk vestige zijne gedachten op zich zelven, en poge het gebrekkige onder Gods bijſtand te verbeteren. Gij kent de menigte van fouten, in welke men zoo dikwijls bij openbare raadplegingen vervalt. Nu eens is men koud en ongevoelig omtrent het welzijn van den Staat, en beoogt ſlechts zijn eigen voordeel! Dan laat men zich enkel door zijne hartstochten beſturen! Daar gebruikt men de talenten en vermogens niet, welke God ons verleende! Hier is men vermetel en ſtout genoeg, om zijn gevoelen overal te willen doordringen! U, die ouder zijt, vermaan ik derhalve, om de jongen onder u, wanneer dezelve uitſtekende talenten bezitten, niet te benijden; en u, jongen, vermane ik, om de deugd van beſcheidenheid te oefenen. Alle oneenigheden, geheime vijandſchap, en bittere haat moeten van u verwijderd zijn, als dingen, welke de wijze beſturing van den Staat ten hoogſte hinderlijk zijn. En gij zult dezelve vermijden, indien ieder binnen zijne palen blijft, en zijnen pligt getrouw en eerlijk vervult. Niet in het minſte moeten gunst of vijandſchap bij de beſlisſing van het regt eenigen invloed hebben. Niemand moet een voor-

„ ſpraak

„ ſpraak ten nadeele van de wetten misbruiken; nie- na C. G.
„ mand van regt en billijkheid afwijken. Ik eindige Jaar 1517.
„ deze vermaning met de herhaalde bede om ver- tot 1552.
„ ſchooning van mijne fouten, welke ik hier mede
„ voor u en voor Gods aangezigt belijde." Hij bad vervolgens voor hun welzijn en geluk, en al de leden van den Raad waren diep geroerd. Elk reikte hem nog voor de laatſte keer de hand, en nam niet zonder de innigſte aandoening van hem afſcheid.

Kort hierop verzamelden zich al de Predikanten voor zijn bed; ook dezen ſprak hij plegtig aan:
„ Volhardt bij het goede werk na mijnen dood,
„ en laat uwen moed niet zinken. De Heere zal
„ deze Kerk tegen alle bedreigingen van de vijan-
„ den bewaren. Broederlijke liefde zij de band,
„ welke u vereenige, en alle oneenigheid verhinde-
„ re! Overweegt dikwijls uwe pligten omtrent de
„ gemeente, en niets moete u van de vervulling
„ derzelven aftrekken. Zouden ſommigen onder u
„ van den regten weg afdwalen, dan zullen zij on-
„ dervinden, dat de Heere zich niet laat bedrie-
„ gen. — Ik betuige u hiermede, dat dezelfde lief-
„ de mij bij mijn leven met u heeft verbonden,
„ met welke ik thans van u afſcheide. Vergeeft
„ mij ondertusſchen even zoo gaarne, wanneer ik
„ in mijne ziekte mogelijk te gemelijk ben geweest,
„ als ik u voor uwe dadelijke onderſteuning van
„ harte dank betuige."

Zijne ſmarten werden geſtadig heviger, en echter niet zoo hevig, dat zij over zijn geduld konden ze-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

gepralen. Somtijds riep hij uit: „ Heere! gij flaat „ mij! Maar het is uwe hand, en dit te weten, „ is mij genoeg!" Op den 27ften Mei gevoelde hij flechts nog weinige fmarten. Het fpreken was hem zelfs gemakkelijker dan te voren. Het gebed en eene luide lofprijzing van God was zijne bezigheid. Zijn hart was vrolijker dan ooit. Zijn gezigt was zoo levendig, dat alle omftanders zich verwonderden. Maar omtrent acht uren 's avonds, neigde hij zijn hoofd, en fprak geheel niets meer. Het was het uur van zijnen dood. Hij fcheen meer te flapen, dan dood te zijn, zoodat zijne vrienden zich flechts met moeite van zijnen dood konden overtuigen.

Het gerucht van CALVINS dood verfpreidde zich weldra in de geheele ftad, en fmart en droefheid doordrongen elk gevoelig hart. En wat wonder? De Staat betreurde in hem eenen goeden burger; de Godsdienst eenen van zijne ijverigfte vereerders en verdedigers; de Hoogefchool eenen voornamen Leeraar; en de deugd eenen van hare befchermers en voorftanders. De geheele ftad vloeide zamen, om zijn lijk te zien. Zelfs vele vreemden kwamen met dit oogmerk naar *Geneve*; onder anderen ook de Engelfche Afgezanten in *Frankryk*.

Hij had verordend, dat men hem zonder eenige plegtigheid of pracht zou begraven; en men volgde zijnen wil op. Edoch men kon niet beletten, dat de geheele Raad, al de Predikanten en Profesforen, en bijkans de geheele ftad zijn lijk tot aan het graf ver-

verzelden. *Geneve* beschouwde dit als eene schuld, welke het den overledenen nog betalen moest (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Aan deze drie mannen, van welke wij gemeend hebben, eenigzins breeder te moeten spreken, inzonderheid van CALVIN, heeft dat gedeelte van *Zwitserland*, in hetwelk de *Fransche* taal meest gesproken wordt, ten aanzien der Hervorming de grootste verpligting; bijzonder het land van *Vaud*, hetwelk gedeeltelijk aan die van *Bern*, gedeeltelijk aan het Kanton *Fryberg* behoorde. Die van *Bern* lieten zich aan de uitbreiding van het Euangelie inzonderheid gelegen zijn, en zonden ten dien einde FAREL derwaarts. Door zijne prediking werden te *Neufchatel* de Hervormden zoo talrijk, dat, niettegenstaande den tegenstand der Roomschgezinden, schoon ondersteund door de Gravin en de Regering, de Beelden en Altaren door eenige ijveraars uit de Kerken weggenomen, en met meerderheid van de stemmen des volks de Hervorming werd vastgesteld, onder bemiddeling van die van *Bern*. Ook gelukte het

Hervorming in het land van Vaud, Neufchatel enz.

(*) Men vergel. hiermede eene beknopte Levensbeschrijving van CALVIN, door eenen Ongenoemden, zich teekenende J. F. W. T. in het Nederduitsch vertaald uitgegeven onder dezen titel: *Het leven, de gevoelens en bedrijven van* CALVIN. Een leesboek voor het algemeen. *Uit het Hoogduitsch* vertaald door G. H. REICHE, *Luthersch Predikant te Zutphen. Met eene Voorrede van* H. MUNTINGHE, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, Kerkelijke Geschiedenis en Heilige Uitlegkunde te Harderwyk. Te Utrecht bij* W. VAN YZERWORST 1796.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

het FAREL in het jaar 1531, met hulp van VIRET, de Hervorming in het land van *Vaud* in zoo verre te vestigen, dat, volgens eene overeenkomst tusschen de Kantons *Bern* en *Fryberg*, welk laatste de partij der Roomschgezinden toegedaan was, de vrije oefening der beide Godsdiensten in dat land zoude plaats hebben. Dus namen in het jaar 1532 *Aranche*, *Orb* en *Granson* de Hervorming voor een gedeelte aan; maar in het overige gedeelte van het land van *Vaud*, hetwelk gedeeltelijk aan den Hertog van *Savoye*, gedeeltelijk aan den Bisschop van *Lausanne* behoorde, bleef alle toegang voor de Hervorming gesloten, tot dat die van *Bern* zich van deze gewesten hebben meester gemaakt.

Hervorming van Geneve.

Te *Geneve* deed zich in het eerst weinig hoop op, dat de Hervorming daar voorspoedig slagen zou. Onkunde, bijgeloof en dwingelandij van den Bisschop, aan wien de stad onderworpen was, en van de Geestelijkheid, hadden den hoogsten top bereikt, ook bevond zich de stad gedrukt door de twisten met de Hertogen van *Savoye*, die zich gaarne van dezelve hadden meester gemaakt. Van het jaar 1511 af tot 1536, had zij met de rampen des oorlogs te worstelen, en moest meer dan ééne belegering verduren, eindelijk was de Hertog genoodzaakt, van alle regt en aanspraak op *Geneve* af te staan, en *Geneve* werd eene vrije stad en gemeenebest; in verbond met het Kanton *Fryburg*, sedert het jaar 1518, in hetwelk ook die van *Bern* traden, in het jaar 1526, voor 25 jaren. Doch die van *Fryburg* waren zoo hevige vijanden van alle Hervorming, dat men

men daarvan voor dezelve niet dan tegenſtand en verhindering te wachten had. Doch hiertegen waren die van *Bern* ijverig in de weer, om door hunne opwekking en gezag de Hervorming uit te breiden en te beſchermen, waarbij kwam, dat de Geestelijken en Kanunniken zich algemeen hatelijk maakten door hunne buitenſporige zedeloosheid en dwingelandij, en doordien zij, in de oorlogen met *Savoye*, weigerden, van hunne bezittingen en inkomſten iets ten behoeve der ſtad op te brengen. Voornamelijk werden de gemoederen der burgeren verbitterd door het ſnood gedrag van den laatſten Bisſchop, PETRUS PALMA, die zich niet ontzag, in de vasten van het jaar 1527 eene eerbare jonge dochter met geweld tot voldoening zijner lusten te laten opvatten, waar uit een oproer onder het volk ontſtond, hetwelk naauwelijks geſtild kon worden, door het loslaten dezer ongelukkige. Het ongenoegen werd vermeerderd, toen in datzelfde jaar de Aartsbisſchop van *Vienne*, Metropolitaan van *Geneve*, den ban uitſprak tegen den Raad en het Volk van *Geneve*, omdat zij weigerden, de *Mammelukken* in de ſtad toe te laten. Te weten, die van *Geneve* waren ten dezen tijde verdeeld in *Eedgenooten*, zoo noemde men de voorſtanders der vrijheid, en *Mammelukken*, die het met den Vorst-Bisſchop en met den Hertog van *Savoye* hielden; welke naam hunne ſlaafſche gezindheid te kennen gaf, dat zij gelijk waren aan de *Mammelukken* of Slaven van den Soudaan van *Egypte*. Deze laatstgemelden hadden de ſtad moeten ruimen en zich tot den Aarts-

bis-

n. C. G. Jaar 1517. tot 1552.

bisschop vervoegd, van wien zij dezen ban tegen de stad verwierven, waar over echter de *Geneveezen* zoo vergramden, dat zij, onder zware straffen, verboden, den Aartsbisschop in het vervolg te erkennen, of eenige Apostolische Brieven aan te nemen. FRANCOIS BONNIVAND, Priester der Kerk van *St. Victor*, van velen geraadpleegd wordende, erkende openlijk de gebreken der Geestelijkheid, en de noodzakelijkheid eener Hervorming, voornamelijk in de zeden. Omtrent den ban des Aartsbisschops verklaarde hij: dat men den ban van God, maar niet van menschen, vreezen moest, dat het geweten geene regtbank erkende, dan den Regterstoel van God; dat Duivel, noch Paus, iemand konden beschadigen, dan den genen, van welken zij gevreesd werden, nademaal hunne blikſems ijdele verschijnsels waren zonder kracht. Deze vrijmoedigheid kwam echter dezen Geestelijken op eene zesjarige gevangenis in het Kasteel *Chilon* te staan, ook werd door een raadsbesluit in het jaar 1528 het belijden der Lutherſche leere ten strengste verboden. Eindelijk werd in het jaar 1532 het werk der Hervorming nadrukkelijker ter hand genomen en met kracht doorgezet. Op zekeren nacht werden alom in de stad eenige stellingen aangeplakt *over de ware en algemeene vergeving der zonden door* JEZUS CHRISTUS, zonder eenige voorwaarde, dan *geloof en bekeering.* Hier uit ontstond 's morgens geene geringe opschudding, dewijl de Roomschgezinden dezelve alomme afscheurden en anderen zulks met drift beletten. Vergeefs gaf de Raad verscheidene Plakaten uit tegen deze nieu-

nieuwigheden, latende te gelijk de Aflaatsbullen van CLEMENS VII aan de Kerkdeuren aanplakken. De zuivere leer nam van lieverlede de overhand, vooral toen de regering en het volk befloten, dat het Euangelie zonder eenige bijgevoegde fabelen verkondigd en geleerd zou worden. In dat jaar kwam FAREL met ANTOINE SALNIER, voorzien met aanbevelingsbrieven van die van *Bern* in de ftad, en begon terftond de Euangelieleer aan allen te verkondigen, die ze hooren wilden. Hier op voor den Raad ontboden, verdedigde FAREL zich zoo deftig, tevens de aanbevelingsbrieven van *Bern* overhandigende, dat de Raad hen ontfloeg, met de vermaning: dat zij zouden toezien, om door het prediken der nieuwe leere de openbare rust niet te ftooren. Terftond daarop werden zij voor eene Kerkelijke Regtbank gedaagd, doch de Raad deed hen door twee *Syndici* verzellen, om hen tegen allen overlast te beveiligen. Hier werd alles verward en driftig behandeld, zij werden gefcholden en zelfs geflagen. Merkwaardig waren de woorden van den Procureur des Bisfchoppelijken Fiscus: *als men disputeert, dan zal onze geheele verborgenheid vernietigd worden.* Een der Adfesforen, BERGIER zeide, toen FAREL eenige lasteringen met bedaardheid wederlegd had: *dat hij gelasterd, en dat men geene getuigen noodig had, om te bewijzen, dat hij des doods waardig ware.* FAREL antwoordde fcherp: *hij zou de woorden Gods fpreken, maar niet des Duivels.* Daarop belast zijnde, buiten te ftaan., werd op hem door een' der dienaren gefchoten, maar gelukkig zonder hem

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

te

na C. G. Jaar 1517. tot 1552. te raken. Na een lang en hevig twisten, werd hun aangezegd, dat zij de ſtad moesten ruimen Deze oproerige handelwijze mishaagde ten ſterkſte aan eenen der *Syndici*, FRANCISCUS HUGO, en bragt de Pausſelijke zaak over het geheel veel nadeel toe.

Doch naauwelijks hadden FAREL en SALNIER de ſtad verlaten, toen ANTOINE FRUMENT of FROMENT, een leerling van FAREL, zich in de ſtad nederzette, als Schoolmeester, om de jeugd te leeren lezen en ſchrijven, maar tevens heimelijk het Euangelie verkondigende, tot dat hij, wanneer de menigte der genen merkelijk aanwies, die naar de waarheid begeerig waren, openlijk ondernam te prediken in het Hof bij de Franciskaner Kerk. De Monniken, geen' anderen raad wetende, ſtrooiden uit, dat de Hervormers *Tooveraars* waren, die door tooverkunſten de gemoederen der menſchen wisten te begoochelen. Onder anderen gebeurde het, dat eene eerbare matrone, doch die te gelijk zeer bijgeloovig was, nieuwsgierig om FROMENT te hooren, zich tegen alle betoovering met bijgeloovige toovermiddelen gewapend hebbende, zijne preek ging hooren. Zij werd door dezelve zoo geroerd, dat zij na de preek het Nieuwe Testament begon te lezen, en binnen drie dagen volkomen eene bekeerlinge werd. Ondertusſchen nam het getal der zulken, die ſmaak kregen in de nieuwe leer, dagelijks toe, hetwelk aanleiding gaf tot verdeeldheid en opſchuddingen onder het volk. Eenmaal geraakte een Burger in twist met een' Monnik, de Monniken trokken de alarmklok, en de Burgers liepen te wapen, wordende

de

de beweging niet dan met moeite geſtild door de Regering, die een zeer ſtreng Plakaat afkondigde tegen het preeken der Euangeliſchen en aan FRUMENT de ſtad ontzeiden. Maar de voorſtanders der nieuwe leer weigerden te gehoorzamen, en FRUMENT in het jaar 1534 op de markt gebragt hebbende, riepen zij hem overluid toe: *leer ons het woord van God!* Hij deed dit met ijver, en tot zijnen Tekst nemende, *Matth.* VII. 16. ſchetſte hij de valſche Profeten met de ſterkſte kleuren. De Regering gebood hem te zwijgen, maar zijn antwoord was: dat men Gode meer moest gehoorzamen dan den menſchen. Evenwel gewaarſchuwd zijnde, dat men den ſterken arm ſtond te gebruiken, en zich in de ſtad niet veilig achtende, verliet hij dezelve.

In het midden van dezen twist, zocht de Bisſchop zijn Regtsgebied, ver buiten de wettige palen, uit te breiden, maar die aan het hoofd der regering waren, wilden, ten dezen opzigte, niets toegeven, en verdedigden de regten en vrijheden der ſtad met moed. Niettegenſtaande hunne ſcherpe Plakaten derhalve tegen het prediken, en de bijeenkomſten der Euangeliſchen, op aanhouden van die van *Fryburg*, afgekondigd, bleven de Hervormers heimelijke bijeenkomſten houden, in welke ook het Avondmaal werd bediend, en wel de eerſte keer door zekeren GUERIN, naderhand Predikant in het Graafſchap *Neufchatel*. Ja zij werden zoo ſtout, dat zij, door te grooten ijver gedreven, dikwijls het bijgeloof openlijk tegen ſpraken. PETRUS ROBERT OLEVITAN beſtrafte dus openlijk eenen Dominikaan, die in zijne

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

ne preek tegen de *Lutheranen* uitvoer, en beschaamde hem, hetwelk aan OLEVITAN bijna het leven zou gekost hebben. Deze OLEVITAN heeft, ten dienste der *Waldenzen*, den Bijbel in het Fransch vertaald, en is naderhand in *Italië* in het jaar 1538 met vergift van het leven beroofd.

Vooral dreigde geweld en moord de stad, wanneer de Raad bezig was te raadplegen over Brieven van die van *Bern*, die zich beklaagden over de hardheid tegen FAREL, en die, en over de woede der Geestelijken; het graauw, door de Geestelijken opgehitst, rotte voor het Raadhuis te hoop, en eischte de uitroeijing der Lutheranen, onder geweldige vervloekingen. De Euangelischen, ten getale van 61, insgelijks zamengeloopen, maakten zich tot verdediging gereed. Gelukkig vonden eenige *Fryburger* Kooplieden middel, om als middelaars tusschen beiden te komen, en door hunne tusschenspraak te bewerken, dat de Raad eene algemeene Amnestie afkondigde, en belastte, dat zonder de openbare rust te stooren, de Predikatien naar Gods woord zouden worden ingerigt, en dat het vleescheten ongeoorloofd zou zijn op de vastendagen. Kort daarna ontstond er een nieuwe oploop, door schuld van VERL, een' Kanunnik van *Fryburg*, doch die in den oploop zelf omkwam, terwijl tevens verscheidene Kanunniken en Kerkelijken in hechtenis werden genomen. Die van *Fryburg* eischten straf over de handdadigen, en de Bisschop, weder in de stad gekomen, deed de gevangene Kanunniken en Kerkelijken ontslaan, en daartegen eenigen uit de Burgeren

ren in de gevangenis brengen. De Raad echter, aangemoedigd door die van *Bern*, verzette zich tegen de ondernemingen van den Bisſchop, en de gevangenen werden ontſlagen, een uitgezonderd, die ter voldoening van de *Fryburgers* onthoofd werd. Maar de Bisſchop de wraak der Burgeren vreezende, oordeelde raadzaam, de ſtad te verlaten.

GUIDO FURBIT, een Leeraar der *Sorbonne*, een Dominikaan, verwekte echter nieuwe opſchuddingen. Deze voer hevig uit niet alleen tegen de Euangeliſchen, maar ook tegen die van *Bern*. FRUMENT en CAMUS, welke laatstgenoemde naderhand te *Parys* om het Euangelie verbrand is, in de ſtad wedergekeerd zijnde, wederſpraken zijne lasteringen, maar werden door den Raad geboden te zwijgen. De Vikaris van den Bisſchop gaf ook een Plakaat uit op den eerſten Januarij 1534, waarbij de Predikatien der Euangeliſchen verboden en de Bijbel, zoo Franſche als Hoogduitſche, veroordeeld werd, om verbrand te worden. Onder dit gewoel kwamen FAREL, FRUMENT, en VIRET, die zich thans bij hen gevoegd had, weder in de ſtad, en arbeidden met vereenigde krachten, om de Euangelieleer voort te planten. Op aanſchrijven van die van *Bern* werd FURBIT door de regering in hechtenis genomen, en niettegenſtaande alle pogingen der Geestelijkheid, die beweerden, dat iemand van hunnen ſtand niet voor Leeken behoorde te regt geſteld te worden, genoodzaakt, zich voor den Raad der tweehonderd te verantwoorden, tegen de beſchuldigingen van die van *Bern*, dat hij God gelasterd, en door gruwe-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

lijk fchelden het Kanton *Bern* beleedigd had. FURBIT ontkende fommige van deze befchuldigingen, andere verfchoonde hij, en weigerde voorts zich te verdedigen, zich beroepende, dat hij niet dan voor zijnen wettigen rigter te regt wilde ftaan. De Raad oordeelde, dat de eifchen van die van *Bern* gegrond waren, en verordende eene twistreden te houden in de vergadering der tweehonderd, en in tegenwoordigheid der Afgevaardigden van *Bern*, tusfchen FURBIT en FAREL, bij wien VIRET gevoegd was, over de Kerkelijke magt in het maken van wetten, over het gezag van den Paus van *Rome*, de overleveringen en andere verfchilftukken. Na lange over en wederfpraak bekende FURBIT, dat hij de Roomfche ftellingen uit Gods woord niet bewijzen kon, hetwelk hij echter op zich had genomen. Op deze bekentenis werd er een raadsbefluit genomen, waarbij hij tot eene herroeping werd verwezen, als die veel dingen had voortgebragt, ftrijdig met Gods woord, de eere van God, de waardigheid van *Bern* en het algemeen welzijn. Doch FURBIT bedroog aller verwachting; daar hij ter Kanfel opgetreden, niet alleen niets herriep, maar op zijne vorige wijze tierde en fchold. Hij werd dan op nieuw in de gevangenis gebragt, waar uit hij eindelijk, op voorfpraak van den Koning van *Frankryk*, in het jaar 1536 ontflagen is geworden.

Na dat de zaak van FURBIT dusdanig een einde had genomen, werd de zaak der Hervorming met zoo veel zegen voortgezet, te meer, daar het verbond met *Fryburg* verbroken was en men dus van dien

dien kant geen' tegenſtand meer had, dat zij eindelijk met openbaar gezag in het jaar 1535 openlijk werd ingevoerd, welk jaar dus gehouden wordt voor het *geboortejaar der Geneeſſche Kerk.* JAN PORTIER, Geheimſchrijver van den Bisſchop, had nieuwe oproeren aangeſtookt, in welken een Burger gedood en eenigen gewond werden, waarom hij door den Raad gevangen werd genomen. Onder zijne papieren vond men een Bisſchoppelijk Diploma en de bewijzen eener zamenſpanning van den Bisſchop met den Hertog van *Savoye*, tegen de regten en voorregten der ſtad, waar door de oogen der Burgeren geheel geopend werden, wordende PORTIER, niettegenſtaande den aflaat van den Bisſchop, als een verrader onthoofd.

De *Bernſchen*, die zich te *Geneve* onthielden, van deze gelegenheid gebruik makende, vorderden nu, dat men aan hunne Predikanten FAREL, FRUMENT en VIRET, die onder beſcherming der Afgezanten van *Bern* tot hier toe in het geheim geleerd hadden, vrijheid zou verleenen, om openlijk te prediken, zoo wel als men dit vergund had aan eenen nieuwen Roomſchen Prediker, FRANCOIS COUTELIER. Als de Raad, de verrigtingen der Geestelijken nog te zeer ontziende, hier omtrent zwarigheid maakte, namen de Euangeliſchen de Oeverkerk in, bij de poort van dezen naam, niet verre van het Franciskaner Klooster, en FAREL hield in dezelve op den eerſten Maart 1535 de eerſte openbare Preek. De ontdekking eener nieuwe zamenzweering, om de ſtad den Hertog van *Savoye* in handen te leveren,

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

welke gevolgd werd van eene uitbanning der oproerigen en het vertrek van des Bisſchops Raad uit de ſtad, bragt verders te weeg, dat de Raad zich naauwer met de Zwitſers verbond, de Hervorming openlijk aannam, en zelfs van zijne ſtad eene vrijplaats maakte voor de Hervormden, die uit *Frankryk* derwaards de toevlugt namen.

Onder zoo vele woelingen, oproeren en oorlogen, lagen en geweld van den Bisſchop, den Hertog van *Savoye* en trouwelooze Burgers, verkregen de *Geneveezen* hunne vrijheid en te gelijk den gezuiverden Godsdienst. Ook werd de Hervorming zeer ſterk bevorderd, door de ontdekking van de bedriegerijen die gepleegd waren met een Marienbeeld, waar aan men eene wonderdoende magt had toegeſchreven. Daar en boven gaf JAKOB BERNHARD, Abt van het Franciskaner Klooster, ſtellingen uit, om die openlijk te overwegen, gerigt tegen de regtvaardigmaking uit de werken, de vereering der Heiligen en der Beelden, de menſchelijke overleveringen, de gebeden voor de dooden, en het aanroepen der Heiligen. Deze ſtellingen werden overal rondgezonden, met uitnoodiging van den Raad aan allen, die dezelve zouden willen betwisten, en onder toezegging van vrijgeleide. Doch wegens het verbod van den Bisſchop en den Hertog verſchenen er ſlechts weinigen, onder welken CHARLES, een Leeraar van de *Sorbonne*, en CHAPHUSEN, een Dominikaner Monnik. Het twistgeding duurde vier weken, onder het opzigt van den Raad; de waarheid zegevierde volkomen, terwijl de gemelde verdedigers zich onderwierpen.

Se-

Sedert nam het getal der Hervormden van dag tot dag toe, en de anderen, ook de Geestelijken en Monniken, verlieten de ſtad in zoo groot een getal, dat de Raad zich genoodzaakt zag het verlaten der ſtad te verbieden.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Zoodra het Mondgeſprek geëindigd was, ſloeg de Raad, ſchoon gevoelende, dat men met voorzigtigheid te werk moest gaan, om de gevolgen, evenwel genoopt door den ijver van het gemeen, en door de vurige redevoeringen van FAREL, terſtond hand aan het werk. Het gemeen namelijk had reeds hier en daar begonnen de Beelden en andere werktuigen van het Bijgeloof te beſtormen, en FAREL had reeds in die Kerken, welke tot nog toe aan de Roomſchen gebleven waren, gepredikt. De Raad dan, eens en andermaal de Kanunniken en Kloosterlingen opgeroepen hebbende, om, zoo zij nog iets in te brengen hadden, zich te vertoonen, deed de overige Beelden wegnemen, en maakte beſchikkingen over de Kloosters, en bevestigde met een Plakaat den 27ſten Augustus de openbare Euangelieprediking; men ſloeg nieuwe munt met het opſchrift: *post tenebras lux*, (licht na duisternis,) in plaats van het oude: *post tenebras ſpero lucem*, (ik hope op licht na duisternis.) Eindelijk, de Raad liet een gedenkteeken van koper bij de deur van het ſtadhuis oprigten, ter eeuwiger gedachtenis van deze weldaad. Bij het opruimen der Kerken vond men verſcheidene blijken van gruwelijke bedriegerijen, om het volk te misleiden. Bij voorbeeld, in plaats van eenen arm van den Heiligen ANTONIUS,

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

welke met den grootften eerbied plag vereerd te worden, vond men een lid of leden van eene rave, en in plaats van de herfenen van PETRUS, welke niet minder heilig geacht waren, een *puimfteen*.

Thans werd de vrede en eendragt onder de Burgers herfteld, de openbare Eeredienst en het Kerkbeftuur geregeld, en eene Geloofsbelijdenis aangenomen en bezworen, welke door FAREL was opgefteld, en welke zich door hare eenvoudigheid aanprees; voorts verbood men het vieren der Mis en het vereeren der Beelden, onder ftraffe van gevangenis en ballingfchap. Ook voerde men de Hervorming ten platten lande in, in de gemeenten buiten de ftad, welke aan de ftad onderworpen waren, waartoe men eene maand tijd gaf, hoewel FAREL beweerde, dat men het werk van God niet verhinderen moest.

In dezen ftaat van zaken kwam CALVIN in de ftad, die nevens FAREL en VIRET tot Leeraar aangenomen zijnde, het dus ver gelukkig geflaagde werk met hen voortzette en eindelijk voltooide, voornamelijk na zijne terugkomst te *Geneve*, hetwelk hij met FAREL en die, gelijk wij gezien hebben, had moeten verlaten. Op zijne voorftelling werd een Kerkebeftuur en een Kerkeraad van Ouderlingen en Predikanten ingevoerd, door welken vervolgens de Kerkelijke zaken behandeld werden, en welke Kerkenorde federt 1555 ook van de andere *Zwitferfche* Kerken is aangenomen(*). Na den dood van CALVIN werd

(*) SPON. *Hift. van Geneve.* RUCHAT *Hiftoire de la Re-*

werd de eerste plaats in de Kerk en Hoogeschool opgedragen aan THEODORUS BEZA, die zich, door de verdiensten, aan de Kerk bewezen, heeft beroemd gemaakt, en in hoogen ouderdom in het jaar 1605 overleden is. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Geschiedenis der Hervorming van Zweden en Denemarken.

Nadat wij dus den oorsprong, voortgang en vestiging der Hervorming in *Saksen*, *Zwitserland* en bijzonder in *Geneve* beschreven hebben, voornamelijk door den arbeid der drie vermaardste Hervormers, LUTHER, ZWINGLIUS en CALVIN, willen wij den verderen voortgang derzelve ontvouwen in andere landen en rijken van *Europa*, welker opgerigte Hervormde Gemeenten, of *Saksen* of *Zwitserland* en *Geneve* als hunne Moederkerken erkennen, van welke zij de Hervorming ontvangen hebben. De Noordsche Koningrijken *Zweden* en *Denemarken*, tot hetwelk *Noorwegen* behoort, komen hier het eerst in aanmerking. Hervorming in Zweden. Toestand van dat land in het begin der zestiende eeuw.

Het Koningrijk *Zweden* was in het begin der XVIde eeuw, omtrent het jaar 1520, door de wreed-

Reformation de la Suisse. SPANHEIM *Orat. Geneva restituta.* WILHELMIUS *Hist. der Reform. te Geneve Rotterdam* 1745. II *Deelen in* 8vo.

wreedheden van CHRISTIERN II, Koning van *Denemarken*, en den Aartsbisſchop van *Upſal*, Primaat van het Rijk, die met denzelven zamenſpande tot verderf van zijn vaderland, in eenen allerongelukkigſten toeſtand. Men had van den Paus LEO X eene Bulle weten te verwerven, waarbij het geheele Rijk in den ban gedaan, en CHRISTIERN benoemd was, om deze Bulle ten uitvoer te brengen; terwijl JAN ANGELUS ARCHIMBOUD, Pausſelijke Legaat, het ongelukkige *Zweedſche* Volk verder van deszelfs geld en bezittingen beroofde, door het veilen en verkoopen van de Pausſelijke Aflaten. In de hoofdſtad *Stokholm* werden, onder het voorwendſel der Pausſelijke Bulle van den ban, omdat zij de regten van den Staat tegen den Aartsbisſchop verdedigd hadden, de Burgemeesters, de Regering der ſtad en vierennegentig Rijksraden in hechtenis genomen, en door beulshanden ter dood gebragt, waarna *Stokholm* aan plundering en moord werd prijsgegeven, zonder onderſcheid van jaren of geſlacht.

Geen land was er bovendien in *Europa*, waar de Bisſchoppen, en de Geestelijkheid in het gemeen, grooter wereldlijke voordeelen trokken, uit het Bijgeloof der tijden, dan in *Zweden* en *Denemarken*. De meeste Bisſchoppen hadden inkomſten, grooter dan die van den Koning; zij bezaten Kasteelen en Sterkten, die hen onafhankelijk van de Kroon maakten, en hen in ſtaat ſtelden, om onlusten in het Rijk te verwekken, en voor den Staat door hunne magt gevaarlijk te wezen. Zij leefden in de ongebondenſte overdaad en weelde, terwijl de Adel en de

ove-

overige inwoners ellendig en behoeftig waren. — na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Eindelijk daagde er een verlosser voor dit ongelukkig volk op. Deze was GUSTAAF ERICZOON, WASA bijgenaamd, als zijnde een afstammeling uit dit oude Koninklijke geslacht. Zijn karakter wordt ons dus beschreven. „ Hij was een van die groote geesten, welke de natuur zoo zeldzaam vormt, met alle de noodige hoedanigheden, om over menschen te gebieden; zijn voordeelig voorkomen en verheven postuur maakten hem aanhangers, waar en zoodra hij zich vertoonde. Zijne welsprekendheid, waaraan zijne goede houding kracht bijzette, was zoo veel te meer overredende, als zij kunsteloos was; zijn vernuft ontwierp ondernemingen, welke het gemeen als roekeloos beschouwt, maar welke stout zijn in het oog van groote mannen. Zijne onvermoeide dapperheid deed dezelve wel slagen. Hij was onvertsaagd met voorzigtigheid, bezat eenen zachten imborst in eene woeste eeuw, met één woord, deugdzaam, zoo veel het hoofd van een partij zulks zijn kan."

GUSTAAF WASA, redder van zijn vaderland

Deze GUSTAAF was gijzelaar geweest bij CHRISTIERN, maar tegen het regt der volken gevangen gehouden. Hij ontsnapte zijne gevangenis, en dwaalde, als een boer vermomd, om in de bosschen en bergen van *Dalekarlië*, alwaar hij genoodzaakt was in de Kopermijnen te arbeiden, ten einde te kunnen leven en zich te verbergen. In dezen staat durfde hij het ondernemen, om den dwingeland van den troon te stooten. Hij maakte zich aan de Boeren bekend, deze maakten, onder zijn geleide, eenen

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

eenen opstand, en daar hij hen spoedig tot goede soldaten vormde, tastte hij CHRISTIERN en den Aartsbisschop aan, sloeg hen verscheidene keeren, en werd eindelijk in het jaar 1523 op eene wettige wijze door de *Zweden* tot hunnen Koning verkoren.

Eerste zaden der Hervorming in Zweden.

Onder alle deze voorvallen waren de zaden der Hervorming in *Zweden* gezaaid, door verscheidene *Duitsche* Kooplieden, die op *Stokholm*, *Suderkoping*, *Calmar* en andere plaatsen handel dreven, en de schriften van LUTHER in het land bragten en verspreidden. In het leger van GUSTAAF bevonden zich ook *Duitsche* troepen, die de zaak van LUTHER waren toegedaan; behalve dat verscheidene aanzienlijke *Zweedsche* jongelingen op de Hoogeschool te *Wittemberg* hunne Letteroefeningen voortzettende, daar de leer der Hervorming hadden ingezogen. Onder dezen waren OLAUS PETERSON en LAURENS PETERSON, waarvan de eerste, in het vervolg, Herder en Leeraar in *Stokholm*, en de laatste Aartsbisschop van *Upsal* geworden is. Deze, bijzonder de eerste, in het vaderland wedergekeerd, verzuimden niet, hetgeen zij in *Duitschland* geleerd hadden, eerst heimelijk aan hunne vrienden mede te deelen, en vervolgens meer openlijk te verkondigen. GUSTAAF, die, gedurende zijn omzwerven, zich ook eenigen tijd te *Lubek* onthoudende, daar smaak gekregen had, in de waarheid van het Euangelie, begunstigde de pogingen dezer lieden, doch met alle bedachtzame voorzigtigheid; in het eerst zich vergenoegende, het verspreiden der Hervormde leer oogluikende te dulden, en vervolgens meer openlijk

zelfs

zelfs op de Scholen toe te laten; doch als in het jaar 1524 eenige dweepzuchtige *Herdoopers*, en daar onder MELCHIOR RINK en KNIPPERDOLLING, met eenige anderen uit *Duitschland* en *Holland* te *Stokholm* overgekomen, aldaar, terwijl de Koning afwezig was, op eene buitenſporige wijze, onderſtonden de Beelden en andere Kerkſieraden met geweld uit de Kerken te werpen en te vernielen, terwijl de *Lutherſche* Leeraars zulks hadden aangezien, in verwachting, dat deze drift ten hunnen voordeele zou verkeeren; ſtuitte GUSTAAF, te *Stokholm* wedergekeerd, terſtond deze baldadigheid, doende deze Geestdrijvers vatten en ſtraffen, en de *Lutherſchen* berispende, dat zij zich niet in tijds tegen dezelven hadden aangekant.

OLAUS PETERSON ging ondertusſchen ſtandvastig voort met de Euangelieleer te verkondigen, en ſcheidde zich voorts openlijk van de Roomschgezinden, die hij tegen zich voornamelijk in het harnas joeg, door een wettig huwelijk aan te gaan en eene vrouw te trouwen, waar tegen de Koning hem in zijne beſcherming nam en handhaafde. In eene vergadering van de Geestelijkheid vorderde de Koning van dezelve, dat zij hun aandeel zouden opbrengen tot de rijkslasten, ten einde in den tegenwoordigen nood des vaderlands te voorzien, hier tegen verzette zich de Bisſchop van *Linkoping*, JOANNES BRASKE, tevens bij deze gelegenheid zijne beſchuldiging tegen OLAUS PETERSEN inbrengende. Op dit laatſte merkte de Koning aan: dat OLAUS met de Heil. Schrift zijn huwelijk verdedigde, en dat het den Bisſchop vrij-

m C. G. Jaar 1517 tot 1552

vrijstond, hem uit de Schrift van de ongeoorloofdheid en schandelijkheid van hetzelve te overtuigen. Voorts dat hij zich zeer verwonderde, dat de Geestelijken zoo veel beweging maakten over een eerbaar huwelijk, daar zij zoo laauw en toegevend waren, om de bijzitten en hoeren der Kerkelijken te verdragen.

Vervolgens liet de Koning, met behulp van zijnen Kanselier, LAURENS ANDERSON, door de Broeders PETERSEN, eene Overzetting van het Nieuwe Testament in het Zweedsch vervaardigen (*), welke in het jaar 1526 in druk werd uitgegeven, waarna ook de Overzetting van het Oude Testament in het jaar 1541 gevolgd is. Dus werd de bron der Godsdienstige kennis voor de *Zweden* geopend, te meer, dewijl de Koning, om zijne regtvaardigheid en onpartijdigheid te toonen, te gelijken tijd, aan de Geestelijken belastte, dat zij insgelijks eene vertaling zouden bezorgen van het Nieuwe Testament, hetwelk zij noode op zich namen, en tragelijk ten uitvoer bragten.

Ondertusschen beschuldigden de Aartsbisschop en zijne Medegeestelijken OLAUS PETERSON van Ketterij, bewerende, dat zijne Overzetting de vertaling van LUTHER zelve was, welke de Paus reeds als kettersch veroordeeld had, en den Koning verzoekende, uit naam der geheele Geestelijkheid, om zijne besluiten in te trekken, en zich als eenen Beschermer van den Godsdienst en deszelfs Dienaren te

(*) GERDES *Hist. Ev. Renov. T.* III. *p.* 291.

te bewijzen. Het antwoord des Konings was, dat hij van de Geestelijkheid niets onbillijks geëischt had, en dus bij dien eisch bleef volharden; wat OLAUS PETERSEN betrof, dat hij bereid was, denzelven, zoo wel als alle andere Ketters, te ſtraffen, mids dat die te voren behoorlijk wederlegd en overtuigd waren; dat hij van het levensgedrag en de zeden van OLAUS alles goeds vernomen had, zoodat nijd en afgunst hem ligtelijk de ſmet der Ketterij had kunnen aanwrijven. De Aartsbisſchop, hier door getroffen, en zich van zijne krachten te veel verbeeldende, droeg toen den Koning voor: dat hij bereid was, OLAUS in tegenwoordigheid zijner Majeſteit en derzelver Staatsdienaren van Ketterij te overtuigen, zoodat zij allen daarvan getuigenis zouden kunnen dragen.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De Koning, die zoodanige onderhandeling nuttig, ja noodig keurde, om de waarheid te bevorderen, vatte den Aartsbisſchop bij het woord, en gebood, dat men een wederzijdsch mondgeſprek in het openbaar zou houden, in het Kollegie te *Upſal*, waarbij hij zelf wilde tegenwoordig zijn, met zijne Staatsdienaars, als ook de Rijksraden en Leden van Staat; waartoe OLAUS, een ijverig voorſtander der waarheid, zich terſtond bereid toonde; doch de Aartsbiſchop en deszelfs aanhang toonden zich huiverig, toen het op ſtuk van zaken aankwam, voorwendende, dat het met hunne waardigheid onbeſtaanbaar was, met iemand te redetwisten, wiens Regters zij waren, maar waarſchijnlijk bevreesd voor de geleerdheid en welſprekendheid van OLAUS; waarom

Mondgeſprek te Upſal.

zij

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

zij PETRUS GALLE, Profesfor in de Godgeleerdheid op de Hoogefchool van *Upfal*, gebruikten, om de Pausfelijke leerftellingen tegen OLAUS te verdedigen.

Dit mondgefprek had plaats in het jaar 1526, in tegenwoordigheid van den Koning en eene aanzienelijke vergadering der voornaamfte Regeringsleden van *Zweden*, hebbende de Koning bevolen, dat alles, wat van weêrszijde werd voortgebragt, naauwkeurig zou worden opgefchreven. De artikelen, waar over gehandeld werd, waren de voornaamfte verfchilftukken tusfchen de Hervormers en de Roomschgezinden: over de regtvaardigmaking des zondaars voor God, of dezelve uit de werken zij, dan alleen uit genade om de verdienften van CHRISTUS, welke de mensch behoort aan te nemen en zich toe te pasfen, met een zeker vertrouwen? Of de vergeving der zonden door aflaat van den Paus kracht hebbe? over de vrije wil des menfchen in zijne bekeering; over de verdienftelijkheid der goede werken ter zaligheid; over de Pausfelijke overleveringen, de Misfen voor de dooden, de aanroeping der Heiligen, Bedevaarten naar Heilige plaatfen enz. over het Vagevuur, over de Aflaten, het gebruik des Avondmaals onder ééne gedaante, den ongehuwden ftaat der Geestelijken, de tijdelijke magt der Geestelijken en derzelver waardigheden enz. Nadat men over dit alles over en weder gefproken had, zonder dat men het zelfs eens was over de bronnen van bewijsredenen, waartoe de Roomschgezinden de overleveringen, de uitfpraken der Kerkvaderen, en der Kerkvergaderingen, als ook de befluiten der Pau-

Pausen wilden gebruiken, terwijl OLAUS geene andere bewijzen wilde toelaten, dan die uit de Heilige Schrift ontleend waren, als den eenigen regel des geloofs en der zeden, gebood de Koning, dat de beide zamensprekers hunne bewijsredenen in geschrift zouden stellen, opdat Godsdienstige hoorders en lezers zouden kunnen weten en oordeelen, welke partij de waarheid verdedigde, en den Godsdienst leerde, welke in de Heilige Schrift vervat is. Dus nam dit mondgesprek een einde. GALLE stelde zijne bewijzen voor de leere der Roomschgezinden in geschrift, gelijk OLAUS PETERSEN de zijne voor de leere der Hervormden (*).

Het gevolg van dit gesprek was, niettegenstaande alle de woelingen van JAN BRASKE, Bisschop van *Linkoping*, ten tegendeele, dat de Euangelieleer van dag tot dag voortgangen maakte. Vele Edellieden verkozen voor zich bijzondere Predikers, die in hunne Sloten en Kasteelen voor hen het Euangelie predikten, sommigen uit zucht tot nieuwigheid; anderen uit lust tot de waarheid, anderen, om de welsprekendheid dezer Predikers, en weder anderen, om den Vorst te behagen, die zich voor de Hervorming genegen toonde.

In datzelfde jaar 1526 beriep de Koning eenen Rijksdag te *Stokholm*, op welken in 's Konings naam werd voorgesteld, dat men, wegens den nood des va- Rijksdag te Stokholm.

(*) Men vindt het verhandelde in dit mondgesprek bij GERDES *T.* III. *Hist. Evang. Renov. in Monum. pag.* 153-181.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

vaderlands, de Kerkelijken behoorde te verpligten tot het wedergeven der goederen, welke zij onwettiglijk bezaten, en dat zij niet langer behoorden verschoond te worden van te helpen dragen in de algemeene lasten van den Staat. Eenparig stemden de Rijksstanden, uitgezonderd de Geestelijken, dat de Kerkelijke tienden van een jaar, ten minste twee derde van dezelve, in de openbare schatkist gestort zouden worden.

Nader mondgesprek te Upsal.

De Geestelijkheid, en voornamelijk JOANNES MAGNUS, Aartsbisschop van *Upsal*, waren over dit besluit, gelijk men denken mag, ten uiterste misnoegd, en poogden hetzelve met alle magt vruchteloos te maken; zich beklagende, dat hun onregt aangedaan, hunne voorregten geschonden, en de Katholijke Godsdienst veracht werd. Hierop ontbood de Koning, omtrent Pinksteren des jaars 1526 te *Upsal* gekomen, den Aartsbisschop met zijne Kanunniken, om in hun Kapittel bijeen te komen, alwaar ook OLAUS PETERSEN en GALLE tegenwoordig waren, en een nieuw mondgesprek gehouden werd *over de inkomsten en vrijheid van belastingen der Geestelijken.* De Koning vraagde: van waar de Kerkelijken de Prebenden en Kerkelijke vrijheid hadden? GALLE antwoordde: uit de gifte van Godvruchtige Koningen en Vorsten, volgens Gods woord, tot onderhoud der Kerk mildelijk geschonken: de Koning hernam: Indien de Kerkelijken hunne goederen en Kerkelijke vrijheid hebben uit de milddadigheid der Koningen, of dan ook niet uit diezelfde magt de gifte eindigde, voornamelijk dewijl de Kerke-

kelijken deze goederen misbruiken? GALLE zeide: Indien de Kerkelijke goederen worden vernietigd, vervalt de Kerk zelve, tegen den wil en de belofte van CHRISTUS, die zegt: *dat de poorten der hel dezelve niet zullen overweldigen.* De Koning ging voort: De Kerkelijke goederen worden besteed aan luije buiken, die niet verstaan iets nuttigs voor de Kerk te prediken of te schrijven, en die slechts geleerd hebben, hunne zoogenoemde Kanonieke uren te zingen, hetwelk zeer velen zonder Godsdienstigheid doen. Nademaal derhalve uit Gods woord niet kon bewezen worden, dat de Prebenden volstrekt tot de Kerk behooren, en die goederen de godzaligheid niet vermeerderen, of tot een noodzakelijk gebruik besteed worden, zouden zij wettiger tot een beter gebruik worden aangewend, opdat zij voor den Staat en de Kerk voordeelig waren. Hierop zweeg GALLE. De Koning beval toen den Aartsbisschop te antwoorden, doch deze weigerde zulks. Nu begon de Opziener der Hoofdkerk M. GEORGE TURSON deftig voor de voorregten der Kerkelijken te redenen, zeggende: „Het is aan niemand geoorloofd, zonder gevaar van den ban en de eeuwige verdoemenis iets aan de Kerk te ontvreemden." De Koning hoorde de snerpende taal van den Redenaar met geduld aan; maar beval den Godgeleerde als een' Godgeleerde te spreken, en hetgeen hij gezegd had, uit de Heilige Schrift te bewijzen. Vervolgens ontvouwde de Koning zijne meening op deze wijze: dat hij aan godvruchtige Euangeliedienaren geene eere volgens Gods woord, of een noodzakelijk en eerlijk onderhoud

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

wilde weigeren; maar dat hij niet zag, dat men aan luije buiken, die in Kerken en Kloosters leefden, iets verschuldigd was. Alzoo de Kapittelheeren hier op niets hadden te antwoorden, stond de Koning op en vertrok naar *Stokholm*, waar hij den Aartsbisschop ontbood (*).

De Koning doet de Kerken zuiveren en stelt Euangeliepredikers aan.

Deze Aartsbisschop kon nogtans niet rusten, maar hitste alle de Roomschgezinden tegen den Koning op, wien hij verders vele moeijelijkheden veroorzaakte. De Koning liet hem eindelijk in hechtenis nemen, doch hem weder ontslagen hebbende, zond hij hem als Gezant naar *Polen*, maar de Aartsbisschop, zijne goederen heimelijk bijeengepakt en vele geschiedkundige stukken en oorkonden medegenomen hebbende, begaf zich naar *Dantzig*, en van daar naar *Rome*, alwaar hij eene *Geschiedenis der Gothen* geschreven heeft, zonder ooit in zijn vaderland weder te keeren. JAN, Bisschop van *Linkoping*, verliet insgelijks het Rijk en vertrok naar *Polen*, alwaar hij in een Klooster gestorven is.

Ondertusschen begon de Koning niet alleen de Kerk van *Stokholm* te hervormen, door alle Afgodische gedenkteekens uit dezelve te laten wegnemen, onder welke een Beeld van *St. Joris* van eene reusachtige grootte, hetwelk tot verscheidene bijgeloovigheden gelegenheid gegeven had; maar ook door Euangelische Predikers aan te stellen, en te belasten, dat de Godsdienst niet langer in de Latijnsche, maar in de moedertaal zou verrigt worden.

In

(*) GERDES *l. c. p.* 301.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Rijksdag te Westeraas.

GUSTAAF wil de kroon nederleggen

In het jaar 1527 oordeelde de Koning het noodig, in een openbaar staatsstuk zich te verantwoorden tegen de lasteringen van den Aartsbisschop van *Upsal*; hij gaf in hetzelve te kennen, dat hij geenszins eene nieuwe leer begunstigde, maar de leer, van CHRISTUS en de Apostelen ons overgeleverd, wilde beschermen en handhaven; gezuiverd van naderhand ingevoerde plegtigheden (*). Dewijl de Geestelijken ook voortgingen oproerige bewegingen te verwekken en de *Dalekarliers* aan het muiten geslagen waren, beriep de Koning in het gezegde jaar 1527 weder een algemeenen Rijksdag te *Westeraas*, alwaar op den maaltijd, op welken de Rijksstenden naar gewoonte door den Koning onthaald werden, voor de opening van den Rijksdag, de eerste plaats aan de tafel aan de Wereldlijke Rijksraden werd aangewezen, de tweede aan de Bisschoppen, tegen de voorgaande gewoonte, toen de Bisschoppen de vooraanzitting hadden op soortgelijke maaltijden; de derde plaats werd bestemd voor den Adel, de vierde voor de overige Geestelijken; de vijfde voor de Burgers; de zesde voor de Boeren.

De Bisschoppen, voornamelijk BRASKE, Bisschop van *Linkoping*, hier uit voorziende, wat op den Rijksdag stond te gebeuren, namen deze schikking zoo hoog op, dat zij nog dienzelfden dag na den maaltijd in het geheim raadpleegden, en zich met eenen eed verbonden, dat zij op alle mogelijke wijzen zich in de voorregten van hunnen stand zouden handhaven, de Kerkelijke goederen behouden, en al-

(*) GERDES *T.* III. *in Monum. p.* 181.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

alle Ketterijen uitroeijen. Het formulier van dezen eed, door allen onderteekend, werd in de Kerk van S. ÆGIDIUS onder eene grafzerk verborgen, en is eerst vijftien jaren daarna ontdekt geworden.

De Koning, hier van onbewust, deed den volgenden dag bij monde van zijnen Kanselier LAURENS ANDERSON, het voorstel aan de Rijksvergadering, behalve het overwegen der middelen om de oproerige bewegingen der *Dalekarliers* te stillen, en den aanval van CHRISTIERN II af te weeren, die *Zweden* met eene landing bedreigde, bijzonder ter stijving der geldmiddelen van den Staat, de bevestiging van het voorheen genomen besluit, omtrent de Kerkelijken en derzelver goederen en bezittingen, om voorts te besluiten, dat de Geestelijken een gedeelte van hunne onmatige bezittingen en ook hunne Sloten en Kasteelen aan de Kroon zouden afstaan, en voorts uit den Rijksraad geweerd en van alle bewind der zaken ontzet, en het Rijk van alle Bisschoppelijk en Pausselijk geweld ontheven zou worden.

Op dit voorstel, door den Kanselier in 's Konings naam gedaan, rees de Bisschop van *Linkoping* op, en verklaarde, dat het hem en zijne Medegeestelijken geenszins verwonderde, dat de Koning de Geestelijke goederen tot zich nam, dewijl hij aan de *Lutherschen*, die den Godsdienst zelven aanvielen, al lang zoo veel magt gegeven had; doch dat hij niets zou toestaan van alles, wat voorgesteld was over het vervreemden der Kerkelijke goederen, maar veeleer dat hij het Katholijk geloof tot den laatsten

adem

adem zou verdedigen, en dat de Geestelijken niets van hunne regten en voorregten zouden afſtaan, voordat de Paus van *Rome*, wiens gezag zij in dezen alleen erkenden, en die de hoogſte regter in verſchillen was, hieromtrent beſlisſend uitſpraak zou gedaan hebben.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De Koning, hier door getroffen, en beſpeurende, dat ſommigen van de Rijksleden, die aan den ouden Godsdienst gehecht waren, het oor leenden aan de woorden van den Bisſchop, ſtond op en vertoonde in eene deftige aanſpraak, de dienſten, door hem aan het vaderland, zoo dikwijls met gevaar van zijn leven, bewezen, terwijl de Geestelijken ledige en luije aanſchouwers geweest waren, welke dienſten men thans met ligtzinnigheid en ondankbaarheid beantwoordde, daar men hem zelfs van Ketterij wilde betichten; hij verklaarde, de Koninklijke Majeſteit niet in naam of in vertooning te willen bezitten, maar indien men zijn gezag wilde verachten, dat hij dan liever van de regering wilde afſtaan; gelijk hij ook terſtond daarop, met groote verontwaardiging, in diezelfde vergadering, de Koninklijke waardigheid in derzelver ſchoot nederlag, alleen vorderende, dat hem eerst zijn vaderlijk erfgoed, en de kosten aan het Rijk beſteed, zouden herſteld en goed gedaan worden, wanneer hij niet alleen van het Rijk afſtaan, maar ook het vaderland verlaten wilde, zonder daar ooit in weder te keeren. Met deze woorden verliet de Vorst de vergadering, begevende zich met de Krijgsbevelhebbers, die hem aankleefden, naar het Koninklijk Slot, drie

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

dagen lang allen toegang tot zich verbiedende, alleen bleef de Kanſelier in de vergadering, ten einde te zorgen, dat er geene wanorde voorvallen of onberadene ſtappen gebeuren mogten. Doch de vergadering ſcheidde terſtond zonder verdere raadpleging.

Den volgenden dag kwam de vergadering weder zamen, wanneer er eerst een geſprek voorviel tusſchen PETRUS GALLE en OLAUS PETERSEN, hetwelk echter ſpoedig werd afgebroken, alzoo de eerſte niet dan in de Latijnſche taal over Godsdienstzaken wilde handelen, maar OLAUS in de moedertaal ſprak, welke van allen verſtaan werd. Vervolgens handelde de vergadering niet zonder hevigheid, of de Kerkelijke goederen, volgens des Konings wil, aan de Kroon zouden worden afgeſtaan, dan of men derzelver bezitting zou handhaven. De Kanſelier ſprak hierbij zoo ernſtig en overredend, dat zelfs ſommige Geestelijken hem toevielen, en de Groot-Maarſchalk van het Rijk, TURO JANSZOON, die anders de Geestelijkheid aanhing, zich van allen verlaten ziende, insgelijks den Kanſelier toeviel; waarop de vergadering beſloot, eene Kommisſie uit haar midden af te zenden naar het Paleis van den Vorst, om dien te verzekeren, dat alles zou vastgeſteld worden, overeenkomſtig hetgeen hij geëischt had. Hiertoe werden benoemd de Kanſelier en OLAUS PETERSEN, die met de grootſte moeite den Koning eerst op den vierden dag bewegen konden, om weder in de vergadering te verſchijnen.

Nu werd door de vergadering beſloten: „ dat „ de Bisſchoppen voortaan zich zouden onthouden „ van

„ van het bewind der rijkszaken, en dat de over- „ tollige goederen der Kerkelijken, of de Sloten, „ welke zij bezaten, en dertien duizend Landhoe- „ ven, welke zij federt den tijd van KAREL KA- „ NUT, den laatften Koning voor de *Deenfche* on- „ lusten, binnen omtrent zeventig jaren verkregen „ hadden, gedeeltelijk aan de Kroon zouden ko- „ men, gedeeltelijk tot die genen wederkeeren, wier „ voorouders die hoeven bezeten hadden, enz." Voorts werden, ten aanzien van het Kerkelijk be- ftuur, zekere regels vastgefteld en aan de Kerkelij- ken voorgefchreven, welke de Bisfchoppen en Ker- kelijken gelast werden te onderteekenen; al hetwelk de Koning met zijn gezag bekrachtigde.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De Hervorming in Zweden voltooid.

Sedert verklaarde de Koning zich openlijk voor de Hervorming, bevestigende niet alleen OLAUS PETERSEN in zijn ambt, als Leeraar te *Stokholm*, maar ook deszelfs Broeder LAURENS tot Aartsbisfchop van *Upfal* verheffende, aan wien hij ook zijne Nicht uithuwelijkte, met eene zeer groote huwelijksgave, ten einde het verlies van den Aartsbisfchop eenigermate te vergoeden en ook zijn genoegen over dit huwelijk te betoonen.

Thans werd de Koning den 12den Januarij 1528 plegtig gekroond, waarbij een bepaald formulier den Koning werd voorgelezen, behelzende eene vermaning en voorfchrift, om zich te gedragen naar den pligt van eenen Christelijken en Godzaligen Koning (*).

Na

(*) GERDES *in Monum. T.* III. *Hift. Euang. Renov. adjunct. p.* 187-193.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

Na het afloopen van de plegtigheid der kroning en inhuldiging des Konings, werd een Rijksdag gehouden te *Orebo* in *Nericië*, alwaar ook de voornaamste Geestelijken van het Koningrijk tegenwoordig waren. In deze vergadering werd met algemeen goedvinden eene Kerkenorde en regeling, die opgesteld was door LAURENS ANDERSON, den Kanselier, en PETERSEN, als Geheimschrijver, (*Secretaris*,) van *Stokholm*, algemeen goedgekeurd en ingevoerd (*). Volgens dit opstel blijkt het, dat men, de leere van den gezuiverden Godsdienst in *Zweden* aannemende, te gelijk noodig oordeelde, verscheidene uiterlijke gewoonten van het Pausdom te behouden, ten einde zoo veel mogelijk de zwakke gemoederen te gemoet te komen, doch men verklaarde, in het gemelde opstel, derzelver gebruik, met verwerping van alle misbruik; dus werd het *Wijwater* toegelaten, waar van gezegd wordt: Het *Wijwater* wast de zonden niet af, dit doet alleen het bloed van CHRISTUS; maar het doet gedenken aan het gebruik van den Doop, waarmede wij gedoopt zijn tot vergeving der zonden. *De Beelden der Heiligen* worden niet aangehouden, om die te dienen, maar ter gedachtenis van CHRISTUS en de *Heiligen*, opdat wij hun leven en godzaligheid navolgen. De Godsdienstigen hebben van ouds geene *palmtakken gewijd*, om daar eenige hulp van te verwachten, maar ter gedachtenis der palmtakken, welke voor JEZUS, bij zij-

(*) Men vindt dit opstel in zijn geheel bij GERDES *l. c. p.* 193-196.

zijne intrede in *Jeruzalem*, op den weg gespreid werden; aan de *gewijde waschkaarsen* op den dag van MARIA's reiniging, komt geene heiligheid toe; maar alleen aan het ware licht, CHRISTUS, die in den Tempel aan God werd aangeboden, wien de gewijde waschkaars beteekent. De *uitwendige zalving* beteekent de inwendige zalving des Heiligen Geests, welke den geloovigen noodzakelijk is. Het gebruik der *klokken* dient alleen, om het volk tot den Godsdienst op te roepen. Het *stichten van Kerken* is op zich zelve geen Godsdienst, nademaal God eigenlijk niet woont in Tempelen, die met handen gemaakt zijn; maar de noodzakelijkheid vermaant de Christenen, dat zij plaatsen hebben, om den Godsdienst te verrigten. De *Kerken*, ook *zout*, *spijs* en andere dingen, worden gewijd, niet opdat zij in zich zelven heilig zouden zijn; maar wij bidden, dat wij deze dingen heilig mogen gebruiken, opdat wij Gods naam niet ontheiligen in de Kerk, of terwijl wij in heilige zaken verkeeren. Dus is deze inzegening niet voordeelig voor die gewijde dingen; maar voor ons, die dezelve gebruiken moeten. Dus moeten de eenvoudige menschen onderrigt worden, dat zij hunne kaarsen liever aan de armen moeten geven, dan dat zij die voor de Beelden ontsteken. Het *vasten* zelf is geen Godsdienst, maar op deze wijze wordt de begeerlijkheid des vleesches beteugeld, opdat het hart van den Godsdienstigen mensch voorbereid worde, om den Godsdienst ernstig waar te nemen. *Heilige dagen* worden gevierd, niet om met lediggaan den Godsdienst

N. C. G. Jaar 1517. tot 1552.

te verrigten; maar opdat er een geschikte tijd zij, om Gods woord te hooren, en opdat de arbeidslieden rusten mogen van hunnen arbeid.

Nog moet men de eenvoudige lieden onderrigten, dat de gewone plegtigheden op de dagen van het lijden en de opstanding van CHRISTUS geen ander gebruik hebben, dan om de geschiedenis van CHRISTUS, die voor ons geleden heeft en opgestaan is, aan ons in de gedachtenis te brengen en te behouden. De *Bedevaarten* naar Heilige plaatsen zullen, met zoo vele behoedzaamheid, als mogelijk is, afgeschaft worden. Dezelve waren van eerste af ingesteld, niet tot eene eigenlijke vereering van God, of aflaat van zonden op die plaatsen, (want God is overal;) maar, opdat de Godsdienstige mensch op die plaatsen betere kennis zou ontvangen van Gods wezen en wil, door de prediking van Gods woord, van geleerde mannen daar voorgedragen; trouwens, het aanschouwen van godsdienstige zaken scherpte de aandoening der Godzaligheid. Dit prentten de Predikers aan hunne landslieden getrouwelijk in. Doch dewijl dit gebruik der Bedevaarten heeft opgehouden, dat men dan ook zelve ophoude, Bedevaarten te ondernemen.

OLAUS PETERSEN Handboekje enz.

Tenzelfden tijde schreef OLAUS PETERSEN een *Handboekje* in de *Zweedsche* taal, bevattende een voorschrift voor de Herders en Leeraars, hoe zij den Godsdienst openlijk hadden waar te nemen, zoo ten aanzien van de bediening des Doops, als der trouwplegtigheden, het bezoeken en vertroosten van kranken, en over de begrafenissen. Bovendien gaf de-

dezelve Hervormer een afzonderlijk geschrift in het licht, *oven de regtvaardigmaking des zondaars voor God*, uit hetwelk zijne overeenstemming met de andere Hervormers in dit gewigtig leerstuk allerduidelijkst blijkt. Vooreerst wijst hij in dit geschrift aan, dat alle menschen, die op eene natuurlijke wijze geboren worden, in zonden ontvangen en geboren worden; waar uit van zelf volgt, de onmogelijkheid, dat de vleeschelijke mensch de wet zou kunnen vervullen en de regtvaardigheid door zijne eigene werken verdienen: Dat derhalve het eerste gebruik der wet is, dat de mensch zich erkenne, een overtreder der wet, dat is, een zondaar te zijn, ten tweeden, dat de wet voor hem een tuchtmeester zij tot CHRISTUS, dat is, dat hij den zondaar, als doodschuldig, tot de genade, die in CHRISTUS geopenbaard is, en tot de geregtigheid leide, nademaal CHRISTUS op alle wijze niet alleen aan de wet voldaan, maar ook onze plaats, in het lijden van de straffen onzer zonden, vervangen heeft.

Na dit bewezen te hebben, ontvouwt hij, hoe de *geregtigheid* van CHRISTUS de *onze* wordt *door het geloof*, en op welke wijze de mensch door het geloof aanneemt, hetgeen hij nooit door eenige zijne werken zou kunnen verdienen, namelijk, dat hij *geregtvaardigd worde*, te weten: *de zondaar wordt geregtvaardigd door het geloof, niet daar in dat de geloovige zelf handelt door te gelooven, maar daar in, dat hij de geregtigheid van* CHRISTUS *zich toepast, door die aan te nemen.* „ Want,” zegt hij, „ het is geheel genade van God, het-
„ geen

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ geen ons regtvaardigt. Wij weten toch, dat de „ toorn Gods oneindig is, welken de zondaar nooit „ kan bevredigen. Daarom is de Zoon van God „ gekomen, geopenbaard in het vleesch, die, in „ onze plaats, die wij door de zonde verloren wa- „ ren, den oneindigen toorn gedragen en eene on- „ eindige genade verdiend heeft, heilzaam voor al- „ len, die gelooven. Derhalve die door eigene wer- „ ken wil geregtvaardigd worden, versmaadt de ver- „ diensten van CHRISTUS, en verkrijgt de geregtig- „ heid geenszins, welke hij zoekt. Doch wij ge- „ loovende worden bemind in CHRISTUS, maar „ Gods toorn blijft op de ongeloovigen. De uit- „ verkorenen in CHRISTUS zijn Gods kinderen om „ de verdiensten en de verlossing, die door Gods „ eeniggeborenen Zoon, vleesch geworden zijnde, „ geschied is, die daarom onze Broeder heeft wil- „ len worden, opdat hij het ambt van Middelaar „ zou vervullen. Dit vertrouwen der zaligheid en „ der verkiezing onderhoudt de Heilige Geest in de „ geregtvaardigden of geloovigen, als hun leids- „ man, door wiens mond de geloovigen in de oe- „ fening van goede werken en gehoorzaamheid aan „ Gods woord dagelijks toenemen."

Uit dit alles leidt hij vervolgens af, wat het zij, het Euangelie te prediken, en verklaart: dat *het Euangelie te prediken is de vergeving der zonden en de geregtigheid van* CHRISTUS *te verkondigen, waar op in de wedergeborenen de goede werken volgen*, wel niet volmaakt goede, uit hoofde van den nog in het vleesch wonenden ouden ADAM, die tegen

gen de goedheid en volmaaktheid ſtrijdt, maar nogtans aangename, om de verzoening in CHRISTUS geſchied, en het beſtuur van den Heiligen Geest, door wien elk geloovige, die Gods woord gehoorzaamt, geleid wordt. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Doch wat voorts de *belooning* der goede werken betreft, deze, zegt hij, alhoewel door CHRISTUS zeer overvloediglijk beloofd, zoeken echter de geloovigen eigenlijk niet, als welke dezelve ontvangen zullen uit de genade der belofte, niet uit de verdienſtelijkheid des werks, zoodat zij, die zich eenen grooten loon zoeken, van denzelven geheel verſtoken worden, nademaal de geloovige niets beters kan doen, dan dat hij aan den medewerkenden God, (wien alleen de eere toekomt,) de eere geve, erkennende, dat de belooning uit genade is, maar niet, dat hij aan zich zelven een deel der eere toeſchrijve. Want het ware leven des menſchen is de eere van God.

Langs dezen weg is dan de Hervorming door geheel *Zweden* uitgebreid en gevestigd, ook verſpreidde zich de Euangelieleer in *Finland*, voornamelijk toen het *Nieuwe Testament* volgens de *Zweedſche* Bijbelvertaling ook in het *Finlandsch* werd overgezet, hetwelk geſchied is door M. MICHAEL AGRICOLA, een *Fin* uit *Nyland* en Leeraar te *Abo*. Hervorming in Finland.

Niettegenſtaande dit alles, bleef de aanhang der Pausgezinden nog geſtadig woelen. Onder anderen verwekte THUR JANSZON, die onlangs Rijks-Maarſchalk geweest was, oproerige bewegingen tegen den Koning GUSTAAF, en tegen de voortgangen der Hervor- Pogingen om de Hervorming in Zweden te vernietigen.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

door Koning GUSTAAF te leur gesteld.

vorming; doch het beleid en de dapperheid des Konings beteugelde dezelve gelukkig; gelijk ook de ondernemingen van CHRISTIERN II. tegen *Zweden* niet alleen voorspoedig afgeweerd, maar ook voor altijd gestuit werden, toen deze Koning van *Denemarken* in 1533 door zijnen Oom FREDERIK afgezet, en in eene gevangenis geplaatst is, in welke hij 27 jaren van zijn leven heeft doorgebragt.

In het jaar 1537 zonden de Protestantsche Vorsten van *Duitschland* een Gezantschap naar *Zweden*, ten einde eene vereeniging te sluiten tusschen de Gemeenten van *Zweden* en die in *Duitschland*, en den Koning te bewegen tot een verbond ter bescherming en verdediging van het geloof, indien er om hetzelve een oorlog ontstaan mogt. Ook was CHRISTIAAN III, Koning van *Denemarken*, die in het jaar 1538 zijn' vader FREDERIK was opgevolgd, in persoon in *Zweden* overgekomen, om over een verbond en vriendschap met Koning GUSTAAF te spreken; in het jaar 1540 verwekte LAURENS JANSZON in *Oostgothland* een nieuw oproer, hetwelk echter, na het ter dood brengen van de hoofden der muiters, spoedig tot rust gebragt werd.

Als de Paus PAULUS III in 1542 bedacht, om eene Kerkvergadering te *Trente* te houden, ook aan de *Protestantsche* Vorsten in *Duitschland* eene Bulle gezonden had, om hen tot die Kerkvergadering uit te noodigen, werd FRANS BURKHARD, Kanselier van den Keurvorst van *Saksen*, weder naar *Zweden* gezonden, om de vriendschap te vernieuwen. Ook trad de Koning in het volgende jaar 1543 in het

Smal-

Smalkaldische verbond, met belofte van wederzijdschen onderstand.

Eindelijk werd er in het jaar 1544 te *Westeraas* weder een Rijksdag gehouden, op welken de Koning met eene ernstige aanspraak de Rijksstenden vermaande, aan de zuivere leere getrouw te blijven, gelijk daar toe eenparig besloten werd, terwijl tevens aan GUSTAAF de erfelijke opvolging zijner Zonen en Nakomelingen werd opgedragen. In het volgende jaar 1545 vond de Koning noodig, andermaal zich in het openbaar te verantwoorden tegen de beschuldiging: dat hij ongewone en met het Christelijk geloof strijdende nieuwigheden in den Christelijken Godsdienst had ingevoerd; op eenen volgenden Rijksdag in het jaar 1546 gehouden, werden insgelijks verscheidene schikkingen gemaakt, welke tot den eeredienst en de zeden betrekking hadden; nog verklaarde de Koning in het volgende jaar 1547 bij openbare afkondiging, dat hij behoorlijk zorge wilde gedragen hebben voor het onderhoud der Kerkelijken. Terwijl de Paus vertoefde de Kerkvergadering tot stand te brengen, had Keizer KAREL V in het jaar 1548 het ontwerp, hetwelk men *Interim* noemde, laten opstellen en uitgeven. Dit opstel werd ook in *Zweden* overgebragt, alwaar Koning GUSTAAF het naauwkeurig door zijne voornaamste Kerkelijken liet onderzoeken, die het voor een zamenweefsel van Pausselijke list verklaarden, waarop hetzelve verworpen werd.

Deze roemwaardige Vorst overleed na eene regering van 38 jaren, in den ouderdom van ruim 70 ja-

n C. G. Jaar 1517. tot 1552.

jaren, in het jaar 1560, latende het Rijk na aan zijnen Zoon ERIK, die hetzelve tot het jaar 1568 onder afwisselende lotgevallen bestuurd heeft, hebbende tot zijnen opvolger zijnen Broeder JAN, na wien in het jaar 1594 geregeerd heeft zijn Zoon SIGISMUND, die te gelijk Koning van *Polen* was; eindelijk kreeg een derde Zoon van GUSTAAF, KAREL IX, in 1600 de teugels van het Rijk in handen, die de Hervorming op nieuw in *Zweden* heeft bevestigd, en in het jaar 1611 bij zijn overlijden tot zijnen opvolger gehad heeft zijnen Zoon, den beroemden GUSTAAF ADOLF.

Hervorming in Denemarken.

De nabuurschap van *Denemarken* met *Zweden*, noodigt ons, om, na het verhaal der Hervorming van dit Rijk, onmiddelijk over te gaan tot het verhaal der Hervorming van *Denemarken* en *Noorwegen*. Reeds vroeg werd de Hervorming in *Denemarken* aangevangen, en wel, hetgeen in den eersten opslag vreemd moet voorkomen, onder de regering en den invloed van CHRISTIERN II, welken Vorst wij reeds hebben leeren kennen in de Geschiedenis der Hervorming van *Zweden*, en wiens wreedheid en onregtvaardigheid in de Geschiedboeken van dien tijd met de zwartste kool gebrandmerkt staat, hoewel hij zijne te *Stokholm* gepleegde wreedheid verschoonde met het gezag van den Paus, die het *Zweedsche* Rijk in den ban had gedaan (*). Hij was een Zusterszoon van FREDERIK *den Wijzen*, Keurvorst van *Sakſen*; doch deze vermaagschapping,

(*) GERDES *Hist. Evang. Reform. T.* III. *p.* 344.

ping, noch godsdienstige gevoelens schijnen de drijfveeren van dezen Vorst geweest te zijn, maar wel deels, de verraderlijke handelwijze van des Pausen Legaat en Aflaatskramer ARCHIMBOUD, die de geheimen, door Koning CHRISTIERN hem toevertrouwd, in *Zweden* openbaar, en dus zich zelven en het Pausselijke gezag bij CHRISTIERN gehaat maakte; deels de heerschzucht van den Koning, die verlangde, zich van de overheersching der Bisschoppen te ontslaan; deels eindelijk zijne begeerte naar hunne zoo rijk en overvloedig, als onwettig verkregene bezittingen. De Bisschoppen namelijk in *Denemarken* waren niet min dan die in *Zweden* rijk, geweldig, trotsch en prachtig. Van dit laatste kan tot een bewijs verstrekken, de bepaling, voorkomende in het Wetboek van Koning CHRISTIERN (*), dat „ de Bisschoppen, op den Rijksdag of bij andere gelegenheden tot den Koning komende, niet „ meer met spelende fluiten en slaande trommen „ zouden worden voorgegaan: dat zij, op reize zijnde, voortaan maar van twaalf of veertien knechten zouden verzeld worden; en dat een Aartsbisschop, te paard rijdende, niet meer dan twintig „ geharnaste ruiters in zijn gevolg zou hebben." (†)

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In het jaar 1519 of 1520 kwam PAULUS ELIAS, geboortig van *Wardberg*, een stadje in *Halland*, van

Eerste begintselen

(*) Uitgegeven door J. RESENUS te *Koppenhagen* in het jaar 1684 in 4to. Vergel. FALSTER *Amoenitt. Philolog. Vol.* III. *Num.* XXIV. *p.* 149.

(†) GERDES *ubi supra p.* 347.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

der Hervorming door ELIAS.

van *Helsingoer* uit het Klooster der Karmeliten aldaar te *Koppenhagen*, alwaar hij in het nieuw opgerigt Kollegie der *Karmelieten* was aangesteld tot Lezer of Leeraar der Heilige Schrift. Deze man, eenige schriften van LUTHER gelezen hebbende, begon aan eene Hervorming van den Godsdienst te denken, en de zuivere leer van het Euangelie volgens LUTHER te leeren, wordende daar in spoedig ondersteund door de aanprijzing van PETRUS LILLE, een voornaam Edelman, die de lessen van LUTHER en MELANCHTHON te *Wittemberg* had bijgewoond, en na zijne terugkomst in het vaderland derzelver gevoelens aan zijne landgenooten naar vermogen aanprees.

Koning CHRISTIERN ontbiedt Leeraars uit Sakfen

De Koning, opgewekt door deze beginselen, en dezelve voor zijne bedoelingen nuttig oordeelende, of uit andere redenen, een gunstig vooroordeel voor dezelve opvattende, schreef aan zijne Oomen, de *Saksische* Vorsten, dat zij hem eenen Euangelieprediker wilden zenden, die den Godsdienst zuiver verkondigen en de Geestelijken van het bestuur van staatszaken zoude aftrekken. Deze Vorsten zonden hem op dit verzoek eenen Meester MARTINUS, te onderscheiden van MARTINUS REINHARDT, die door den Koning in het jaar 1520 tot Leeraar te *Koppenhagen* werd aangesteld. Hij predikte in het Hoogduitsch, onder grooten toeloop van het volk, meestal uit nieuwsgierigheid zamengevloeid, dewijl zij deze taal niet verstonden; dit werd echter eenigzins verholpen, toen hij PAULUS ELIAS tot zijn' medehelper nam, die, hetgeen hij in het Hoogduitsch pre-

predikte, in het *Deensch* vertolkte. Doch deze beiden volhardden niet lang in dezen dienst. MARTINUS had geene gefchikte uiterlijke gaven om te prediken, hier door wisten de Geestelijken hem bij het volk befpottelijk te maken, zoodat hij, verdrietig geworden, zijn affcheid nam, en naar *Wittemberg* terugkeerde. De Koning ontbood toen KAROLOSTADIUS, en zocht zelfs LUTHER te bewegen, om in *Denemarken* over te komen, hetgeen echter niet gebeurde. Evenwel bleef de Koning de zaak der Hervorming begunftigen. Hij verbood in het jaar 1521 de Hoogefchool te *Koppenhagen*, de boeken en fchriften van LUTHER te veroordeelen, hetwelk zij voornemens was, gelijk wij uit LUTHERS Brieven weten, uit welken ook blijkt, hoe veel goeds LUTHER zich van dezen Koning voor de Hervorming voorftelde. In datzelfde jaar belastte hij PAULUS ELIAS, zeker werk over den pligt der Vorsten in het *Deensch* te vertalen, hetwelk men vermoedt, het Boek geweest te zijn van MACHIAVEL, doch PAULUS vertaalde in plaats van die verhandeling het werkje van ERASMUS, *over het onderwijs van een' Christen Vorst*, welke vertaling hij aan den Koning opdroeg; maar de Koning hier over misnoegd geworden, verzond PAULUS ELIAS van *Koppenhagen* naar *Aarhus*. Het gevolg hier van was, dat ELIAS van de Hervorming voortaan afkeerig werd, hetwelk bleek, toen zekere MARTINUS REINHARDT op 's Konings last op de Hoogefchool van *Koppenhagen* beroepen zijnde, eene verhandeling fchreef, in welke hij het Pausdom affchilderde, als het Tegenbeeld van

 de

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

de *Babijlonische Ballingschap.* PAULUS ELIAS ondernam toen, op last van OWEN BILDE, Bisschop van *Aarhus*, deze Verhandeling te wederleggen, bij welke wederlegging hij een' scherpen Brief voegde.

CHRISTIERN wordt afgezet. Zijn opvolger FREDERIK zet de Hervorming voort.

Ondertusschen had de Koning den tijd niet, om de Hervorming in *Denemarken* te doen voltooijen. Zijne wreedheid, dwingelandij en gierigheid bragten eene omwenteling te weeg. Sommigen van de Rijksstaten, verbitterd wegens ontwerpen, door hem gesmeed, om de *Deensche* vrijheid geheel te vertrappen, anderen te onvrede over zijne ondernemingen, om het bijgeloof hunner voorvaderen te vernietigen, en allen in haat ontstoken, door zijne wreede behandeling van allen, die zich tegen zijne gierigheid en heerschzucht aankanteden, smeedden eene zamenzweering, om hem van den troon te ontzetten, en zijn Oom FREDERIK, Hertog van *Holstein* en *Sleeswyk*, op denzelven te plaatsen. De uitbersting van dezen opstand, in het jaar 1523, vervulde CHRISTIERN met zoo groote vrees, dat hij zijn Rijk met de vlugt verliet, en zich naar *Holland* begaf, en sedert eenigen tijd omzworf als balling, tot hij eindelijk gevangen genomen, en tot zijnen dood toe, zeven en twintig jaren lang, gevangen gehouden is. Echter verdient dit opmerking, dat hij, zelfs gedurende zijn omzwerven, nog bedacht geweest is, om de Hervorming in *Denemarken* dienst te bewijzen. Op zijn gezag namelijk, werd eene *Deensche* Overzetting van het Nieuwe Testament opgesteld, door JOANNES MICHAELIUS, naar de Hoogduitsche Overzetting van LUTHER, welke in het

het jaar 1524 in het licht gegeven is, in welk jaar FREDERIK den 7den Augustus tot Koning van *Denemarken* gekroond is geworden. De gemelde MICHAELIUS was te voren Burgemeester te *Malmoe*, en zoo getrouw aan Koning CHRISTIERN, dat hij, om deszelfs wil, vaderland, vrouw, kinderen, en bezittingen opofferde, en nooit heeft kunnen bewogen worden, om terug te keeren, en Koning FREDERIK te erkennen. Hij is te *Harderwyk* in *Gelderland* overleden in het jaar 1532.

FREDERIK, de eerste van dien naam, onder de Koningen van *Denemarken*, die aan CHRISTIERN opvolgde, was Hertog van *Sleeswyk* en *Holstein* en de Oom van CHRISTIERN van Vaders zijde. Deze FREDERIK had reeds te voren in zijne Hertogdommen de prediking van het zuiver Euangelie toegelaten, en zich voor de Hervorming genegen betoond, men behoeft zich dus niet te verwonderen, dat de Bisschoppen en andere Geestelijken, te meer daar men als eene reden van de onttrooning van den voorgaanden Koning had aangevoerd, dat hij den voorouderlijken Godsdienst had verlaten, thans bedacht waren, om den nieuwen Koning FREDERIK te verhinderen, hunnen Godsdienst verder eenig nadeel toe te brengen. Door hun aandrijven werd dan onder de voorwaarden, welke hij bij het aanvaarden der regering moest bezweeren, ook dit artikel geplaatst: „ dat hij den stand en waardigheid der „ Geestelijken zou handhaven, en niets ondernemen „ of dulden, hetwelk strijdig zoude zijn met der-

na C. G. „ zelver vrijheden en voorregten; welke zij tot de-
Jaar 1517. „ zen dag genoten hadden."
tot 1552.

Ten einde ook den Magistraat van *Koppenhagen* de handen te binden en tot handhaving van den Roomschen Godsdienst te verpligten, bewoog LAGHO URNE, Bisschop van *Zeeland*, zijn Kapittel, om aan den Magistraat zekere Landhoeven, welke de Magistraat reeds lang had begeerd te bezitten, tegen een jaarlijksch inkomen af te staan, onder voorwaarde: dat de regering het *Lutherdom* in hare stad niet zoude dulden.

De voornaamste Predikers der hervormde leere, eerst in *Holstein* en de omliggende Gewesten, en vervolgens in *Denemarken*, waren JORIS JENSEN of JANSEN, HANS TAUSSAN of TAUSON, en CHRISTIERN SCHROK.

JORIS JENSEN.

JORIS JENSEN, gemeenlijk SADOLINUS, ook VAN WYBURG genoemd, naar de stad zijner geboorte, had de beginselen der hervormde leer op de Hoogeschool te *Wittemberg* aangenomen, en begon dezelve omtrent het jaar 1525 in zijne vaderstad *Wyburg* aan anderen mede te deelen. JORIS FRIS, Bisschop van *Wyburg*, kantte zich hier tegen, maar Koning FREDERIK vergunde hem schriftelijk daartoe verlof, en tevens vrijheid, om eene School op te rigten, welke dus de eerste Euangelische School in *Denemarken* geweest is. Hij zette de Hervorming met allen ijver voort, en tevens met ongemeene goedkeuring, zoodat hij, in het jaar 1537, door Koning CHRISTIAAN III, tot het Bisdom van *Oden-*

zee

zee op het Eiland *Funen* bevorderd werd, wanneer na C. G. hij zijne leer niet alleen tegen de heimelijke Roomsch- Jaar 1517. gezinden, maar ook tegen de Herdoopers, die be- tot 1552. wegingen verwekten, beschermde, met dien ijver, dat hij zelfs sommigen van de laatstgemelden in de gevangenis deed zetten. Hij heeft geleefd tot het jaar 1559.

HANS TAUSON of TAUSSAN, werd geboren, in het dorp *Birkende* op *Funen*, in het jaar 1494, uit geringe ouders, van den boerenstand. Als jongeling, lust hebbende tot de studien, maar geen' onderstand daartoe kunnende genieten van zijne ouders, begaf hij zich in het Klooster *Antvorskof*, alwaar hij de gunst verwierf van den Prior ESKILD, zoodat hij op kosten van het Klooster gezonden werd, om zijne letteroefeningen voort te zetten, op welke Hoogeschool hij wilde, uitgezonderd *Wittemberg*, hetwelk wegens LUTHER bij deze Monniken in een' kwaden reuk was van onregtzinnigheid. TAUSON begaf zich derhalve naar *Keulen*, doch schielijk een' walg krijgende van de beuzelingen der Schoolsche Leeraren, vertrok hij, zijne belofte ter zijde stellende, naar *Wittemberg*, van waar hij naar *Rostok* gekomen, in het jaar 1521 tot Meester verklaard werd, en regt verkreeg, om de Godgeleerdheid te onderwijzen. Hier vertoefde hij echter niet lang, alzoo zijn Klooster, op welks kosten hij gestudeerd had, zijnen dienst vorderde. Dus in het Klooster teruggekeerd, maakte hij zijn werk, om de gebreken en ondeugden der Monniken te bestraffen, en hun den Bijbel te verklaren, vervolgens ook de dwalin-

HANS TAUSON of TAUSSAN.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

gen en afwijkingen der Roomschgezinden aan te wijzen en te wederleggen. Dit maakte spoedig de Monniken tegen hem gaande, voornamelijk, toen hij, in het jaar 1524, hun duidelijk predikte, dat alleen de verdiensten van CHRISTUS ons tot zaligheid kunnen baten, maar niet goede werken of eigen verzonnene genoegdoeningen. De Prior ESKILD, die voorheen zijn begunstiger geweest was, werd nu zijn vijand, en verzond hem naar *Wyburg*, in het Klooster van *St. Jan van Jeruzalem*, alwaar hij opgesloten zou blijven, en dus verhinderd worden, om zijne leere aan anderen te verkondigen. Doch TAUSSAN liet niet na, aan de Kloosterbroeders de waarheid aan te prijzen, ja men zegt, dat hij door de venstertralien van zijne gevangenis het voorbijgaande volk leerde, met dat gevolg, dat hij onder anderen een' Franciskaner Monnik, ERASMUS genaamd, en nog een' anderen Broeder THÖGER, tot de erkentenis der waarheid bekeerde.

Hoe het zij, het blijkt, dat hij in het jaar 1526 door den Koning bij eenen openen Brief tot deszelfs Kappellaan benoemd werd, en vrijheid verkreeg, om in *Wyburg* het Euangelie te verkondigen, met belofte van vrijwaring tegen alle beleedigingen van Geestelijken of Wereldlijken (*). Het gevolg hier

van

(*) Des Konings Brief staat in het Hoogduitsch uit de *Biblioth. Davica T.* I. *p.* 8. bij GERDES *Hist. Evang. Renov. T.* III. *Monum. p.* 202. waar uit wij denzelven hier overnemen:

„ Wir FRIEDRICH von Gottes gnaden der Dänen, Wen-

„ den

van was, dat de Prior van het Klooster, in hetwelk hij zich tot hier toe bevond, hem daar uit dreef, maar even daar door voor hem een ruimer veld opende, om ten nutte der gemeente werkzaam te zijn, na C. G Jaar 1517. tot 1552.

„ den und Gothen König, erwehlter König zu Norwe„ gen, Hertog zu Schleswig, Holstein, Stormarn und „ Ditmerschen, Graff zu Oldenburg und Delmenhorst, „ grussen euch, uns liebe Burgermeistere, Rath und Ge„ meine unserer Handelstadt Wiborg freundlich mit Gott „ und unserer Gnade. Wisset liebe freunde, dass wir den „ zeiger dieses briefs, Mag. Hans Taussan nunmehro „ unter unsere Hut, Friede, Schutz und Schirm genom„ men haben, ihn nach allen rechte besonders zu vertre„ ten und zu verthädigen."

„ So haben wir auch ihn in unsern dienst zu unseren „ Capellanen angenommen, jedoch haben wir ihm Er„ laubnisf und befehl gegeben, einige zeit beij euch in „ Wiborg zu bleiben, dass Heilige Euangelium fur euch „ zu predigen."

„ Darum bitten wir Euch, und befehlen einen jeden „ insonderheid alles ernster, dasf ihr benannten Mag. „ Hans Taussan unsern Dienern und Capellanen in un„ seren abwesenheit in unsern stadt gegen alle es seij „ geistliche oder weltliche beschutzet und vertheijdiget, „ welche ihn mit macht und gewalt unserm schutzbrief „ zuwieder uberfallen wollen. Dieses wollen wir gegen „ euch alle und einen jeden verschulden, darum unter„ lasset es auf keine weise beij unserer gunst und gnade. „ Gegeben in unserer handelstadt Aalberg, am tage St. „ Simonis Apostoli im jahr MDXXVI. Unter unserm in„ siegel."

Na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

zijn, welke hem niet alleen met grooten toeloop hoorde prediken, maar ook, wanneer de Bisſchop FRIS ondernemen wilde, het preeken met den ſterken arm te beletten, de wapenen opvatte, om den Leeraar te beſchermen; zoodat de Koning met zijn gezag tusſchen beiden moest komen, op wiens bevel de Geestelijkheid zich van alle geweld moest onthouden, tot 's Konings overkomst, doch inmiddels zou de prediking vrij blijven, en TOUSSANT als Euangeliedienaar zijnen post te *Wyburg* blijven waarnemen.

TOUSSANT, opdat wij dit in het voorbijgaan hier bij voegen, is eerst in het jaar 1529 naar *Koppenhagen* beroepen, alwaar hij de zaak der Hervorming tot het jaar 1533 heeft voorgeſtaan, wanneer hij, na den dood van Koning FREDERIK, door het ontſtaan van eenige opſchuddingen, die ſtad moest verlaten, doch kort daarna herſteld zijnde, is hij echter in het jaar 1537 naar *Rostok* verhuisd, zijnde aldaar tot Predikant en *Lector* der Godgeleerdheid beroepen, tot dat hij verheven werd tot het Bisdom van *Rypen*, alwaar hij in het jaar 1561, in den ouderdom van 67 jaren, overleden is.

Nog had de Hervorming eenen ijverigen voorſtander en verkondiger in CHRISTIAAN SCHROCK, die tegen de Aflaten, het Vagevuur, de verdienſtelijkheid der goede werken, de aanroeping der Heiligen en de Mis predikte, waar door de Bisſchop van *Odenzee*, JAN ANDRIESSEN, zoo vergrimde, dat hij in eenen bitteren Brief aan de regering van *Asſens* verklaarde, dat het veel beter was, dat allen, zoo

Lu-

Lutherschen als *Roomschgezinden*, aan ééne galg werden opgehangen, dan dat zij een enkel offer der Mis, als zijnde een' Goddelijken dienst, zouden verwaarloozen, dagende te gelijk de Luthersche Leeraren uit, om eenige waarheid uit de H. Schrift aan te voeren, welke de Roomschen verdraaid of verzwegen zouden hebben (*).

Rijksdag te Odenzee, en besluit, aldaar genomen.

De Koning, die de uiterste voorzigtigheid noodig had te gebruiken, wegens den invloed, welken de Geestelijkheid nog bezat, dewijl velen der Rijksgrooten dezelve nog bleven aanhangen, en niets willende doen, zonder of tegen den zin der Stenden, beriep in dit jaar 1527 eenen Rijksdag te *Odenzee* op *Funen*, aan welken hij in eene deftige aanspraak vertoonde, de schandelijke misbruiken, welke in den Godsdienst waren ingeslopen, en de noodzakelijkheid eener Hervorming; tevens doende opmerken, hoe de leere van LUTHER reeds alom diepe wortelen had geschoten, zoodat dezelve, zonder den ondergang des lands te veroorzaken, niet zou kunnen uitgeroeid worden; dat hij wel, bij zijne komst tot den troon, beloofd had, den Godsdienst te handhaven, doch dat hij zich daar door geenszins verbonden achtte, om dwalingen en oudwijfsche fabelen onder zijne Koninklijke bescherming te nemen, of onwaardige Geestelijken te begunstigen. Op 's Konings

(*) Deze Brief, die gedagteekend is te *Odenzee*, den eersten Zondag na den Advent 1527. staat bij GERDES *T.* III. *Monum. pag.* 215-217. in het Latijn en Hoogduitsch.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

nings voorstel werd toen door de Rijksvergadering, hoezeer tegen den zin van vele Bisschoppen en Geestelijken, een besluit genomen en vastgesteld: I. Dat het een' iegelijk zou vrijstaan, of hij den Lutherschen of den Roomschen Godsdienst wilde aannemen. II. Dat niemand, ter zake van den Godsdienst, gemoeid zou worden, door Inquisitie of gewetensdwang. III. Dat de Koning de Lutherschen, die tot dus verre geene veiligheid hadden gehad, zoo wel als de Roomschgezinden, door zijn gezag, tegen alle geweld en overlast, zou beschermen. IV. Dat het aan de Monniken en Nonnen en alle Geestelijken zou vrijstaan, hunne Kloosters te verlaten, en te trouwen, of ongetrouwd in een eerbaar leven te blijven. Nog werden eenige andere zaken vastgesteld, als: dat voortaan aan de Bisschoppen zou verboden zijn, den Bisschoppelijken Mantel, gelijk men het noemde, te *Rome* te verzoeken, en daarvoor geld naar *Rome* te zenden; dat de verkiezing der Bisschoppen zou staan bij de Kapittelen; insgelijks, dat het zoogenoemd Kerkelijk Regtsgebied binnen zekere bepalingen gebragt, en den Kerkelijken gelast zou worden, zich niet in Wereldlijke zaken te mengen. Voorts werden de Kerkelijke goederen, welke zij bezaten, aan hen overgelaten, als ook het voorregt, om voor geene Wereldlijke Regtbank te regt te staan, zij behielden ook vrijheden van belastingen enz.

Dit besluit der Rijksvergadering gaf den Hervormeren moed, vele Geestelijken en Monniken maakten gebruik van de verkregene vrijheid, om te trouwen,

wen, en gingen eerlijke huwelijken aan (*); de leer der waarheid werd door verscheidene dienaars van het Euangelie, met vele vrijmoedigheid, in *Denemarken* verkondigd, waar door in het algemeen eene zeer schielijke verandering in de manier van denken omtrent zaken van den Godsdienst veroorzaakt werd. Onder de Leeraars, die zeer veel hier toe hebben bijgebragt, was FRANS WORMORD, een Amsterdammer, die naderhand Bisschop of Superintendent van *Lunde* geweest is, en die in het jaar 1528 eene *Deensche* vertaling, van het Boek der Psalmen, heeft gegeven, in welke, uit de Opschriften, door hem aan het hoofd van iederen Psalm geplaatst, te zien is, dat hij, in verscheidene Psalmen, die in het algemeen niet voor Profetisch gehouden worden, voorzeggingen gevonden heeft, aangaande CHRISTUS, zijne Apostelen en de eerste Christenkerk (†).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Te *Malmoe* in *Schonen* vond de leere der Hervorming zoo veel ingang, dat men daar, in plaats der Latijnsche Gezangen, welke men tot hier toe gezongen had, naar de gewoonte der Roomsche Kerk, nu Gezangen in de *Deensche* moedertaal openlijk invoerde, waar toe CLAUS MARTENSON en zijn ambt-

(*) Zeker Schrijver van dien tijd drukt zich desaangaande dus uit: *Da sahe man wunder über wunder, wie die Pfaffen sich nach der menschen dochter umsahen, und Palingenii rath folgten:* si te delectant formosæ membra puellæ, i, pete conjugium!

(†) GERDES *l. c. T.* III. *p.* 365-370.

ambtgenoot HANS SPANGEMAKER hunnen arbeid vereenigden; ja in het volgende jaar 1529 werd hier de *Roomsche* eeredienst geheel afgeschaft, en de Euangelieprediking ingevoerd, hetwelk door den Koning FREDERIK werd bekrachtigd, die tevens beval, dat men de Kerkelijke goederen zou besteden aan een Gasthuis voor arme lieden, en het oprigten van een Godgeleerd School of *Gymnasium*, in hetwelk de eerste Hoogleeraars waren de gemelde KLAUS MARTENSON, of NICOLAUS MARTINIUS, ANDRIESSEN, die een Monnik geweest was, vervolgens FRANS WORMORD, die ook de kap had afgelegd, en OLAUS CHRYSOSTOMUS, en PETRUS LAURENSZON, van welken OLAUS CHRYSOSTOMUS kort daarna naar *Koppenhagen* als eerste Euangelieprediker beroepen is. Derwaarts werd ten zelfden einde door den Koning in dat jaar ook beroepen TAUSSAN, die tot hier toe, gelijk wij gezien hebben, te *Wyburg* geleerd had.

In dat jaar 1529 werd te *Flensburg* een gesprek gehouden tusschen de Predikanten en MELCHIOR HOFFMAN, die zich door zijne dweeperijen en geestdrijverijen zoo berucht heeft gemaakt in *Duitschland*, op bevel van den Koning. HOFFMAN was in het jaar 1527 van *Maagdenburg* beroepen naar *Kiel* in het *Holsteinsche*, maar gaf spoedig aanleiding tot moeijelijkheden, door het voordragen van zijne bijzondere gevoelens, maar ook door zijn gedurig uitvaren tegen andere Leeraren van het Euangelie; welke spoedig zoo hoog liepen, dat er de

Ko-

Koning kennis van nam; in het mondgesprek hier op gehouden, werd voornamelijk gehandeld over de tegenwoordigheid van CHRISTUS ligchaam in het Avondmaal, omtrent welk verschilpunt HOFFMAN meer neigde tot het gevoelen der *Zwitsersche* dan der *Saksische* Hervormers. HOFFMAN werd, alhoewel men hem in dit stuk niet van dwaling had kunnen overtuigen, nogtans, na dit gehouden gesprek, genoodzaakt, het gebied des Konings te verlaten, en naar *Duitschland* te keeren.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In het volgende jaar 1530 hield de Koning FREDERIK weder eenen Rijksdag te *Koppenhagen*, waar voor alle Bisschoppen en Prelaten te gelijk met de voornaamste verdedigers der Hervormde leer ontboden werden, opdat men beider leere daar in overweging nemen, en eindelijk een beslissend besluit vaststellen zou mogen, ter wegneming van de tweedragt, die het land zoo lang geschokt had. De *Lutherschen* leverden bij deze gelegenheid eene Geloofsbelijdenis, voornamelijk door TAUSSAN opgesteld, aan de vergadering over, bestaande in drie en veertig artikelen (*), welker hoofdinhoud het volgende behelsde: „ Dat er voor een' Christen geen an„ dere regel des geloofs kan erkend worden, dan „ alleen de leer van CHRISTUS, die begrepen is in „ de Heilige Schrift. Dat er geene andere wijsheid „ of genoegdoening is, dan de verdiensten, het lij„ den en den dood van JEZUS, alzoo daar in de „ genoegdoening te vinden zij voor alle onze zon-

„ den.

(*) GERDES *T.* III. *p.* 377. *Monum p.* 217.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ den. Men behoeve wel niet alle uitwendige Kerk-
„ plegtigheden te verwerpen, maar zekerlijk zulke,
„ welke met Gods woord ſtrijdig zijn, en welke
„ geacht zouden worden, den mensch eenige hei-
„ ligheid toe te voegen. De ware Kerk is de ge-
„ meenſchap der Heiligen, en van allen, die door
„ het waar geloof met God en zijnen Zoon ver-
„ eenigd zijn. Eene andere bijzondere Kerk, hoe
„ heilig en heerlijk zij zich ook uitwendig moge
„ vertoonen, is voor niets te achten, dewijl zij dik-
„ wijls ſtrijdig is met de ware Kerk, en die genen
„ veroordeelt, die God zegent, verwerpt, die God
„ aanneemt, voor Ketters verklaart de genen, die
„ de gezonde leer leeren, en die de zonden en on-
„ deugden beſtraffen en kastijden. De door men-
„ ſchen uitgedachte zegeningen en aflaten zijn vloe-
„ ken voor God. Daar zijn twee Sacramenten; die
„ er meer invoeren, handelen buiten de H. Schrift.
„ Het huwelijk, zoo als het van God is ingeſteld,
„ is heilig en eerbaar, en kuisch in hetzelve te le-
„ ven, is ware kuischheid voor God; doch het-
„ zelve aan mannen en vrouwen te verbieden, on-
„ der ſchijn van kuischheid, is eene leere niet van
„ God, maar van den Duivel. De Monnikenge-
„ loften zijn ijdel. De ware dienst van God beſtaat
„ niet in uitwendige gezangen, misſen, nachtwaken,
„ kerken, ſcheeren van het hoofd, Monnikskappen,
„ zalving enz. maar in het aanbidden van God in
„ geest en waarheid, hetwelk is, met het hart ge-
„ looven en met den mond belijden, den eenen wa-
„ ren God en JEZUS CHRISTUS onzen Zaligmaker.

„ De

„ De ware Christus-Mis is de gedachtenis van het
„ lijden en den dood van JEZUS CHRISTUS, bij
„ welke zijn ligchaam gegeten en zijn bloed gedron-
„ ken wordt, tot een zeker pand, dat wij de vergeving
„ der zonden hebben in zijnen naam. Waar de-
„ zelve gevierd wordt, daar moet de Christen beide
„ de deelen deelachtig zijn, het ligchaam in het
„ brood, het bloed in den wijn, ten behoeve van
„ zich zelven, als levende, terwijl integendeel de
„ offerande, welke in de Mis voor levenden en
„ dooden geofferd wordt, belagchelijk is. Men-
„ schelijke verdiensten, hoedanige zij ook zijn, afla-
„ ten en andere dergelijken gelden niets bij God,
„ en vermogen niets tot onze zaligheid, gelijk de
„ Monniken hebben willen beweeren. Daar zijn
„ geene andere Bisschoppen of Priesters dan de Be-
„ dienaars des Woords, en het is dezer pligt, niet
„ wereldlijke zaken te bezorgen, veel minder krijg-
„ of in den krijg eenig bevel te voeren, voor te
„ zitten in Regtbanken enz. veel meer moeten zij
„ aan de aardsche magt onderdanig zijn in alles,
„ wat niet strijdt met God en deszelfs besluiten.
„ Wij behooren zeker onze zonden voor God en
„ zijnen Zoon te belijden, en om vergeving der
„ misdaden te bidden, maar de Oorbiecht, welke
„ tot hier toe in gebruik was, is eene menschelijke
„ uitvinding, en moet daarom verworpen worden.
„ Allen, die in JEZUS CHRISTUS gelooven, zijn
„ Priesters, voor zoo ver zij aan God eene aange-
„ name en levende offerande opofferen, leeren en
„ bidden, maar uit dezen moeten, met toestem-

„ ming der gemeente, predikers van Gods woord, „ en besturers van den eeredienst verkozen worden. „ Maar alle lediggaande Monniken zijn onwaardig, „ dat zij Kerkelijke beneficien genieten. Ook is het „ beter, (opdat alle bijgeloof gemijd worde,) dat „ er in het geheel geene Beelden in de Kerk zijn, „ niet om den wil van wel onderwezene en echte „ Christenen, die daardoor geen nadeel lijden, „ al werden de Beelden behouden, maar om der „ eenvoudigen wil, die door dezelve ligtelijk in een' „ verkeerden zin kunnen verleid worden. Het Hoofd „ en de Beschermer der Kerk is alleen CHRISTUS, „ en behalve hem, geen schepsel in hemel of op „ aarde, en van dit hoofd vloeijen zaligheid en heil „ voor alle de leden der Kerk, d. i. voor alle ware „ Christenen."

Van de zijde der *Roomschgezinden* werden insgelijks eenige artikelen ten getale van zeven en twintig aan den Koning en den Rijksdag ingeleverd; doch dezelve behelsden niet hunne leer, als welke zij aan geen onderzoek, vooral niet van Leeken, zoo als de Koning en de Rijksgrooten waren, onderworpen wilden hebben, maar eene voordragt van dwalingen, welke zij aan hunne partij te last leiden. Voorts begeerden zij, dat de Koning, volgens zijnen pligt, zou handelen met de genen, die deze dwalingen koesterden en verspreidden; ook dat niemand derzelven, voor dat er uitspraak gedaan was, zonder borgtogt, *Koppenhagen* zou verlaten, alzoo zij zich sterk maakten, zoo voor de Heilige Kerk te zullen strijden, dat zij zich bereid verklaarden, indien zij niet

niet bewezen, dat hunne partijen van de ware Kerk waren afgedwaald, dan tot derzelver gevoelens over te gaan, doch tevens hetzelve van hunne partijen eischende, indien deze door hen overwonnen werden. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De XXVII. Artikelen van de beschuldigingen door de Roomschgezinden, als behelzende zoo vele dwalingen der Hervormden, aangevoerd, waren de volgende: (*)

I. Dat de Heilige Kerk reeds al 1300 of 1400 jaren na CHRISTUS geboorte gedwaald hebbe.

II. Dat de oude plegtigheden der Kerk, hare gewoonten, instellingen, als ook het vasten, kleeding, waardigheden, Prelaatschappen en dergelijke moeten veranderd en afgeschaft worden.

III. Dat alle geregtigheid alleen in het geloof bestaat.

IV. Dat God geene werken aanziet, en dat dezelve niet nuttig zijn tot zaligheid, hoe uitmuntend zij ook schijnen mogen, en hoewel zij op het bevel van God of menschen gewerkt worden.

V. Dat de mensch geen' vrijen wil heeft, en dat hetgeen in de wereld gebeurt, zoo gebeurt, dat het niet anders gebeuren kan.

VI. En dat het derhalve niet in onze magt is, iets te doen of niet te doen.

VII. Dat het goddeloos is, de Heiligen aan te roepen, en niet minder goddeloos, de beenderen of overblijffelen der Heiligen te vereeren.

VIII.

(*) GERDES *l. c. Mon. p.* 231-233.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

VIII. Dat er na den dood geene verlossing noch vertroosting der zielen plaats hebbe, en dat er na den dood geene vergeving geschonken wordt.

IX. Dat er niet meer dan twee Sacramenten zijn, de Doop en des Heeren Avondmaal, zijnde de overige slechts uitvindingen van menschen.

X. Dat het onthouden van den Beker aan de Leeken, strijdt met de leere van CHRISTUS.

XI. En dat dus de Bisschoppen en Priesters, als dieven en roovers de Leeken van het eene deel van het Sacrament beroofd hebben.

XII. Dat alle Christenen van beiderlei kunne Priesters zijn.

XIII. Dat er geen uitwendig Priesterschap is.

XIV. En dat het derhalve aan allen, die in CHRISTUS gedoopt zijn, vrijstaat, CHRISTUS ligchaam te wijden, en alle diensten te verrigten, welke aan de Dienaren van CHRISTUS behooren.

XV. Dat al de Roomsche Pausen na de tijden der Apostelen Antichristen geweest zijn.

XVI. En dat derhalve alle Bisschoppen en Priesters, die van hen gewijd zijn, geene ware Priesters en Bisschoppen, maar *Papisten* zijn.

XVII. Dat alle Priesters getrouwd moeten zijn, en dat, als hunne vrouwen sterven, het hun geoorloofd is, indien zij willen, eene andere te nemen.

XVIII. En dat derhalve de kuischheid der Priesteren eene uitvinding des Satans is.

XIX. Dat de Mis geene Offerande is. En dat het Nieuwe Testament geene bijzondere Offerande heeft.

XX. En derhalve, dat zij, die heden Mis vieren

op

op de wijze der Roomſche Kerk, een gruwelijk ſtuk bedrijven, dewijl zij CHRISTUS dagelijks op nieuw kruiſigen.

XXI. Dat de Mis voor niemand bate geeft, en eene ijdele uitvinding is.

XXII. En dus dat alle Misſen, nachtwaken, gebeden, aalmoezen, en vasten, welke voor de overledenen geſchieden, ijdel goochelſpel en bedrog zijn.

XXIII. En derhalve dat de inkomſten en tienden en andere dergelijke dingen, welke oudtijds aan Kloosters en Kerken geſchonken zijn, aan de Vorsten onregtvaardig zijn ontnomen, om de gierigheid der Monniken te voeden.

XXIV. Dat geene geloften het geweten verbinden, en dat derhalve het Kloosterleven niets anders is, dan loutere huichelarij en bedrog, welke niet overeenkomt met de leere van CHRISTUS, noch met een goed geweten.

XXV. En dat derhalve alle Kloosters vernietigd en de geloften verbroken moeten worden.

XXVI. En dat HANS TAUSSAN zich de magt heeft aangematigd, om de Pastoren, die zij thans hebben, te wijden.

XXVII. En dat voornamelijk te *Wyburg* alle de genen, die den ouden Godsdienst volgen, veroordeeld en in den ban gedaan zijn.

De Koning deed deze Artikelen, zoodra zij overgegeven waren, aan TAUSSAN en zijne aanhangeren in handen ſtellen, ten einde daarop hunne aanmerkingen over te leveren, gelijk dezen ook deden bij

na C. G. Jaar 1517 tot 1552. wijze van eene *Apologie* of verantwoording (*); waarin zij onder anderen omtrent het *vijfde* Artikel over den *vrijen wil* zich dus verklaren: „ Wat „ er in de magt ſta van onzen vrijen wil, leert de „ dagelijkſche ondervinding genoeg, weshalve wij „ uit de Heilige Schrift geleerd worden, dat wij „ van natuur blind zijn, en God niet waarlijk ken- „ nen, zoo als hij is. *Joann.* IX. Hoe zouden „ wij dan dien God regt kunnen dienen, dien wij „ van natuur niet kennen? Daarom zegt ook PAU- „ LUS, dat God niet alleen volbrengt, het gene „ goed in ons is, maar ook, dat hij in ons den „ wil ſchept, die naar het goede ſtrekt. Waarom „ ook CHRISTUS zegt, dat niemand tot hem komt, „ ten zij de Vader hem trekke enz. De Heere God „ heeft ons, bij de eerſte ſchepping, zoo geſcha- „ pen, dat wij iets kunnen doen, te weten, eten, „ drinken, ſtaan, wandelen, en andere dergelijke „ natuurlijke daden verrigten. Doch, zoodra wij „ op ons zelve alleen vertrouwen en ſtaan, beha- „ gen deze dingen terſtond aan God niet, omdat „ een kwade boom geene goede vruchten kan voort- „ brengen. *Matth.* VII. Het is dus noodzakelijk, „ dat God van ons een nieuw ſchepſel make, het- „ welk niet op zich zelve maar op God ſteunt. „ *Filipp.* IV."

Nadat dus de ſtaat des verſchils van weêrszijden was opgemaakt, ſcheen er niets overig, dan dat par-

(*) GERDES *l. c. Monum. p.* 234-237.

partijen ter overweging van denzelven kwamen. Doch nu ontſtond er, gelijk meermalen, vooraf een zware twist, vooreerst: Over de taal, van welke men, in dit geſprek, gebruik zou maken? De *Roomſchen* ſtonden hardnekkig op de Latijnſche taal, in welke zij het voordeel hadden van hunne Schoolſche termen en onderſcheidingen; maar de Euangeliſchen wilden de *Deenſche* taal gebruikt hebben, welke, als de moedertaal, van alle de aanwezenden verſtaan werd. Ten tweede: Men vraagde, wie de Regter zou zijn, om de verſchillen te beoordeelen? Daar voor wilden de Euangeliſchen gehouden hebben het woord van God, en uit hetzelve den Koning, den Raad en het geheele Volk; maar de Roomschgezinden vorderden daartoe den Paus van *Rome*, of ten minſte eene algemeene Kerkvergadering.

Daar men van weêrskanten op zijne meening ſtaan bleef, werd hier door het mondgeſprek afgebroken, terwijl de *Roomſchen* aan de *Lutherſchen* de ſchuld gaven, die zij voor Ketters, Scheurmakers en onwaardigen verklaarden, dat de Bisſchoppen zich verder met hen zouden inlaten, tevens zich beklagende, dat zij met ſoldaten omringd geweest waren, en dus geene vrijheid hadden gehad, om hun gevoelen naar behooren voor te dragen en te verdedigen; waartegen de Lutherſchen hen beſchuldigden, dat zij allerhande uitwegen gezocht, en den Koning, de Stenden en het ganſche volk opzettelijk te leur geſteld hadden, tevens leverden zij aan de vergadering een opſtel over, bevattende twaalf punten,

 wel-

na C G. Jaar 1517. tot 1552.

welke als eene algemeene verantwoording van hunne leer en gedrag kunnen aangemerkt worden. De vergadering, dezen uitslag van zaken ziende, stelde, op voordragt van den Koning, dit besluit vast: „ Dat de Euangelischen Gods woord van nu en „ voortaan vrij en openlijk zouden prediken, tot „ dat er een einde van alle twisten zou gemaakt „ worden door eene algemeene Kerkvergadering van „ het geheele Christendom, terwijl de Koning on„ dertusschen aan de beide partijen zijne bescher„ ming beloofde."

Hoe zeer het gedrag der Roomsche Geestelijkheid in *Denemarken* toen reeds verminderd was, bleek ook hier in, dat de Koning in dit jaar 1530, JAN ANDRIESSE BELDENACK, Bisschop van *Odenzee*, wegens misdaden door eene regtbank bestaande uit de leden der Rijksvergadering en eenige Bisschoppen, deed oordeelen, die hem ook veroordeelden en in eene geldboete verwezen. Op de beschuldiging, door de Roomschgezinden tegen den Koning herhaald, dat hij, tegen de verdragen bij de aanvaarding der regering, den Lutherschen aanhang begunstigde, antwoordde de Koning: „ Dat hij LUTHER „ noch eenig ander mensch ontzag, maar alleen die „ genen beschermde, die hij wist, dat de Godde„ lijke waarheid waren toegedaan, waartoe de Bis„ schoppen niet minder verpligt waren, het zij de„ ze waarheid door de Roomschen of door LU„ THER was voorgedragen, hetwelk voor eenen „ waarheidminnaar onverschillig behoorde te we„ zen."

Se-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Sedert nam het getal der genen, die de Hervormingsleer waren toegedaan, in *Denemarken* van dag tot dag toe, vele Kloosters en overtollige Kerken werden verlaten, in het jaar 1531 verbrijzelde het gemeen te *Koppenhagen*, in eenen oploop, de Beelden in de Lieve Vrouwekerk; vele Monniken verlieten hunnen ſtand, en omhelsden de nieuwe leere. In het begin des volgenden jaars trad de Koning, ter verdediging van zijn Rijk, tegen alle ondernemingen der Roomschgezinden, ook in het verbond, hetwelk de Duitſche Vorsten in *Smalkalden* geſloten hadden.

Dood van den Koning FREDERIK, ſtremt de Hervorming eenigen tijd.

De onverwachte dood van den Koning FREDERIK, die den 10den April 1533, in den ouderdom van LXII jaren overleed, dreigde aan de Hervorming in *Denemarken* een groot onheil. Terſtond ſtaken de Geestelijken het hoofd op. In de eerſte plaats betwistten zij het regt van opvolging aan FREDERIKS oudſten Zoon, CHRISTIAAN, Hertog van *Sleeswyk* en *Holſtein*, die der Lutherſche leer openlijk toegedaan en een zeer Godsdienſtig Vorst was. Het was namelijk veelal door hun toedoen, dat ſommigen het oog ſloegen op FREDERIKS jongſten Zoon JOANNES, die nog een kind was, hetwelk men dan in den Roomſchen Godsdienst wilde opgevoed hebben. Anderen zelfs begeerden den gewezen Koning CHRISTIERN II herſteld te hebben. Het gevolg van deze verſchillen was eene Tusſchenregering, welke tot het jaar 1536 duurde; gedurende welken tijd de Geestelijken op eenen Rijksdag, die te *Koppenhagen* gehouden werd, doordrongen,

 dat

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

dat men ernſtig handelen zou over het herſtellen van den Roomſchen Godsdienst; men beſloot, dat de Kloosters en Kerken in den ſtaat zouden blijven, waar in zij zich bevonden; de Geestelijkheid bewerkte voorts, dat de aanzienlijkſte voorſtanders der Hervorming de vergadering verlieten, onder betuiging, dat zij geene verantwoording wilden hebben voor de gevolgen dezer Tusſchenregering.

Dewijl HANS TAUSSAN boven alle anderen bij de Roomschgezinden gehaat was, vereenigden zich alle de Geestelijken tegen hem, en hem met menigvuldige beſchuldigingen aanvallende, deden zij hem in hechtenis nemen, en dreven hunne zaak zoo ver, dat TAUSSAN veroordeeld werd, om naar de wetten geſtraft te worden, ten ware hij de Geestelijken om genade bad; doch op voorſpraak van vele Rijksleden, die voor opſchudding onder het volk vreesden, werd het vonnis in zoo verre verzacht, dat TAUSSAN verboden werd, in *Koppenhagen* te prediken, of eenige godsdienſtige zaak te verrigten, dat hij geene boeken meer ſchrijven, binnen een maand *Zeeland* ruimen, en in *Zeeland* of *Schonen* niet weder komen zou enz. Doch, het volk dit vonnis tegen hunnen Prediker vernemende, verzamelde in groote menigte op de markt, en eischte met veel hevigheid deszelfs ontſlag, en dwong de Geestelijken en de Vergadering, om TAUSSAN niet alleen in vrijheid te ſtellen, maar ook het prediken weder toe te laten, alleen onder de voorwaarde, dat hij zich op den Predikſtoel zou onthouden van ſchelden en uitvaren tegen de Roomschgezinden.

Doch

Doch in hunne bijzondere Regtsgebieden onderna- na C. G.
men de Geestelijken de Hervormden te vervolgen, Jaar 1517.
en de Predikers van het Euangelie ten lande uit te tot 1552.
drijven; evenwel was het Koningrijk van *Denemarken* zoo gelukkig, dat er geene lijfs- of levensstraffen geoefend zijn geworden, terwijl in alle andere landen met staal en vuur tegen levenden en dooden uit valschen Godsdienstijver gewoed plag te worden.

Terwijl de Geestelijken dus ijverig in de weer wa- Zijn Zoon
ren, om hunne zaken te herstellen, noodigden vele CHRISTIAAN III.
voorstanders der Hervorming CHRISTJAAN, om het volgt hem
Rijk te aanvaarden. Doch deze Vorst weigerde aan op.
hun voorstel gehoor te geven, zoo hij niet door de Rijksvergadering wettelijk verkozen werd, dewijl hij zich geenszins aan het volk als Koning wilde opdringen. Doch, wanneer eindelijk in de maand Julij 1534 de meeste stemmen zich ten zijnen voordeele vereenigd hadden, en een plegtig Gezantschap hem in naam der Rijksvergadering de kroon opdroeg, nam hij dezelve terstond aan, verklarende, dat hij zijn goed en leven wilde opofferen voor het heil van *Denemarken*, dat hij voor allen een billijk regt en geregtigheid wilde oefenen, en alle voorregten bekrachtigen, welke door vorige Koningen geschonken en verleend waren. Omtrent de Geestelijkheid en den Godsdienst werd vastgesteld, dat de Bisschoppen, Prelaten, en alle overige Kerkelijke personen, indien zij wilden, hunnen Godsdienst konden behouden, als ook alle goederen, die aan de Geestelijken geschonken waren, tot dat na het herstel der algemeene rust door den Raad en het

Volk

Volk anders mogt besloten worden. Daarentegen zou de Adel ook behouden, hetgeen hij thans dadelijk in bezit had. Over den Godsdienst zou intusschen niet getwist worden, het zou elk vrijstaan, bij de oude Godsdienstplegtigheden te blijven, doch die de hervormde Euangelieleer liever wilden volgen, zouden daar in door niets of niemand gehinderd worden.

CHRISTIAAN III. kwam echter niet terstond tot het gerust bezit van den troon. Een hevige binnenlandsche krijg werd nog met alle geweld twee jaren lang gevoerd, tot dat eindelijk de stad *Koppenhagen* na eene belegering, welke meer dan een jaar geduurd had, door uithongering gedwongen, zich in het jaar 1536 aan Koning CHRISTIAAN III onderwierp; waarbij de stad, ten aanzien van den Godsdienst, bedong, dat zij ongehinderd de hervormde Euangelieleer zou blijven behouden, mids dat zij bedienaren tot derzelver verkondiging zou gebruiken, die niet besmet waren met slechte gevoelens, en voorts zedige en godzalige mannen, die wegens geleerdheid en zeden den Koning zouden aangenaam zijn.

Die de Hervorming voltooit.

Kort daarna werd in 's Konings geheimen raad, onder den eed van geheimhouding, vastgesteld: Dat het gezag der Bisschoppen en derzelver invloed op wereldlijke zaken en het regeringsbestuur vernietigd, en hunne bezittingen ten behoeve des lands zouden worden verbeurd verklaard: dat de Hervormde Godsdienst algemeen aangenomen en bevorderd, en met goed en bloed gehandhaafd zou worden.

Men

Men durfde namelijk dit befluit niet openlijk nemen of invoeren, zoo lang de magt der Bisfchoppen zoo geducht was; doch het duurde niet lang, of dezelve werden allen onverziens in hechtenis genomen, en eene Rijksvergadering gehouden te *Koppenhagen*, voor welke de befchuldigingen tegen hen werden ingebragt, voornamelijk daarin beftaande, dat zij zich, op allerlei wijze, van de regering hadden trachten meester te maken, en zich door hunne tegenkanting en haat tegen den Koning en de Koninklijke Familie hadden onderfcheiden. Onder anderen had één hunner zich uitgelaten, dat hij wenschte, in eenen Duivel te veranderen, ten einde de ziel van den vorigen Koning FREDERIK, als met ketterij befmet, in de hel naar zijnen lust te pijnigen.

Na het aanvoeren en bewijzen dezer befchuldigingen, werd met algemeene ftemmen befloten, het vernietigen van de magt der Geestelijken in het Wereldlijke, het aanflaan der Kerkelijke goederen, en daar van een behoorlijk gebruik te maken tot nuttige einden voor den Kerk en Burgerftaat. Welk befluit door al de leden onderteekend en als eene grondwet aangenomen werd.

Voorts ontbood de Koning JOANNES BUGENHAGEN, een' Godgeleerden van uitmuntende verdiensten, een' boezemvriend en ambtgenoot van LUTHER, van *Wittemberg*, opdat hij de *Deenfche* Geleerden met raad en daad zou behulpzaam wezen in het vastftellen van eene Kerkenorde voor het Koningrijk van *Denemarken*, welke fpoedig gereed gemaakt, en aan LUTHER en de Hoogefchool te *Wittemberg* ge-

II C. G. Jaar 1517. tot 1552.

gezonden werd, om door dezen nagezien en goedgekeurd te worden.

Dezelfde BUGENHAGEN genoot ook in het jaar 1537 de eer, om den Koning en Koningin te kronen. Bij welke plegtigheid nogtans geen groote pracht plaats had. Ook wilde de Koning, dat geene der bijgeloovige gebruiken thans zouden verrigt worden, welke bij zoodanige gelegenheid voorheen gewoon waren.

Voorts werden in de plaats van de afgezette Bisſchoppen zeven anderen aangeſteld, doch onder den naam van *Superintendenten*, of Opperopzieners, wier werk tot hunne geestelijke bediening bepaald werd, zonder dat men hun de magt liet, om zich voortaan met de Burgerlijke of Staatsregering te bemoeijen, dewijl hun het regt, om zitting en ſtem in de Rijksvergaderingen te hebben, voor altijd benomen werd. Thans werden ook de inkomſten der Kerkelijke Bedieningen geregeld en op eenen vasten voet gebragt, en op het ſtuk van den Godsdienst en het Kerkbeſtuur volledige vastſtellingen gemaakt volgens de Kerkenorde, die met de goedkeuring van LUTHER voorzien, werd ingevoerd.

In het jaar 1538 trad Koning CHRISTIAAN, als Hertog van *Holſtein*, ook in het *Smalkaldiſche* verbond; waar bij de Vorsten van hetzelve met hem overeenkwamen, omtrent het leveren van manſchap of geld ter verdediging van de vrijheid van Godsdienst, als ook, dat niemand hunner, zonder medeweten der overigen, zou bewilligen in de algemeene Kerkvergadering, welke door den Paus en den

den Keizer te *Mantua* beschreven was. Dit verbond werd voor negen jaren gesloten (*). na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Gedurende alle deze verwarringen en binnenlandsche beroerten, was de Hoogeschool te *Koppenhagen* geheel vervallen, alzoo de meeste Hoogleeraren om de gevaren te ontgaan naar buitenslands vertrokken en verhuist waren; thans besloot de Koning, ook met medebehulp van BUGENHAGEN, deze Hoogeschool te herstellen, gelijk in het volgende jaar dadelijk werkstellig gemaakt, en in 1540 voltrokken werd, wordende de Hoogeschool op nieuw met Hoogleeraren voorzien, die uit *Duitschland* en van elders ontboden werden; zelfs werd aan BUGENHAGEN eene Hoogleeraarsplaats aangeboden, doch die van hem niet aangenomen werd.

Oprigting der Hoogeschool te Koppenhagen.

Eindelijk werd in het jaar 1539 aan de Hervorming de laatste hand gelegd, in eene Rijksvergadering, gehouden te *Odenzee*. Van hetgeen op dezelve ten aanzien van den Godsdienst verhandeld is geworden, geeft BUGENHAGEN in eenen Brief aan den Keurvorst van *Saksen* geschreven, het volgende berigt: „ Op St. Petersdag, (den 15den Junij,) „ heb-

De Hervorming krijgt haar volle beslag.

(*) Sommigen, en onder dezen ook JAC. PERIZONIUS, (*Comment. rer. gest. Sec.* XVI. *p.* 525.) hebben Koning CHRISTIAAN beschuldigd, als of hij aan de voorwaarden des verbonds naderhand niet voldaan, maar door zijn eigen bijzonder voordeel en de beloften van den Keizer zich had laten overhalen, om de Protestanten te verlaten. Doch hier tegen wordt hij verdedigd door GERDES *l. c. T.* III. *p.* 413. *in Not.*

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

„ hebben op de Rijksvergadering al de Rijksraden „ openlijk verklaard, dat zij zouden volharden in „ de Euangelische leere, in welke zij genoeg onder„ wezen waren, als ook dat zij de Kerkenorde of „ Liturgie zouden onderhouden, die voor twee ja„ ren is opgesteld; indien echter in eene vrije „ Kerkvergadering vredes en eendragtshalve eenige „ onverschillige en nuttige plegtigheden, niet strijdig „ met de Euangelische leer, over de vergeving der „ zonden, mogten aangenomen worden, dat zij die „ ook naar het voorbeeld van andere Christelijke „ Kerken zouden toelaten. Vervolgens hebben de „ Koning en de Rijksraden allen hun zegel gehan„ gen aan de Christelijke ordening in het Deensch „ geschreven, en aan mijn Latijnsch opstel gevoegd. „ Den volgenden dag is met algemeene toejuiching en „ dankzegging de stichting en inrigting der Hooge„ school te *Koppenhagen* goedgekeurd geworden. „ Daar zijn goede Hoogleeraars met rijkelijke in„ komsten en bezolding aangesteld: dus ik niet twij„ fel aan een gelukkig gevolg, hetwelk zich ook „ reeds vertoont. Het Euangelie wordt in het Rijk „ zuiver en krachtig gepredikt, God, die dit werk „ begonnen heeft, schenke verderen voortgang! Ik „ heb nergens grooter begeerte en lust gezien, om „ de Predikatien te hooren, dan in *Denemarken*. „ Dezelve hebben ook op gewone dagen in de week „ grooten toeloop, en 's winters voor den dag, en „ op de feestdagen den geheelen dag; de gebeden „ geschieden met allen ijver."

Hervor-

Men was ten dezen tijde ook bedacht, om op

Ys-

Ysland, hetwelk aan het gebied van *Denemarken* onderworpen was, insgelijks de Hervorming in te voeren. Doch dezelve vond aldaar groote moeijelijkheden te overwinnen, uit hoofde van de diep ingewortelde bijgeloovigheid der inwoneren, die beweerden, dat het niet de zaak van den Koning, maar van de Roomſche Kerk was, omtrent den Godsdienst en Godsdienstplegtigheden voorſchriften en bevelen te geven. De Hervorming kon niet dan allengskens in dit eiland gevestigd worden, en werd eerst, na vele beroerten, in het jaar 1551 aldaar tot ſtand gebragt (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ming van Ysland.

In het jaar 1542 werd in *Denemarken* in de ſtad *Rypen* eene nationale Kerkvergadering gehouden, en in dezelve de Kerkenorde met zeven en twintig artikelen vermeerderd en bevestigd. In het jaar 1543 werd nogmaals, op last van Koning CHRISTIAAN III, een mondgeſprek gehouden, in hetwelk de Koning zelf voorzat. Dit geſprek duurde acht dagen lang van 's morgens zeven uren tot den middag, en van twee uren na den middag tot vijf uren, met dien uitſlag, dat vele Roomschgezinden, nu beter onderwezen, de gezuiverde Euangelieleer omhelsden en onderteekenden. Van de volgende jaren hebben wij niets te berigten, dan dat Koning CHRISTIAAN zich omtrent de Vorsten van het *Smalkaldiſche* verbond minder ijverig gedroeg, niet uit ongenegenheid voor hunne zaak, maar omdat hij hunne raadſlagen en

(*) GERDES *l. c. T.* III. *p.* 415, 416. A. F. BUSSCHING *Nieuwe Geogr.* I. *D.* I. *St. Bladz.* 318.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

en ondernemingen niet kon goedkeuren, als met te weinig beleid en voorzigtigheid aangelegd; omtrent de Kerkvergadering van *Trente* besloot hij, gelijkerhand met den *Zweedschen* Koning GUSTAAF, geene Afgevaardigden derwaards te zenden; ook werd het *Interim*, hetwelk Keizer KAREL V den Protestanten wilde opdringen, in *Denemarken*, even als in *Zweden*, verworpen.

Hervorming in Noorwegen.

Dewijl Koning CHRISTIAAN III het Koningrijk *Noorwegen*, hetwelk reeds sedert een' geruimen tijd met dat van *Denemarken* vereenigd was, in het jaar 1537 in het *Deensche* Rijk inlijfde, zoo behoeven wij den Lezer niet te herinneren, dat de Hervorming van *Noorwegen* op gelijken voet werd daargesteld, als in *Denemarken* had plaats gehad.

Dood van Koning CHRISTIAAN III.

Deze Koning CHRISTIAAN III, aan wien *Denemarken* de voltooijing der Hervorming van den Godsdienst naast God te danken had, overleed, na eene regering van vier en twintig jaren, in 1559, in den ouderdom van zes en vijftig jaren, wordende door zijnen Zoon FREDERIK II opgevolgd.

ZESDE HOOFDSTUK.

Geschiedenis der Hervorming in Frankryk.

Overgang tot de Geschiedenis

Het geluk, hetwelk de *Noordsche* Koningrijken *Zweden* en *Denemarken* genoten, dat de Kerkverbetering in dezelve, genoegzaam, zonder bloedstorting

ting is bewerkstelligd geworden, hetwelk aan de denkwijze, het beleid en de voorzigtigheid der Koningen, die in dezelve Rijken, ten dezen tijde, den schepter voerde, moet worden toegeschreven, mogt aan *Frankryk*, tot welk Rijk wij thans overgaan, niet gebeuren. Stroomen bloeds zijn in dat Rijk vergooten, en onmenschelijke wreedheden gepleegd, zonder dat de Hervorming in hetzelve tot in onze tijden eenen vasten voet heeft kunnen verkrijgen.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

der Hervorming in Frankryk.

Toestand van Frankryk voor de Hervorming.

In *Frankryk* heerschte, vóór de Hervorming, niet minder dan in andere landen, het Bijgeloof, onkunde en zedebederf, onder de Geestelijken niet minder dan onder het volk. Daartegen hadden voornamelijk in de Zuidelijke Provincien van dat Rijk de *Waldenzen*, niettegenstaande de hevige vervolgingen, welke zij hadden moeten ondergaan, en waar door zij schenen geheel uitgeroeid te zijn, een zaad nagelaten, hetwelk bij de eerste gelegenheid gereed was uit te spruiten en op te schieten. De ijver, welken de *Fransche* Geestelijkheid, voorgegaan door de verlichtsten harer leden, te allen tijd betoond had voor de zoogenoemde vrijheden der *Gallikaansche* Kerk, en het door haar meestal omhelsde gevoelen van de meerderheid van eene algemeene Kerkvergadering boven den Paus, had velen voorbereid, om het licht der Euangelieleer, toen het op nieuw begon ontstoken te worden, toe te juichen en te volgen; waarbij kwamen de oorlogen, door den Koning LODEWYK XII met den Paus JULIUS II gevoerd, hoe zeer deze Vorst zich vervolgens met den Paus LEO X verzoende, en toegaf, dat de meerderheid van

na C. G Jaar 1517. tot 1552.

den Paus boven eene Kerkvergadering zou vastgesteld worden, waar tegen evenwel de *Universiteit* van *Parys* in het jaar 1517 openlijk protesteerde.

Eerste beginselen der Hervorming onder FRANCOIS I.

Na het overlijden van LODEWYK XII in het jaar 1515, besteeg FRANCOIS DE VALOIS den troon van *Frankryk*. Deze Vorst, zeer gezet, om den roem te hebben van een voorstander en beschermer der Wetenschappen te zijn, trok eene menigte vreemdelingen, welke door hunne geleerdheid, en den sierlijken stijl, in welken hunne schriften waren opgesteld, uitmuntten, naar *Frankryk;* onder dezen waren vele begunstigers der Hervorming, gelijk de herstellers der geleerdheid van dien tijd over het geheel, gelijk wij in het voorgaande gezien hebben, der Hervorming begunstigden of toegedaan waren. Langs dezen weg verspreidde zich het licht al vroeg in *Frankryk*, en ontstond er bij zeer velen een verlangen naar de verbetering der Kerk in geloof en zeden. Reeds in het jaar 1521, zoo het verhaal gegrond is bij D'ARGENTRE, door GERDES (*) aangehaald, werden bij eene provinciale Sijnode te *Parys* gehouden, klagten ingebragt tegen twee geschriften; het een onder den titel: *tegen de Pauselijke wetten, welke aan de Priesters het huwelijk verbieden; eene verantwoording van den Pastoor van Kemberg, die onlangs zonder toestemming der Kerk eene vrouw getrouwd heeft;* en het ander: *over den ongehuwden staat en weduwschap, door* ANDR. CAROLOSTADIUS, welke geschriften de leden van

(*) *Hist. Evang. Renov. T.* IV. *p.* 5.

van dat Sijnode veroordeeld en de Boekverkoopers in den ban zullen gedaan hebben, die deze gefchriften gedrukt of verkocht hadden. Tegen welke Boekhandelaars ook de regering van *Parys* zware ftraffen zullen bepaald hebben, voornamelijk, daar zij te voren reeds verboden had, dat geen boek of gefchrift over zaken, de Heilige Schrift of den Godsdienst betreffende, zonder de beoordeeling der Meesters of Leeraren in de Godgeleerdheid, daartoe door de Faculteit van *Parys* gelastigd, gedrukt of verfpreid zoude worden.

Hoe dit zij, zeker is het, dat de Univerfiteit te *Parys* reeds in dat jaar 1521 haar oordeel heeft geveld over de fchriften van LUTHER, welke aan haar, met voorkennis van LUTHER zelven, uit *Duitschland* ter beoordeeling waren toegezonden. Hoe zeer nu de Faculteit deze fchriften op eene zeer fcherpe wijze veroordeelde, aan den Schrijver godloozen en fchaamteloozen hoogmoed toefchrijvende, welke eer met banden, cenfuren, ja met vuur en ftaal behoorde beteugeld, dan met redenen wederlegd te worden; hem de fnoode wangevoelens der *Manicheën*, *Mohammedanen*, *Bohemers*, *Albigenfen*, *Waldenzen*, *Arianen*, en wat niet al? te last leggende; terwijl zij zijne leer omfchreef, als verleidende het volk, hoonende voor alle Doctoren, op eene goddelooze wijze nadeelig voor de Kerkelijke magt en de Priesterorde, openbaar fcheurziek, ftrijdig met de Heilige Schrift, en dezelve verdraaijende, lasterende tegen den Heiligen Geest; gelijk zij dan ook verklaarde, dat deze leer, als verderfelijk voor het

na C. G Jaar 1517. tot 1552

Christendom, volstrekt uitgeroeid, en ten vure gedoemd behoorde te worden, nogtans kon zij den invloed dezer leer niet verhinderen (*). Dat deze uitspraak der Universiteit door LUTHER en MELANCHTHON beantwoord is geworden, hebben wij in het voorgaande Deel (†) reeds gezegd. Trouwens, niettegenstaande deze scherpe veroordeeling, waren er onder de leden der Universiteit zelve verscheidenen, die tot deze veroordeelde leer overhelden.

Gedrag van FRANCOIS I.

Men scheen ook, niettegenstaande den haat en hevigen tegenstand der Geestelijken en Schoolleeraren, eenen voorspoedigen voortgang der Hervorming in *Frankryk* te mogen verwachten. Des Konings Zuster MARGARETHA, Koningin van *Navarre*, nam de voorstanders der Hervorming al vroeg in hare bescherming, en was hun ten hoogsten genegen. Van den Koning FRANCOIS zelven schenen de Hervormden zich ook met reden alles goeds te mogen beloven. In het begin toonde hij zich ook niet afkeerig van dezelve. Hij schreef zelfs eens aan MELANCHTHON, ten einde dien over te halen, om naar *Parys* te komen; aan welk verzoek MELANCHTHON niet ongenegen was, te voldoen, gelijk hem ook LUTHER daartoe raadde; maar de Keurvorst van *Sakſen* wilde hem geen verlof geven, om deze reis te ondernemen (§). Maar weldra volgde de Vorst geheel andere maatregelen; hij bragt zich zelven in het

(*) Deze uitspraak der *Parysſche* Universiteit staat bij GERDES *l. c. T.* IV. *Monum. p.* 10. *ſqq.* (†) *Bl.* 109.
(§) GERDES *l. c. T.* IV. *pag.* 118. *ſqq.*

het hoofd, of de Geestelijken hadden het hem in het hoofd gebragt: „ Dat deze nieuwigheid op niets anders doelde, dan op de omverwerping der Goddelijke en menſchelijke heerſchappij (*).” De oproerige bewegingen der Herdoopers en de Boerenoorlog in *Duitschland* konden tot voorwendſel dienen van zoodanig een vermoeden, als men geene regte denkbeelden hebbende van de ware leere der Hervormden, de waarheid van de dwaling niet wist te onderſcheiden. Doch dat FRANCOIS ook door de Geestelijken tot deze ſtelling kan gebragt zijn, blijkt uit hetgeen de Preſident HANAUT op het jaar 1534 verhaalt. Als deze Koning zich over den Paus aan deszelfs *Nuncius* beklaagde, en hem wilde dreigen met het voorbeeld van HENDRIK VIII, voegde de *Nuncius* hem toe: „ Inderdaad, Sire, dan zoudt gij de eerſte zijn, die u zulks zoudt beklagen; een nieuwe Godsdienst onder het volk heeft noodwendig ook verandering in de regering ten gevolge.” — FRANCOIS had hem kunnen antwoorden, dat noch HENDRIK VIII, noch GUSTAAF WASA, noch iemand der *Sakſiſche* Vorsten, onttroond was geworden. | na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Hoe het zij, FRANS bleef Roomschgezind, en vervolgde zijne onderdanen op het hevigst, die de nieuwe leer omhelsden en beleden; misſchien wel te meer

(*) Men vergelijke het vertoog van J. G. MULLER: *Over een woord, hetwelk* FRANS *de Eerſte van de gevolgen der Kerkhervorming zou gezegd hebben* in MULLER's *Gedenkwaardigheden uit de Geſchiedenis der Kerkhervorming in de XVIde Eeuw.* I *Deel, Bladz.* 312. volgg.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

meer daar toe gedreven, door ſtaatkundige inzigten. Hij ſtond in een naauw verbond met HENDRIK VIII, Koning van *Engeland*, die, als een Ketter, door den Paus veroordeeld was. Ook had hij met de Protestantſche Vorsten verbindtenis, die hij onderſteunde, ten einde de magt van het Huis van *Oostenryk* te kortwieken, ja, dat meer is, hij was met den *Turkſchen* Keizer in onderhandeling getreden, en had zijne Vloot met de *Turkſche* Vloot vereenigd. Wegens dit alles, werd hij, in deze bijgeloovige tijden, onder de Roomschgezinden, op het leelijkst afgemaald, als een Vorst, die het met ketters en ongeloovigen hield, om den Christelijken Godsdienst te beſtrijden. Ten einde dus voor te komen, dat deze vermoedens geen' te grooten indruk op de gemoederen zouden veroorzaken, zocht hij zich bij het vervolgziek Bijgeloof aangenaam te maken, door de ſtrafoefeningen, welke op zijn bevel tegen de Hervormden werden uitgevoerd. Zijn gemaakte ijver voor het Roomſche Geloof ging zelfs zoo ver, dat hij, om 's hemels gunst, zoo men voorgaf, te verwerven, ter afwending van die oordeelen, welke, wegens de zoogenaamde heiligſchending, op het Koningrijk ſtonden neêr te ſtorten, een' bij uitſtek ſtatelijken omgang of Procesſie liet houden, waar bij hij zelf, met vele blijken van bijzonderen eerbied, voor de Heilige Hostie optrok, wordende het verhemelſel over dezelve door de Prinſen van den bloede onderſteund, ja hij ſchaamde zich niet, bij deze gelegenheid, het wreed verbranden van eenige Hervormde ijveraars, met eigene

oogen,

oogen, te aanschouwen, en met eene soort van vervoering te betuigen, „ dat hij, indien zijne eene „ hand met ketterij besmet was, die met de andere „ af zou houwen, en dat hij zelfs zijne eigene kin„ deren niet zou sparen, indien zij gevoelens had„ den, welke met de leer der Kerk niet overeen„ kwamen (*).” Doch laat ons ordenlijk in ons verhaal voortgaan.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Eerste pogingen ter Hervorming te Meaux.

Niettegenstaande de veroordeeling van LUTHERS gevoelen door de Universiteit van *Parys*, werden de schriften van dezen Hervormer reeds in het jaar 1523 in het *Fransch* vertaald, onder anderen door LOUIS BERQUIN, een' Raadsheer des Konings, die deswegens, als ook om eenige eigene schriften ter algemeene stichting dienende, door de *Sorbonne* beschuldigd werd als een zeer hevig voorvechter van de *Luthersche* Goddeloosheid; doch des niet te min werden niet alleen de *Luthersche* boeken door velen gelezen, maar ook algemeen veel gesproken en getwist onder geleerden en ongeleerden, over de zaken van den Godsdienst, zelfs ontzagen zich sommige Kerkelijken niet, hun gevoelen over verscheidene begrippen der Roomsche Kerk rondborstig te ontvouwen, gelijk zekere *Augustijner* Monnik ARNOLD DE BORNOSO, als hij den Brief van PAULUS aan de Romeinen verklaarde, omtrent het Vagevuur, de genoegdoening enz. stellingen voordroegen, welke van LUTHERS gevoelen weinig of niet verschilden, welke

(*) Vergel. ROBERTSON *Hist. der Reg. van* KAREL V. IV *Deel*, *Bladz.* 257-159.

N. C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ke hij ook door de Faculteit van *Parys* genoodzaakt werd te herroepen. Zoo sterk nam zelfs aan het Hof de zucht voor de nieuwe leer toe, dat de Koningin moeder LOUIZE VAN SAVOYE eenen Monnik afzond aan de Faculteit te *Parys*, om dezelve te raadplegen over de middelen, om de Ketterij van LUTHER uit *Frankryk* te verdrijven, klagende, dat dezelve dagelijks in het Koningrijk toenam, en dat de Koningin van *Navarre*, MARGARETHA, en andere voorname perfonen van het Hof en zij zelve befchuldigd werden, als begunftigende BERQUIN, FABER *Stapulenfis*, (LE FEVRE D'ESTAPLES,) en andere Nieuwigheidzoekers. De Faculteit vervaardigde daarop een befluit, in hetwelk verfcheidene zoodanige middelen worden voorgeflagen (*). De eerfte openlijke bewegingen, die tot invoering der Hervorming ftrekten, ontftonden te *Meaux*, in de nabuurfchap van *Parys*, welks Bisfchop WILLEM BRISSONET de Monniken het prediken belette, en daartegen van *Parys* eenige Leeraren ontbood, JAKOB FABER *Stapulenfis*, of LE FEVRE, WILLEM FAREL, GERARD LE ROUX en anderen, die de dwalingen, bijgeloovigheden en misbruiken der Roomfche Kerk openlijk ten toon ftelden, en de beginfelen der zuivere leer met veel vrijmoedigheid verkondigden. Weldra zag men dus eene Vergadering of Kerk van Hervormden te *Meaux* te voorfchijn komen. Doch, alzoo het gerucht van deze nieuwig-

(*) Men leest hetzelve in zijn geheel bij GERDES *T.* IV. *Hift. Ev. Renov. Mon. p.* 15. *fqq.*

wigheid zeer schielijk door geheel *Frankryk* verspreid werd, nam het Parlement van *Parys* in het jaar 1523 daar kennis van, en meende, in deze zaak, met gestrengheid te moeten handelen. Deze gestrengheid ondervond zekere JAN LE CLERC, een Burger van *Meaux*, zijnde een Wolkammer van zijn handwerk. Deze man had aan de groote Kerk te *Meaux* een briefje aangeplakt, waarin hij beweerde, dat de Paus de Antichrist was; hij werd daarom gevangen genomen, gegeesfeld, met een heet ijzer voor het voorhoofd gebrandmerkt en uit de stad gebannen. Sedert door verscheidene steden van *Frankryk* hebbende omgezworven, kwam hij te *Mets*, alwaar hij zijnen ijver voor de waarheid met den dood heeft moeten bekoopen. Op zekeren nacht, volgens het verhaal van BEZA, in eene Kapel buiten de gemelde stad, bij welke de geheele stad den volgenden dag tot eenen omgang of Procesfie zou zamenkomen, de Beelden omvergeworpen en verbroken hebbende, werd hij bij de stads poort ontdekt, gevangen genomen en genoegzaam op den eigen oogenblik ter dood veroordeeld, welk vonnis op de wreedste wijze aan hem voltrokken werd; men hieuw hem de eene hand af, scheurde hem den neus weg met eene gloeijende tang, met welke men ook beide zijne armen en borsten verschroeide, waarna hij verbrand werd. Alle deze pijnigingen stond deze man door met eene onbezwekene standvastigheid, telkens de woorden uit de Psalmen herhalende: De Afgoden der Heidenen zijn zilver en goud, het werk van men-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

menschenhanden (*). — De gemeente te *Meaux* werd door deze gestrengheid spoedig verstoord en verspreidde zich door geheel *Frankryk*, te meer, dewijl de Bisschop BRISSONET, het gevaar duchtende, en door Koning FRANCOIS scherpelijk bestraft zijnde, zich verder stilhield, ja volgens sommigen, eene Sijnode van zijn Stift bijeen hebbende doen komen, door dezelve de nieuwe leer veroordeelen liet. Hoe het zij, de bovengemelde Leeraars JAKOB LE FEVRE, WILLEM FAREL, en de twee Broeders ARNOLD en GERARD LE ROUX zochten met anderen insgelijks hunne behoudenis in de vlugt, en vonden eene schuilplaats aan het Hof van MARGARETHA, Koningin van *Navarre*, die getrouwd geweest was met KAREL, Hertog van *Alencon*, en naderhand met HENRY D'ALBRET, Koning van *Navarre*, uit welk huwelijk geboren is JEANNE D'ALBRET, getrouwd met ANTOINE DE BOURBON, Moeder van den zoo vermaarden HENDRIK IV, Koning van *Frankryk*.

JAKOB LE FEVRE.

De bovengemelde JAKOB LE FEVRE *d'Estaples*, of FABER *Stapulensis*, opdat hier in het voorbijgaan de Lezer wat nader met hem bekend worde, was te *Estaples*, een klein zeeplaatsje in het voormalig *Pikardië*, in het jaar 1440 geboren, uit eene geringe familie. Door zijnen ijver voor de wetenschappen, door

(*) GERDES *l. c. p.* 19. die tevens tegen DU PIN aanmerkt, dat deze LE CLERC geen bedienaar des woords geweest is, die als zoodanig gepredikt en de Sacramenten bediend zal hebben.

door zijne zucht voor waarheid en deugd verwierf hij zich eenen grooten naam en de gunst van groote mannen; hij werd te *Parys* Hoogleeraar in de Letterkunde en Wijsbegeerte. Evenwel, niettegenstaande zijne uitnemende geleerdheid, bleef hij, ten aanzien van den Godsdienst, lang aan het Bijgeloof verkleefd, wij hebben daaromtrent een berigt van FAREL, in eenen Brief, geschreven in het jaar 1556, aan CONRAD. PELLICANUS, waarin hij onder anderen zegt: „ De vrome oude man JAKOB LE FEVRE, dien gij kent, sprak mij eens, nu min of „ meer dan veertig jaren geleden, mij bij de hand „ vattende, dus aan: WILLEM, *de wereld moet* „ *veranderen, en gij zult het zien.* Ik was toen „ geliefd bij den ouden man, gelijk hij ook volhard „ heeft, mij tot een' vader te zijn. Doch het was „ niets dan het Bijgeloof, waarin ik den ouden „ man eenigzins poogde na te streven. Want naauwelijks kon hem iemand daarin evenaren, ik laat „ staan, te boven gaan. Waarlijk, ik sta verbaasd, „ wanneer ik de buitensporige bijgeloovigheid van „ zulk een groot man herdenk, die zelfs, terwijl wij „ zamen alleen zijnde, de gebeden aan MARIA murmelden, bij het Afgodsbeeld, hetzelve met bloemen liet versieren. In eerbied voor de Mis ging „ hij allen te boven. Eindelijk begon hij eenig „ licht te zien, maar hoe groot was nog de duisternis? Ten laatste genoodzaakt zijnde, *Frankryk* „ te verlaten, begaf hij zich naar *Straatsburg*, alwaar ik hem herinnerde hetgeen hij mij voorzegd „ had, er bijvoegende, dat die tijd nu daar was, „ het-

na C. G.
Jaar 1517.
tot 1552.

„ hetwelk de godzalige man mij toestemde en vermaande, dat ik ijverig zou voortgaan in het prediken van het Euangelie."

Ondertusschen heeft de geleerde man, na het inzien van het bijgelovige, hetwelk in de Roomsche Kerk heerschte, hetzelve openlijk in zijne schriften, welke menigvuldig zijn, tegengesproken, en eene meer zuivere leer aangeprezen, zoodat uit zijne School en Onderwijs groote Hervormers der Kerk zijn voortgekomen. Hoe hij aan CALVIN voorzeide, dat deze een *steun der waarheid en van Gods Koningrijk worden zou*, hebben wij hier voor reeds gezien *Bladz.* 40. (*) Doch even hierom verviel hij in den haat der Parijssche Godgeleerden van dien tijd, welke hem noodzaakte, *Frankryk* te verlaten, alhoewel hij reeds eenen hoogen ouderdom bereikt had. Eindelijk vond hij eene veilige schuilplaats te *Nerac*, eene stad onder het gebied van *Navarre*, bij de Koningin MARGARETHA, alwaar hij in eenen hoogen ouderdom overleden is. Merkwaardig is de bijzonderheid van zijn overlijden: „ Op zekeren dag had de Koningin hem bij zich op het middagmaal, met eenige andere geleerde mannen, in welker gesprekken zij veel vermaak schepte, ontboden. Onder den maaltijd begon LE FEVRE zeer treurig te worden, en zelfs tranen te storten. De Koningin vraagde hem, naar de reden van deze treurigheid, in een gezelschap, geschikt, om zich te vervrolijken.

(*) Door eene drukfout heet hij daar LE FABRE voor LE FEVRE.

ken. FABER antwoordde: Hoe kan ik vrolijk zijn, Mevrouw, of anderen vervrolijken, daar ik de snoodste van alle menschen ben? De Koningin hare verwondering over dit gezegde des Ouden mans te kennen gevende, die altijd zeer godzalig en deugdzaam geleefd had, vervolgde deze: „ „ Ik ben thans in het 101ste jaar van mijn leven, vrij van alle bevlekking met vrouwen. Ook herinner ik mij niet iets bedreven te hebben, waar over ik met een bezwaard geweten zou behoeven te vreezen, om deze wereld te verlaten, uitgezonderd eene zaak, welke ik echter vertrouw, dat verzoend zal wezen." " Als de Koningin hem drong, zich duidelijker te verklaren, zeide hij eindelijk onder vele tranen: „ „ Hoe zal ik voor Gods Regterstoel kunnen bestaan, daar ik het heilig Euangelie van zijnen Zoon zuiver en opregt aan velen geleerd heb, die mijn onderwijs volgende duizend pijnigingen en den dood zelven standvastig hebben doorgestaan. Maar ik een onstandvastig Leeraar ben gevlugt, en daar ik reeds zoo ver in eenen afgeleefden ouderdom gevorderd was, dat ik over lang genoeg geleefd had, zoodat ik geen dood behoefde te schroomen, maar veel meer naar denzelven had mogen verlangen, heb ik mij heimelijk onttrokken, en het gebod mijnes Gods schandelijk verlaten."" De Koningin, gelijk zij zeer spraakzaam was, en ervaren in de Schrift, sprak hier op veel tot zijne vertroosting, toonende met redenen en voorbeelden van goede en heilige mannen, wien hetzelfde gebeurd was, dat men nooit aan

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Gods

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

Gods goedheid en barmhartigheid moest vertwijfelen. Ook voegden de overige gasten hier het hunne bij. LE FEVRE, door deze redenen vertroost en versterkt, zeide: „ „ Wel nu, dan is er niets overig, dan dat ik van hier tot God verhuize, als het hem behaagt, na mijn' uitersten wil gemaakt te hebben, hetwelk ik gevoel niet te moeten uitstellen, alzoo ik begrijp, dat God mij roept." " Voorts zijne oogen naar de Koningin wendende, vervolgde hij: „ „ U stel ik tot mijne erfgename aan, aan uwen Hofprediker Meester GERHARD maak ik alle mijne boeken. Mijne kleederen en wat ik meer heb laat ik aan de armen, het overige beveel ik aan God aan."" Lagchende vraagde de Koningin: „ „Wel JAKOB, wat zal er dan van uwe erfenis aan mij komen?"" „ „De moeite," " gaf hij ten antwoord, „ „om de uitdeeling aan de armen te bezorgen;"" waar op de Koningin hernam: „ „Het zij zoo, ik zweer, dat deze erfenis mij aangenamer zal zijn, dan indien mijn Broeder, de Koning van *Frankryk*, mij tot zijne erfgename benoemd had."" LE FEVRE nu geheel opgeruimd, zeide: „ „ Mevrouw, ik heb eenige rust noodig. Weest gijlieden vrolijk, en vaarwel!"" begevende zich in eene naaste kamer te bed. Doch daar men meende, dat hij sliep, was hij in den Heere ontslapen, zonder eenig teeken van ziekte of ongesteldheid. Toen men hem wilde oproepen, verwonderde men zich, dat hij den geest gegeven had. De Koningin liet hem eerlijk begraven, en op zijn graf een' marmeren steen plaatsen,

fen, welken zij voor zich zelve had laten houwen (*)."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Het Euangelie gepredikt te Lions en te Grenoble.

In het jaar 1523 predikte AMEDEUS MESGROT, een Monnik uit de Orde der Predikheeren, het Euangelie te *Lions*; deze door den Aartsbisfchop dier ftad bij de Faculteit te *Parys* aangeklaagd zijnde, werd door dezelve in het jaar 1524 als een Ketter veroordeeld, zonder dat men weet, wat er verder van hem geworden is, dan alleen, dat hij naar *Duitschland* geweken en daar overleden is. Te *Grenoble* in het *Daufinè* werd de Hervormde leer verkondigd door PIETER SABEVILLE, gelijk wij weten uit eenen Brief van ZWINGLIUS aan hem, in welken deze hem opwekt en vermaant, om daar in met ijver en ftandvastigheid voort te gaan.

JAKOB POUENT te Parys verbrand.

Onder de genen, die BRISSONET, Bisfchop van *Meaux*, ontboden had, om aldaar het Euangelie te prediken, was ook JAKOB POUENT, een uitmuntend jongeling en leerling van LE FEVRE. Deze, wanneer de gemeente te *Meaux* verftrooid werd, viel den vervolgeren in handen, en in de gevangenis geworpen zijnde, werd hij genoodzaakt, zijne leer te herroepen, te gelijk met MATTHEUS SAUNIER, insgelijks een leerling van LE FEVRE. POUENT had echter fpoedig berouw, over zijne herroeping, en leerde op nieuw bij monde en gefchrifte de waarheid,

(*) GERDES *Hift. Euang. Renov, T. I. p.* 175. BAYLE heeft wel de echtheid van dit verhaal in twijfel getrokken, doch men zie WITS. *Mifcell. Sacr. Tom. II. Exerc.* VI. §. 33.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

heid, welke hij verloochend had, waarop hij andermaal in de handen zijner vijanden gevallen zijnde, te *Parys* op het plein *de Greve* in het jaar 1525 levende verbrand is geworden.

De voornaamste stellingen, tot welker herroeping POUENT en SAUNIER gedwongen werden, waren: *Daar is geen Vagevuur, God heeft geen' Stadhouder op aarde, en behoeft dien niet.* Hij achtte de *oorbiecht* gering, hij leerde, *dat men de Kerkelijke Leeraren niet blindeling moet gelooven;* hij verwierp *de groetenis* van MARIA, welke begint: *Salve Regina, Mater misericordiae &c.* hij leerde, *dat men geene waschkaarsen moet ontsteken voor de Heiligen;* dat de *Misfen niets baten tot vergeving der zonden;* voorts dat de *Pauselijke Bullen en Aflaten bedriegerijen des Satans waren* enz. (*) Om deze en dergelijke stellingen werd de waardige man ten vure verwezen.

Nog openbaarde de *Sorbonne* haren bitteren haat tegen alle Hervorming in het jaar 1524, in de vervolging van WOLFGANG SCHUCH, een *Duitscher* van afkomst, maar die in een klein stadje van *Lotharingen* Pastoor was; deze door beter licht bestraald, deelde hetzelve aan zijne gemeente mede, en bragt het binnen korten tijd daar toe, dat hij het veertigdaagsche vasten, de Beelden en de Mis afschafte. Spoedig werd hij deswegen aangeklaagd bij ANTONIE, Hertog van *Lotharingen* en *Bar*, die reeds

(*) Zij staan volledig met de bijgevoegde *Censuur* in GERDES *l. c. Monum. T.* IV. *p.* 36. *sqq.*

reeds een verbod gegeven had, dat niemand iets van de leer van LUTHER openlijk zou leeren, en dat, wie eenige Boeken van LUTHER bezat, dezelve binnen een' bepaalden tijd zou overleveren. De beschuldigingen tegen SCHUCH werden aan de Leeraren der *Sorbonne* medegedeeld, die terstond gereed waren, om de punten, door hem geleerd, te veroordeelen, en vier Boeken, door zijne hand geschreven, een Boek over JOANNES en den eersten Brief van PETRUS, een ander over den Brief aan de *Galaten*, een met *Leerredenen*, en eindelijk een over verscheidene onderwerpen, te doen verbranden, terwijl zij den Schrijver vonnisden, om ze plegtig te herroepen. Middelerwijl werd SCHUCH ook bij den Hertog beschuldigd, als of hij het volk van de behoorlijke gehoorzaamheid jegens den Vorst aftrok en tot oproer aanzette, welke beschuldiging te schielijker ingang vond, dewijl de Boerenkrijg toen in *Duitschland* op het hevigst woede. De Hertog, hier door vooringenomen, liet zich in bedreigingen uit, dat hij de geheele stad, in welke SCHUCH leerde, te vuur en te zwaard zoude verwoesten. Ten einde dit gevaar, indien mogelijk, af te wenden, schreef de Pastoor eenen deftigen Brief, ter zijner verdediging en verklaring van zijne leer, aan den Hertog (*); doch het zij dat de Brief den Hertog nooit ter hand is gekomen, of dat de lasteraars meer bij hem

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

(*) Deze Brief is gedagteekend den 2den Januarij 1525. en door GERDES geplaatst in de Bijlagen tot zijn meermaal aangehaald werk *Bladz.* 47. volg.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

hem vermogten, hoe het zij, hij volhardde bij zijne bedreiging, om de ſtad te verwoesten. Nu beſloot SCHUCH zich naar *Nancy* de Hoofdſtad van *Lotharingen* te begeven, en daar eene belijdenis van zijn geloof en verklaring van zijne leer uit te geven, waar van echter het gevolg alleen was, dat hij gevangen en een vol jaar in eenen afzigtelijken kerker opgeſloten werd, uit welken hij meer dan eens in het Klooster der Franciskanen overgebragt werd, om een geloofsonderzoek te ondergaan, blijvende hij ſtandvastig in zijn geloof, zonder zich daar van door bedreigingen of beloften van zijne vijanden of door de gebeden van zijne huisvrouw of medelijden met zijne zes of zeven kinderen te laten aftrekken. De voorzitter der vergadering, voor welke hij te regt geſteld werd, was een Monnik Provinciaal van de Orde der *Franciskanen*, met name BONAVENTURA, Biechtvader van den Hertog ANTONIE, een ongeſchikt mensch van gelaat, met eenen dikken buik, plomp en onbeſchaafd, en geheel onkundig en onwetend, die geſtadig den Hertog raadde, om alle geleerden van zijn Hof en uit zijne Staten te verbannen, zeggende, dat het tot zaligheid genoeg was, als iemand zijn *Pater Noster* en *Ave Maria* kon opzeggen. Deze ondervraagde SCHUCH over zijn geloof, hem onophoudelijk ſcheldende als *Ketter*, *Judas*, *Beëlzebub* enz. En op deze wijze werd deze man eindelijk tot de vuurſtraf veroordeeld; die op het hooren van zijn vonnis den CXXII *Pſalm* aanhefte: „ *Ik verblijde mij, in de genen, die tot mij zeggen: Wij zullen in het huis des*

des Heeren gaan enz. Wanneer hij ter ſtraffe werd uitgeleid, ging hij het *Franciskaner* Klooster voorbij, in het voorbijgaan riep hem de onbeſchofte BONAVENTURA hoonend toe: „ Gij Ketter, geef de eer aan God, en aan deszelfs Moeder en Heiligen!" SCHUCH antwoordde: „ Gij geveinsde, gij gewittede wand! de Heere zal u ſlaan, en uwe bedriegerijen en ſtreeken eens openbaar maken!" Ter ſtrafplaatſe gekomen, werd hem gevraagd, of hij verzachting van ſtraf wenschte? Hij antwoordde: *Neen*, er bij voegende, dat „ God hem altijd had bijgeſtaan, en dat die hem ook nu niet zou verlaten, nu hij hem het meest noodig had;" beſluitende met te zeggen: „Laat het vonnis uitgevoerd worden!" Onder het opklimmen van den brandſtapel begon hij den LIſten Pſalm, dien hij vervolgde, tot hij, door den rook en vlam verſtikt, den geest gaf, op den 19den Augustus 1525. Men heeft opgemerkt, dat terſtond na zijn martelaarſchap, twee van zijne hevigſte vervolgers, door een' ſchielijken dood overvallen en uit het leven gerukt werden.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Staat der gemeenten in Frankryk

Uit eenen Brief van WILLEM FAREL aan CORN. SCEPPER, van den 2den April des jaars 1524, kan men den toeſtand der Euangeliſche Kerk in *Frankryk* eenigzins opmaken; hij ſchrijft: „ Ons *Frankryk* ontvangt het woord van CHRISTUS met blijdſchap. De voornaamſte ſteden, in welke hetzelve bloeit en vruchten draagt, zijn *Meaux*, alwaar de algemeene Leeraar, GERHARD LE ROUX, bijna dagelijks CHRISTUS met grooten ijver en geest verkondigt. Vervolgens *Alencon* en *Bourges*, door MI-

nà C. G. Jaar 1517 tot 1552.

CHAEL ARAUD, die veel van FABER geleerd heeft. Aan dezen is het gebeurd, wanneer hij te *Bourges* het Euangelie verkondigd had, dat hem zulks verboden, en de ban uitgesproken werd over allen, die hem hooren zouden, met bedreiging aan hem van eene eeuwige gevangenis, indien hij daarmede voortging. Maar het volk, en het geen wonderbaar en ongehoord is, de Geestelijkheid zelve, eischte en verkreeg hem van den Koning, tot grooten spijt van den Bisschop. Die van *Lions* hebben twee Predikanten, die het woord op eene Christelijke wijze behandelen."

PETRUS CAROLI.

In het jaar 1524 begon PETRUS CAROLI, Prediker in de St. Pauluskerk te *Parys*, in het Kollegie der *Sorbonne* op den Godgeleerden leerstoel, op eene *nieuwe wijze*, gelijk men het noemde, te prediken, lezende over den Brief van PAULUS *aan de Romeinen*, in plaats van een *Sermoen* te houden; hij liet van mannen en vrouwen de Brieven van PAULUS, op nieuw in de moedertaal overgezet, medebrengen, hij zelf bragt nu en dan den Latijnschen Bijbel mede, en veranderde ook de zoogenoemde groetenis des Engels, afgaande van het gewoone gebruik. Spoedig kwam dit ter ooren van NATALIS BEDDA, Sijndicus der Faculteit; op zijn voorstel werd PETRUS CAROLI den 8sten Augustus 1524 voor de Faculteit geroepen in de groote zaal der *Sorbonne*, alwaar hij verschenen zijnde, vrijmoedig op alle vragen antwoordde, welke hem voorgehouden werden, wordende zijne antwoorden zorgvuldig opgeteekend. Na over dezelve geraadpleegd te hebben, werd hem het pre-

prediken, en voorts ook het houden van lesſen verboden, wordende hem alleen toegelaten eene afſcheidsles te houden, tot welke hij deze uitnoodiging liet aanplakken: *Pierre Caroli voulant obéir aux ordres de la Faculté, cesſe de faire ſes leçons, pour les recommencer, quand il plaira à Dieu, à ces paroles, ou il à fini: foderunt manus meas et pedes meos.* Eindelijk werd over zijne ſtellingen een vonnis geſtreken, en hij veroordeeld, om dezelve af te zweeren. Onder deze ſtellingen vond men ook deze: „ Alſchoon men in de *Biblia Vulgata Gen.* III. 15. leest: *ipſa conteret caput tuum*, (*zij zal u den kop vermorzelen*,) nogtans vindt men in den Hebreeuwſchen Tekst: *dat*, te weten, *het zaad der vrouw*, hetwelk is CHRISTUS, *zal* enz. en dit wordt niet alleen door hem, PIERRE CAROLI, maar door andere Geleerden, die het Hebreeuwsch verſtaan, verzekerd enz." Over deze woorden werd de volgende ongerijmde en belagchelijke Cenſuur gemaakt: „ Dewijl deze ſtelling der eer der H. Maagd ſchijnt te na te komen, en van het gewoon gebruik der Kerke Gods verſchilt, is zij roekeloos en ſcheurziek aan het volk gepredikt: alzoo het zeker is, dat er door de Kerk goed gelezen wordt: *Ipſa conteret caput tuum*." Zoo had hij ook beweerd, *dat de Drieëenheid niet kon afgebeeld worden*, en daar bij gevoegd: „ Het heugt mij, in den H. AUGUSTINUS gelezen te hebben, dat het ongeoorloofd en goddeloos is, de Drieëenheid af te beelden, als ook: dat het oudtijds in de Kerk verboden geweest zij." Hier op werd deze Cenſuur gemaakt:

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

 „ Dit

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

„ Dit voorſtel, wat betreft, dat de Drieëenheid niet kan afgeſchilderd worden, voor zoo ver het bedoelt de beeldtenis der zaligſte Drieëenheid af te keuren, is valsch, ſcheurziek en ſmadelijk voor het goedgekeurd gebruik der Kerk, en eene dwaling van den Ketter WIKLEF, en het is nooit het gevoelen van AUGUSTINUS geweest, of van de Kerk, om zoodanige beeldtenis te veroordeelen, alhoewel het voor een' tijd heeft kunnen nagelaten of geſchorst worden, om de heiligſchendige dwaling der Anthropomorphiten uit te roeijen." Hoedanig de afloop dezer zaak geweest zij, vinden wij niet aangeteekend, maar wel, dat diezelfde PIERRE CAROLI in vervolg van tijd de Hervormde Kerk meer beroerd dan geſticht heeft, waar over CALVIN klaagt in eenen Brief aan GRYNEUS (*), en FAREL in eenen Brief aan CALVIN (†), te weten, in het jaar 1537 werden door hem in de gemeente van *Geneve*, *Neufchatel* en *Lauſanne* verſcheidene opſchuddingen verwekt, doordien hij FAREL, CALVIN en VIRET openlijk beſchuldigde van onregtzinnigheid in de leere over de Drieëenheid. Als hij deswegens in eene Sijnode te *Bern* veroordeeld werd, zegt men zelfs, dat hij weder tot het *Roomſche* geloof vervallen is.

Vervolging van de Koninginne Moeder

Toen de Franſche Koning FRANCOIS I in het jaar 1525 bij *Pavia* door de Keizerlijken gevangen gemaakt, en naar *Madrid* gevoerd was, alwaar hij 13 maanden verbleef, verdubbelde de *Sorbonne*, gedu-

(*) *Epist. Calv. pag*, 227, 228.
(†) *Epist. Calv. pag.* 34.

durende des Konings afwezen, hare hevigheid tegen allen, die verdacht waren, der Hervorming toegedaan te zijn, voornamelijk aangevuurd wordende door den Kanfelier DU PRAT, die voor zijnen ijver ten behoeve van den Paus met het Kardinaalfchap begunftigd werd. De Koninginne moeder, LOUIZE van *Savoye*, die het beftuur van zaken intusfchen waarnam, was ten dezen opzigt ook wakker werkzaam, ten einde den Paus aan de belangen van *Frankryk* verbonden te houden, gelijk deze ook in eenen Brief, den 20ften Mei 1525 te *Rome* gefchreven, zijn genoegen aan het Parlement van *Parys* voor deszelfs ijver betuigde, met vermaning, om daarin te volharden en voort te gaan.

in het jaar 1525.

Hier toe ftrekte ook de overeenkomst tusfchen de Koninginne Moeder en HENDRIK VIII, Koning van *Engeland*, om gemeenerhand de *Turken* te keer te gaan, en de pestige Lutherfche gezindte, als die veel meer gevaar dreigde dan de *Turken* zelve.

Toen de Koning FRANCOIS zijne vrijheid weder gekregen had en in zijn Rijk herfteld was, werd er tusfchen hem en Keizer KAREL V een ontwerp gefmeed, om de vijanden van den Christelijken Godsdienst en de Ketterijen van den Lutherfchen aanhang uit te roeijen, ten welken einde men Gezanten zou zenden met volmagt, om alles te beramen tot eenen oorlog met de *Turken*, en tot uitdelging der Ketters, vijanden der Kerk. — Sedert begonnen de Koninklijke Regtbanken en Wereldlijke Overheidsperfonen met te meer hevigheid de Hervormden te vervolgen; terwijl de Faculteit voortging ketterfche boe-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ken te veroordeelen, en onder deze verſcheidene werken van ERASMUS, inzonderheid zijne *Colloquia Familiaria.*

Sijnoden tegen de Hervormden gehouden.

De Kanſelier DU PRAT, Kardinaal en Aartsbisſchop, een zeer hevig vijand der Hervorming, hield in het jaar 1528 eene Provinciale Sijnode te *Parys*, van den 3den Februarij tot den 9den October, door welke 16 beſluiten tegen LUTHERS ketterij werden vastgeſteld: 1. Over de eenheid en onfeilbaarheid der Kerk. 2. Dat de Kerk niet onzigtbaar is. 3. Over het gezag der Heilige Kerkvergaderingen. 4. Dat het aan de Kerk behoore, om te bepalen, welke boeken Kanoniek of regelmatig zijn. 5. Dat ſommige ſtukken vastelijk moeten geloofd worden, welke niet uitdrukkelijk in de Heilige Schrift begrepen zijn. 6. Over menſchelijke inzettingen. 7. Over de Kerkelijke vasten. 8. Over den ongehuwden ſtaat der Geestelijken. 9. Over de geloften, bijzonder der Monniken. 10. Over de zeven Kerk-Sacramenten. 11. Over de offerande der Mis. 12. Over de voldoening van het Vagevuur, en het gedachtenisvieren der overledenen. 13. Over de vereering der Heiligen. 14. Over de vereering der Heilige Beelden. 15. Over den vrijen wil. 16. Over het geloof en de werken.

Voorts verklaart die Sijnode voor Ketters en hardnekkigen, uitgeſloten buiten de gemeenſchap der geloovigen, allen, die zich vermeten anders te gelooven en hardnekkig te beweeren, dan de Roomſche Kerk gelooft en leert.

Vervolgens beweeren zij, dat, alhoewel de Kerk ver-

verschillende en somtijds tegenstrijdige besluiten heeft vastgesteld, er echter in eene zoo groote menigte van besluiten niets is, hetwelk met het regtzinnig geloof strijdig is; maar, dat de Kerk door eenen en denzelfden geest onderwezen is geworden, om naar de tijdsomstandigheden vast te stellen, hetgeen het voordeeligste en nuttigste heeft toegeschenen (*).

na C. G.
Jaar 1517.
tot 1552.

Deze vergadering verbood aan elk en een ieder, onder straffe van den ban, het lezen der boeken van LUTHER en der *Lutheranen*, als ook de boeken en schriften van MELANCHTHON, CAROLOSTADIUS, LAMBERT van *Avignon*, ZWINGLI, OECOLAMPADIUS enz. Omtrent de Ketters bepaalde zij: „De veroordeelden wegens Ketterij, indien zij tot de eenheid van het Katholijk Geloof niet willen wederkeeren, moeten onder het regtsgebied der Kerk blijven, en ter eeuwige gevangenis verwezen worden, om boete te doen. Veroordeelden om Ketterij, indien zij dezelve niet willen afzweeren, moeten, zoo zij Leeken zijn, terstond aan het wereldlijk gerigt worden overgelaten. Indien zij Geestelijken zijn, moeten zij in tegenwoordigheid der wereldlijke magt van hunne waardigheid worden ontwijd, met het vonnis, dat de wereldlijke Regter hen in zijne regtbank overneemt. Eindelijk, om een schijn te hebben, dat zij niet tegen

(*) Omtrent gelijk de Kardinaal van *Cuza:* „Dat „de Heilige Schrift moet verklaard worden, naar de „loopende gewoonte van de Kerk, welke haar gevoe„len veranderende, verandert ook het oordeel van God." GERDES *in Introduct. ad Hist. Reform.* § XVII. *p.* 32.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

gen de Hervorming waren, stelden zij 40 regelen op, ter verbetering der zeden, in het bijzonder der Kerkelijken, doch welke meest alle zich bepaalden tot eenige nietswaardige uiterlijkheden.

Tenzelfden tijde, den 21sten Maart 1528, werd door FRANS TURNON, Aartsbisschop van *Bourges*, Primaat van *Aquitanië*, eene Provinciale Kerkvergadering gehouden, met hetzelfde oogmerk, welke ook soortgelijke besluiten vastselde.

DIONYSIUS DE RIEUX.

Onder de genen, die toen voor de Hervormde Euangelieleer te *Meaux* den dood godvruchtig ondergaan hebben, was zekere DIONYSIUS DE RIEUX, omdat hij openlijk gezegd had: dat de Mis zeer zeker eene verloochening was van het lijden en den dood van onzen Heere JEZUS CHRISTUS. Hij werd den 3den Julij 1528 veroordeeld, om levende verbrand te worden, welke straf aan hem voltooid is geworden, terwijl hij tot het laatste toe het volk vermaande, om zich tot de ware leere des levens en der zaligheid te bekeeren.

MATURINUS CORDERIUS.

Ten dezen tijde bloeide te *Parys* MATURINUS CORDERIUS, een geleerd man en bestuurder der Scholen te *Parys*, met lof bekend door verscheidene Latijnsche werkjes, ten gebruike der Scholen. Deze vermaande de jeugd niet alleen tot het aanleeren der wetenschappen, maar voornamelijk tot godzaligheid en goede zeden. Hij was ook onder de leermeesters van CALVIN. In het jaar 1528 werd hij onder de Godgeleerden van het Kollegie van *Navarre* aangenomen. Maar toen reeds smaak hebbende in de zuivere leer, verliet hij vervolgens *Pa-*

rys

rys en begaf zich naar *Noyon* aan de *Loire*, alwaar hij in de jaren 1534 tot 1536 het Hoogleeraarschap in de Spraakkunst, (*Grammatica*,) bekleed heeft. Eindelijk de door CALVYN hervormde leer geheel omhelzende, vertrok hij eerst naar *Lausanne* en vervolgens naar *Geneve*, alwaar hij als *Rector* der School zijn leven heeft ten einde gebragt, zijnde in het 58ste jaar van zijnen ouderdom, in het jaar 1564, hetzelfde, waarin CALVYN gestorven is, overleden.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Zekere STEPHANUS MACHOPOLIS, uit de Orde der Bedelmunniken, door het licht der waarheid getroffen, reisde naar *Saksen*, om LUTHER te zien en te hooren. Van daar in *Frankryk* wedergekeerd, verkondigde hij in het jaar 1528 de waarheid, welke hij geleerd had, in het geheim en openlijk te *Nonnai*, in het landschap *Vivarez* in *Languedoc*, voornamelijk uitvarende tegen het Bijgeloof, hetwelk aldaar gepleegd werd, met een kistje, hetwelk men voorwendde, wonderdoende Reliquien te bevatten. Doch, wanneer hier door veler oogen begonnen open te gaan, moest onze STEPHANUS zijnen post verlaten. Een andere STEPHANUS REINIER, insgelijks uit de Orde der Bedelmunniken, die hem opvolgde, kwam er niet zoo gelukkig af, hij werd in de gevangenis geworpen, en is vervolgens te *Vienne* tot den brandstapel verwezen. Na hem leerde zekere JONAS, Rector der School, dezelfde leer, een man van groote geleerdheid en godsvrucht, ook deze werd gevangen, maar na het afleggen van eene uitmuntende belijdenis, door behulp van sommige vrien-

Andere verkondigers der Hervorming.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

vrienden verlost, waar door de Aartsbisschop van *Vienne*, onder wiens regtsgebied het landschap *Vivarez* behoorde, vertoornd zijnde, omtrent 25 menschen naar *Vienne* liet voeren, sommigen van welke door vrees en verdriet zijn omgekomen, en anderen ontslagen, na het betalen van eene groote geldboete, uit zonderlinge genade, gelijk men het noemde.

LOUIS BERQUIN.

In het jaar 1529, den elfden November, werd LOUIS BERQUIN, een Edelman en Raad van FRANCOIS I, geworgd en verbrand, om zijnen ijver, welken hij, door geschriften en daden betoond had voor de zaak der Hervorming, welke hij getrouw bleef, zonder zich te laten bewegen door de bedreigingen der *Sorbonne*, noch door de vermaningen van ERASMUS en BUDÆUS, die hem geraden hadden, zich stil te houden, of het land te verlaten, willende hij liever den dood ondergaan, dan door zwijgen zelfs den schijn te geven, als of hij de veroordeeling der waarheid goedkeurde.

Bij gelegenheid van het sluiten der vrede te *Kameryk*, werd het ontwerp, voor drie jaren gemaakt, omtrent het uitroeijen der *Lutheranen*, vernieuwd en bevestigd.

Lasteringen tegen de Hervormers.

In het volgende jaar 1530 scheen de hitte der vervolging meer en meer toe te nemen, voornamelijk ook door de lasteringen, welke in *Frankryk* werden uitgestrooid, om de gemoederen met haat tegen hen te vervullen. Zekere PETRITIUS FRACCIANUS, of wie onder dezen naam schuilen mogt, gaf daar van berigt in eenen Brief aan die van *Straatsburg*, die denzelven aan den Landgraaf van *Hessen* en den Keur-

Keurvorst van *Sakſen* den 2den Januarij 1531 mededeelden. De voornaamſte uitſtrooiſels waren, dat de Duitſchers, onder het voorwendſel van den Godsdienst, bedoelden, de Kerkelijke goederen onder zich te verdeelen; dat zij geestelijke Geſtichten en Kloosters vernielden; dat zij leerden: dat alle goederen gemeen behoorden te zijn, dat alle menſchen gelijke regten bezitten, en dat er geene Vorsten meer zijn moeten enz. De Brief meldde voorts, dat de Koning, die dit zelfs van eenen Gezant des Keizers (NOIRKARMES) verſtaan had, hier door zeer was vooringenomen, uit vrees, dat zijne onderdanen ſoortgelijke beginſelen mogten aannemen. Voorts zeide men, dat zij willekeurige echtſcheidingen voorſtonden, onder voorwendſel van zekere aandrift van den Heiligen Geest. Nog werden de verdeeldheden onder de Proteſtanten ten breedſte uitgemeten, als over het Avondmaal en andere. De Briefſchrijver raadde om deze redenen ten ſterkſte aan, dat de Proteſtantſche Vorsten een Gezantſchap aan den Koning zonden, ten einde den Koning van dit alles beter te onderrigten; ook raadde hij een dergelijk Gezantſchap te zenden aan den Koning van *Engeland*. Van dit Gezantſchap kwam voor deze keer echter niets; maar de Vorsten zonden den Koning eenen Brief, door MELANCHTHON opgeſteld, waar in alle deze uitſtrooiſels nadrukkelijk werden wederlegd. Deze Brief werd van 's Konings wege in vriendelijke bewoordingen beantwoord, en deszelfs brenger MATTHEUS REINHOLD gunſtig van den Koning ontvangen.

Niet-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Voortgang der Hervorming.

Niettegenstaande den haat der Geestelijken en hunne pogingen, ter onderdrukking der Hervorming, breidde zich dezelve nogtans meer en meer uit, voornamelijk door de Hoogescholen van *Orleans*, *Bourges* en *Toulouse*. Op de Hoogeschool van *Orleans* was PETRUS STELLA vermaard Hoogleeraar in de regten, onder wien ook CALVIN zich in de regten eenigen tijd geoefend heeft, die te gelijk de beginselen der zuivere Godsdienstleer aan velen mededeelde. Op de Hoogeschool te *Bourges*, onder het gebied der Koningin MARGARETHA, alwaar ANDREAS ALCIATUS, niet min vermaard Regtsgeleerde dan STELLA, Hoogleeraar was, heeft CALVIN insgelijks het onderwijs van dezen beroemden man genoten, maar tevens zich de vriendschap verworven van MELCHIOR VOLMAR of WOLMAR, van wien hij onderwijs ontvong in de *Grieksche* Taal. Door deze mannen, bijzonder door den ijver van CALVIN, die in de nabuurschap van *Bourges*, ten platten lande, verscheidenemalen predikte, werden de Hervormden in hun geloof versterkt, en velen van de waarheid der Euangelieleer overtuigd. Te *Toulouse* begunstigde JULIUS CEZAR SCALIGER, de Prins der Letterkundigen, de Hervorming uit al zijn vermogen, door de belijders van dezelve aan zijn huis te onthalen, en hen met zijn gezag in deze moeijelijke tijden te beschermen.

In *Parys* zelve, begunstigden velen, zoo mannen als vrouwen, aan het Hof, de Hervorming, openlijk of heimelijk. In de openbare Scholen aldaar waren verscheidene Leeraars en Onderwijzers, die openlijk de

de Euangelieleer beleden, bij voorbeeld JOANNES STURMIUS, die acht jaren lang van 1529 tot 1537 te *Parys* de fraaije letteren heeft onderwezen, tot hij van daar naar *Straatsburg* beroepen werd; om van PETRUS RAMUS en anderen niet te spreken.

JOANNES CADURCUS Martelaar

Doch velen moesten hunnen ijver voor de waarheid met het leven boeten. In het jaar 1532 werd JOANNES CADURCUS, Licentiaat in de Regten te *Toulouze*, te *Toulouze* om zijn geloof levende verbrand. Men beschuldigde hem, dat hij te *Limoges* eene *Luthersche* vermaningsrede op Allerheiligendag gehouden had; dat hij in Driekoningen nacht het volk aangezet had, om in plaats van: *Leve de Koning!* te roepen: CHRISTUS *heersche in onze harten!* en eindelijk, dat hij na het eten, in plaats van de gewone groetenissen van MARIA enz. het een en ander uit de Heilige Schrift had voorgesteld. Om deze redenen, als ook, omdat hij zich in eene zamenkomst van eenige vrome lieden te vrij had uitgelaten tegen de Vastenavondsvermaken, werd het vonnis des vuurs in het begin van Junij aan hem voltrokken.

Toen deze vrome Martelaar ontwijd of ontzet werd van zijne waardigheid als *Licentiaat*, hetwelk naar gewoonte plegtig geschiedde, hield een zekere *Jacobijn* eene aanspraak aan het volk, en haalde de woorden van PAULUS aan: (1 *Timoth.* IV. 1.) in welke „*de Heilige Geest duidelijk voorzegt, dat* „*in de laatste tijden sommigen zullen afvallen van* „*het geloof, zich begevende tot verleidende geesten* „*ende leeringen der Duivelen.*" Hier hield de Mon-

na C. G Jaar 1517 tot 1552

nik op, maar CADURCUS riep hem overluid toe: *nu het volgende, het volgende van den Tekst!* Als de Monnik hier door verstomde, ging CADURCUS voort: „Zoo gij niet wilt, dan zal ik voortgaan!" en vervolgde toen: „*Door geveinsdheid der leugensprekers, hebbende hunne eigene conscientie* [*als*] *met een brandijzer toegeschroeid, verbiedende te huwelijken,* [*gebiedende*] *van spijzen te onthouden, die God geschapen heeft* enz." Ook verhaalt men, dat hij, zijn doodvonnis in het Hof aangehoord hebbende, in het Latijn zeide: *ô curia iniquitatis! ô sedes injustitiæ!* waarna hij met de grootste standvastigheid den dood geleden heeft, gebruikende den houtstapel zelven als eenen leerstoel, van welken hij tot den laatsten adem toe de waarheid, welke hij met zijn bloed bevestigde, zoo nadrukkelijk verkondigde en bewees, ten aanhooren onder anderen van eene groote menigte Studenten der Hoogeschool te *Toulouze*, dat dezelve meer en meer verspreid werd.

ALEXANDER CANUS.

Met geene mindere onvertzaagdheid onderging ALEXANDER CANUS den dood, die, van *Geneve* te *Lions* gekomen, alomme op zijne reize, het Euangelie gepredikt had, en in de laatstgemelde stad gevangen en ter dood veroordeeld werd; zich op een hooger geregtshof beroepende, werd hij naar *Parys* gevoerd, alwaar zijn vonnis bevestigd, en dadelijk voltrokken werd. Zijn gedrag was zoo moedig, zoo godvruchtig, dat zelfs Monniken, die daarbij tegenwoordig waren, zeiden: *Indien deze mensch niet zalig is, zal niemand zalig worden.*

Huwelijk

In het volgende jaar 1533 werd het huwelijk voltrok-

trokken van KATHARINA DE MEDICIS, Nicht van den Paus CLEMENS VII, met HENDRIK DE VALOIS, tweeden Zoon van Koning FRANCOIS, naderhand ook Koning van *Frankryk*; dit huwelijk, naderhand eene bron van zoo vele rampen voor *Frankryk*, was den Paus ten hoogsten aangenaam, die daar door zijnen invloed op FRANCOIS vermeerderd zag, en niet naliet, bij denzelven aan te houden op het vernietigen van de Hervorming. De Paus was met dit huwelijk zoo verrukt, dat hij zich niet gerust stelde, voor dat het bijleger van het jonge paar in zijne en des Konings tegenwoordigheid voltrokken was (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

van KATHARINA DE MEDICIS met HENDRIK DE VALOIS

Daartegen volhardde des Konings Zuster, MARGARETHA, Koningin van *Navarre*, van wier genegenheid jegens de Hervormers wij reeds meermalen gesproken hebben, in het verleenen van hare bescherming aan de *Protestanten*, hetwelk niet miste, den haat der Geestelijken tegen haar op te wekken. Deze godvruchtige Vorstin gaf in het jaar 1533 een Boek in het licht onder den titel: *Le Miroir de l'ame pecheresse*. De leden der *Sorbonne* vonden, dat in dit Boek geen gewag gemaakt werd van de Heiligen of de verdienstelijkheid der goede werken, dat er geen Vagevuur in erkend werd, buiten en behalve het bloed van CHRISTUS, en hadden de stoutheid, om hetzelve op de lijst der verbodene Boeken te plaatsen, en er openlijk tegen te prediken. Ja zelfs lieten zij op het School van *Navarre*, op den

Haat der Geestelijken tegen de Koningin MARGARETHA van Navarre.

(*) GERDES *l. c. p.* 87, 88.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

den eerften October, wanneer de Leerlingen, die van de *Grammatica* tot de *Rhetorica* overgingen, gewoon waren, een Toneelfpel te vertoonen, een zoodanig Toneelfpel uitvoeren, hetwelk hoonende en fchandelijk was voor de Koningin. Te weten, in hetzelve kwam de Koningin voor, bezig met vrouwelijk handwerk, wanneer eene *Furie* verfchijnende haar de naald deed wegwerpen, en de Euangelien in handen nemen, waar door zij alles, wat zij voorheen deed, en ook zich zelve vergat, en in eene dwingelandesfe veranderde, die de onfchuldige menfchen mishandelde. Deze onbefchoftheid na eenige dagen der Koningin ter ooren zijnde gekomen, werden de Opzieners van het School gevat en in hechtenis genomen, de opfteller van het Toneelftuk was het ontvlugt.

De Koningin vervolgens vernomen hebbende, dat het door haar gefchreven Boek verboden was geworden door de *Sorbonne*, beklaagde zich daar over bij den Koning, die daarop de Hoogefchool belastte hem te berigten, of zij dit Boek veroordeeld hadden, en welke reden zij van dit vonnis geven konden. NICOLAUS COP, Hoogleeraar in de Geneeskunde, was thans Rector der Hoogefchool, deze deed terftond onderzoek; een zekere NICOLAUS LECLERCQ erkende, dat hij dit Boek op de lijst der verbodene Boeken geplaatst had, volgens befluit der Faculteit, daar dit befluit behelsde, een verbod om eenig gefchrift uit te geven, hetwelk het geloof betrof, zonder voorkennis der Faculteit. Toen hij geëindigd had met fpreken, zeide WILLEM PARVI, Leer-

Leeraar der *Sorbonne*, Bisfchop van *Senlis*, dat hij het Boek gelezen, maar daarin niets berispelijks gevonden had, of dat hij zijne Theologie vergeten was. Het befluit werd toen door den Rector opgemaakt, dat de Hoogefchool de bewuste Cenfuur niet erkende, waar door dit Boek onder de verbodene Boeken gefteld was, dat zij dezelve niet goedkeurde, en niet voor hare rekening nam; zij, die het gedaan hadden, mogten zien, hoe zij zich verdedigen zouden; dat men ten fpoedigfte eenen Brief zou gereed maken, met welken de Akademie zich bij den Koning zou ontfchuldigen, ook zou men hem dankzeggen, dat hij hen zoo genadig en vaderlijk had aangefproken (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Kort daarna gebeurde het, dat de Rector NICOLAUS COP die Redevoering hield, welke men dacht, door CALVIN opgefteld te zijn, en welke beiden in gevaar bragt, hetwelk zij echter nog gelukkig ontkwamen, waar van wij hier voor gewaagd hebben (†).

Van den afloop der zaak, betreffende het verbieden van het Boek der Koningin van *Navarre*, vinden wij verder geen berigt, dan dat uit andere befcheiden fchijnt te kunnen opgemaakt worden, dat gemelde NICOLAUS LE CLERCQ, benevens FRANS PICART en NATALIS BEDDA, in hechtenis zijn geno-

(*) CALVIN *Epist. ad* FR. DANIEL *Epist. pag.* 1. *et* 2. BEZA *Hift. Eccles. ap* GERDES *l. c. p.* 89.

(†) *Bladz.* 12.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

nomen, en BEDDA vervolgens gebannen is geworden.

Te *Sancerre*, eene ſtad niet verre van *Bourges*, had de Pater Guardiaan van het *Franciskaner* Klooster, Broeder TOSSAN, insgelijks de onbeſchaamdheid, openlijk te prediken, dat de Koningin MARGARETHA eene Lutherſche was, waardig, om in een' zak genaaid en in het water verdronken te worden. Alhoewel gewaarſchuwd zijnde, herhaalde hij deze hoontaal een en andermaal, zoodat er de regering kennis van nam, en het aan den Koning ſchreef. De Koning, dezen hoon zijner Zuster aangedaan, hoog opnemende, ſchreef ten antwoord, dat men den Guardiaan gevangen nemen en aan hem over zou zenden, willende hem den dood aandoen, dien hij aan 's Konings Zuster gedreigd had; doch op voorſpraak der Koningin van *Navarre* werd zijne ſtraf in zoo verre verzacht, dat hij voor twee jaren op de Galeijen gebannen werd.

Deze godvruchtige Koningin, die zich dagelijks de Heilige Schrift liet voorlezen, onderhield ook in *Parys* drie uitmuntende Predikers, GERARD LE ROUX, BERTALD en CORALD, die even naderhand, bij de ontſtane vervolging, daar wij zoo van zullen moeten ſpreken, in de gevangenis werden geworpen, waar uit zij nogtans ontvlugtten. Van deze is BERTALD naderhand weder tot het Roomſche geloof afgevallen. LE ROUX ontweek naar *Navarre*, het gebied der Koningin, doch CORALD ſtandvastig blijvende in zijn geloof, is naderhand te *Geneve* ambt-

ambtgenoot geweest van FAREL. Voorts werden, onder begunstiging dezer Koningin, in *Guienne* en *Bearn* verscheidene Hervormde gemeenten gesticht, in welke Bedienaars des woords aangesteld, en het Heilig Avondmaal eenvoudig naar de instelling van CHRISTUS gevierd werd. Zelfs stelde de Koningin aan haren Koninklijken Broeder zeven punten voor, welke zij oordeelde, ten aanzien der Mis, verandering te behoeven. 1) dat er geene *Missen* zouden gehouden worden, zonder Communicanten. 2) Dat er geene opheffing der *Hostie* zou plaats hebben. 3) Dat dezelve niet zou aangebeden worden. 4) Dat het bedienen zou geschieden onder de beide gedaanten van brood en wijn. 5) Dat in de Mis geene melding geschieden zou van de Heil. Maagd of andere Heiligen. 6) Dat men gewoon brood zou gebruiken, hetwelk gebroken en aan het volk zou uitgedeeld worden. 7) Dat de Priesters vrijheid zouden hebben, om te trouwen. Doch dit voorstel, hetwelk men *la Messe aux sept points* noemde, werd met bespotting achter de bank gesmeten.

na C G. Jaar 1517. tot 1552.

Onder de hulpmiddelen, van welke inzonderheid de Monniken te dezen tijde gewoon waren gebruik te maken, ter handhaving van het Bijgeloof, en van de leere van het Vagevuur en de Mis, behoorden voornamelijk verdichte spookgeschiedenissen. De zielen der overledenen, gelijk men voorgaf, verschenen menigmalen, en klaagden, onder het aanrigten van allerhande potsen, dat en waarom zij verdoemd waren, of lang in het Vagevuur de hevigste folteringen ondergaan moesten, en bezworen zijnde, begeerden

Bedriegerij te Orleans gepleegd.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

zij, dat hunne nabestaanden hun te hulp zouden komen, door geloften, aan zekere Heiligen, Kerken of Kloosters gedaan, te betalen, of een zeker getal zielmisſen te laten lezen, of eenig offer van geld enz. te brengen. Te *Orleans* werd op dezen tijd een zoodanig ſpel geſpeeld door twee *Franciskanen*, Leeraars der Godgeleerdheid, COLIMAN en STEVEN van *Arras*. De huisvrouw van den Schout der ſtad was overleden, en had, bij uiterſten wil, begeerd, dat zij zonder pracht of vertooning begraven zou worden. Haar man, hare begeerte voldoende, liet haar in ſtilte bijzetten in de *Franciskaner* Kerk, bij haren vader en grootvader, zonder meer dan zes Dukaten aan deze Geestelijken tot eene vereering te ſchenken; kort daarna rigtten zij eene ſpookgeſchiedenis aan, waartoe zij eenen jongeling gebruikten, die bij hen een *Novicius* was, en dien zij op het verwelfſel van hunne Kerk plaatſten, om de ziel der overledene vrouw na te bootſen. De bedriegerij werd ontdekt, en door den Schout in perſoon aan den Koning bekend gemaakt, waar op de gemelde *Franciskanen* naar *Parys* werden overgebragt, en veroordeeld, om naar *Orleans* terug gevoerd te worden, en daar openlijk op een ſchavot hunne misdaad te belijden. Doch, hoe zacht ook dit vonnis ware, het bleef nogtans onvoltrokken, uit hoofde van de vervolging tegen de Hervorming, welke toen uitberstte, terwijl men vreesde, dat de Hervormden daardoor te grooten ſteun zouden bekomen.

Hevige vervolging.

Tot hier toe was de toeſtand der Hervormden in *Frankryk*, eenige bijzondere perſonen uitgezonderd, vrij

vrij dragelijk geweest, doch met het jaar 1534, welk jaar, om de menigte Plakaten tegen de Hervormden, *l'an des placards* genoemd is geworden, nam eene hevige vervolging, zelfs op 's Konings gezag, haren aanvang. De openbare preek was ſedert eenigen tijd ten ſtrengſte aan de Euangeliſchen verboden, en wanneer zij daar op in het geheim zamenkwamen, werden deze geheime zamenkomſten mede in dit verbod begrepen. Hier door ontrust, zonden zij iemand naar *Zwitſerland*, om daar met de voornaamſte Leeraaren te raadplegen, wat hun te doen ſtond. Hun afgevaardigde liet bij deze gelegenheid te *Geneve* eenige opſtellen drukken, in welke de *Mis* en andere leerſtukken ten hevigſte werden doorgehaald en ten toon geſteld. Deze opſtellen werden niet alleen door geheel *Frankryk* verſpreid, maar ook door eenige onbedachte ijveraars te *Parys* op de hoeken der ſtraten, en zelfs aan het Koninklijk Paleis te *Fontainebleau* aangeplakt (*). Ook kwam er een geſchrift uit van een' ongenoemden, in het *Fransch*, hetwelk niet ongezouten ſpotte met de Geestelijken, als Kooplieden en Waarden, die met Kerkelijke waren koophandel dreven (†), tevens werd het volk daarin vermaand, om zulks niet langer te dulden enz. De Koning hier door getergd, liet terſtond onderzoek doen, en allen, op welke ſlechts het geringſte vermoeden viel, werden gevat, en

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

(*) GERDES heeft dezelve medegedeeld. *l. c. T.* IV. *Monum. p.* 59-67.

(†) GERDES *l. c. p.* 103.

NA C. G. Jaar 1517. tot 1552.

en vele, geheel onschuldigen, met de uitgezochtste martelingen, waarbij alle gevoel van menschelijkheid scheen verdoofd te worden, wreedelijk ter dood gebragt. Deze vervolging begon in de maand November, in Januarij des volgenden jaars kwam de Koning zelf in *Parys*, en het was toen, dat hij dien plegtigen omgang en het verbranden van eenige Hervormden in persoon bijwoonde, waar van wij boven (*) gewaagd hebben. Dewijl de laatste aanspraken en woorden der stervenden, waar mede zij hunne onschuld betuigden, en dat zij enkel en alleen wegens hun geloof stierven, doorgaans veel indruk op het volk maakten, werd voortaan den martelaren vooraf de tong uitgesneden, opdat zij het volk niet zouden kunnen aanspreken, ook werd in de vonnissen, die openlijk werden voorgelezen, geene reden der veroordeeling in het bijzonder gemeld, maar in het algemeen slechts gezegd, dat de veroordeelde zich had schuldig gemaakt aan Majesteitschennis tegen God en de Heilige Maagd, en de geboden der Kerk overtreden; ten einde het gemeen deze ongelukkigen als uitvaagsels van het menschdom te doen beschouwen.

Zoodanige wreedheden tegen hunne Geloofsgenooten gepleegd, moesten noodwendig de *Protestantsche* Vorsten in *Duitschland* ten hoogste mishagen, waar bij kwam, dat een *Turksch* Gezantschap ten dezen tijde in *Frankryk* gekomen was, om over een wederzijdsch verbond te handelen. Om de gevolgen

(*) *Bladz.* 136.

gen van het misnoegen over dit een en ander voor te komen, ſchreef FRANCOIS den eerſten Februarij 1535 eenen Brief aan de Rijksvorsten, in welken hij zijne onderhandeling met de *Turken* verſchoonde, en tevens te kennen gaf, dat hij, tegen zijnen dank, ſtreng had moeten zijn tegen ſommigen, die onder den ſchijn van den Godsdienst niets minder bedoelden, dan den Staat het onderſte boven te keeren, ook zond hij, ten zelfden einde, eenen Gezant, WILLEM BELLAI, Heer van *Langei*, Broeder van den Kardinaal Aartsbisſchop van *Parys*, die te *Smalkalden* den 19den December met eene wijdloopige aanſpraak de Duitſche Vorsten zocht te overreden, dat zijn Koning geenszins afkeerig was van de Hervorming, welke hij zelfs in vele opzigten noodzakelijk oordeelde; de Duitſche Vorsten verklaarden in hun antwoord, dat de Hervorming niets gemeen had met oproerige gezindheden, en vermaanden den Koning, dat hij toch alle geweld tegen onſchuldigen wilde ſtuiten, en de gevoelens van den Godsdienst vrijlaten. Dat CALVYN met hetzelfde oogmerk ook om dezen tijd zijn werk *Inſtitutio Religionis Christianæ* uitgegeven en met eene voortreffelijk geſchrevene Opdragt aan den Koning opgedragen heeft, hebben wij insgelijks te voren reeds gezegd; gelijk ook hetgeen in dit jaar 1535 gebeurd is met MELANCHTHON, die door den Koning zelven genoodigd werd, om in *Frankryk* over te komen, door ons verhaald is.

Doch niets van dit alles kon bij den vooringenomen' Koning baten, bij wien ook de *Zwitſers* te ver-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

vergeefs om verzachting der vervolging aanhielden; de Koning gaf gehoor aan de oorblazingen van den Kardinaal van *Tournon*, en aan den drang der Geestelijken, en Leeraaren van *Parys*, die hunne aanmerkingen op de artikelen, door MELANCHTHON voorgesteld, aan den Koning mededeelden (*), en dus ging de vervolging met alle hevigheid haren gang; zelfs zulken, die door vrees voor den dood hun geloof verzaakten, konden den dood niet ontgaan, en niets anders daar mede winnen, dan dat zij met minder folteringen van het leven beroofd werden. De vervolging werd voortgezet, zoo lang de Koning leefde, en zoogenoemde Christenen gaven in dezelve niets gewonnen aan de Heidensche Vervolgers, in de eerste eeuwen van het Christendom, veel meer overtroffen zij dezelve in wreedheid.

Vervolging der Waldenzen.

Allerhevigst trof de vervolging de ongelukkige *Waldenzen*, die verstrooid en als verborgen waren, in de gebergten van *Languedok* en *Provence*, als ook in de gebergten van *Piemont*; zij begon reeds in het jaar 1540, maar stortte inzonderheid in het jaar 1545 hare woede uit, wanneer de vervolgers in de dorpen, welke zij bewoonden, en waar van *Merindol* en *Cabrieres* de voornaamste waren, een zoo ijsselijk bloedbad aanrigtten, dat FRANCOIS I, zich die buitensporigheden, met afgrijzen, op zijn sterfbed herinnerende, aan zijn' opvolger hoogelijk aanbe-

(*) Hun antwoord aan den Koning en hunne aanmerkingen op de artikelen van MELANCHTHON kunnen gelezen worden bij GERDES *T.* IV. *Mon. p.* 74-86.

beval, daaromtrent een ſterk en naauwkeurig onderzoek te doen. Doch wij zullen gelegenheid hebben, van dezen moord nader te ſpreken, wanneer wij van de *Waldenzen* bijzonder zullen gewagen.

In hetzelfde jaar 1540 trof het lot van doodvonnis ook eenen STEVEN LE BRUN, een' eenvoudig Landman, onder het Aartsbisdom van *Tverdun*, doch die zich in het lezen van het Nieuwe Testament geoefend, en daar uit de dwalingen der Geestelijken ontdekt had. Schoon hij niet anders dan Fransch lezen en ſchrijven kon, had hij het door naarſtige vergelijking van eene Franſche Overzetting des Nieuwen Testaments met de Latijnſche Vertaling zoo ver gebragt, dat hij den Latijnſchen Tekst verſtaan en ook aanhalen kon. Hij werd in 1538 om zijn geloof in de gevangenis geworpen, alwaar men van hem op eene listige wijze eene herroeping wist af te lokken, volgens een Latijnsch opſtel, hetwelk zoo geſteld was, dat hij het niet regt verſtaan had. Hij werd daarop uit de gevangenis ontſlagen, maar beklaagde zich zeer over deze misleiding, en zich zelven, dat hij niet voorzigtiger gehandeld had. Na twee jaren werd hij op nieuw gevangen, en kon toen door geene bedreigingen of beloften van zijne ſtandvastigheid worden afgetrokken, zelfs niet door de voorſtelling, dat zijne vrouw door zijne hardnekkigheid, gelijk men het noemde, met zijne vijf kleine kinderen armoede zou moeten lijden. „ Indien zij," zeide hij: „ het zielenvoedſel, Gods woord, mogen hebben, voor het ligchamelijke brood ben ik niet bekommerd. " Hij werd

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

ter dood veroordeeld, en naar den brandstapel gevoerd, terwijl hij het volk aanhoudend tot godzaligheid vermaande. Alzoo de vlam door den hevigen wind verstrooid en gebluscht werd, stond hij wel een uur aan den doodelijken paal, zonder door de vlam beschadigd te worden, waarom de beul hem met een' stok op het hoofd sloeg, tegen wien de lijder zeide: „Ik ben immers ten vure verwezen, wat wilt gij dan mij, als een' hond, doodslaan?" maar de beul een' stok, die van voren een ijzeren punt had, genomen hebbende, doorstak hem daarmede, wierp zijn ligchaam vervolgens in het vuur, en verstrooide de asche in den wind. De regering verbood, dat men van zijnen dood zou spreken, onder straffe van insgelijks als Ketter behandeld en op dezelfde wijze ter dood gebragt te zullen worden.

Op gelijke wijze werd te *Parys* in dat jaar zekere CLAUDIUS PICTOR levende verbrand, nadat hem de tong was uitgesneden. Deze man, een Goudsmid, had drie jaren te *Geneve* gewoond, en was van daar weder naar *Parys* gekomen, om de genade, welke hij van God ontvangen had, aan zijne nabestaanden en vrienden mede te deelen. Hij werd verraden en moest deze zijne liefde met den dood boeten.

De Euangelische Vorsten schreven dit jaar weder vergeefs aan den Koning FRANCOIS, ten behoeve van zijne ongelukkige onderdanen, veel eer werd door een vernieuwd Plakaat in het jaar 1542 de vervolging verlevendigd, en den Boekverkoopers het hebben en verkoopen van veroordeelde Boeken, en bij name, van CALVIN's *Onderwijs in den Chris-*

telijken Godsdienst verboden. Ook werd het volk in de Kerk vermaand, dat zij de genen, die niet wel van den Godsdienst gevoelden, zouden aanbrengen, waar door zij een Gode welbehagelijk werk zouden verrigten.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Bij gelegenheid, dat zekere FRANCOIS L'ANDRE, te *Parys* het Euangelie zuiver predikte, en geene Misſen deed, werden hem van wegens de *Sorbonne* eenige artikelen voorgeſchreven, en hij op dezelve verhoord; deze artikelen waren: „ dat het Misoffer van CHRISTUS is ingeſteld, en nuttig is voor „ levenden en dooden; dat men de Heiligen moet „ aanbidden, opdat zij onze Tusſchenſprekers en „ Voorbidders zijn mogen bij CHRISTUS; dat de „ zelfſtandigheid van brood en wijn bij de inwijding veranderd wordt; dat het alleen aan de Priesters vrijſtaat brood en wijn te wijden, en dat het „ vieren der plegtigheid van 's Heeren Avondmaal „ aan hen alleen behoort. Dat de Monnikengeloften moeten gehouden worden; dat door de bevestiging en zalving de Heilige Geest wordt medegedeeld; dat door het gebed, vasten en goede „ werken de zielen uit het Vagevuur verlost worden; dat de Kerkelijke wetten over het vasten en „ het onderſcheid der ſpijzen het geweten verbinden; dat er een Opperpriester der Kerk is, wien „ allen, volgens goddelijk regt, verpligt zijn te gehoorzamen; dat men vele dingen gelooven, en „ noodzakelijk aannemen moet, welke in de ſchriften niet gemeld zijn; dat de ſtraffe van het Vagevuur door de aflaten wordt kwijtgeſcholden; dat

Geloofsartikelen door de Sorbonne uitgegeven.

„ ook

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ ook onreine en ondeugende Priesters het ligchaam „ des Heeren wijden. Dat alle doodzonden aan den „ Priester moeten gebiecht worden, en dat men de „ Sacramenteele abſolutie van hem ontvangen moet; „ dat de mensch eenen vrijen wil heeft, waar door „ hij goed of kwaad kan doen, en van de zonde „ door berouw weder kan opſtaan; dat de verge„ ving der zonde verkregen wordt, niet door het „ geloof alleen, maar door de liefde en ware boet„ vaardigheid; dat de Kerk en wettelijk bijeengeroe„ pene Kerkvergaderingen niet kunnen dwalen, en „ dat men dezelve moet gehoorzamen; dat aan de „ Kerk toekomt het oordeel en de uitlegging der „ ſchriften, indien iets twijfelachtig is en betwist „ wordt." Op deze artikelen gaf de Pastoor na eenige dagen ten antwoord: „ Dat het godvruchtig „ en heilig zij, hetgeen de Heilige en Katholijke „ Kerk van deze dingen leert." Met welk antwoord men zich echter niet liet afwijzen, maar den man nog verder lastig viel.

Het waren deze artikelen, welke de Godgeleerde Faculteit te *Parys* den 16den Maart 1542 in het algemeen tegen de Lutherſche dwalingen bepaalde. Deze artikelen zijn daarna door Koning FRANCOIS bevestigd en als eene Geloofsbelijdenis ingevoerd geworden. CALVIN ſchreef tegen deze artikelen en wederleide ze in een werkje, onder den titel van: *Tegengif* (*).

On-

(*) Men zie de artikelen breeder bij GERDES *T.* III. *Hiſt. Ref. Mon. p.* 87-95.

Ondertusschen werden meer andere godvruchtige menschen om hun geloof ter dood gebragt, gelijk onder anderen te *Bourdeaux* zekere AYMOND DE LA VOYE, wien zijne vijanden zelfs genoodzaakt waren getuigenis van zijn deugdzaam en godvruchtig gedrag te geven, doch die tot den brandstapel veroordeeld werd, omdat hij niet wilde erkennen, dat er na den dood een Vagevuur is.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Ten dezen tijde, in de jaren 1542 en 1543, hadden er ook groote opschuddingen te *Mets* plaats, welke op eene hevige vervolging der Protestanten aldaar uitliepen. In deze stad waren sommigen van de Dominikaner Orde, die het Euangelie predikten, en zeer vele Burgers verzochten den Raad, dat zij daar in niet gehinderd mogten worden. WILLEM FAREL, toen gewoon Leeraar te *Neufchatel*, kwam zelf in de maand September 1542 in de stad, alwaar hij eerst in de stad, vervolgens in zeker Kasteel of Slot buiten de stad leerde. Ook waren er twee leden van den Raad, JAN en CASPAR VAN HUY, die op hunne landgoederen buiten de stad predikers hielden, die eenen grooten toeloop van het volk hadden. Deze verzochten in de maand November de Protestantsche Vorsten, dat zij tot het *Smalkaldische* verbond toegelaten en beschermd mogten worden; de Landgraaf van *Hessen*, FILIPS, was gereed, hen daar in te ontvangen, maar de Keurvorst van *Saksen* maakte zwarigheid, en raadpleegde deswegens met LUTHER, die in zijn antwoord, met hetwelk MELANCHTHON instemde, de zaak diep inzag, en verklaarde, daaromtrent niets te kunnen raden,

Vervolging te Mets.

na C. G Jaar 1517 tot 1552.

den, omdat niet de Regering en geheele Burgerij, maar flechts een klein gedeelte der eerste met eenige Burgers dit verzoek deden; evenwel schreven de Protestantsche Vorsten, aan den Hertog van *Lotharingen*, ten voordeele der *Protestanten* in *Mets*; ook zonden zij twee Afgevaardigden naar *Mets*, om van de regering te verzoeken, ten minste eene Parochiekerk aan de Euangelischen af te staan. Daar toe werkte ook mede de Graaf van *Furstenberg*, die niet ver van *Mets* het Kasteel *Gorsa* bezat, alwaar hij eenen Euangelischen Predikant onderhield. De regering bleef echter bij het Roomsche Geloof, benevens het grootste gedeelte van het volk, hetwelk weder tot nieuwe opschuddingen aanleiding gaf; eerlang kwam, op verzoek der regering, een Keizerlijke Gevolmagtigde, CHARLES BOISOT, in de stad, die eenen Franschen Predikant VAULTRIN, die tot hier toe in de stad in het geheim gepredikt had, daar uit verdreef, noemende hem een' *guit*, die de leerstellingen van LUTHER, MELANCHTHON, BUCERUS en CALVIN aangeprezen had. Den volgenden dag, den 13den October 1543, werd een Plakaat afgekondigd, waarbij alle Boeken, en bij name Psalmen en Gezangen onder zware straffen verboden werden, zoo men voorwendde, om het misbruik, hetwelk daar van gemaakt werd. Doch reeds vroeger, op Paaschdag, den 25sten Maart 1543, was er een droevig treurspel gespeeld. Omtrent tweehonderd ingezetenen van *Metz*, mannen en vrouwen, hadden zich naar het bovengemeld Kasteel *Gorsa* begeven, om het Avondmaal te ontvangen. De

Roomsch-

Roomschgezinden, hier op loerende, bragten te weeg, dat D'AUMALE, Zoon van den Hertog van *Guise*, met eene bende Ruiterij deze lieden onder weg overviel, sommigen doodde en anderen in de *Moezel* drijvende; de vrouwen, en onder deze eenige, die zwanger waren, werden schandelijk misbruikt, en eenige mannen, die de slagting ontkomen waren, maar op de vlugt werden ingehaald, werden digt bij de stad aan de boomen opgehangen; slechts eenige weinigen bergden zich in het Kasteel, in hetwelk een garnizoen van FURSTENBERG lag.

De Protestantsche Vorsten beklaagden zich ten ernstigste bij den Koning van *Frankryk*, over deze wreedheid en gewelddadigheid. De Koning antwoordde schriftelijk, den 27sten Mei 1543, dat, hetgeen gebeurd was, zonder zijn weten was geschied, en door den Graaf van FURSTENBERG, op eene hatelijke wijze, was vergroot, ook dat het Kasteel van *Gorsa* aan hem behoorde enz. Voorts zijnen Brief met alle betuigingen van vriendschap voor de Vorsten eindigende. De regering van *Mets* verschoonde zich, dat zij van deze zaak niets geweten hadden, en dat zij de genen, die te *Gorsa* geweest waren, niet voor hare Burgers erkende, maar als ballingen aanmerkte, en voorts, dat de plegers van dit stuk eene partij roovers en vagebonden waren geweest, welke te straffen zij niet in hare magt had.

Niettegenstaande zoo harde vervolgingen, breidde zich de leere der Hervorming meer en meer in *Frankryk* uit, zoodat ook hier het zeggen van eenen der

Voortgang der Hervorming.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

der ouden bevestigd werd, dat het bloed der Martelaren het zaad der Kerke is (*). Niet allen nogtans, die in nood kwamen, bleven standvastig bij hun geloof. De hier voor gemelde FRANS L'ANDRE, die op de hem voorgelegde artikelen dubbelzinnig had geantwoord, in de gevangenis geworpen, en in tegenwoordigheid van den Koning zelven te *St. Germain* ondervraagd zijnde, herriep zijne gezegden, beloofde, in het vervolg, gehoorzaam te zullen zijn aan de Kerk, en erkende de hem voorgeschrevene artikelen voor waar en godzalig.

Op gelijke wijze had CLAUDIUS ESPENCEUS, een vermaard Leeraar onder de Roomschgezinden, in zijne preeken verscheidene dingen voorgedragen, over het Vagevuur, den dienst en de overblijfselen der Heiligen, welke aan de *Sorbonne* niet konden behagen, die hem noodzaakte, hetzelve in eene preek openlijk te herhalen, en zich omtrent deze stukken duidelijk ten genoege der *Sorbonne* te verklaren. Twaalf jaren daarna belette hem dit gebeurde, dat hij door Paus PAULUS IV niet tot Kardinaal verkozen werd, gelijk de Paus voornemens was, en hij verwachtte (†).

CLEMENT MAROT.

Te dezen tijde leefde in *Frankryk* CLEMENT MAROT, die onder de eerste Fransche Dichters dier eeuw gerekend wordt. Deze, een begin gemaakt heb-

(*) PRUDENT. *Hymno* VII. *περι ςεφανων vs.* 87. TERTULLIAN. *Apologet. Cap.* 45.

(†) THUAN. *Hist. Libr.* XVI. *ad ann.* 1555. *ap.* GERDES *T.* IV. *p.* 152.

hebbende, met het berijmen der Pfalmen in het Fransch, werd door den dood belet, zijn voornemen te volbrengen, na de eerfte vijftig Pfalmen in Franfche Dichtmaat te hebben overgebragt, de overige zijn door THEODORUS BEZA voltooid, en tot in onzen tijd in de Franfche Kerken gezongen geworden. MAROT, de dertig eerfte Pfalmen voltooid hebbende, droeg dezelve aan den Koning op, die bevel gaf, om dezelve te drukken; doch fpoedig geraakte MAROT hier over in moeijelijkheid met de Godgeleerden der Hoogefchool, zoodat hij zich genoodzaakt zag in het jaar 1543 naar *Geneve* de wijk te nemen, nogtans, alzoo zijne levenswijze niet ftrookte met zijne geleerdheid, was hij genoodzaakt, *Geneve* te verlaten, waarna hij onder oogluiking van den Koning van *Frankryk* in *Piemont* geleefd heeft tot aan zijnen dood.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Terwijl FRANCOIS I. de vervolging zijner Euangelifche onderdanen niet flechts duldde, maar door gedurig herhaalde Plakaten met zijn gezag bekrachtigde, ten einde den Paus te behagen, ftrooiden zijne Zendelingen in de Proteftantfche landen uit: dat hij tot de Euangelifche leere genegen was; ja, toen zijn tweede Zoon, KAREL, Hertog van *Orleans*, *Luxemburg* had veroverd, zond deze een' Gezant aan den Keurvorst van *Sakfen* en den Landgraaf van *Hesfen*, die toen te *Frankfort* vergaderd waren (*), te kennen gevende: „Dat hij de Hervorming,

Dubbelzinnig gedrag van FRANCOIS I.

(*) De Volmagt en Inftructie voor den Gezant is te vinden in de Bijlagen op GERDES *T.* IV. *p.* 1c7.

ming, welke zij volgden, insgelijks omhelsde, en dezelve wilde laten leeren en beschermen in het Hertogdom *Luxemburg*, hetwelk zijn Vader aan hem zou schenken, hij verzocht met hen in verbond te komen, en tevens hunnen bijstand in de zaak van den Godsdienst, welke zoo veel te eer ook in *Frankryk* zou worden aangenomen, hoe spoediger het verbond tusschen hen en den Koning zijnen Vader gesloten zou wezen. Doch dewijl 's Konings gedrag openlijk onbestaanbaar was met deze vleijende woorden, stelden de Protestantsche Vorsten weinig vertrouwen in dezelve. Wat er zij van de gevoelens van den Hertog van *Orleans*, kan te minder met zekerheid gezegd worden, alzoo deze reeds in het jaar 1545 onverwachts, na eene ziekte van weinige dagen, in den ouderdom van slechts XXIII jaren, kwam te overlijden.

Wreedheid gepleegd tegen de Hervormden te Meaux.

Wat er van FRANCOIS zelven voor de Protestanten te wachten was, leerde de droevige ondervinding door de zware vervolging der *Waldenzen*, van welke wij hier voor reeds gewaagden, maar ook de ontzettende wreedheid, welke tegen de Hervormden van *Meaux* in het jaar 1546 gepleegd werd. Wij hebben verhaald, hoe de gemeente aldaar al vroeg verdreven is geworden, evenwel bleven er nog godsdienstige menschen in die stad overig, die in het geheim bijeenkomsten hielden, in een of ander bijzonder huis, of in de eene of andere speloнk of eenzaam bosch buiten de stad. Dus hadden omtrent 60 Burgers eene kleine gemeente opgerigt, en zich eenen Leeraar verkozen, PIERRE LE CLERCQ,

een

een Wolkammer van zijn ambacht, die voor hen predikte en op zekere bestemde dagen het Avondmaal aan hen bediende. Dit kon echter niet lang verborgen blijven, voornamelijk toen de gemeente wel tot 3 of 400 leden aangroeide, zoo uit de gemelde stad als de omliggende dorpen, die in het huis van ETIENNE MANGIN, een goed oud man, gewoon waren bijeen te komen. Op den 8sten September 1546, werd eene zoodanige vergadering onverziens overvallen, terwijl men onder haar bezig was, het Avondmaal te bedienen, en ten getale van 62 personen, zoo mannen als vrouwen, benevens den Predikant, gevangen genomen en naar *Parys* gevoerd, alwaar zij gevonnisd werden, om weder naar *Meaux* gevoerd en daar op de markt gestraft te worden. Veertien van deze ongelukkigen, en onder dezen de Predikant, aan zoo vele staken gebonden, werden aan de vlammen opgeofferd, nadat aan sommigen van hen de tongen waren uitgesneden, de overigen werden gegeesfeld, gebrandmerkt, met stokslagen mishandeld en gebannen. Het huis van MANGIN werd met den grond gelijk gemaakt, en daar ter gedachtenis een Kapelletje gebouwd, in hetwelk elken donderdag de Mis zou gevierd worden, tot onderhoud en kosten hiervan werden de verbeurdverklaarde goederen dezer ongelukkigen bestemd. Den volgenden dag werd een algemeene omgang, (*Procesfie*,) gehouden. Deze Procesfie op de markt gekomen, beklom PICARD, een Leeraar van de *Sorbonne*, eene soort van predikstoel, welke men had opgeslagen, en was onbeschaamd genoeg, om tegen de ter dood ge-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

gebragten met razen en tieren uit te varen, en het omſtaande volk voor te houden, dat men noodzakelijk gelooven moest tot zaligheid, dat zij, die daar de ſtraffe geleden hadden, tot in den onderſten afgrond der hel verdoemd waren, en dat, indïen een Engel van den hemel daalde, en het tegendeel verkondigde, men deszelfs getuigenis zou moeten verwerpen, ja zoo ver ging 's mans razernij en woede, dat hij zeide: God zou geen God zijn, indien hij hen niet voor eeuwig verdoemde!

Dood van FRANCOIS I.

Niet heel lang daarna, den laatſten Maart 1547, overleed Koning FRANCOIS I, na eene regering van 32 jaren. Hij had, ſlechts eenige weken te voren, de tijding gekregen van den dood van HENDRIK VIII, Koning van *Engeland*, welke tijding hem diep getroffen had, dewijl hij, maar weinig jonger zijnde dan HENDRIK, door deszelfs dood, bepaald werd, te denken, dat ook de zijne niet ver af kon wezen.

Het volgende verhaal van THUANUS (*) is merkwaardig genoeg, om hier eene plaats te vinden. PETRUS CASTELLANUS, Bisſchop van *Mascon*, hield de Lof- en Lijkrede op den overledenen Koning, en zeide onder anderen in dezelve: Dat hij hoopte, ja voor zich geloofde, dat des Konings ziel, na een heilig leven op deze aarde, terſtond in den hemel was opgenomen, zonder de zuivering van het Vagevuur noodig te hebben gehad. Eenige Leeraars der *Sorbonne*, die hem reeds haatten, omdat hij den geleerden Boekdrukker ROBERT STEFHANUS

NUS

(*) *Hiſt. Libr.* III. *fol.* 18.

NUS tegen hen in bescherming genomen had, namen deze gezegden op, als of de Bisschop weinig geloof sloeg aan de geheele leere van het Vagevuur, en vervoegden zich ten Hove, om deswegens hunne beschuldigingen bij den nieuwen Koning in te brengen. Maar JAN MENDOZA, die een aanzienlijk ambt ten Hove bekleedde, zeide hun: „Ik weet, waarom gijlieden hier gekomen zijt; te weten, gij verschilt met CASTELLANUS, waar toch de ziel van onzen besten Heer FRANS zich thans wel bevinde. Maar, dewijl ik hem zeer goed gekend heb, dat hij altijd van dien aard is geweest, dat hij niet lang op éene plaats, al was dezelve vermakelijk en gemakkelijk, gewoon was te vertoeven; zoo kan ik uliеden verzekeren, dat ik van gevoelen ben, dat hij niet naar het Vagevuur gegaan is, om zich daar op te houden, maar op zijn best, om er, gelijk zijne gewoonte was, zich in het voorbijgaan een glas wijn te laten geven." De Leeraars der *Sorbonne* uit dit gesprek genoeg bemerkende, dat CASTELLANUS ten Hove gezien was, keerden beschaamd terug en lieten hunne beschuldiging tegen hem varen.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De Hervormden in Frankryk Hugenoten genoemd.

Deze waren de beginselen der Hervorming in *Frankryk*, waarbij is aan te merken, dat de eerste *Fransche Protestanten* allen overeenstemden, in het verlaten van de *Roomsche* Kerk, doch voor het overige niet kunnen gezegd worden, *Lutheranen* geweest te zijn, die de *Augsburgsche* Geloofsbelijdenis omhelsden; zulke zijn er wel onder hen geweest, maar doorgaans volgden zij, hetgeen zij oordeelden waarheid te zijn, zonder zich aan eene eenparige

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

belijdenis te binden. De nabuurschap van *Geneve*, *Lausanne* en andere steden, die de leere van CALVIN hadden aangenomen, benevens den ongelooflijken ijver van dezen grooten man en zijne twee ambtgenooten FAREL en BEZA, had vervolgens eenen zeer krachtigen invloed op de *Fransche* Kerken, zoodat zij, omtrent het midden dezer eeuw, allen, geene uitgezonderd, in de broederlijke gemeenschap met de Kerk van *Geneve* traden. Sedert droegen de *Hervormden* in *Frankryk* den naam van *Hugenooten*, welke het eerst gebruikt gevonden wordt in de Registers der Provincie *Languedok*, in eenen Brief van den Graaf VILLARS, die daar het ambt van algemeenen Stedehouder bekleedde, geschreven aan den Koning van *Frankryk* en gedagteekend den 11den November 1560. Het is onzeker van waar deze benaming haren oorsprong heeft; wordende dezelve van sommigen afgeleid van eenen Koning HUGO, van wien men in *Touraine* plag te beuzelen, dat hij bij nacht rondreed, de menschen afklopte en wegvoerde, waarom die naam HUGO aldaar zou betekenen: *Menschen, die bij nacht over straat loopen*; en vermids de eerste *Protestanten*, gelijk de eerste *Christenen*, uit vreeze voor vervolging, dien tijd tot hunne godsdienstige bijeenkomsten verkozen hadden, zou hun deze spotnaam *Hugenooten* door hunne vijanden gegeven zijn. Anderen leiden den naam af van eenen HUGO AUBRIOT, Provoost van *Parys*, die in het jaar 1381 als een Ketter veroordeeld zou zijn. Wederom anderen meenen, dat zij zelve zich dien naam gegeven hebben,

ben, en dat dezelve flechts eene verbastering zij van het Hoogduitsch, *Eidgenossen*, *Eedgenooten*, hetwelk de benaming was van een gedeelte der inwoneren van *Geneve*, die met de *Zwitsersche* Kantons in verbond traden, met oogmerk, om hunne vrijheid te handhaven tegen de ondernemingen van KAREL III, Hertog van *Savoye*. — Hunne algemeene benaming, met welke zij ook buiten *Frankryk* bekend zijn, was die van *Gereformeerden*, *Reformès* of *Hervormden*.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

HENDRIK II wordt Koning.

HENDRIK II volgde zijnen Vader op in de regering. Het eerste, hetwelk hij verrigtte, was, dat hij, volgens de begeerte van zijn vader, onderzoek liet doen naar de ftichters van den moord der weerlooze *Waldenzen* te *Merindol* en *Kabrieres*. Doch men wist de uitvoering zijner bevelen ligtelijk te leur te ftellen, zoodat de fchuldigen meestal vrijliepen, alleen werd eene GUERIN, Advokaat des Konings in het Parlement van *Provence*, die geen' voorfpraak aan het Hof had, geftraft.

Vervolging der Hervormden.

Ondertusfchen ging de vervolging tegen de Hervormden haren gang. Toen HENDRIK in het jaar 1549 zijne intrede in *Parys* deed, werden eenige Hervormden ter ftraf uitgevoerd en verbrand, en door hem een Plakaat uitgevaardigd, waarin hij te kennen gaf, dat hij den ouden Godsdienst verdedigen en die verderfelijke ketterijen uitroeijen zoude. Hij werd daar toe niet zoo zeer door ijver voor den Godsdienst gedreven, als wel door de opftokingen van DIANA DE POITIERS, Hertogin van *Valentinois*, zijne bijzit. Het Plakaat werd in het volgende jaar

m C. G Jaar 1517. tot 1552

1550 vernieuwd, en daarbij eene ſtraf vastgeſteld tegen de Regters, die te nalatig zouden bevonden worden in de Hervormden op te zoeken en te ſtraffen; in het jaar 1551 volgde weder een ſtreng Plakaat, toen de Koning in oorlog was met den Keizer, en zich ook tegen den Paus toerustte, opdat namelijk de Hervormden uit deze gebeurtenis geen moed zouden vatten, of de Koning beſchuldigd worden, als wilde hij van Godsdienst veranderen. Wij kunnen alle de voorbeelden der geoefende wreedheid hier niet aanhalen, ééne en andere bijzonderheid aangevoerd te hebben, zal genoeg zijn. Dus werden er in het jaar 1553 te *Lions* negen lieden ten vure verwezen, niettegenſtaande de nadrukkelijke voorſpraak van die van *Bern*, op wier kosten vijf van deze lieden te *Lauſanne* geſtudeerd hadden. Een ander, LOUIS MARSAC, die in krijgsdienst was, als hij veel uit de Heilige Schrift aanvoerde, kreeg van des Konings Bevelhebber dit zonderling beſcheid: „ Dat er maar twee Euangelisten zijn, MATTHEUS en JOANNES; dat de overigen, als ook PAULUS, ſlechts lapwerk (*centones*) hebben geſchreven, en, ten ware de Leeraars der Kerk zoo veel gezag aan PAULUS toeſchreven, dat hij deszelfs Brieven niet hooger zou achten, dan de Fabelen van *Eſopus* (*)."

In het jaar 1555 beval HENDRIK II bij een nieuw Plakaat, dat de genen, die door eene Kerkelijke Regtbank om hun geloof veroordeeld waren, terſtond en zonder uitſtel ter dood zouden gebragt wor-

(*) SLEIDAN. *Libr.* XXV.

worden, doch het Parlement van *Parys* weigerde, dit bevel in deszelfs Registers aan te teekenen, als ſtrijdig met het Franſche Regt, hetwelk van vonniſſen van lager Regtbanken beroep op hoogere vrijliet. Het Parlement nam de vrijheid hierbij deze aanmerking te voegen: Dat de Kerk niet met vuur en zwaard, maar door onderwijs en leering behoorde verdedigd en voortgeplant te worden, dat daarom alle zulke geweldige middelen mishaagden, en ook geene verbetering der dwalenden te wege bragten (*). Evenwel bedaarde de vervolging niet; in het jaar 1557 viel het graauw te *Parys* een huis aan, alwaar de Hervormden eene vergadering hielden, de Schout op deze beweging aankomende, nam 80 mannen en vrouwen, THUANUS zegt 120, gevangen, terwijl men opzettelijk de oude lasteringen der Heidenen tegen de eerſte Christenen, vernieuwde van ſchaamtelooze ontucht, kindermoord enz. en alhoewel door openlijke verantwoordingen, welke ook aan den Koning gezonden werden, de valschheid en ongerijmdheid van deze uitſtrooiſelen werd aangetoond, werd nogtans het vonnis des doods, op last van den Koning, niettegenſtaande de tegenkanting van het Parlement, tegen deze onſchuldige lieden uitgeſproken, en ingevolge van hetzelve velen verbrand, terwijl ſommigen de uitvoering van het vonnis met geld afkochten.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Zelfs beproefde men in het jaar 1558, om de Inquiſitie in te voeren, hebbende de Paus reeds drie

Poging, om de In-

Kar-

(*) SLEIDAN. *Libr.* XXVII.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552. ——— quisitie in te voeren.

Kardinalen tot Geloofsonderzoekers in *Frankryk* benoemd. — Dit ontwerp had echter geen' voortgang, door den tusfcheninvallenden oorlog met *Spanje*, en om andere redenen; zelfs werden door het geheele Rijk fteeds nieuwe Gemeenten der Hervormden gefticht, en de Hervorming door mannen van aanzien beleden. Wanneer er over eenen vrede tusfchen de beide Koningen gehandeld werd, waarbij GRANVELLE en de Kardinaal van *Lotharingen* de onderhandelaars waren, gaf de eerstgemelde aan dezen laatften, ten bewijze, hoe zeer *Frankryk* met ketterij befmet was, te kennen, dat ANDELOT, Bevelhebber onder het Voetvolk, Broeder van den Admiraal DE COLIGNY, aan zijnen Broeder een Boek had gezonden tegen de Mis. ANDELOT hier over door den Koning, bij wien hij in hooge gunst ftond, onderhouden zijnde, antwoordde rondborftig, dat de Mis, als een offer voor levenden en dooden, hoonende zij voor het eenig offer van CHRISTUS, en een verfoeijelijk verdichtfel, uit menfchelijk welgevallen verdicht, of gelijk THUANUS in het gemeen vermeldt, hij antwoordde den Koning naar de leere van CALVIN, maar niet naar den wensch des Konings. D'ANDELOT werd in hechtenis genomen, maar kort daarna echter weder in des Konings gunst en in zijnen post herfteld.

Eenige Parlementsleden in hechtenis

Nadat de vrede met *Spanje* gefloten was, deed de Koning, wien men aangebragt had, dat zelfs fommige leden van het Parlement van *Parys* niet afkeerig waren van de Hervorming, in perfoon in het Parlement verfchenen zijnde, naar de waarheid hier

hier van onderzoek; eenige Parlementsleden waren nu opregt genoeg, om den Koning onder het oog te brengen, dat men met de ſtrafoefeningen behoorde op te houden, en dat er eene algemeene Kerkvergadering behoorde zamen te komen, opdat men zeker ware, wat men voor Ketterij te houden had. De Koning, over deze vrijmoedigheid vertoornd, deed terſtond ANNE DE BOURG, een' uitmuntend man, LOUIS DU FOUR, ANT. FUMÉE, PAUL DE FOIX en andere leden van het Parlement in hechtenis nemen, voornemens zijnde, hen ten ſtrengſte te doen ſtraffen; ANNE DE BOURG werd door den Biſſchop van *Parys*, wien de Koning deze zaak, ſtrijdig met de voorregten van het Parlement, had aanbevolen, ter dood veroordeeld, terwijl de Koning nieuwe bevelen aan al de Parlementen van het Rijk liet afgaan, dat zij de vervolging ten ſterkſte zouden doorzetten, onder bedreiging, dat zij anders zelve de ſtraf zouden moeten ondergaan.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Dood van HENDRIK II.

Doch de Koning werd ſpoedig geſtuit in den loop van zijne hevige vervolging, daar hij, in 1559, in een Tournoiſpel, door het breken van eene Lans, met den Graaf van MONGOMERY, waar van hem een ſplinter door het vizier van zijn' helm in het oog vloog, gevaarlijk gewond werd, waaraan hij, onder de hevigſte pijn, overleed. Men verhaalt, volgens THUANUS, dat hij gezegd zou hebben: Dat hij vreesde, tegen de Raadsleden eenige onregtvaardigheid begaan te hebben, doch deze Geſchiedſchrijver durft voor de waarheid hier van niet inſtaan. Zeker is het, dat de Koning te voren onder verwenſchingen gezegd zal heb-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

hebben: Dat hij DE BOURG met zijne oogen zou zien verbranden!

ANNE DE BOURG verbrand.

Evenwel ontkwam de gemelde waardige man den dood niet; dewijl hij reeds door den Bisschop van *Parys*, gelijk gezegd is, veroordeeld was, en zijne vijanden de voltrekking van dit vonnis verhaastten. Om den dood te ontgaan, had hij eene Geloofsbelijdenis op raad zijner vrienden ingeleverd, die ten minste dubbelzinnig was, maar hij herriep dezelve weder, en gaf eene andere breedvoerige en duidelijke over, waarop hij in dat jaar 1559 nog verbrand werd, onder het herhalen dezer bede: „Mijn God verlaat mij niet, opdat ik u niet verlate!" In het gaan naar de strafplaats, zeide hij tegen het Volk: „Ik ben hier niet als een struikroover of moordenaar, maar alleen om den wil van het Euangelie;" boezemende aan velen de gedachte in, gelijk MEZERAY zegt, dat het geloof, hetwelk een zoo eerlijk en bij uitstek verstandig man beleed, niet kwaad kon zijn. De overige met hem gevangene Parlementsleden werden wederom in vrijheid gesteld.

Eerste nationale Sijnode der Hervormden.

Te midden van de woede der vervolgingen waren nogtans de Gemeenten in *Frankryk* in getal dagelijks toegenomen en ingerigt, naar het voorbeeld der Kerkenorde, welke CALVIN te *Geneve* had ingevoerd. Deze Gemeenten hielden, nog bij het leven van Koning HENDRIK II, in het jaar 1558, met verachting van alle vreeze des doods, hare eerste nationale Sijnode te *Parys*, in welke ANTOINE SADEIL, Leeraar der *Parysche* Gemeente, Voorzitter was, en in het jaar 1559 in dezelve stad, onder het

het Voorzitterschap van FRANS MORELL. In dezelven beraamden zij hare Kerkeorde en tucht, en ontwierpen eene algemeene Geloofsbelijdenis der Fransche Kerken.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Door den dood van HENDRIK II verviel de kroon van *Frankryk* aan deszelfs oudsten Zoon, FRANCOIS II, een' jong Vorst, zwak van ligchaam en van geest, waarom zijne Moeder KATHARINA DE MEDICIS het bewind van zaken in handen nam. Onder de regering van HENDRIK II. had de Familie van GUISE uit het Huis van *Lotharingen* zich den voornaamsten invloed in de regering weten te verkrijgen; de hoofden van dit geslacht waren zes in getal, hoewel slechts de beide eersten moed en krachten hadden, om iets te kunnen ondernemen; FRANS, Hertog van GUISE, de Kardinaal van LOTHARINGEN, de Hertog van AUMALE, de Kardinaal van GUISE, de Marquis D'ELBOEUF, en de Groot-Prior. De Prinsen van den bloede, naijverig over dezen invloed der *Guisen*, maakten eene tegenpartij ten Hove uit; deze waren: ANTOINE, Koning van *Navarre*, LOUIS, Prins van *Condé*, de Hertog van *Montpensier*, de Prins van *de la Roche sur Yon*. Onder de vrienden en aanhangers van dezen telde men den Admiraal DE COLIGNY, en deszelfs Broeder, benevens zijn' Schoonzoon TELIGNY en andere voorname mannen. De Koningin Moeder, eene listige en staatzuchtige vrouw, vond in het eerst geraden, de *Guisen* te vleijen, die, uit Staatkunde, ten einde het Spaansche Hof, den Paus en de magtige Geestelijkheid voor zich te winnen, zich aan het hoofd

Staat van den Godsdienst onder FRANCOIS II.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

der Roomschgezinden ftelden, en in de tegenwoordige inrigting der Roomfche Kerk geene verandering wilden toelaten; ook meenden zij, door het vervolgen der Hervormden, de partij van CONDÉ of der Prinfen te zullen onderdrukken. Deze integendeel moesten met de Hervormden zich verfterken, en die naauwer aan zich verbinden. In den grond echter was het toenmalige Hof in een diep verderf van zedeloosheid gezonken; de Admiraal COLIGNY en zijn Broeder waren genoegzaam de eenigen onder de bovengemelde hoofden der partijen, die gevoel voor waarheid en regt hadden behouden, en de nieuwe leer niet alleen met den mond beleden, maar ook met der daad beoefenden. Overigens werd de Staatzucht gehuld in het kleed van ijver voor den Godsdienst, en de hevige bewegingen en fchokken, welke *Frankryk* in de volgende jaren op den rand van het verderf bragten, door Burgeroorlogen, hadden haren oorfprong ruim zoo veel in de verfchillende partijen en beginfelen der Staatkunde, als van den Godsdienst.

Ondertusfchen werd te *Nantes* eene zamenfpanning gefmeed tegen de *Guifen*, om dezen van hun gezag te ontzetten, en den Koning uit hunne magt en invloed te verlosfen, en hen voor de Staten van het Koningrijk te regt te ftellen. Dit ontwerp aan de *Guifen* ontdekt zijnde, voordat het werkftellig kon gemaakt worden, voerden zij den Koning naar *Amboife*, hetwelk een fterk Kasteel had. De zamengezworenen befloten nogtans hun oogmerk uit te voeren, en trokken gewapend naar *Amboife*, doch zij

zij werden overvallen, gedeeltelijk gedood, velen gevangen genomen, en allen verftrooid. Velen der gevangenen werden als oproermakers ter dood gebragt, eenigen onthoofd, anderen uit de venfters van het Kasteel opgehangen, anderen in de Rivier geworpen. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Deze opftand had evenwel dit gevolg, dat de *Guifen* met de Hervormden een' tijd lang zachter te werk gingen, de Kardinaal van *Lotharingen* liet zich met fommige Euangeliedienaren in gefprekken in, in hoop, dat hij hen dus van de zijde van CONDÉ zou aftrekken. Ook werd er een Koninklijke Staatsraad gehouden, in welken gehandeld werd over de noodzakelijkheid eener Hervorming, over het bijeenroepen eener nationale Kerkvergadering; indien eene algemeene geenen voortgang zou hebben. In dezen Staatsraad fpraken JEAN MONLUC, Bisfchop van *Valentinois*, CHARLES MAZELLAC, Bisfchop van *Vienne*, en inzonderheid de Admiraal CASPAR DE COLIGNY rondborftig, ook leverde de laatfte bij den Koning twee verzoekfchriften in, uit naam der geloovige Christenen, die door het Rijk verftrooid waren, daarbij verzekerende, dat zij zich, meer dan 50,000 fterk, voor den Koning zouden vertoonen, indien deze zulks begeerde. Het befluit, door dezen Raad genomen, behelsde, dat men eene vergadering der algemeene Staten des Rijks bijeenroepen, en indien men geene algemeene Kerkvergadering kon verkrijgen, eene Nationale houden zou, en dat ondertusfchen alle vervolging en ftraffen zouden ftil-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

ſtaan, uitgezonderd tegen de genen, die de wapenen opgevat, en opſtand gemaakt hadden.

BEZA wordt ontboden aan het Hof van Navarre.

Ondertusſchen ſtelde de Prins van *Condé* alles in het werk, om de Hervormden, die geene ſtaatkunde van hem verwijderen kon, te verſterken en naauwer aan zich te verbinden. Tot bereiking van dit oogmerk, zou niets meer hebben kunnen dienen, dan dat hij zijnen zwakken beſluiteloozen Broeder ANTOINE, Koning van *Navarre*, ook voor de nieuwe leere won. De vrouw van dezen Vorst, JEANNE D'ALBRET, was eene ijverige voorſtanderesſe van dezelve, zoodat zij eenmaal, wanneer men tot haar ſprak, om, voor het uitwendige, in de Misſe te gaan, met levendigheid het heldhaftig antwoord gaf: „ Zoo ik in mijne ééne hand mijn Koningrijk *Navarre*, en in de andere mijnen Prins, (haren „ Zoon, namaals HENDRIK IV,) kon houden, ik „ wierp eer beide in zee, dan dat ik in de Misſe „ ging." Maar de Koning van *Navarre* voedde zich met de hoop, dat hij dat gedeelte van zijn Koningrijk, hetwelk aan de andere zijde der *Pyreneën* lag, en hetwelk FERDINAND *de Katholieke* naar zich genomen had, wederom zou krijgen, gelijk FILIPS II hem in die hoop verſterkte, indien hij het Roomſche Geloof bleef aanhangen.

Als ANTOINE eens, in een' regt boozen luim, wegens de misleidingen van FILIPS, zich te *Nerac* bevond, drong de Prins van *Condé* benevens de Koningin bij hem aan, dat hij den beroemden Hervormden Redenaar THEODORE DE BEZE uit *Geneve* te

te *Nerac* bij zich zou ontbieden, en als hij daar in scheen toe te stemmen, ontboden zij BEZA naar *Nerac*, verzoekende tevens aan den Raad te *Geneve*, om BEZA verlof tot deze reis te geven. BEZA, hoe gevaarvol ook deze reis midden door *Frankryk* voor hem ware, ondernam dezelve echter in het jaar 1560, en kwam gelukkig te *Nerac* aan, alwaar hij door zijne welsprekendheid wel den Koning verbaasde, maar echter denzelven niet voor de hoofdzaak winnen kon.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

THEODORUS BEZA of DE BEZE, opdat wij den Lezer dezen beroemden man een weinig nader leeren kennen, werd den 24sten Junij 1519 te *Vezelai*, eene kleine maar versterkte stad in *Bourgogne*, waar zijn Vader Baljuw was, geboren. Zijn Vader schijnt een braaf man, maar noch geleerd, noch rijk geweest te zijn; zijne Moeder was eene zeer moedige, en wel onderwezene vrouw, die door hare bedrevenheid in de Genees- en Heelkunde voor de bewoners van hare kleine stad zeer weldadig werkte. Van de beide Ooms van den jongen THEODORUS was de één Lid van het Parlement van *Parys*, de ander Abt van *Froidmorts*, beiden zonder kinderen. De Parlementsraad nam hem, nog een zuigeling zijnde, met toestemming zijner ouderen, tot zich, om hem als zijn' Zoon op te voeden. Zijne Moeder bragt hem zelve naar *Parys*, en stierf, voordat hij nog den ouderdom van drie jaren bereikt had. In December 1528 werd BEZA door zijnen Oom naar *Orleans* gezonden, om bij den geleerden MELCHIOR WOLLMAR opvoeding en onderwijs te ont-

THEOD. BEZA.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552. vangen, die hem ook met zich naar *Bourges* nam, toen hij derwaarts beroepen werd, om de *Griekſche* Taal te onderwijzen. In *Bourges* leerde BEZA CALVIN kennen, en ontving van dezen en van WOLLMAR zelven zuiverder begrippen van den Godsdienst. Ondertusſchen was de omgang met CALVIN toen van geen langen duur, dewijl CALVIN zich kort daarna naar *Parys* begaf, en vervolgens, gelijk wij in zijn leven gezien hebben, *Frankryk* ruimen moest. WOLLMAR werd in het jaar 1535 naar *Tubingen* geroepen, en daar als *Wurtembergſche* Raad aangeſteld. Deze zou gaarne zijnen kweekeling hebben medegenomen, maar BEZA was door te ſterke banden aan zijn vaderland verbonden, en bleef in *Frankryk*, en bij de oude leer. Op begeerte van zijnen Oom keerde hij naar *Orleans*, om daar in de Regten te ſtuderen. Hier begon BEZE zijnen aanleg als Dichter te openbaren, en verwierf zich daardoor de achting en kennis der aanzienlijkſte mannen te *Orleans*; deze kennis kan op zich zelve genoeg reeds bewijzen, dat BEZA zich te dezen tijde geenszins aan lage losbandigheid heeft overgegeven, gelijk zijne vijanden hem afgeſchilderd hebben, ofſchoon hij hier niet zoo ſtreng van zeden was, als naderhand in *Geneve*. Hij vervaardigde hier te *Orleans* het grootſte gedeelte dier losſe Dichtſtukken, welke hij, in rijper jaren, heeft afgekeurd. Na een verblijf van vier jaren keerde hij naar *Parys* terug, waar hem de ſchitterendſte uitzigten geopend werden. Jong en ſchoon zag men hem overal gaarne, hij verkeerde in de luiſterrijke kringen van het Hof, om-

omgeven door ligtzinnige jonge adelijken. Het was dus niet te verwonderen, dat hij, gedurende verscheidene jaren, niet dacht aan de belofte, welke hij aan zijnen leermeester WOLLMAR had gedaan, van zich naar *Duitschland* te zullen spoeden. Ook zochten hem de Geestelijken voor hunne Kerk aan. „ Nooit echter," schreef hij naderhand aan WOLLMAR, „ heeft God mij zoo ver laten afdwalen, of „ ik zuchtte meermalen over mij zelven, en behield „ mijnen wensch, om het Pausdom eens eindelijk „ geheel te verwerpen." Bij den ledigen tijd, welken hij hier te *Parys* had, maakte hij zich door de uitgave van zijne *poëmata juvenilia*, als een' voortreffelijk Latijnsch Dichter bekend, welke hij, eer hij *Parys* verliet, op verzoek van WOLLMAR liet herdrukken. Ondertusschen hebben hem deze *juvenilia* veel verdriet veroorzaakt, zoodat hij, hoewel vergeefs, naderhand gezocht heeft, dezelve geheel te verdonkeren. Zijne vijanden maakten er gebruik van, om zijne zeden en gedrag allerzwartst te maken, en zelfs hem de vlek van de snoodste en den mensch onteerende misdaad aan te wrijven. Doch om uit deze gedichten dit besluit te trekken, moet men een Monnik zijn als CLAUDE DE XAINTES. Zoo BEZA in eene andere, dan onbevlekte betrekking gestaan had met AUDEBERT, dien hij zoo hartelijke vriendschap toedroeg, hoe had dan deze, destijds Advokaat voor het Parlement te *Parys*, naderhand President van het Parlement te *Orleans*, de algemeene achting, ook na dat zijn vriend tot

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

tot de partij der Ketters was overgegaan, kunnen blijven genieten (*)?

Te midden zijner verstrooijingen in de hoofdstad, vatte BEZA liefde op voor een deugdzaam meisje, hetwelk dezelve niet dan op eene eerlijke wijze dulden wilde. Hij begaf zich met haar in den echt, maar heimelijk, doch met belofte, om, zoodra de omstandigheden zulks zouden gedoogen, het huwelijk bekend te maken, waarin hij ook woord heeft gehouden. Deze vrouw bragt hem van zijne jeugdige ligtzinnigheid af, waarbij kwam, dat hij in het jaar 1548 eene zoo gevaarlijke ziekte kreeg, dat men

(*) Hoe verfoeijelijk slecht is het dan, dat men, na twee en eene halve eeuw, zulk eene lastering durft herhalen? De boven *Bl.* 28. ook gemelde LANTHIER, (*Les Voyageurs en Suisse*, IVde Brief, of *de Reizigers in Zwitserland*. I *Deel*, *Bl.* 15.) schrijft: „Men spreekt hier te *Geneve* „ dikwijls van FAREL, van CALVYN en van THEODORUS „ BEZA, maar men zegt niets van de Verzen, door dezen „ laatsten in zijne jeugd vervaardigd. *Amplector hunc* „ *et illam.*" — Het aanhalen van zulk eenen enkelen regel, zonder verder iets meer van den beroemden man te zeggen, — is het iets anders dan de boosaardigste en geheel ongegronde aantijging in de gedachten te herroepen? Vraagt te regt met verontwaardiging een Ongenoemde in den *Recensent*, *ook der Recensenten.* IV. *Deel*, *Bladz.* 46. wijzende verders op SALDENUS *Otia Theol.* *L.* I. *Exerc.* VIII. §. 24. *p.* 164. Men zie ook BAYLE V. AUDEBERT en BEZA.

men aan zijn leven wanhoopte. Hij meende in deze ziekte eenen wenk der Voorzienigheid te zien, en deed eene gelofte, om de ſtrenge zeden der Hervormde Kerk, te gelijk met hare leer, aan te nemen, en zich tot zijnen Leermeester te begeven. Hij trad met zijnen vriend CRISPIN in onderhandeling, om eenen boekhandel te *Geneve* te beginnen, en om de daartoe benoodigde penningen te vinden, verkocht hij verſcheidene van zijne Prebenden, waar over zijne vijanden vervolgens niet nalieten, hem verwijtingen te doen. Den 22ſten October 1548 reisde hij met CRISPIN naar *Geneve*, alwaar CALVIN hem bewoog, om zijn voornemen omtrent eenen boekhandel te laten varen, en zijne talenten ten nutte der Kerk te beſteden. Hier op vertrok hij naar zijnen Leermeester WOLLMAR te *Tubingen*. Doch als er intusſchen te *Lauſanne* eene Hoogleeraarsplaats in de Griekſche Taal opengevallen was, en men dezelve gaarne aan BEZA wilde opdragen, bewoog CALVIN dezen, hoewel niet zonder moeite, om dezelve aan te nemen. Nu leide BEZA zich met ijver toe op de Hebreeuwſche Taal, en koos het Nieuwe Testament, benevens andere Schrijvers, tot het onderwerp zijner voorlezingen. Ook hield hij in de Franſche Taal voorlezingen over den Brief aan de *Romeinen*. Van dezen tijd af deed CALVIN niets zonder BEZA; deze laatſte waagde het in het jaar 1550, als Keizer KAREL V. te *Augsburg* eenen Rijksdag beſchreven had, dien Keizer een geſchrift te overhandigen, hetwelk een ontwerp bevatte om de verſchillende partijen in den Godsdienst te

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

bevredigen, (*de pace Christianarum Ecclesiarum constituenda consilium ad S. Cæsaream Majestatem et Romani imperii Status Augustae congregatos.*)

BEZA vereenigde zich voorts zoo naauw met CALVIN, dat hij deel nam in al de geschillen, in welke deze was ingewikkeld, en hem in alles de hand bood, in zijne moeijelijkheden met HIERONYMUS BOLZEC, die de *Pelagiaansche* gevoelens tegen CALVIN waagde te verdedigen; hij nam ook de verdediging van CALVIN op zich in de zaak van MICH. SERVETUS, en schreef zijne Verhandeling: *de haereticis a magistratu gladio puniendis*, (dat de Ketters door de Overheid met het zwaard gestraft moeten worden,) welke zoo veel tegenspraak heeft ondergaan, en over welke wij in het vervolg gelegenheid zullen vinden, om iets naders te zeggen. Sedert was BEZA ijverig bezig, in de verschillen tusschen de *Lutherschen* en de *Zwitsers*, over het Avondmaal, om, ware het mogelijk, de eendragt en vrede te vestigen. Zijn ijver en geleerdheid maakten hem zoo geacht bij CALVIN, dat deze hem in het jaar 1559 den post van Rector der nieuw opgerigte Hoogeschool te *Geneve* deed opdragen. Hier onderwees hij, nevens CALVIN, de Godgeleerdheid, en nam spoedig daarop ook nog eene Predikantsplaats op zich. Na den dood van CALVIN was hij deszelfs opvolger, en bleef aan het spits van alle Hervormde Kerken. Hoe edel en zuiver zijn ijver voor de Wetenschappen en den Godsdienst was, bewees hij als Rector der Akademie, in zijnen ouderdom zelven. In het jaar 1580 tot 1590 hadden de

de tijdsomſtandigheden den Staat van *Geneve* zoo achteruit gezet, dat de uitputting der ſtadskas den Raad noodzaakte, eerst eenige Hoogleeraars te ontſlaan, en vervolgens het Hoogleeraarsambt in de Hebreeuwſche en Griekſche Talen, gelijk ook dat der Regtsgeleerdheid en Wijsbegeerte geheel af te ſchaffen. Thans trad BEZA alleen voor allen op: Hij hield niet alleen zijne voorlezingen, voor welke men hem niet meer betalen kon, zonder betaling, nog ſteeds voort, maar nam ook het werk der openſtaande plaatſen gaarne en gewillig op zich. Dezen last droeg hij zoo lang, tot dat hij uit *Engeland*, waar hij, omſtreeks dien tijd, aan de Akademie van *Cambridge* zijnen kostbaren Codex der Euangelien ſchonk, eene aanzienelijke onderſteuning in geld voor zijne Akademie ontving, waar door de Raad in ſtaat werd geſteld, om de plaatſen, die hij tot dusver vervuld had, weder door nieuwe Hoogleeraaren te bezetten.

In het begin reeds van dit zijn verblijf te *Geneve* voltooide hij het verdienſtelijk werk, hetwelk hij te *Lauſanne* had begonnen, om de Franſche berijming der Pſalmen, welke CLEMENT MAROT ondernomen had, te vervolgen en te voltooijen. Niets bevorderde de ſpoedige uitbreiding der Hervormde Kerk in *Frankryk* meer, dan deze Pſalm-berijming, die overal werd gezongen, en die de Koningin van *Frankryk* niet alleen zelve gaarne zong, maar ook door den Bisſchop MONLUC zelven aan het Hof openlijk werd aanbevolen. De eerſte volledige uitgave derzelve verſcheen in het jaar 1560 te *Lions*

met

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

met Koninklijk Previlegie in het licht. De naam van BEZA werd alom, waar men Fransch sprak of zong, bekend, zelfs de Koningin KATHARINA DE MEDICIS leerde BEZA, over wiens godgeleerde kennis zij niet wist te oordeelen, als Dichter hoogachten. Deze roem van BEZA mengde hem eerlang in de zaken der Hervormden in *Frankryk*, alzoo de Grooten, die de zaak der Hervorming gunstig waren, spoedig inzagen, dat deze Godgeleerde tevens geen ongeschikt Hoveling was.

De verrigtingen van BEZA, ten voordeele der Hervormden in *Frankryk*, hier voorbijgaande, om die op hare plaats te melden, zeggen wij thans alleenlijk, dat BEZA, terstond na den vrede van *Orleans*, tusschen de *Guisen* en de Prinsen van den bloede gesloten, in 1563, naar zijn vreedzaam *Geneve* spoedde, alwaar zijne tegenwoordigheid te noodiger was, uit hoofde van den zwakken staat van CALVINS gezondheid, welken grooten man BEZA in het jaar 1564 opvolgde, hoewel niet zonder het diepste gevoel van het zwaarwigtige van dezen post; offchoon CALVIN zelf hem tot zijnen opvolger verzocht had als Voorzitter van den Geestelijken Raad, die tevens de strengste Regtbank der zeden uitmaakte, (als *moderateur des affaires ecclesiastiques*,) zoo verzette zich BEZA, wiens ziel geene eerzucht kende, daartegen, en verzocht openlijk daar van verschoond te zijn. Eindelijk wisten zijne ambtgenooten hem te misleiden. Men werd het met hem eens, dat deze waardigheid voortaan, om het jaar, zou afwisselen, en hij liet zich voor dat jaar verkie-

kiezen; doch nu verkoos men hem alle jaren op nieuw, tot in het jaar 1580, wanneer hij het, door herhaalde voorſtellingen, zich tevens op zijne hooge jaren beroepende, eindelijk zoo ver bragt, dat men hem dezen moeijelijken last ontnam, en deze waardigheid wekelijks door een' ander deed bekleeden, waar door echter het gewigt en de invloed derzelve tevens meer en meer afnam.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Onbegrijpelijk groot was de zorg en ijver, welken BEZA beſteedde, om de belangen der Kerk te behartigen; niet alleen door de leere van CALVIN te verdedigen tegen bijzondere perſonen, waar in hij zelfs door zijnen ijver ſomtijds de palen der gematigdheid en verdraagzaamheid te buiten ging, zoo als in zijnen twist met BERNARD OCHINO en SEBASTIAAN CASTALIO, maar ook door zijne pogingen voor de rust en vrede van de Kerken in *Polen*; terwijl intusſchen dringende zorgen te huis en in *Frankryk* hem bezig hielden, daar oorlog, pest en inwendige geſchillen het noodig maakten, dat hij al zijn gezag beſteedde, om de eenheid der leere en der tucht te bewaren, en het ongeluk zijner geloofsgenooten te verzachten. Zoo zorgde hij voor de veiligheid van *Geneve*, toen het leger, hetwelk de Hertog van *Alba* naar de *Nederlanden* voerde, in de nabijheid van die ſtad doortrok; toen de oorlog in *Frankryk* in het jaar 1567 weder was uitgeborsten, ſtelde hij alle vlijt in het werk, om de ongelukkige vlugtelingen uit dat land veiligheid en zoo veel mogelijk een goed onthaal te *Geneve* te bezorgen, niettegenſtaande hij verſcheidene keeren de ondankbaarheid der

men-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

menschen ondervinden moest, voornamelijk van een geleerd *Jurist* CHARPENTIER, wien hij een Hoogleeraarsplaats in de Regten bezorgde, en geld leende, hetwelk BEZA zelf bij anderen te leen had moeten opnemen, en waar door hij in de grootste verlegenheid geraakte, toen CHARPENTIER hem niets terug betaalde. Ja deze ondankbare, naar *Parys* terug gekeerd, bood zich daar aan, om de gruwelen van den St. BARTELS nacht te verdedigen, en voer in een geschrift hevig tegen BEZA uit, dien hij als den stichter van alle onheil beschreef; waarop BEZA echter niets antwoordde, dan dat hij hem eens, in het voorbijgaan, eenen ondankbaren noemt, toonende dus, dat de bijzondere hem aangedane beleedigingen hem minder in drift deden ontsteken, dan de zaak der Kerk.

Zijn Broeder, die na den dood zijns Vaders, Baljuw van *Veselai* was geworden, kwam, toen die stad door de Roomschgezinden bij verrasfing ingenomen was, naar *Geneve* vlugten, alwaar BEZA hem in zijn huis vriendelijk ontving; maar kort daar na, nog in hetzelfde jaar, stierf hij aan de pest, welke toen te *Geneve* woedde. Zoodra *Veselai* door de *Protestanten* herwonnen was, begaf BEZA zich in allerijl derwaarts, om voor de kinderen van zijnen Broeder het overschot van hunne bezittingen te redden. Bij deze gelegenheid hoopte hij ook zijne Zuster, die zich in een Klooster begeven had, over te halen, om met hem naar *Geneve* te gaan, of ten minste haar Klooster te verlaten. Maar zij wilde zich tot het een noch ander laten bewegen.

De

De bloedige oorlog was in *Frankryk* naauwelijks door eenen bedriegelijken vrede geëindigd, of de *Fransche* Kerken liepen gevaar door inwendige verdeeldheid over de Kerketucht gescheurd te worden; de edele beschermster der Hervormden, de Koningin van *Navarre*, deed, ten einde de eendragt te bewaren, eene Sijnode te *Rochelle* bijeenkomen, en BEZA liet zich door haar bewegen, om zich derwaarts te begeven, en het was op zijn raad, dat men de beslissing van het verschil uitstelde, tot het eerstkomende algemeene Sijnode, hetwelk men besloot te *Nismes* te houden. Meer moeite kostte het hem, de eenigheid tusschen de *Fransche* en *Zwitsersche* Kerken op dit Sijnode te *Rochelle* te bewaren. De *Franschen* wilden in de belijdenis hunner Kerken, bij het artikel van het Avondmaal, gevoegd hebben de woorden: *het ligchaam des Heeren zelfstandig*, (*substantialiter*,) *ontvangen*. Dit was den *Zwitsers*, bijzonder die van *Zurich*, en allermeest den ouden BULLINGER, zeer tegen de borst. Na vele moeite gelukte het aan BEZA, beide de partijen tot vrede over te halen. Men merkt aan, tot eene blijk, hoe talrijk de Hervormden te *Rochelle* waren, dat na het afloopen van de Sijnode 10,000 menschen het Avondmaal gebruikten.

Een donker voorgevoel van den ramp der Kerken in *Frankryk* vervulde thans de ziel van BEZA, die te *Geneve* was wedergekeerd, toen de valsche KATHARINA DE MEDICIS de Grooten van de Hervormde partij, door hare vleijerijen, aan het Hof zocht te lokken. Hij beproefde alle zijne welsprekendheid, om den Admiraal van daar terug te houden, maar

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

maar deze hield zijnen vriend voor al te vreesachtig, en ging den dood te gemoet. De vrees van BEZA vermeerderde, toen zijne vriendin, de beschermster der Hervormden, de Koningin van *Navarre*, stierf. Maar toen hij vernam, dat men haren Zoon, (HENDRIK IV.) met eene Roomsche Prinses in het huwelijk wilde doen treden, kon hij zich niet bedwingen, aan den jongen Vorst eenen vaderlijken vermaningsbrief te schrijven (*), welke gedagteekend is uit *Geneve* den 10den Julij 1570. De nacht van St. BARTHOLOMEUS bevestigde maar al te schrikkelijk het voorgevoel van BEZA.

BEZA was geheel niet bijgeloovig, evenwel deden dit gruwelstuk, de gevolgen, welke men daar van kon voorzien, en de angstige bekommering van alle braven, met één woord, de treurige tijdsomstandigheden, hem, uit eene in het jaar 1572 verschijnende Komeet, vermoeden, of niet het einde aller dingen, en de laatste toekomst van JEZUS, thans aanstaande was, en hij wenschte, aangaande dit verschijnsel, de meening der Astrologisten of Starrenduiders nader te verstaan (†). Deze gedachte maakte hem evenwel niet traag in het doen van al wat hij maar kon. Zijn huis stond open voor de vlugtende Leeraars van zijne Kerk; zijne Predikatien en verzoeken bewogen die van *Geneve*, om de ongelukkigen op te nemen en te verzorgen; de mil-

(*) BEZA *Epist.* 74.

(†) *Epist.* LXXIII. *pag.* 252. *Poem. Bezae pag.* 194. *Edit. Han.* 12. Vergelijk SCHLOSSER *het leven van* BEZA *Aanhangsel Bladz.* 319-322.

milde giften, welke hij uit *Duitschland*, *Engeland*, *Schotland* en *Zwitserland* ontving, stelden hem in staat, om drie jaren lang eene menigte gevlugte Predikanten te onderhouden. Hij trachtte ook door Brieven de *Duitsche* Vorsten op te wekken, om de *Franschen* te helpen, en bewerkte zelfs in het jaar 1574 een verdrag van bijstand en hulp tusschen Hertog JOAN CAZIMIR, en den Prins van *Conde*, nadat deze laatste zijne gevangenis ontweken was.

In het jaar 1581 bewees hij aan de stad *Geneve* gewigtige diensten, om de stad in de vernieuwing van het verbond der Eedgenooten met *Frankryk* te doen begrijpen; ook stelde hij voor de *Genevezen* de wederlegging op der gronden, op welke de Hertog van *Savoye* aanspraak op hunne stad maakte.

Te zelfden tijde, dat het lijden der *Fransche* Kerken de geheele werkzaamheid van BEZA voor dezelve vorderde, werd de onzalige twist over het Avondmaal in *Duitschland* weder wakker gemaakt, door de pogingen van JAKOB ANDREÄ, en de kabalen van SELNECCER. BEZA was ook in dezen twist gemoeid, die vergeefs alle vlijt aanwendde, om de wederzijdsche partijen tot eendragt te bewegen, waar toe ook een mondgesprek te *Mompelgard* in het jaar 1586 gehouden werd, waar bij BEZA als een der sprekers tegenwoordig was. Ook had BEZA veel moeite met SAMUEL HUBER, Predikant te *Burgdorf* in het Kanton *Bern*, over de leere der *algemeene* of *bijzondere* genade.

Inmiddels was in *Frankryk* eene geheele verandering voorgevallen, en HENDRIK IV Koning geworden,

den, die, opdat hij de kroon behouden en aan *Frankryk* den vrede wedergeven mogte, den *Roomſchen* Godsdienst omhelsde; BEZA, die altijd met dezen Vorst in betrekking geſtaan had, trachtte bij deze gelegenheid het beste voor het Rijk en den Godsdienst tevens met het heil des Konings te bevorderen, en daar toe de hulp van den Marquis DE ROSNY, naderhand Hertog van *Sully*, te gebruiken. Hij gaf aan denzelven eenige punten op, welke hij hem verzocht naauwkeurig op te merken. Onder dezen waren:

Dat de Koning niets ligtzinnig en zonder vooraf behoorlijk te bedenken, belove; maar hetgeen hij beloven zou, getrouw nakome.

Dat hij geenen ſlechten en openbaar zondigen man, al had hij hem ook de grootſte dienſten bewezen, zijn vertrouwen ſchenke.

Dat hij zich vooral hoede voor lieden, die hem van de Hervormden verder zouden zoeken te verwijderen, en dat hij niet ligt geloof geve aan zulken, die hem zouden willen verbitteren tegen die genen, die zich voorheen als zijne getrouwe onderdanen hadden gedragen.

Eindelijk, dat hij de eere van God zoodanig in gedachten houde, dat hij de genen, die door hunne geſprekken of daden toonen, dat zij goddeloos zijn, en geen der twee Godsdienſten opregtelijk belijden, zonder aanzien van perſoon, wanneer zij onverbeterlijk zijn, van zich verwijdere, als lieden, die niet alleen tot niets goeds deugen; maar ook oorzaken van alle onheilen kunnen worden.

Hoe oud BEZA ook werd, hoe zeer hij ook de ligchaamsgebreken van den ouden dag gevoelde, zoo bleef echter zijn geest dezelfde tot aan het einde van zijn leven. Bij den dood zijner vrouw, in het jaar 1588, troostte hij zich zelven, wegens het verlies dezer gezellinne zijner jeugd, en zijnen vriend LECTIUS te gelijker tijd, wegens het verlies eener dochter, in een gedicht, hetwelk zeker het slechtste zijner gedichten niet is; en het groot aantal Brieven, welke hij van 1590 tot 1600 zelf schreef of dicteerde, gelijk ook het deel, hetwelk hij nog aan de twisten over de regtvaardiging nam, zijn de beste bewijzen van de onvermoeide werkzaamheden van den grijsaard.

na C. G.
Jaar 1517.
tot 1552.

Hij moest echter reeds in het jaar 1597 een gedeelte zijner ambtsbezigheden en bijzonder het prediken staken. Hij bereidde zich, lang voor dat hij ziekte of zwakheid voelde, reeds tot den dood; verkocht zijne boekverzameling in het jaar 1598 aan den Heer VON ZASTRISCE, opdat zij in haar geheel zou blijven, en behield voor zich slechts zoo veel Boeken, als hij nog tot aan het einde van zijn leven dacht te gebruiken; over den koopprijs dezer boekverzameling beschikte hij deels ten voordeele zijner weduwe, want hij was spoedig na het overlijden zijner eerste vrouw, om een' steun in zijnen ouderdom te hebben, weder gehuwd, deels ten voordeele der armen te *Geneve*. In een Naschrift op eenen Brief aan den bovengemelden ZASTRISCE, (den 28sten Augustus 1597,) spreekt hij voorts van zijne verwachting des doods met deze woorden: ,, In-

dien gij vraagt, hoe ik vaar, en wat ik doe, daar door Gods genade niet eenige ziekte of kwaal, maar de ouderdom zelve, mij belet, mijn ambt waar te nemen, ik houde mij ſtil in huis, en onderwijs, vermaan en vertroost mij zelven met gebeden en bijzondere boekoefeningen, zijnde daar alleen op bedacht, dat ik eindelijk in die allergewenschte haven aan moge landen, zonder ſchipbreuk te lijden aan mijn geloof en hoop."

Wegens zijne betrekking op HENDRIK IV en deszelfs Staatsdienaars, leefde BEZA den *Jeſuiten* te lang. In het jaar 1598 ſtrooiden zij uit, dat hij overleden was, en vóór zijnen dood beleden had berouw te hebben wegens het verzaken en beſtrijden der *Roomſche* leer. BEZA, hier door met regt verſtoord, deed niet alleen eenen Brief drukken aan zijnen vriend, den Hoogleeraar STUCK, te *Zurich*, waar in hij hunne ſtreken en leugens ontdekte; maar ook moesten de Predikanten van *Geneve* een geſchrift in de Franſche en Latijnſche Taal uitvaardigen, en aan alle de Kerken rondzenden, om BEZA's leven bekend te maken, en zijn beſluit, om alles wat hij ooit beleden had, nog verder te belijden. De oude man vervaardigde zelfs nog een bijtend Puntdicht, waar in hij de *Jeſuiten* en derzelver Stichter beſpotte. De *Jeſuiten* ſchaamden zich over den misſlag in hunne Staatkunde zoo zeer, dat zij ſchriftelijk poogden te bewijzen, dat BEZA en de Hervormden deze ganſche zaak zelve hadden begonnen, om hen deswegens te kunnen aanvallen.

In het jaar 1599 mogt het BEZA gebeuren, zijnen

nen HENDRIK, dien hij, wegens deszelfs onstandvastigheid, dikwijls had berispt, maar nogtans steeds hoog bleef achten, nog eens te zien en te spreken, en tevens die van *Geneve* en zijnen Geloofsgenooten te *Lions* eenen wezenlijken dienst te doen. De Hertog van *Savoye* had, namelijk, ten tijde van den doortogt van den Hertog van *Alba* naar de *Nederlanden*, niet ver van de poorten van *Geneve*, met hulp der *Spanjaarden*, een Fort, (*St. Catharina*,) opgeworpen, hetwelk de stad gestadig bedreigde. In de laatste jaren der XVIde eeuw geraakte de Hertog van *Savoye* met *Frankryk* in oorlog, bij deze gelegenheid kwam HENDRIK IV in het gezegde jaar 1599 te *Loysel*, niet ver van *St. Catharina*, wanneer die van *Geneve* een Gezantschap aan dezen Koning zonden, om van denzelven het slechten van dit Fort te verzoeken. BEZA plaatste zich te liever aan het hoofd van dit Gezantschap, om dat hij niet twijfelde, dat de Koning hem dit verzoek zou inwilligen. Hij verscheen voor den Koning, en sprak zijnen geliefden HENDRIK, wiens moeder hem hoog geacht, wiens vader hem gekend, wiens oom hem gevreesd had, en wiens getrouwe Staatsdienaar SULLY naar zijnen raad hoorde, voordat hij nog de Staatsbelangen bestuurde, uit de volheid des harte dus aan:

„ Sire! Menschelijke welsprekendheid is niet in staat, om U wegens uwe bewonderingswaardige daden, den verdienden lof toe te zwaaijen: Mijne taal is te eenvoudig; mijne stem te zwak om den glans van uwe deugd te kunnen verbreiden, welke de

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

wereld eeuwig zal roemen, omdat gij niet ophoudt, daden te verrigten, die roem en lof verdienen. Den Heiligen Engelen moet ik het overlaten, den roem te verbreiden, dien gij verdient, daar gij des Heeren Kerk uit den druk hebt gered, en Gods kinderen volle vrijheid hebt bezorgd, om hem te dienen naar zijne heilige voorfchriften, en hem aan te roepen in de Drieëenheid der perfonen. *Ik* wil mij vergenoegen met te zeggen, en op menfchelijke dingen toe te pasfen, wat SIMEON van Goddelijke dingen zeide: *Heer, laat nu uw' dienstknecht gaan in vrede naar uw woord, want mijne oogen hebben* nog voor mijnen dood, niet alleen den Verlosfer uwer ootmoedige dienaren, maar ook den redder van geheel *Frankryk* en van alle geloovigen gezien; want allen hebben zij de uitwerking uwer onfchatbare goedheid ondervonden!!"

Geheel ontroerd antwoordde de Koning:

,, Mijn vader! Deze weinige, maar veelbeduidende woorden, zijn den roem der Welfprekendheid waardig, dien THEODORE DE BEZE zich verworven heeft. Ik neme die gaarne aan, en met het vriendfchappelijk gevoel, hetwelk zij verdienen. Ik verzekere u, dat, daar de Koningen, mijne voorgangers, altijd uwe ftad in bijzondere befcherming hebben genomen, ik niet flechts befloten heb, hen daar in na te volgen, maar ook de hartelijke toegenegenheid, welke zij mij fteeds heeft toegedragen, te beantwoorden. Bij dit alles moet hij, die u aan mij voorgefteld heeft, en die u zoo zeer bemint, u tot

voor-

voorſpraak dienen. Spreek met hem over het gene gij begeert; het moet al zeer moeijelijk zijn, wanneer hij het voor u niet verwerft."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Vervolgens naar de Afgevaardigden tredende, zeide hij in ſtilte tegen hen: „ Ik weet, wat gij nog meer van mij begeert: de ſlechting van het Fort *St. Catharina*, die u zeer ter harte gaat. Er zijn wel vele lieden, die mij trachten te overreden, dat ik daar in niet zal toeſtemmen, maar ik zie, dat zij dit ſlechts uit nijdigheid doen, en ik zal dus op hunne woorden geen acht ſlaan. Ik wil alles voor u doen, wat u nuttig is; zie daar eenen man, (SULLY,) op wien gij u verlaten kunt: Het Fort zal geſlecht worden; ik bevele het hem op dezen zelfden oogenblik." Het Fort werd ook dadelijk, nadat het veroverd was, geſlecht.

Zoodra de openlijke belangen tusſchen HENDRIK en BEZA beſproken waren, nam de Koning hem alleen, en ſprak lang met hem. Ten ſlotte wilde hij, dat BEZA hem eenig gunstbewijs vragen zou: „Voor mij, Sire!" antwoordde BEZA, „ verzoeke ik niets, dan alleen van God, dat hij uwe Majeſteit, die beſtemd ſchijnt, om aan *Frankryk* vrede en geluk te ſchenken, een lang leve verleene, opdat Uwe Majeſteit alle de Volken, die aan Uwen ſchepter onderworpen zijn, met den gewenschten vrede mag verblijden. Alleen voor de Hervormde Kerken, die tot hier toe de voordeelen van het Godsdienst-Edikt nog niet hebben kunnen genieten, bidde ik Uwe Majeſteit, dat hij dezelve in gunst gedachtig zij." Die van *Lions* hadden BEZA om zijne voorſpraak ver-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

verzocht. De Koning omhelsde den Grijsaard met hartelijkheid, hem zijn verzoek toestaande, bijzonder voor die van *Lions*, en liet hem, Koninklijk begiftigd, vertrekken.

Dit was het laatste openbare bedrijf in BEZA's leven. Van toen af namen zijne krachten langzamerhand af; maar zijne ziel bleef sterk tot aan het einde toe, en eerst den 13den October 1605 stierf hij, in den ouderdom van 86 jaren. Zijn dood was meer een insluimeren, dan een sterven (*).

Dood van FRANCOIS II.

Laat ons den draad der Geschiedenis weder opvatten. Wij hebben gezien, (*Bladz.* 197.) dat BEZA zich te *Nerac* aan het Hof van den Koning van *Navarre* bevond, alwaar hij alle zijne bekwaamheden aanwendde ten dienste der Hervormden. Zoodra de *Guizen* en de Koningin CHRISTINA hoorden, dat BEZA aldaar met den Prins van *Condé* dien Koning beheerschte, besloten zij, om den eenen vervaard te maken, en den anderen in het verderf te storten. Te dien einde werd de vergadering der Staten in het jaar 1560 overgebragt van *Meaux* naar *Orleans*, waarheen Koning FRANCOIS zich met het Hof begaf, hebbende eene menigte krijgsvolk in en om die stad doen bijeentrekken. Hier werden de Koning van *Navarre*, ANTOINE, en de Prins van *Condé*, ontboden. BEZA, dit oogmerk doorziende, raad-

(*) Deze bijzonderheden aangaande BEZA zijn meest ontleend uit het werk van FR. CHR. SCHLOSSER. *Het leven van* THEODORUS BEZA *en* PETRUS MARTYR VERMILI enz. *Amsterd.* 1810.

raadde hen, niet derwaarts te gaan; maar de Koning was te vreesachtig, en de Prins te ligtzinnig, om dezen raad te volgen. De Koning liet zich door zijne zwakheid zoo ver wegsleepen, dat hij het onlangs te *Fontainebleau* tegen de Hervormde Predikanten uitgegeven Edikt wilde laten uitvoeren, en aan BEZA verder gehoor en zelfs vrijgeleide weigerde, om veilig naar *Geneve* te keeren; zoodat deze, niet zonder gevaar, en door bij nacht te reizen, ontvlugten kon. De Prins van *Condé* te *Orleans* gekomen, werd gevangen genomen en als een staatsmisdadiger behandeld. ANTOINE zelf werd als verdacht gadegeslagen en in het oog gehouden. Waarschijnelijk zou de Prins veroordeeld en ter dood gebragt zijn, indien niet de Koning FRANCOIS, onverwachts, aan eene verzwering in het hoofd, in December 1560, in den bloei zijner jaren, overleden was.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

KAREL IX volgt hem op.

FRANCOIS II, zonder kinderen overleden zijnde, had tot zijn' opvolger KAREL IX, nog een kind, gedurende wiens minderjarigheid de Koninginne moeder als Voogdes regentesse, het bewind van zaken bleef voeren; deze listige vrouw, oordeelende, dat zij, tegen de heerschzucht der *Guizen*, de partij der Protestanten zou kunnen gebruiken, deed terstond na den dood van Koning FRANCOIS den Prins van *Condé* ontslaan, den Hervormden verders hope gevende, van betere behandeling, door een verbod, tegen alle mishandelingen, om zaken van Godsdienst, en het gebruik van scheldnamen en leuzen. Doch, wanneer de drie magtigste Roomschgezinden,

de Connetable DE MONTMORANCI, de Hertog FRANS VAN GUIZE en de Maarschalk DE ST. ANDRÉ, zich in het jaar 1561 vereenigden tegen den Admiraal DE COLIGNY, in wien de Protestanten hunnen voornaamsten steun hadden, veranderde KATHARINA uit vrees weder van maatregelen, en bewilligde op nieuw in de vervolging der Protestanten. Zij vaardigde in Julij van het gemelde jaar te *St. Germain* een Edikt uit, bij hetwelk alle vergaderingen der Protestanten verboden werden. Zoodra de Admiraal en zijne vrienden kennis van dit Edikt kregen, verklaarden zij openlijk, dat zij op de aanstaande bijeenkomst der Staten er op zouden aandringen, dat men het Regentschap aan KATHARINA, en aan ANTOINE, Koning van *Navarre*, zou opdragen, wien het regtens toekwam, als zijnde de naaste Prins van den bloede. Om dezen slag af te weeren, sloeg de Koningin een openlijk gesprek over den Godsdienst voor, ter beproeving, van een vergelijk tusschen de beide partijen. De Koning van *Navarre* vond dezen voorslag voortreffelijk; ook keurden de Admiraal, en zelfs CALVIN en BEZA, den voorslag goed. De Koning van *Navarre* werd bijzonder daar toe overgehaald door FR. BALDUIN, thans Hoogleeraar in de Regten te *Heidelberg*, een onrustig hoofd, die in de Roomsche Kerk wel vele misbruiken vond, maar die tevens aan het Hof gezien wilde blijven; en die zich niet minder voorstelde, dan dat hij den roem zou wegdragen van eene vereeniging bewerkt te hebben. Hij voorzag zich ten dien einde van eenige exemplaren van een Boek, (*de officio pii et*

pu-

publicae tranquillitatis vere amantis viri in hoc religionis disfidio, zonder naam des Schrijvers, *Keulen* 1561. 8*vo*.) Van dit Boek was CASSANDER Schrijver, en het behelsde voorftellingen, welke de Hervormden nooit konden aannemen, fchoon CASSANDER met hetzelve de goedkeuring van vele Leken wegdroeg; dit gefchrift bood BALDUIN den Koning van *Navarre* aan, zonder den opfteller te noemen, waar door velen en onder dezen CALVIN en BEZA zelven misleid werden, om hem voor den Schrijver van hetzelve te houden. Deze BALDUIN deed door zijne onftandvastigheid meer nadeel aan de zaak der Hervormden, dan de Roomschgezinden zelve. De Kardinaal van *Lotharingen* en die, geloofden van BALDUIN gebruik te kunnen maken, om het zaad van tweedragt onder de Hervormden te ftrooijen, daar BALDUIN reeds met CALVIN oneens was. Hij werd echter in het mondgefprek niet gebruikt, alzoo de Kardinaal reeds een ander middel uitgevonden had, om in zijn oogmerk te flagen, en het mondgefprek te doen mislukken. Hij wist maar al te wel, welke verfchillende gevoelens de Proteftanten verdeelden, en bragt daarom te wege, dat de Hertog van *Wirtemberg* en de Keurvorst van den *Paltz* ook genoodigd werden, om hunne Godgeleerden tot dit mondgefprek te zenden, op hoop van de *Euangelifchen* te zullen doen voorkomen, als lieden, die het onder malkanderen oneens waren, en om welligt aan de *Franfche* Hervormden de hulp van de *Duitfche* Vorsten te onttrekken.

De plaats voor het mondgefprek werd bepaald te *Pois-*

Mondge-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ſprek te Poisſy.

Poisſy, niet verre van *Parys;* vroegtijdig reeds verzochten de Hervormden van den Raad van *Geneve*, BEZA te mogen hebben, als eerſten Redenaar van hunne partij; met goedvinden van den Raad nam BEZA de uitnoodiging zonder dralen aan, en begaf zich terſtond naar den Prins van *Condé*, terwijl CALVIN de ambtsbezigheden van BEZA inmiddels te *Geneve* op zich nam te vervullen. Den 10den Augustus 1561 moesten de Godgeleerden van beide partijen, aan welken vrijgeleide werd beloofd, zich ten Hove bevinden, om tegen het einde dier maand, of het begin der volgende, het mondgeſprek te kunnen beginnen. BEZA had de beste gedachten van de Koningin KATHARINA, maar was alleen beducht voor de beide Kardinalen van LOTHARINGEN en TOURNON; de Koningin had, kort voor de vergadering van *Poisſy*, eenen Brief aan den Paus geſchreven, die ſcheen te doen zien, dat zij de gevoelens der Hervormden niet ongenegen was. Zij ſchreef daar in vele bittere dingen over de onrust in het Koningrijk, over eene algemeene Kerkvergadering, en over de verkeerde handelwijze met de Ketters. Zij begeerde, dat de Bisſchoppen en Priesters zouden prediken zonder te ſchelden; dat men de Beelden uit de Kerken zou wegnemen; het *exorcismus* bij den Doop afſchaffen, en geen ander formulier gebruiken dan de woorden der inſtelling; dat men het Avondmaal onder beide geſtalten zou uitdeelen; de Pſalmen in de landstaal zingen, den Godsdienst in de landstaal vieren enz.

De Afgevaardigden der Franſche Kerken, die BEZA

ZA tot hunnen fpreker en voorzitter verkozen, kwamen vroeger dan hij te *Poisfy* aan. Zij waren: NICOLAS DES GALLARS, (GALLASIUS,) AUGUSTIN MARLORAT, FRANCOIS DE ST. PAUL, RAIMOND MERLIN, FRANCOIS MOREL, CLAUDE BOSSIER, JEAN SPINA, die eerst onlangs de Orde der *Dominikaners* verlaten had, en voor het eerst openlijk als Proteftant te voorfchijn kwam, en eenige anderen, tot veertien in getal. Zoodra BEZA te *Poisfy* aankwam, ging de Prins van *Condé* met hem, den 22ften Augustus, naar den Koning van *Navarre*, die zich ontfchuldigde over zijne behandeling omtrent hem, met voor te wenden, dat hij met hem niets te doen kon hebben, omdat hij gevaar liep, in den ban gedaan te worden. BEZA, die heel wel wist, hoe men met dien zwakken man moest omgaan, zeide: „ Ik ben nog dezelfde man, die ik vóór veertien maanden was, zoo uwe vrees voor den ban dies tijds gegrond is geweest, moet die nog voortduren." De Koning verzekerde hem, dat hij het nu ernftiger meende, over zijne komst verblijd was, en op onderrigt van hem hoopte, tevens hem zijne hand toeftekende. Op verzoek der Koningin van *Navarre* predikte BEZA, daags na zijne aankomst, openlijk in het Paleis van den Koning.

Den 24ften Augustus had BEZA een gefprek met de Koningin CHRISTINA, bij den Koning van *Navarre*. BEZA leide haar de redenen van zijne aankomst open, en prees haar befluit, om eindelijk eens de zaak van den Godsdienst openlijk te doen verhandelen, en niet meer tegen de Euangelifchen

te

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

te doen woeden, eer men hunne gronden kende. De Koningin zeide hem, dat zijne aankomst haar zeer aangenaam was, alleenlijk verzocht zij hem, de eendragt op alle mogelijke wijzen te beantwoorden. Daarna vroeg zij hem, of hij in het Fransch ook iets geschreven had? Hij antwoordde niets, dan de bekende Overzetting der Psalmen, en een klein Boekje tegen de Geloofsbelijdenis van den Hertog van *Sommerset*. Verders vroeg zij hem naar den ouderdom van CALVIN, en of de staat zijner gezondheid thans gunstiger was, dan die, gelijk men haar gezegd had, voor eenigen tijd was geweest? enz.

De Kardinaal van *Lotharingen*, die bij dit gesprek tegenwoordig was, vatte, zoodra de Koningin uitgesproken had, het woord op: „ O!" riep hij uit, „ dat gij het ongelukkige *Frankryk* weder genezen mogt, gelijk gij het verwond hebt!" BEZA weerde deze beschuldiging af, met te antwoorden, dat hij zich zelven veel te onbeduidend hield, om in zulk een groot Rijk onrust te kunnen veroorzaken, daar bij dat hij van een' vreedzamen aard was, en ijverig, om God, den Koning en het Vaderland te dienen. De Kardinaal behandelde hem voorts met vele beleefdheid, maar betoonde zijne verwondering, dat BEZA, gelijk men hem nagaf, gezegd zou hebben: „ Dat CHRISTUS in het Avondmaal, is, ge„ lijk in het slijk," (*Christum esse in coena, sicut in coeno.*) BEZA antwoordde, dat dit nooit door eenig beschaafd mensch, die voor een Christen wilde doorgaan, veel min door hem, gezegd was. De Kar-

Kardinaal verklaarde van zijne zijde: „ Ik billijke „ ook de leere der *Transſubſtantiatie* niet; ook „ zoek ik CHRISTUS alleen in den Hemel, en zal „ daarom ook de tegenſprekers der *Transſubſtantia-* „ *tie* niet voor Ketters houden." Bij het ſlot van het geſprek zeide de Kardinaal, zich tot de Koningin wendende, dat hij, met hetgeen hij zoo even gehoord had, zeer voldaan was, en hoop had, dat de zaak naar wensch afloopen zou. Ook de Koningin verklaarde, dat, al wat zij van BEZA gehoord had, haar voorkwam, zuivere waarheid te zijn. Dit maakte BEZA zoo vrijmoedig, dat hij uitriep: „ Zoo leert derhalve uwe Majeſteit de Sacramentarisſen kennen? Dit zijn de lieden, tegen welken men zoo zeer heeft gewoed." Zij beloofde hem, dat zij daar niet meer op zien zou. „Maar," hernam BEZA, „ zij zijn vast dood, had men niet dat onſchuldig bloed behooren te ontzien?" Zij wendde zich daar op tot den Kardinaal, en zeide: „ Wel nu, mijn Heer de Kardinaal! wat zegt gij daar op?" Hij zweeg. Men ſtond op, en de Koningin verwijderde zich; bij het heengaan zeide Mevrouw DE CRUSSOS, eerſte Hofdame der Koningin, tegen den Kardinaal: „ Nu, mijn goede „ man, aldus ſpreekt gij heden; maar hoe zult gij „ morgen ſpreken? Dan zijt gij weder niet beter „ dan voorheen: Is het niet zoo?" Zij had het wel; want den volgenden dag beroemde hij zich aan den maaltijd bij den *Connetable* MOMMORANCI, dat hij BEZA reeds half bekeerd had. Doch, hoe zeer deze veel had ſchijnen toe te geven, in de wezenlij-

na C. G Jaar 1517 tot 1552.

lijkste punten waren zij elkanderen geen' voetstap nader gekomen.

BEZA ging ondertusschen voort, met dagelijks voor den Koning van *Navarre* te prediken. Het duurde namelijk tot den 9den September, eer het mondgesprek eenen aanvang nam, dewijl men het over de schikking van hetzelve niet gemakkelijk eens kon worden, dewijl men wederzijds malkanderen wantrouwde. Op den 8sten had de Koningin een afzonderlijk gehoor verleend aan BEZA, en zijne ambtgenooten GALLARS en MOREL, die nog den Afgevaardigden der Euangelische Provincie *Normandië* bij zich hadden. De *Sorbonne* protesteerde tegen de inwilliging der Koningin. De Prelaten namen allen het Avondmaal, en verbonden zich, om tegen de Ketters over geloofsstukken niet te disputeren, maar alleen de Kerkelijke tucht in overweging te nemen, dat is, zij spraken af, om niets te besluiten.

Den 9den September werd eindelijk de Bijeenkomst gehouden in de groote eetzaal van het Nonnen-Klooster te *Poissy*. De Koning plaatste zich op den voor hem bestemden troon: aan zijne regte zijde waren de Hertog van *Orleans* en de Koning van *Navarre*; achter hem de Prinsen van den bloede, en een groot aantal Heeren en Vrouwen; ter linker zijde de Koninginne Moeder, en de Koningin van *Navarre*. Aan beide zijden zaten in de lengte van de zaal zes Kardinalen, BOURBON, Broeder van den Koning van *Navarre*, even zoo wankelende, als zijn Broeder; TOURNON, Aartsbisschop van *Lions*

en

en Primaat van *Frankryk*, een dom, bijgeloovig man, LOTHARINGEN, GUISE en ARMAGNAC, voorts 36 Bisschoppen en Aartsbisschoppen, en een groot aantal Doctoren van de *Sorbonne*. Naast hen had men een klein beschot geplaatst, om de Euangelische Disputanten daar achter te laten gaan. Het krijgsvolk, hetwelk, bij den geweldigen aandrang des volks, der vergadering ter beschutting diende, werd geboden door den Hertog van *Guise*, die de Koninklijke Garde tegen over den Koning plaatste, aan het einde der zaal, alwaar zich ook de Secretaris en Minister, wier tegenwoordigheid noodig was, bevonden. De jonge Koning, die toen pas 12 jaren oud was, deed eene aanspraak, welke hij van buiten geleerd had, en met welke hij vrede en eendragt aanbeval. Na hem sprak de Kanselier L'HOPITAL, in naam des Konings, hij raadde, dat men de dwalenden grondig zou wederleggen, en hen aanzien, als broeders, wier oogmerk, gelijk zij verzekerden, was, eene zuivere leere. De Kardinaal TOURNON verzocht, in naam der Geestelijkheid, kopie van deze aanspraak, opdat de Geestelijkheid daar over mogt raadplegen, alzoo hij meende, er voor haar stootende uitdrukkingen in gevonden te hebben, ook had zij hoop, op deze wijze, het gesprek te zullen verschuiven. De Kanselier weigerde de verzochte kopie, zeggende, dat de Bisschoppen genoeg wisten, waarom zij vergaderd waren, en dus niet noodig hadden, om over zijne aanspraak vooraf te raadplegen. Ook gaf de Koning, zonder dat er meer over de gevraagde kopie gesproken werd, last, om

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

de Proteſtanten binnen te leiden, gelijk door den Hertog van GUISE en den Kapitein der Garde, LA FERTE, geſchiedde. Aan derzelver hoofd was BEZA. Men wees hen achter het afſchutſel. Zoodra zij hunne plaatſen genomen hadden, wendde BEZA zich tot den Koning en de Koningin Moeder, hen dankende, dat men hem zoo gunſtig gehoor en vrijheid van ſpreken wilde geven; hij beſloot met verzoek, dat de Koning hem wilde toeſtaan, dat hij dit gewigtig werk beginnen mogt met een ſtatelijk gebed. Vervolgens viel hij, en met hem de andere Hervormde gedeputeerden, de Prins van *Condé*, de Admiraal, D'ANDELOT, en al de Euangeliſche Grooten op de knieën, en BEZA bad ernſtig en nadrukkelijk. Dit gebed trok de aandacht der geheele vergadering, en men wachtte met ongeduld, wat deze man verder zou voortbrengen.

Van het gebed opgeſtaan, begon BEZA zijne rede, met eene deftige aanſpraak aan de Biſchoppen, en voorts aan den Koning, waar na hij met warmte de leer der Hervormden met derzelver bewijsgronden voordroeg, wordende, zelfs door de Biſchoppen, met veel aandacht aangehoord, tot dat hij, ſteeds warmer en warmer wordende, bij de leer aangaande het Avondmaal, de heimelijke Lutheranen onder de Biſchoppen, en de openlijke onder de Grooten kwetſte, en ongelukkig, door eene wending der welſprekendheid, ergernis gaf. Hij wilde, namelijk, door eene treffende wending, de leer der Calvinisten, aangaande de tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal, uitdrukken, en zeide;

de: „ Vraagt gij ons, of wij CHRISTUS van het „ Avondmaal uitfluiten? zoo antwoorden wij: *Neen!* „ Maar fpreekt gij van de plaats en de verwijdering „ des menfchelijken en Goddelijken CHRISTUS, zoo „ ftellen wij: *dat zijn ligchaam zoo verre verwij-* „ *derd is van het brood en den wijn, als de hemel* „ *van de aarde!*"

BEZA had naauwelijks deze woorden uitgefproken, of de Kardinaal TOURNON, als een andere *Kajafas*, en het grootfte deel der Prelaten, fprongen van hunne zitplaatfen op, en fchreeuwden: *Hij heeft God gelasterd!* Ja, de Kardinaal verzocht zelfs den Koning, dat hij of BEZA het zwijgen zou opleggen, of hem en zijnen Geestelijken toeftaan, de zaal te verlaten. BEZA daartegen verzocht, dat men hem, ten einde toe, wilde hooren, wanneer alles duidelijk zou worden, en de Koning hem bevolen hebbende voort te fpreken, vervolgde hij zijne rede tot het einde toe, waar na hij, nader bij den Koning getreden, denzelven de uitmuntende Geloofsbelijdenis der Franfche Kerken aanbood, het meesterftuk van CALVIN, welke deze op de Rijksvergadering te *Frankfort* (1558) aan de Duitfche Rijksvorsten deed overhandigen. De Koning beval den Kapitein der Garde, dezelve aan te nemen, en aan de Prelaten over te leveren.

Het laatfte gedeelte van BEZA's Redevoering was reeds onder het gemor der Geestelijken aangehoord, en door het gedruis, hetwelk zij veroorzaakten, niet verftaan. Naauwelijks had BEZA uitgefproken, of de Kardinaal TOURNON rees op, en

 ver-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

verweet den Koning, dat hij zulke dingen had aangehoord; hij riep: dat hij door grondige bewijzen den Koning tot den Godsdienst zijner Vaderen wilde *terugbrengen*. Voelende, dat zijne stoutheid te ver ging, voegde hij er echter bij: Neen! niet terug brengen, maar slechts bevestigen! verzoekende tevens verschoond te worden, om voortaan iets met de Hervormden te doen te hebben. De Koningin KATHARINA, die hem het minst van allen vreesde, zeide hem zeer bedaard: „ Dat zijn verzoek aanstootelijk was, daar hij toch moest weten, dat „ deze gansche zaak plaats had, met bewilliging „ van het Parlement, en van den Staatsraad des „ Konings, en dat de verschillenden te hooren, „ nog geenszins was den Godsdienst veranderen."

De Prelaten, den volgenden dag vergaderd zijnde, wilden toen reeds aan den Koning eene eenvoudige wederlegging van BEZA's gevoelens overhandigen, en er dan bij verklaren, dat zij met de Ketters nu verders niets te doen wilden hebben. De Kardinalen raakten verdeeld. CHATILLON verklaarde zich voor de Euangelischen, even zoo driftig, als TOURNON tegen dezelve. BOURBON verklaarde zich voor geene der beide partijen, en de Kardinaal van LOTHARINGEN, die zich het allerminst aan de leer van BEZA had moeten ergeren, omdat hij te voren hetzelfde tegen hem had gezegd, riep uit: „ Och of „ *wij* gisteren, bij zijne godslasteringen, doof, of „ *hij* stom ware geweest!" De Koning en Koningin van *Navarre* bragten BEZA onder het oog, dat hij onvoorzigtig door één woord de gemoederen zoo

ver-

verbitterd had, maar hij antwoordde: „ Het moest „ toch eens gezegd worden; moest ik dan, op eene „ schandelijke wijze, het hoofdverschil, de Mis, „ waar uit al de wanorde ontstaat, verbergen, of „ er zoo lang kunstig van zwijgen, tot dat de Bis„ schoppen mij dwongen om er van te spreken?" Evenwel, bezeffende, dat hij zich minder sterk had kunnen uitdrukken, deed hij al wat in zijn vermogen was, om zijne overijling weder goed te maken. Hij overhandigde den 10den eene verontschuldiging van zijn gezegde aan de Koningin KATHARINA. Ja, den volgenden dag, den 11den, toen ook PETRUS MARTYR aangekomen was, leverde hij eene nieuwe uitvoerige verklaring van zijne meening in. De Prelaten zochten echter gebruik te maken van BEZA's gezegde, om alle onderhandeling af te breken, doch de Kardinaal van LOTHARINGEN wilde zijne Redevoering niet voor niet opgesteld hebben, maar hoopte, door de wederlegging van BEZA, grooten roem te behalen.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Daar werd dus besloten, dat er den 16den September eene nieuwe plegtige vergadering zou gehouden worden, in welke de Kardinaal op de Redevoering van BEZA antwoorden zou. De inrigting was dezelfde, als de vorige keer, alleen dat de Kardinaal op eene verhevene plaats stond, en den Doctor der Godgeleerdheid, CLAUDE D'ESPENSE, (*Espenceus*,) ter zijner ondersteuning, achter zich had. Hij sprak rustig en met gematigdheid, tot het einde zijner Redevoering, waar in hij den Koning en deszelfs Moeder vermaande, te volharden in den Gods-

 dienst

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

dienst hunner Vaderen. „ Blijven," dus befloot hij zijne Redevoering, „ de Proteftanten bij hunne meening, dat CHRISTUS na zijne Hemelvaart niet anders onder ons is, dan hij was voor dat hij geboren werd." (Men lette in het voorbijgaan, hoe de Kardinaal nu regelregt tegenfprak, hetgeen hij te voren met BEZA befproken had;) „ en niet anders in het Avondmaal, dan in de prediking des woords; dat het hetzelfde is, CHRISTUS in den Doop aan te doen, of zijn vleesch en bloed in het Avondmaal genieten; dat hij *alzoo* in den hemel is, dat hij op aarde *niet* is; of . . . (hier liet hij BEZA's gezegden in het Latijn volgen, ten einde, gelijk hij zeide, vrome ooren niet te ergeren;) „ dan kan er geene overeenkomst of eendragt getroffen worden. Kunnen de Proteftanten niets anders voor den dag brengen, dan antwoorde ik, met hunne woorden, en belijde: *dat ik zoo verre van hunne gevoelens verwijderd ben, als de hoogfte hemel van de aarde.*"

Zoodra de Kardinaal had uitgefproken, ftonden de Bisfchoppen met gedruis op; TURNON riep, uit aller naam, dat deze hunne Geloofsbelijdenis was, en dat men de Hervormden moest noodzaken, om dezelve aan te nemen en te onderteekenen. BEZA trad met zijn' gewonen moed vooruit, en verzocht, dat hem vergund mogt worden, de beftudeerde Redevoering van den Kardinaal van *Lotharingen* voor de vuist te wederleggen, maar de Koning deed hem door den Kapitein der Lijfwacht zeggen: dat hij hem zekerlijk eenen dag ter beantwoording zou bepa-

palen, maar dat hij, voor ditmaal, de vergadering ſcheidde. BEZA herhaalde den volgenden dag zijn verzoek om gehoord te worden, maar de Prelaten drongen aan, dat men het geſprek zou afbreken, doch door den goeden Bisſchop van *Valence*, MONLUC, herinnerd zijnde, dat dit tot hunne ſchande zou verſtrekken, als of zij allen te zamen niet beſtand waren tegen BEZA alleen, verzochten zij den Koning, dat de vergaderingen niet meer zoo openlijk mogten gehouden worden, maar eene Commisſie te benoemen, welker leden omtrent de leerſtukken zouden overeenkomen, welke men behouden of opgeven wilde, en welker bepalingen dan door de volle vergadering ſlechts aangenomen of verworpen behoefden te worden.

Den 18den had BEZA gehoor bij de Koninginne Moeder, die hem haar woord gaf, dat hij nog eens openlijk zou worden gehoord, waar toe de 24ſte tot eene nieuwe zamenkomst bepaald werd. Op den 18den kwam de Kardinaal van *Ferrara*, Afgezant van den Paus, en Bloedverwant der *Guiſen*, met eenige *Italianen* aan, die zekerlijk alles verijdeld zouden hebben, zoo niet reeds te voren de grond tot het mislukken dezer onderhandelingen gelegd was. De Kanſelier wilde dezen Kardinaal bij de onderhandeling niet toelaten, maar kreeg daartoe uitdrukkelijken last van den Koning, doch hij zette onder zijne handteekening de woorden: *zonder mijne toeſtemming*.

Op den 24ſten werd dus de vergadering weder gehouden, waar bij echter de Koning niet tegen-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

woordig was, omdat men zijne ooren, gelijk men zeide, voor Ketterij bewaren wilde. De Koningin KATHARINA, de Koningin van *Navarre*, twee Hofdames, de Prinsen, vijf Kardinalen, zestien Doctoren en eenige Bisschoppen waren er bij van de zijde der Roomschgezinden; van de Hervormden liet men alleen de Predikanten toe. Zoodra deze waren binnen gekomen, zeide de Kardinaal opstaande: „De „Hervormden hadden er op aangedrongen, om zij„ne Redevoering te beantwoorden; hij wilde hun „deze vrijheid verleenen, en het zou hun nu vrij„staan te zeggen, wat zij te zeggen hadden."

BEZA trad nu voorwaarts en na het gebed gedaan te hebben, wederleide hij zeer kort, al hetgeen de Kardinaal had aangevoerd. Te onvrede, over het onchristelijk gedrag der Geestelijkheid, liet hij zich breeder dan noodig was uit over de wijze, op welke de hooge Geestelijkheid hare ambten verkreeg, hetwelk geheel niet geschikt was, om deze voor zich te winnen. Toen hij tot de leer van het Avondmaal wilde overgaan, viel D'ESPENSE hem in de rede, en vraagde: hoe hij tot den Geestelijken stand gekomen was, en hoe zijne Geloofsgenooten, zonder de Apostolische inzegening, echter konden voorwenden, een Christelijk Leeraarambt onder zich te hebben? D'ESPENSE deed echter deze vraag heel bescheiden, en betuigde tevens zijnen afkeer en verfoeijing van het geweld, jegens de Hervormden gepleegd, die men, sprak hij, onderwijzen, maar niet verbranden moest. Een *Karmeliter* Monnik, CLAUDE DE XAINTES, mengde zich hier in, en herhaalde

de hetgeen D'ESPENSE wellevend gezegd had, met eene plompheid, eenen Monnik waardig. BEZA verwaardigde zich niet hem te antwoorden, maar verzocht de Koningin, dergelijke onnutte schreeuwers in rust te willen houden. Doch de Monnik viel, onbeschaamd, BEZA meermalen in de rede, tot de Kardinaal van *Lotharingen*, ziende, dat men hier over algemeen te onvrede was, hem gebood te zwijgen. Deze zelfde Monnik wist zich echter, in vervolg van tijd, door zijne lasterschriften tegen BEZA en CALVIN, een Bisdom te bezorgen.

De Kardinaal van *Lotharingen*, die gaarne de Lutheranen bij dit mondgesprek tegenwoordig gezien had, om hen met de Hervormden in strijd te brengen, maar wien dit mislukt was, door het dralen der *Duitschers*, die tot het mondgesprek genoodigd waren, haalde nu een artikel uit de *Wirtenbergsche* Geloofsbelijdenis voor den dag, hetwelk hij door zijnen getrouwen onderhandelaar RASCALON zich had laten toezenden, en voorgevende, dat dit het artikel van het Avondmaal uit de *Augsburgsche* Geloofsbelijdenis was, eischte hij, dat de Hervormden dit zouden onderteekenen, alzoo hij anders in geene verdere onderhandeling met hen treden zou.

BEZA liet zich niet verstrikken; hij bragt veel eer den Kardinaal vrij wat in verlegenheid, door zijn antwoord: „ *Wanneer gij*, zeide hij, *eerst onderteekent*, *zal ik volgen.* De Kardinaal niets anders wetende te zeggen, dan dat hij daar geen lust toe had, zeide BEZA: „ Wat kan er u dan aan gelegen zijn, of ik met hen, die deze Geloofsbelijdenis

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

hebben opgesteld, overeenstem of niet, daar gij van ons beiden even zeer blijft verschillen?" Evenwel voegde hij er bij, dat hij de Protestanten voor zijne Broeders erkende, en dat de Hervormden slechts in kleinigheden van de Augsburgsche Geloofsbelijdenis verschilden.

Toen de Kardinaal nog verder aandrong op de gevorderde onderteekening, verzocht BEZA het formulier te mogen zien, wanneer hij terstond ontdekte, dat het niet de Augsburgsche Geloofsbelijdenis was, maar de *Wirtembergsche*, en verklaarde tevens, dat hij afgezonden was, om de Geloofsbelijdenis van *zijne* Kerk te verdedigen, maar niet om over eene andere te twisten. Evenwel toonde hij zich bereid, om een formulier te onderteekenen, in hetwelk van JEZUS tegenwoordigheid in het Avondmaal het woord *reëel* en *personeel* mogt voorkomen. Op deze verklaring werd eene nieuwe bijeenkomst vastgesteld op den 26sten. BEZA, ziende, dat bij deze geheele onderhandeling niets te winnen zou zijn, gaf zijn ongenoegen den vrijen loop, en ontvouwde, hoe de plaatsen der hooge Geestelijkheid op eene wijze vervuld werden, die weinig Christelijk was. De Kardinaal, hem in de rede vallende, verweet hem, dat hij de majesteit des Konings te na gekomen was. BEZA antwoordde, dat dit volstrekt zijne bedoeling niet was, dewijl de Koningen thans alle regt hadden, om die plaatsen, naar hun goedvinden, te vergeven, nademaal de Bisschoppen reeds voor lang aan hun beroep ongetrouw waren geworden. De Kardinaal vraagde hem op nieuw: waarom hij weiger-

gerde, de Augsburgsche Geloofsbelijdenis te onderteekenen? BEZA, daar tegen, vraagde: of de Kardinaal deze vraag deed voor zich zelven, of in naam der Geestelijkheid? Indien deze laatste bereid ware, die onderteekening te doen, dat hij zulks met blijdschap zou zien, alzoo zij dan hunne leer van de verandering van het brood en den wijn in het ligchaam en bloed van CHRISTUS moesten laten varen. De Kardinaal redde zich uit de verlegenheid, met te zeggen, dat hij niet gewoon was, op de woorden van eenigen Leermeester te zweeren, en liet nu den twist door D'ESPENSE voortzetten, terwijl MARTYR, die voor BEZA's drift schroomde, zijn best deed, om alles met gematigdheid te doen behandelen.

De Generaal der *Jesuiten*, LAYNEZ, die in het gevolg van den Kardinaal van *Ferrara* mede tegenwoordig was, begon nu BEZA en zijne Geloofsgenooten met scheldwoorden te overladen, en had zelfs de onbeschaamdheid, om de Koningin Regentes en hare Staatsdienaars te berispen, dat zij zaken voor hunne Regtbank trokken, die alleen aan den Paus en de Geestelijkheid behoorden; ten laatsten begon hij van ijver zelfs te weenen, waarin eenigen van zijn gezelschap hem navolgden, eindelijk maakte hij, bij het slot zijner rede, ter wederlegging van BEZA, deze aanmerking: ,, Dat het toch te eenemaal ongerijmd was, CHRISTUS te willen uitsluiten van de viering zijner gedachtenis, daar toch een Koning zoo dikwijls bij de viering der spelen, die, om zijner overwinningen wil, jaarlijks door zijne on-

na C. G. onderdanen gevierd worden, zou tegenwoordig zijn,
Jaar 1517. als de onderdanen zulks verlangden." BEZA zag,
tot 1552. hoe onvergenoegd de Koningin was over de plompheden van dezen *Jesuit*, en maakte hem daarom in zijn antwoord zoo bespottelijk, dat niet alleen de Koningin, maar ook de meeste andere Roomschgezinden hartelijk lachten, en wendde zich toen, zonder zich verder met hem in te laten, tot D'ESPENSE, om met dezen, als een' man van verstand, te spreken. Maar de drift ging zoo hoog, dat de Regentesse het gesprek moest afbreken. De Doctoren der *Sorbonne* waren boos op BEZA, omdat hij, toen zij met hunne Schoolsche termen voor den dag kwamen, hun geantwoord had: *Van dat tuig staat niets in den Bijbel, ook niets in de oudste Kerkvaders; daarmede kan ik mij dus niet inlaten.* Een der Doctoren ontzag zich niet, hem, in de tegenwoordigheid der Koningin, met den vinger te bedreigen, en uit te roepen: *O! hadden wij u maar eens binnen de muren der Sorbonne!*

Sedert werden de onderhandelingen gehouden te *St. Germain* tusschen BEZA, MARTYR en GALLARS aan de éene, en MONTLUC en D'ESPENSE aan de andere zijde; na veel moeite ontwierp BEZA eindelijk een formulier omtrent de leere des Avondmaals, hetwelk door deze vijf onderhandelaars geteekend werd. Hetzelve was vervat in deze woorden: „ Wij belijden, dat JEZUS CHRISTUS ons in het Avondmaal aanbiedt, geeft, voor oogen stelt de zelfstandigheid van zijn ligchaam en bloed, door de werking van den Heiligen Geest, en dat wij geeste-

telijkerwijze en door het geloof dat ware ligchaam aannemen en eten, hetwelk voor ons gestorven is, zoodat wij beenen zijn van zijne beenen, en vleesch van zijn vleesch; opdat wij door hem levend worden, en hetgeen ter zaligheid noodig is, verkrijgen mogen. En nademaal het geloof, steunende op het woord van God, de zaken, die men bevat, tegenwoordig doet zijn, zoo belijden wij, dat door hetzelve het ware en natuurlijke ligchaam en bloed van JEZUS CHRISTUS door de kracht des Heiligen Geestes gegeten en gedronken wordt, en in die betrekking erkennen wij in waarheid de tegenwoordigheid van het ligchaam en bloed van CHRISTUS."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Dus scheen men tot eensgezindheid te naderen, maar het moeijelijkste volgde nu eerst; de Prelaten moesten goedkeuren, hetgeen hunne gelastigden hadden ingewilligd. De Kardinaal van *Lotharingen* toonde zich te vrede, de Regentes was in haren schik, maar toen men den 4den October het formulier aan de Prelaten overgaf, verhief zich een hevig geschreeuw tegen hetzelve, onder verwijtingen tegen D'ESPENSE en zijnen ambtgenoot, die onderteekend, en tegen den Kardinaal, omdat hij niet tegengesproken had. Den 9den October leverden de Doctoren der *Sorbonne* eene nieuwe verklaring in, en eene Roomsche Geloofsbelijdenis, welke zij eischten, dat BEZA zou onderteekenen, en in welke geleerd werd, dat de zegen des Priesters het brood en wijn verandert in het ligchaam en bloed des Heeren.

Dus-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Gevaar der Hervormde Kerken.

Dusdanig een einde nam dit vermaarde mondgesprek te *Poissy* (*). BEZA had wel grooten invloed ten Hove verworven, doch men werkte op alle wijze, om den zwakken Koning van *Navarre* van hem af te trekken; ook liet men de *Wirtembergsche* Godgeleerden, die te laat gekomen waren, om het gesprek bij te wonen, ten Hove toe. Aan dezen zeide de Koning van *Navarre*, dat BEZA geweigerd had, de Augsburgsche Geloofsbelijdenis te onderteekenen, waar over de Duitschers zeer onvergenoegd naar huis keerden. BEZA moest, tegen zijnen dank, nog eenigen tijd te *Parys* vertoeven, op begeerte der Koninginne Moeder. Den 30sten November kwam er een Plakaat uit van wege den Koning, waar bij den Hervormden geboden werd, de Kerken, van welken zij, niet zonder geweld, bezit genomen hadden, weder te geven, schoon hun tevens vergund werd, in bijzondere huizen zamen te komen; doch niet meer dan 300 te gelijk. BEZA had invloed genoeg op zijne Geloofsgenooten, om hen te bewegen, dat zij zich aan dit bevel onderwierpen. De *Roomsche* Geestelijkheid vereenigde zich met het Driemanschap, waar van wij in het voorgaande gesproken hebben, dit deed de Koningin, die het Driemanschap vreesde, de Hervormden vleijen; zij onderzocht, naar het getal van derzelver Kerken, en hoe vele troepen elke zou kunnen leveren. — Men

(*) Ik ben in dit verhaal meest gevolgd SCHLOSSER *het Leven van* THEOD. BEZA.

Men antwoordde, dat het getal der Hervormde Kerken 2150 bedroeg, maar op raad van BEZA gaf men op het tweede gedeelte der vraag flechts een onbepaald ontwijkend antwoord.

Edict van Januarij 1562 ten voordeele der Hervormden.

Gedurende zijn verblijf te *Parys* predikte BEZA meermalen openlijk, dewijl het prediken den Hervormden vrijgelaten was. In de Kersdagen van het jaar 1561 predikte JEAN MALOT in de Kerk van *St. Medard*, in welker nabijheid BEZA woonde, voor eene aanzienelijke fchare van Hervormden. Zoodra de Pausgezinden zulks bemerkten, begonnen zij naast die Kerk zoo hevig met de klok te luiden, dat men tot hen zond, met verzoek, dat zij met luiden zou ophouden. Toen zij deze afgezondenen mishandelden, en zelfs een' van dezelven doodfloegen, vlogen de Hervormden de Kerk uit, en doodden vele Roomschgezinden. BEZA verhief vruchteloos zijne ftem, om vrede te ftichten, en moest zich zelven tusfchen de ftrijdenden werpen, om met gevaar van zijn eigen leven de Roomschgezinden te redden. Dit bloedbad verbitterde de gemoederen meer en meer. De Koningin gaf wel den 17den Januarij 1562 het beroemde Edict uit, waar bij den Protestanten vrijheid van Godsdienstoefening werd verzekerd. Doch zij had de magt of den wil niet, om hetzelve met nadruk ten uitvoer te brengen en te handhaven. Ondertusfchen werkte de tegenpartij om den Koning van *Navarre* geheel van hen af te trekken. BEZA onderhield er dezen Koning over, en kreeg ten antwoord: Dat hij zich nog in zoo

ver

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

ver niet had ingelaten, of hij kon terug keeren; zoodat BEZA ligt bemerkte, dat hij van hem niet veel te hopen had.

Nieuw mondgesprek te St. Germain.

De Koninginne Moeder gaf aan BEZA nog gestadig hoop op een nieuw mondgesprek: eindelijk toen het Driemanschap zich in de maand Maart van het Hof verwijderd had, kreeg BEZA last, om naar *St. Germain* te komen, ten einde, met voorbijgang van het stuk omtrent het Avondmaal, over de andere betwiste leerstukken te onderhandelen. Hier werd, in tegenwoordigheid der Regentesse, des Konings en der Koningin van *Navarre*, van den Kardinaal van *Ferrara*, BOURBON, CHATILLON, en TOURNON, tusschen de Roomschgezinde Geestelijken D'ESPENSE, SALIGNAC, MAILLARD, *Decanus* der *Sorbonne*, BOUTEILLIER, DEMOCHARES, VIGER, FORNERIO, Generaal der Jesuiten, en PETER PICHEREL, en de Hervormde Leeraaren BEZA, MARLORAT, PEOUSALT en BARBASTE, geredentwist, in de eerste plaats, over den *Beeldendienst* en de versiering der Kerken. BEZA, wetende, dat de Koningin veel achting had voor CLEMENT MAROT, bragt bij deze gelegenheid een exemplaar van de tien Geboden en Psalmen; door MAROT berijmd, voor den dag, zoo als die met verlof der *Sorbonne* in het licht waren gegeven, en toonde aan de Koningin, hoe men in deze Uitgave de tien Geboden vervalscht had, hebbende men in dezelve MAROT doen zeggen: *Gij zult Beelden van mij maken en die aanbidden*, in plaats van: *Gij zult u geen gesneden*

den Beeld maken (*). De *Sorbonisten* ftonden bedwelmd, en wisten niets anders te antwoorden, dan dat de uitgever of drukker dit naderhand moesten veranderd hebben, dewijl zij er niets van wisten. De Regentes beval de uitgave op te halen, en het Privilegie in te trekken. Welk bevel echter niet werd nagekomen. Op den eerften dag van het gefprek hield BEZA eene Redevoering tegen de Beelden. In plaats van hem te antwoorden, gaven de vijf aanzienelijkfte Bisfchoppen en Doctoren, den volgenden dag, aan de Regentes eenen raad over, door hen onderteekend, aangaande de Beelden, welke door haar aan de Hervormden werd ter hand gefteld. Deze raad behelsde: Dat de hoofdzaak was, den Priesteren te bevelen, hunnen Katechizanten een regt begrip te geven van den dienst der Heiligen, en hun te zeggen, dat de Beelden alleen moeten dienen, om ons te herinneren, wat de Heiland en andere Heiligen voor den Godsdienst

(*) In plaats van:

Tailler ne te f.ras image
De quelque chofe que ce foit;
Si honneur lui fais ou hommage
Ton dieu jaloufie en reçoit.

had de onbefchaamde Uitgever laten drukken:

Tailler tu te feras image
De quelque chofe que ce foit,
Si honneur lui fais ou hommage
Ton dieu grand plaifir en reçoit.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

dienst gedaan hebben; niemand moest, zonder verlof van den Bisschop, een Beeld mogen oprigten, waaromtrent de Koning eene verordening behoorde uit te vaardigen. Het afbeelden der Drieëenheid zou volstrekt nergens meer geduld moeten worden, en even min obscene, belagchelijke, wanvoegelijke Beelden, of zulke, wier *legende* de Kerk als twijfelachtig beschouwt. Alle kransen, kleederen, opschik en in processie omdragen der Beelden, alle geloften en offers aan dezelve moesten ophouden. Het knielen, plaatsen op de altaren zou volstrekt niet meer mogen plaats hebben, daar zulks alleen aan God toekomt; men moest alleen het kruis op het altaar laten blijven enz. Doch BEZA en de Hervormden, die geheel geene versieringen of beelden, ja zelfs geene orgels in de Kerk wilden dulden, verzetteden zich tegen dezen raad der Doctoren; en nu werd het gesprek een gekijf zonder nut, en liep nog slechter af, dan dat te *Poissy*. Het gaf enkel een tijdverdrijf aan het Hof, alzoo de Monnik DEMOCHARES en de Jesuit LAYNEZ door hunne dwaze invallen telkens stof tot lagchen gaven. De eerstgemelde, bij voorbeeld, voerde voor de noodzakelijkheid der *Overleveringen* het volgende bewijs aan: „ Al wat ter „ zaligheid noodig is, kan onmogelijk in Gods „ woord begrepen zijn, want dan zou 1) het Boek „ te dik geworden zijn, en 2) zou God daar door „ de vrijheid verloren hebben, om naderhand daar „ in iets te veranderen." De Generaal der *Jesuiten* hield staande, dat ook in de Tempelen der eerste Christenen Beelden waren geweest. „Om te zien," riep

riep hij, „ dat ten tijde van den Heiligen DIONY- na C. G.
„ SIUS, den tijdgenoot van den Heiligen PAULUS, Jaar 1517.
„ Beelden in de Kerk geweest zijn, behoeft gij tot 1552.
„ flechts de befchilderde glasramen der Kerk *St.*
„ *Etienne des Grecs* en *St. Benoit* te bezien."
BEZA viel hem in de rede, en riep, onder een luid gelach der vergadering, uit: „ Hoogwaardige Heer! „ daar brengt gij toch een zeer gebrekkig en zwak „ argument bij; want het is glas, en befchilderd „ tevens!"

De Koning van Navarre vervoegt zich bij de Roomschgezinden.

Het gelukte thans den *Guifen* en het Driemanfchap, den Koning ANTOINE van *Navarre* geheel in hunne belangen over te halen. BEZA deed vergeefs nog eene laatfte poging, om hem te behouden. De Koning gaf hem een antwoord, hetwelk hem bewoog, om van nu af aan niet meer bij dezen zwakken Vorst te verfchijnen: Hij zeide namelijk: *dat hij zich nooit zoo ver in het water zou wagen, dat hij niet altijd, wanneer hij wilde, zou kunnen terug keeren.* De *Wirtembergers* werden door den Kardinaal van *Lotharingen* in flaap gefust, daar hij aan hunne Godgeleerden verzekerde, dat BEZA de oorzaak was van het vruchteloos afloopen van het gefprek te *Poisfy*, door zijne weigering, om de Augsburgfche Geloofsbelijdenis te onderteekenen, ja zelfs dat BEZA oorzaak was, dat hij Kardinaal zich niet reeds voor lang ten voordeele der Lutherfche leere had verklaard, welke hij van harte was toegedaan, offchoon hij voor het uitwendige nog, om der zwakken wil, bij het oude geloof gebleven was.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

Bloedbad te Vassy.

Zoodra de Roomschgezinde partij zich meende verzekerd te hebben, van den Koning van *Navarre*, ondernam zij, de Hervormden weder heviger te vervolgen. Te *Vasſy* op de grenzen van *Champagne* werd een groot aantal derzelven, die ſedert langen tijd hunnen Godsdienst aldaar in eene ſchuur oefenden, in tegenwoordigheid van den Hertog FRANS VAN GUISE, zoo al niet op zijn bevel, moorddadig omgebragt. Omtrent 60 werden gedood, meer dan 290 gewond, zoo vrouwen als mannen. De Hervormden verzamelden zich hierop, op onderſcheidene plaatſen, om, in allen geval, hunne regten te verdedigen, en gaven aan BEZA, die thans te *Parys* was, in last, om van de Koningin de teregtſtelling der aanleggers van dit bloedbad te vorderen. BEZA voldeed aan dezen last, met waardigheid en beſcheidenheid, in een gehoor, hetwelk hem verleend was in tegenwoordigheid van den Kardinaal van *Ferrara* en den Koning van *Navarre*. De Koningin, doch welke de klem der regering thans miste, antwoordde hem met vele welwillendheid; doch de Kardinaal van *Ferrara*, hevig tegen de Hervormden uitvarende, zeide, dat zij te *Vasſy* ſlechts behandeld waren, gelijk zij de Roomschgezinden bij *St. Medard* behandeld hadden. BEZA bewees hem, dat de Roomschgezinden de oorzaak waren geweest van de opſchudding bij *St. Medard*, waarom ook de Overheid dezen en niet de Protestanten in hechtenis had genomen. De Kardinaal durfde het voorgevallene te *Vasſy* niet verder verdedigen, maar de Koning van *Navarre* beweerde, dat

de

de Protestanten zelve de schuld hadden, omdat zij de bedienden van den Hertog van *Guise* met steenen hadden geworpen. BEZA beantwoordde dezen wankelenden Koning rondborstig: „ Zoo dat waar „ was, had de in het Rijk zoo magtige Hertog „ FRANS de schuldigen, naar verdiensten en regt, „ kunnen doen straffen. En voor het overige," (dit voegde hij er op eenen zeer nadrukkelijken toon bij,) „ ben ik hier gekomen, in naam van eene „ Kerk, welker grondstelling is, niet anderen on- „ regt aan te doen, maar liever onregt te lijden. „ Uwe Koninklijke Hoogheid moet nooit vergeten, „ dat deze Kerk een aambeeld is, op hetwelk reeds „ vele hamers stomp geworden, en gesprongen „ zijn."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Kort daarna deed de Hertog van *Guise* eene zegepralende intrede in *Parys*, welke stad de Prins van *Condé* verliet, gelijk ook BEZA, niet zonder levensgevaar, ontvlugtte. Waar na het Driemanschap zich volkomen meester maakte van den persoon des Konings en der Koninginne Moeder. Te *Orleans* daartegen, werwaarts CONDÉ geweken was, en BEZA zich insgelijks begaf, werd door alle de Grooten onder de Protestanten een verbond tegen de partij der *Guisen* gesloten; terwijl BEZA de zaak der Hervormden met allen ijver behartigde. Hij schreef een' roerende Brief aan de *Duitsche* Vorsten, en een Verzoekschrift aan den Keizer FERDINAND I. om deszelfs bijstand. Ook was hij bij elke onderneming van den Prins tegenwoordig; hij ontwierp de Manifesten, door denzelven uitgevaardigd, hij predikte

Burgeroorlog in Frankryk

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

voor het gevecht, en troostte na hetzelve de gewonden. En nu nam een openbare en geduchte burgerkrijg werkelijk zijnen aanvang, welke met alle woede gevoerd werd. Men zag den Zoon tegen zijnen Vader, en den éénen Broeder tegen den anderen ftrijden, en zelfs vrouwen, ter verdediging van haren Godsdienst, in de wapenen komen. Verfcheidene fteden ondervonden de geduchtfte oorlogsrampen meer dan ééns, wordende, beurtelings, dan door de Roomschgezinden, dan weder door de Hugenooten ingenomen. Daar de Hugenooten de overhand hadden, verbrijzelden zij de Beelden, wierpen de altaren omver, en deden het goud en zilver der Kerkfieradien tot geld flaan, om daar mede de foldaten te betalen. De Roomschgezinden daartegen verbrandden overal, daar zij konden, de Bijbels der Hervormden. De Roomfche Geestelijken aan de éénе, en de Hervormde Leeraars aan de andere zijde, hadden het meest van deze geweldenarijen te lijden; alzoo zij in de handen van hunne vijanden vallende, ongenadiglijk werden omgebragt. Vergeefs bemoeide BEZA zich, om de Hervormden in hunne wraaklust te beteugelen, fchoon hij zelfs zijn leven daar door dikwijls aan gevaar blootftelde. Het Parlement van *Angers* had eenige Hervormden ter dood veroordeeld; toen nu de Hervormden deze ftad innamen, pleegden zij aldaar de grootfte buitenfporigheden. BEZA kwam te laat, om dit te verhinderen; doch hij begaf zich in het Parlement, en betuigde, dat hij en alle zijne vrienden deze wreedheden verfoeiden, en dat zij alleen gepleegd werden

door

door schuim van volk, hetwelk zich bij de Hervormden gevoegd had. Bij het graf van den Heil. MARTINUS te *Tours* waren schatten opgehoopt; daar men nu aan de zijde der Hervormden gebrek aan geld had, maakte men zich van dezen schat meester, doch, op raad van BEZA, op eene wijze, welke aan geen verwijt kon onderhevig zijn. De Prins van CONDÉ, namelijk, liet den ganschen schat in beslag nemen, doch in tegenwoordigheid der Domheeren van *Tours*, al de kostbaarheden, welke hij wilde doen verkoopen, naauwkeurig opteekenen. Gaarne zou BEZA de verwoesting van het graf zelve hebben verhinderd. Toen hij zulks niet vermogt, verontschuldigde hij het des te gemakkelijker, uit hoofde van de gesteldheid der geroofde kostbaarheden, welke hij, met dat oogmerk, zelf onderzocht. Aan een kostbaar kruis, bij voorbeeld, was de steen, dien men de Bedevaartgangers deed kussen, een *Agaat*, op welken eene VENUS gesneden was, den voor haar liggenden ADONIS beweenende; en in een zilveren koker vond men een oud minnelied en een kaarteblad. Hoe moeijelijk het BEZE viel, welke ongemakken hij moest ondernemen, om de woede zijner Geloofsgenooten te beteugelen; en hoe rustig zijne eigene stemming was, kan men het best zien uit eenen Brief, welken hij, te dezen tijde, aan CAROLUS PASSELIUS, (CALVIN,) schreef (*): „ Gaarne had ik, reeds voor lang, geschreven, en „ te-

(*) Men leest denzelven bij SCHLOSSER *het Leven van* BEZA *Bladz.* 133.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ tegen mijn' wil, moest ik zwijgen. Ook nu
„ fchrijve ik flechts kort, omdat ik niet anders kan.
„ Tot nog toe gaat alles wel. Wij hebben vele en
„ dappere ruiters: ons voetvolk is niet zoo goed,
„ omdat het te veel marcheren moet. Doch niets
„ kwelt ons meer, dan de wanorde, (*fordes*,) van
„ onze eigene Geloofsgenooten: ik heb haast lust,
„ om mij fterker uit te drukken. Naar *Angers* ben
„ ik met levensgevaar gereisd; maar heb weinig,
„ of liever volftrekt niets, uitgerigt. De drift, om
„ alle altaren omverre te werpen, is zoo groot,
„ dat ik zelfs hier, (in *Orleans*,) niet in ftaat
„ ben geweest, dezelve te bedwingen. Zulks
„ gaat zoo ver, dat alles, in zoo korten tijd, der-
„ mate veranderd is, dat ik zelf er over moet ver-
„ baasd ftaan; want de vijanden zijn niet in ftaat,
„ om, al waren zij zelfs overwinnaars, in den tijd
„ van honderd jaren, te herftellen, wat in den tijd
„ van twee uren verwoest is geworden, om nu al-
„ leen van deze eenige ftad te fpreken. Gij kunt
„ daar uit zien, hoe zeer wij derzelver toeftand ver-
„ ergerd hebben. O! kon ik u toch alles toezen-
„ den, wat, dezer dagen, hier en ginds gedaan,
„ gezegd en gefchreven is; maar daar alle wegen
„ bezet zijn, kan men, zonder de boden in het
„ grootfte gevaar te brengen, zulks niet eens be-
„ proeven. Doch die van *Bern* kunnen u alles ver-
„ halen, of liever die van *Zurich*, daar onze vrien-
„ den hebben goedgevonden, een' Afgevaardigden
„ hun toe te zenden, voor wiens veiligheid ik even-
„ wel zeer bevreesd ben. Uwen Brief van den

„ 12 den

„ 12den April, waar in gij ſpreekt van de terug-
„ komst van VERACE, heb ik ontvangen. Onze
„ Opperhoofden danken u en hem regt hartelijk.
„ Onze goede vriendin (*), gij weet, wie ik be-
„ doele, antwoordde geheel als eene gevangene, en
„ op hare manier; d. i. voorzigtig en dubbelzinnig.
„ Ondertusſchen ſluimeren wij niet. Offchoon dit
„ dralen mij ongelooflijk leed doet, zoo zie ik ech-
„ ter niet in, hoe ik er, te regter tijd, een einde
„ aan maken kan, zoo niet die domme en armza-
„ lige menſchen hunne denkwijze geheel veranderen.
„ Ik en wij allen arbeiden om de zaak van God:
„ O! mogt toch ons moeijelijk werk het gevolg
„ hebben, hetwelk wij verlangen! TOURNON is ein-
„ delijk tot de Vaderen verzameld. Leef gezond,
„ mijn dierbare Vader! met alle de vrienden en
„ broeders. De Heer beware u, en geve mij, wel-
„ haast, wanneer ik mijn werk gelukkig mogt vol-
„ tooid hebben, aan u, dat is, aan mij zelven we-
„ der! Doe mijne groetenisſe aan den hoogen Raad
„ en aan alle onze Broeders. De omſtandigheden
„ dulden niet, dat ik meer ſchrijve, of een grooter
„ ſtuk papier gebruike."

Te *Rouen*, in de belegering van welke ſtad de onſtandvastige ANTOINE, Koning van *Navarre*, het leven verloor, hadden de Roomschgezinden BEZA's vriend, den welſprekenden Predikant DU BOSC en vele andere Hervormden vermoord. Toen allen eisch-

(*) Hij ſpreekt van KATHARINA DE MEDICIS, die nog ſteeds, gelijk voorheen, deze rol ſpeelde.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

eischten, dat de Prins van *Condé*, ter vergelding, den Raad van het Parlement van *Parys*, JEAN BAPTISTE SAPIN en den Abt JEAN DE TROYES, die men gevangen had, zou ter dood brengen, verzette BEZA zich daar tegen en ſpande alle krachten aan, om zulks te verhinderen. Hij voorzeide menigmaal aan zijne partij, dat hunne zaak geen goed einde zou hebben, dewijl zij opgehouden had, de zaak van God te zijn, die geene moordenaars en roovers helpen zou. Ja, alleen de dringende verzoeken van den Admiraal hielden hem terug, dat hij zich niet van hen, als eene bende verworpenen, losrukte, en naar *Geneve* keerde. BEZA zou dit te liever gedaan hebben, omdat hij zag, dat de Prins van *Condé* meer om zich zelven en zijne belangen, dan om den Godsdienst dacht.

Veldſlag bij Dreux

Eindelijk kwam het, na eenen verwoestenden oorlog, tot een hoofdtreffen, in de maand December 1562, in de nabuurſchap van *Dreux*. De Hervormden kregen de nederlaag, en de Prins van *Condé* zelf viel in 's vijands handen; van de andere zijde bleef de Maarſchalk van ST. ANDRÉ in den ſlag, en de *Connetable* MONMORENCI werd gevangen en naar *Orleans* gevoerd. Nu hoopte men aan het Hof den Prins te bewegen, om in de Misſe te gaan, en hem daardoor bij zijne partij verdacht te maken. BEZA daarentegen zocht des Prinſen eer te redden, en hem van dien ſtap terug te houden. Dit gelukte hem, minder echter door zijne nadrukkelijke Brieven aan den Prins, dan wel door den haat tusſchen den Prins van *Condé* en den Hertog FRANS van *Guiſe*, ge-

gelijk uit het gedrag van den Prins na den dood van dezen Hertog bleek. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De gemelde Hertog belegerde in den aanvang van het jaar 1563 de ſtad *Orleans*, de voornaamſte plaats, welke de Hervormden in het bezit hadden. Doch, terwijl hij dit beleg met ijver voortzette, werd hij door eenen Edelman, JEAN DE MEREI, meer bekend onder den naam JEAN POLTROT, verraderlijk doorſchoten. De moordenaar werd gevat, en in het Koninklijk leger gebragt. Bij zijn eerſte verhoor beſchuldigde hij, op aanſtoken der Geestelijkheid, den Admiraal en BEZA, dat zij hem tot dezen moord hadden aangezet en bewogen. Men zond uit het Koninklijke leger met eenen *Parlementair* een afſchrift van zijne verklaring aan den Admiraal. Hoe ongerijmd ook dit verdichtſel reeds op zich zelve ware en geheel ſtrijdig met het karakter en het gedrag en beginſelen van den Admiraal en van BEZA, wilde de Admiraal echter, dat BEZA een Manifest opſtelde, hetwelk hij, de Admiraal, en LA ROCHEFOUCAULT, dien men er mede in betrokken had, onderteekenden, en den 12den Maart 1563 in het vijandelijk leger zonden. In dit *Manifest* verdedigden zij zich volkomen, en het ongegronde der beſchuldiging bleek ontegenzeggelijk, niet alleen doordien men zich zeer overhaastte met de teregtſtelling en ſtraffe van POLTROT, maar voornamelijk, doordien deze, vóór zijnen dood, alles wat hij aangaande den Admiraal en BEZA gezegd had, plegtig herriep.

De dood van Hertog FRANS van *Guiſe* bragt eene ge- De vrede

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

gesloten te Orleans

geheele verandering te weeg in de gezindheid der Koningin Regentesse; en dewijl men den Prins van *Condé* door den Regtsgeleerden BALDUIN geheel voor laauwe gevoelens omtrent den Godsdienst gewonnen had, werd de vrede ligtelijk getroffen, doch bij welken de Hervormden niets wonnen, alleen werd in Maart 1563 een Edikt uitgevaardigd, hetwelk voor hen eene zeer beperkte verdraagzaamheid bevatte, en dus veel minder gunstig was dan dat van Januarij des vorigen jaars. Het gelukte echter aan BEZA, den Prins bij den Godsdienst te houden, omtrent welken BALDUIN hem, door zijn *Indifferentismus*, vrij los gemaakt had. Hij wist dien veranderlijken man in zulk een licht te plaatsen, dat de Prins allen omgang met hem affneed, en hem geen gehoor meer gaf.

De burgeroorlog ontsteekt op nieuw

Zoodra de vrede gesloten was, spoedde BEZA zich weder naar *Geneve*, om daar aan de belangen der Kerk te arbeiden, gelijk wij boven gezien hebben. Ondertusschen werd de vrede en het uitgevaardigde Edikt ten behoeve der Hervormden zeer slecht van de zijde van het Hof onderhouden: de Hervormden werden op vele plaatsen ontrust, en de Koning, die nu *meerderjarig* verklaard was, tegen hen opgehitst; door een nieuw Edikt in het jaar 1563 werd het voorgaande wel in het algemeen bevestigd, maar door bijvoeging van verscheidene bepalingen genoegzaam krachteloos gemaakt. Zelfs deed de Kardinaal van *Lotharingen* pogingen, dat het geheele *Edikt* mogt worden ingetrokken, als zijnde slechts bij voorraad en door nood vergund. Tusschen

ſchen de Koningen van *Frankryk* en *Spanje* werd bovendien gehandeld over een ontwerp, om in *Frankryk* en in de *Nederlanden* beide de Ketters uit te roeijen.

In *Frankryk* zelve werden de ſteden, die zich voor de *Hugenooten* verklaard hadden, ontmanteld en met drukkende inlegeringen van ſoldaten bezwaard. Eindelijk werd er eene zamenzwering geſmeed tegen den Prins van *Condé* en andere Grooten, die voorſtanders waren der Hervormden. De oorlog berstte dus op nieuw uit in het jaar 1567. Deze oorlog duurde ſlechts kort van October van dat jaar tot Maart 1568. In denzelven viel een hevige veldſlag voor te *St. Denys*, niet verre van *Parys*, in welken de Connetable MONMORENCI ſneuvelde, zijnde de laatſte, die van het Driemanſchap nog overig was. In het jaar 1568 waren de Hervormden, die de meeste ſterke plaatſen in het Rijk, en onder andere *Rochelle*, bemagtigd hadden, op het punt, om *Chartres* in te nemen, toen men hun, op zeer voordeelige voorwaarden, den vrede aanbood, welke ook ras geſloten werd.

Deze vrede werd intusſchen zoo ſlecht gehouden, dat, door de vervolgingen, welke hier en ginds tegen de Hervormden werden aangerigt, binnen den tijd, gelijk men verhaalt, van drie maanden, wel 10,000 Hervormden zouden ter dood gebragt zijn. De wapenen werden dan op nieuw opgevat, en de oorlog nam reeds in de maand Augustus 1568 weder eenen aanvang. De Hervormden voerden denzelven ongelukkig; zij werden in eenen veldſlag bij Derde oorlog.

Jar-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552 *Jarnac* geslagen, in welken de Prins van *Condé* gevangen genomen, maar vervolgens op eene zeer onedelmoedige wijze, in koelen bloede doodgeschoten werd. Zij verloren daar na ook den slag bij *Montoncourt*, doch herstelden hunne zaken, door het beleid van den Admiraal COLIGNY telkens en werden zoo geducht, dat de vrede in het jaar 1570 getroffen werd, op voorwaarde, dat de Hervormden vrije Godsdienstoefening genieten, en daar bij vier sterke steden *Rochelle*, *Montauban*, *la Charité* en *Cognac*, tot hunne veiligheid behouden zouden.

Sijnode te Rochelle. De Hervormden, gebruik willende maken van de rust, welke zij door dezen vrede bestendig hoopten te genieten, deden in het jaar 1571 te *Rochelle* die vermaarde Sijnode bijeenkomen, van welke wij hier voor gesproken hebben, toen wij melding maakten van de diensten, door BEZA, bij die gelegenheid, aan de Fransche Kerken bewezen. De Geloofsbelijdenis, welke de Hervormde Kerken van *Frankryk*, in het jaar 1559, hadden aangenomen, werd hier op nieuw bekrachtigd, en door allen onderteekend.

Moord van Parys. Ondertusschen scheen Koning KAREL IX alle bitterheid tegen de Hervormden te hebben afgelegd, en deed den Admiraal en andere Grooten, die tot derzelver partij behoorden, de allerkrachtigste betuigingen van eene gansch bijzondere goedwilligheid. Men vergunde zelfs aan den Prins van *Oranje* onderdehand bijstand tegen den Koning van *Spanje*, toen hij de wapenen opvatte ten behoeve van de *Nederlanden*. Ja, om den vrede voor altijd te bevestigen, werd

werd er in de maand April 1572 een huwelijk gesloten tusschen HENDRIK IV. met MARGARETHA, Zuster van KAREL IX. en de 18de Augustus van dat jaar tot de voltrekking van dit huwelijk te *Parys* bepaald, om welk trouwfeest bij te wonen COLIGNY en de voornaamsten onder de Hervormden van het gansche Koningrijk met veel betoog van vriendelijkheid genoodigd werden. De doorzigtige BEZA, die de geveinsdheid der Koningin KATHARINA DE MEDICIS kende, vermoedde van deze zoo groote vriendelijkheid niets goeds. Zijne vrees vermeerderde, door den dood van de groote voorstanderesse van het Hervormde geloof, zijne vriendin, de Koningin van *Navarre*, die in dezen tijd overleed, niet zonder vermoeden van vergift. Zeer was hem het beraamde huwelijk van haren Zoon HENDRIK met eene *Roomsche* Prinses tegen de borst, hij beproefde alle zijne welsprekendheid bij den Admiraal, om dien terug te houden, dat hij zich niet ten Hove begaf, maar vergeefs. COLIGNY hield zijn' vriend voor al te vreesachtig, en ging den dood te gemoet. Aan HENDRIK schreef BEZA eenen nadrukkelijken Vermaningsbrief, welken wij ons niet kunnen onthouden, hier te plaatsen, dewijl dezelve een sprekend bewijs is, dat BEZA niet schroomde, de waarheid ook aan de Hoven te prediken: (*)

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ Verhevenste Koning! Het is een kenmerk van eene verhevene ziel, wanneer de mensch bij wederwaar-

(*) Hij is de 74ste onder de Brieven van BEZA. Hier is hij ontleend uit SCHLOSSER *Leven van* BEZA *Bl.* 251.

m C. G. Jaar 1517. tot 1552.

waardigheden niet bezwijkt, maar door dezelve tot roem aangespoord en opgewekt wordt, om te streven naar de kroon der overwinning. Dit vermogen van edele zielen heeft God u geschonken. Hij vormde u, van uwe teederste jeugd af aan, tot alle deugden. Boven dit alles zorgde hij, dat gij onderwezen wierdt in de leere der waarheid, met welke hij zijnen geest der standvastigheid, die de zwakste dingen sterk en onverwinnelijk maakt, pleegt te verbinden. Daarom leven wij allen in de hope, dat het ongeluk (*), betwelk onlangs u en de gansche Kerk getroffen heeft, u niet te nederslaan; maar veel meer u aanleiding geven zal, om te toonen, welk eene sterkte van ziel, en hoe groote standvastigheid de Heer u verleend heeft. Daar God mij den post heeft aangewezen, op welken ik sta; daar hij mij den dienst zijner Kerk heeft opgedragen, zoo mag ik niet nalaten, (bijzonder omdat ik, gelijk gij weet, door uwe Moeder onder het getal harer vrienden gerekend werd,) u bij den naam van CHRISTUS, die u, van uwe jeugd af aan, tot zijnen dienst verkoren heeft, te bezweeren en te bidden, dat gij moedig en standvastig voortgaat, en den weg, dien gij onlangs roemrijk betreden hebt, ten einde toe vervolgt; want aan deszelfs einde wacht u onsterfelijke roem bij God, en onverwelkelijke eer bij de menschen. Gij vooral behoort behoedzaam en omzigtig te zijn, bedenkende, dat de Satan geen' Koning of Vorst der aarde zoo zeer be-

(*) De dood zijner Moeder.

belaagt als u, omdat hij begrijpt, dat het voor hem van het uiterste belang is, om u van den ingeslagenen weg af te leiden, en van den Godsdienst, dien gij aangenomen hebt, te doen afvallen. Het kan, daar gij het reeds menigwerf moet ondervonden hebben, uwe aandacht niet ontglippen, dat die vijand ontelbaar vele bedienden en helpers heeft, welke hij gebruikt, om u van den regten weg af te brengen, en langzamerhand te bederven. Uwe schranderheid gebiedt u, te waken, opdat hij niet zich zelfs van u bediene, ter bereiking van zijne oogmerken. Uwe jaren, het schitterende van uwen stand, uwe magt, uwe majesteit zelfs moet u alles verdacht maken, en u doen vreezen, dat ook u zou kunnen overkomen, wat zoo vele anderen overgekomen is. O! dat God, naar zijne groote barmhartigheid, dit ongeluk van u en van ons allen afwende! De tijden zijn slecht, vele menschen verlaten den waren Godsdienst, en keeren terug tot de gebruiken van het Bijgeloof, in het denkbeeld, dat men deze den onkundigen dommen hoop kan overlaten, en zelve die slechts in schijn en geveinsdelijk kan blijven waarnemen. Maar deze denkwijze is in den grond niet anders dan goddeloosheid, een hoon voor allen Godsdienst, (eene zoo schandelijke zonde, dat zelfs de Duivel daar over oordeelen zou,) eene onverschilligheid omtrent den dienst van het hoogste Wezen, voor welke gij u, als voor een doodelijk vergift, allermeest daarom moet wachten, dat daar door de mensch in eenen afgrond nederstort, in welken hem geene hoop op redding overblijft.

na C G. Jaar 1517 tot 1552.

In de ſtreeken, in welke gij thans reist, is geene ziekte meer algemeen, dan deze; dat niet alleen de ſchandelijke verfoeijelijkſte godslasteringen tot gewoonte in het ſpreken geworden zijn; maar ook alle zonden en ſchanddaden worden geduld; niet gelijk voorheen, toen de menſchen zich ſchaamden te zondigen; maar als of de zonde lofwaardiger was dan de deugd. Daar ik nu dag en nacht om uwe reis denk, zoo vervult mij de vrees, dat de vlam van een' zoo vreeſelijken brand ook u mogt aangrijpen. Maar houd moed! alle dingen zijn in de hand van God. Hij zal zijne kracht en genade ook aan u door uwe bewaring betoonen, en zal u door zijnen bijſtand bewegen, om middelen tegen dit kwaad te gebruiken. Het eerſte en voornaamſte is zeker, dat gij niet nalaat de openbare Predikatien bij te wonen; dat gij niet ſlechts den Predikanten, die de zuivere leere voordragen, uw oor gaarne leent, omdat God hun het Leeraarsambt opgedragen, en CHRISTUS gezegd heeft: *die u hoort, hoort mij, die u verwerpt, verwerpt mij;* maar ook alle die genen gaarne hoort, die u door godvruchtige geſprekken tot de godzaligheid opwekken, en voor zonde bewaren. Doch het is nog niet het woord van God gehoor geven, wanneer men hetzelve alleenlijk het oor leent; men moet het in zijn hart opnemen, opdat het aldaar wone, oogen en ooren regeere, gedachten, woorden en werken beſture. Wordt dit bij u het geval, zoo zullen wel vele ſtormen tegen u losbreken; maar gij zult, desonaangezien, vastelijk voortgaan in het ſpoor uwer eeuwig geroemde Moe-

Moeder, en behoeft niet te twijfelen, of des Heeren woord zal ook aan u bevestigd worden: *Ik eere, die mij eeren.* Maar laat gij u ſlechts een' voet breed van dezen weg afleiden, (hetwelk ik hoop, dat verhoed zal worden,) zoo houd het voor zeker, dat zij, die u van God aftrekken, en in uw bijzijn vleijen, in het verborgene u verachten en verraden zullen. Roep God aan van ganſcher harte, opdat gij te zekerder u zelven voor alle kwaad bewaart, en houd het voorbeeld van den vromen Koning DAVID altijd voor oogen. Wanneer zijn honderd en eerſte Pſalm u meer voor den geest is, dan de raad van eenig ſterfelijk mensch, zoo kunt gij zeker zijn, dat de genade Gods, die als het ware uw erfgoed was, bij u blijven zal, en dat uw nageſlacht daar van nog grootere blijken erlangen zal. Ik bidde God, verhevenſte Koning! ik bidde hem, die de Koning aller Koningen, de Heer van alle Heeren is, dat hij u in zijne hoede neme, en u met zijnen Heiligen en Koninklijken geest vervulle; en dat gij, op dezen vertrouwende, u zelven door reinheid des wandels, vroomheid en deugd overwint; maar ik bidde tevens, dat hij Uwe Majeſteit met alle zijne gaven gelukkig make en verblijde, tot roem van zijnen heiligen naam, tot troost zijner Kerk, tot heil van het Franſche Rijk. Vaarwel. *Geneve* den 10den Julij 1572."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

BEZA was het niet alleen, die op dit huwelijk een kwaad vermoeden had; velerhande geruchten ontrustten de gemoederen, in verſcheidene gezelſchappen werd gemompeld, dat op deze bruiloft meer

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

bloed dan wijn gestort zou worden; de Admiraal werd door verscheidene ongeteekende Brieven gewaarschuwd; doch alles was vergeefs. Hij en de Hervormden verlieten zich op de vriendelijke verklaringen en betuigingen van het Hof. Ook werd het huwelijk dadelijk op den 18den Augustus voltrokken, en de Bruiloft eenige dagen lang met groote vreugde gevierd, doch op een' van dezelve werd de Admiraal uit het Paleis van den Koning, naar huis gaande, met een musket, geladen met twee kogels, uit een huis in den linker arm zwaar gekwetst; nog wilde hij niets euvels gelooven, te meer, dewijl de Koning hem in persoon kwam bezoeken, en onder de zwaarste vloeken hem verzekerde, dat hij den dader zou doen straffen en in de veiligheid der Hervormden voorzien.

Doch op den 24sten Augustus, aan den Heiligen BARTHOLOMEUS gewijd, werd het verfoeijelijk ontwerp, om de Ketters, gelijk men hen noemde, met eenen slag uit te roeijen, ten uitvoer gebragt. Op een gegeven teken met de klok, nam het moorden eenen aanvang. Een der eerste slagtoffers dezer woede, was de Admiraal, die den dood met dien moed en standvastigheid onderging, welke hem als den grootsten man van zijnen tijd in *Frankryk* gekenmerkt hadden. Toen hij, bij het bemagtigen van het huis, in hetwelk hij zijn verblijf had, hoorde, wat er gaande was, zeide hij tot de genen, die bij hem waren: „ Ik ben bereid, den dood, welken „ ik niet gevreesd heb, geduldig te ondergaan. „ Gelukkig, die mij gevoel te sterven, en sterven

„ zal,

„ zal, in den Heere, door wiens genade ik, in de „ hope des eeuwigen levens, gesterkt worde! Gaat, „ mijne vrienden, en verbergt u, om niet in mijn „ onheil te worden ingewikkeld. De tegenwoordig„ heid van dien goeden God, wien ik mijne ziel „ aanbeveel, is mij genoeg (*).” Zoo achtbaar was de Admiraal, dat hij, bij het eerste voorkomen, zijnen beulen zelven eene soort van eerbied inboezemde. Een der beulen, een Duitscher, bediende van den Hertog van *Guise*, vraagde hem: *Zijt gij* COLIGNY? Met een onvertsaagd gelaat antwoordde de Admiraal: *Ja, jonkman! eerbiedig mijne grijze haren; wat gij ook doet, mijn leven zult gij niets verkorten.* Nu viel men op den edelen man aan, die met vele wonden afgemaakt werd. Het hoofd, hem afgeslagen, bragt men naar de Koninginne Moeder, doch de romp viel in handen van het slechtste graauw, en werd, op de alleronwaardigste wijze, mishandeld. Meer dan 5000 Hervormden werden bij deze gelegenheid in de stad *Parys*, zonder dat iemand eenigen wederstand bood, in koelen bloede omgebragt, 6 of 700 huizen werden geplunderd, en hetgeen opmerkelijk is, men wist slechts van een huis, waarin eenige wederstand geboden werd. Dit alles gebeurde op het bevel en onder het oog van den Koning, die zelf gezegd wordt, uit de vensters van zijn Paleis verscheidene schoten met een musket op zijne onschuldige onderdanen gelost, en herhaalde keeren geroepen te hebben

(*) THUANUS *Libr.* LII. *T.* II. *p.* 1 52.

ben: *ſlaat dood! ſlaat dood!* De ijsſelijke moord en plundering duurde zeven dagen, gedurende welke de ſtraten van *Parys* van bloed ſtroomden. Dezelfde woede heerschte ook in de meeste Provincien van het Rijk, en bleef omtrent twee maanden aanhouden, zoodat men het getal der vermoorden op 30,000 menſchen rekende; anderen ſpreken zelfs wel van 100,000. Vele Hervormden echter ontkwamen te *Parys* den moord, gedeeltelijk door de menschlievendheid der Burgeren, gedeeltelijk door die van *Guiſe* zelve geſpaard, om de hatelijkheid dezer woede van zich af te wenden. Onder dezen was ook de vermaarde FILIPS MORNAI DU PLESSIS. Ook bleven ſommige Steden en Provincien van de ſlagting verſchoond, door de edelmoedigheid van derzelver beſtuurders, ſommigen van welken de bevelen des Konings uitdrukkelijk weigerden te gehoorzamen, zeggende, dat zij wel in zijnen dienst waren tegen zijne vijanden, maar niet als beulen tegen hunne medeburgers. HENDRIK van *Navarre* en de jonge Prins van CONDÉ behielden ter naauwernood het leven, maar werden genoodzaakt, om den Godsdienst, welken zij tot hier toe beleden hadden, te verzaken, waar bij echter CONDÉ zich ſtandvastiger gedroeg dan HENDRIK, doch toen het gevaar voorbij en zij weder in vrijheid geſteld waren, verwierpen zij terſtond het hun met geweld opgedwongen geloof weder.

Algemeen werd deze moord, bekend onder den naam van *St. Bartelsnacht*, of *de Bloedbruiloft van Parys*, van allen, die menſchelijk dachten, verfoeid.

THUA-

THUANUS, en met hem alle redelijke Franſchen, pasten op denzelven toe de woorden van den Dichter STATIUS: na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Excidat illa dies aevo, nec postera credant
Secula! ———

Doch bijgeloovige ijveraars juichten over denzelven. De Koning liet zelfs gedenkpenningen op deze gebeurtenis ſlaan, en vreugdefeesten aanrigten, beroemende zich de weêrſpannelingen bedwongen, en uit ijver voor den Godsdienst geregtigheid geoefend te hebben. Ook betoonde de Paus en het Hof van *Rome* hunne goedkeuring en blijdſchap over dit gebeurde. Sommigen hebben zelfs in geſchrifte deze onmenſchelijkheid pogen te verſchoonen of zelfs wel te ontſchuldigen; het zij met redenen van Staat, die ſomtijds buitengewone middelen zouden vereiſchen (*); het zij door eene zamenzwering van den Admiraal en de zijnen tegen den Koning en deszelfs huis voor te wenden (†). In de jongstafgeloopene eeuw heeft nog de Abt CAVEIRAC voor dit trouweloos en onmenſchelijk moorden durven pleiten in zijne *Apologie de Louis XIV.* Doch men heeft zijn werk niet dan met ſchrik gelezen, en zijn onzin-

(*) Gelijk FILIPS NAUDE in zijne *Conſiderations Politiques.*

(†) Gelijk FABER *Bibracenſis in Epist. ad Stanislaum Elvidium, ſive Joachimum Camerarium*, welken Brief GERDES, doch tevens met het antwoord van ELVIDIUS op denzelven ingevoegd heeft in zijn *Scrin. Antiq. T.* VI.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Nieuwe Burger-oorlogen.

zinnige ijver is met de ballingschap beloond geworden (*).

De Hervormden, die dezen moord ontkomen waren, vonden zich wel diep getroffen, doch niet geheel nedergeslagen, ook bezaten zij nog de sterke plaatsen *Rochelle*, *Sancerre* en andere, welke zij bij het laatste vredeverdrag verkregen hadden, en welke zij, zoo goed zij konden, versterkten. De Koning vermaande hen, bij Edikten, zich stil te houden, met beloften van volkomene veiligheid, benevens de vrije oefening van hunnen Godsdienst. Doch als geene beloften in staat waren, hen op nieuw te verstrikken, werd de oorlog in het jaar 1573 weder hervat. De Hertog van *Alencon*, 's Konings Broeder, sloeg het beleg voor *Rochelle* en *Sancerre*, doch deze steden weerden zich standvastig, en sloegen alle aanvallen met moed en beleid af; *Sancerre* verduurde een' allerverschrikkelijksten hongersnood, eer die stad zich, op redelijke voorwaarden, wilde overgeven. Staande de belegering van *Rochelle*, werd de Hertog van *Alencon* tot Koning van *Polen* verkoren, hetwelk gelegenheid gaf, dat de vrede aan de Hugenoten op nieuw aangeboden, en ook door hen aangenomen werd; dit gebeurde nog in datzelfde jaar 1573. De Hervormden waren, in dezen oorlog, veel verschuldigd aan de dapperheid van MOMBRUN, een' aanzienlijk Edelman uit *Dauphinè*, die naderhand in het jaar 1575 in eenen veld-

(*) Men zie de *Biblioth. des Sciences et des Beaux Arts T.* XIII. *p.* 148, 377. *enz. T.* XIV. *p.* 28:. *enz.*

veldflag gevangen zijnde, onthoofd is geworden. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In het volgende jaar 1574 deed zich eene nieuwe partij op, die tegen het Hof misnoegd was, en van welke de *Mommoranci's* de hoofden waren, zelfs de jongfte Broeder des Konings, die nu Hertog van *Alencon* en *Anjou* was, zoo bekend geworden in de *Nederlandfche* Gefchiedenisfen, voegde zich bij hen, zij werden *Politieken*, ook *Malcontenten* of *Misnoegden* genoemd, en vereenigden zich fpoedig met de Hugenooten, en derzelver hoofden, HENDRIK van *Navarre* en den Prins van *Condé*, zoodat het op nieuw tot eenen binnenlandfchen oorlog kwam, kort voor den dood van den Koning KAREL IX, die, in het 25fte jaar zijns ouderdoms, onder vele knagingen en folteringen, overleed.

HENDRIK III.

Hij werd opgevolgd door zijnen Broeder HENDRIK III, die, *Polen* verlatende, ten fpoedigften naar *Frankryk* keerde, om bezit van den troon te nemen. De binnenlandfche oorlog werd nog eenigen tijd voortgezet, meest ten voordeele der Hervormden, die ook door den Paltzgraaf JOAN KAZIMIR, met een leger *Duitfchers*, onderfteund werden. HENDRIK zag zich dus genoodzaakt, hun in het jaar 1576 den vrede op eerlijke voorwaarden toe te ftaan, waar bij voor hunne vrije Godsdienstoefening gezorgd, de moord van *Parys* veroordeeld, en den Hervormden de toegang tot ambten en waardigheden, ook in de regtbanken des Rijks, opengefteld werd. Doch te zelfden tijde floten de Roomschgezinden, op aanftoken van den Paus, eene verbindtenis, aan welke de naam van de *Heilige Ligua*

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

gegeven werd, welke de handhaving van den Roomschen Godsdienst en de uitroeijing der Ketteren ten oogmerk had, doch met welke die van *Guise* tevens bedoelden, om, bij het uitsterven van het Koninklijk huis van *Valois*, den tak der *Bourbons* van den troon uit te sluiten, en dien in hun eigen geslacht over te brengen. In eene Staatsvergadering te *Blois* werd tevens tegen de trouw der voorwaarden van den laatsten vrede het besluit door den Koning genomen, dat alle burgers en onderdanen tot de eenheid van het Katholijk geloof gebragt zouden worden. Dit besluit gaf terstond aanleiding tot nieuwe onlusten in het jaar 1577, te meer, dewijl sommige Roomschgezinden, op de klagten der Hervormden, over het schenden der verdragen, durfden beweren, dat men den Ketters geen geloof behoeve te houden. Alhoewel nu deze oorlog min voorspoedig door de Hervormden gevoerd werd, echter werd de vrede nog in datzelfde jaar hersteld, doch op voorwaarden, die voor de Hervormden min gunstig waren.

Doch dit verdrag was niet duurzamer dan een der voorgaande, alzoo het, op zoo velerhande wijzen, bij aanhoudendheid, geschonden werd, dat de Koning van *Navarre* en de Prins van *Condé*, omtrent drie jaren daarna, weder tot de wapenen de toevlugt namen. Koning HENDRIK, vreezende voor de *Duitsche* hulpbenden, welke deze Vorsten ontboden hadden, en omdat de Hertog van *Anjou* geloofde, voor zijne oogmerken in de *Nederlanden* den vrede in *Frankryk* noodig te hebben, waar in de Koning

hem

hem wilde begunstigen, deed hun den vrede aanbieden op de voorwaarden, welke zij te voren bedongen hadden, en de rust werd in datzelfde jaar 1580 dadelijk weder hersteld. Doch deze rust mogt eenige jaren in schijn duren, de gemoederen nogtans bleven, over en weder, tegen elkanderen verbitterd. Ook bleef de *Ligue* stand houden, en versterkte zich gestadig, voornamelijk, toen na den dood van den Hertog van *Anjou* het regt der opvolging op den troon van *Frankryk* overging op HENDRIK van *Navarre*, als den naasten Prins van den bloede, wien de Verbondenen volstrekt niet op dien troon wilden gedogen, omdat hij de Hervormde leer beleed. Hetgeen men van beide kanten in het werk stelde, elk om zijne oogmerken te bereiken, ontstak eenen nieuwen fellen oorlog in het jaar 1585. In het begin van dezen oorlog overleed de Prins van *Condé* aan vergift, hetwelk men hem had toegediend, nalatende een zoontje, hetwelk na 's vaders dood geboren werd, en die in vervolg van tijd tot den Roomschen Godsdienst overgegaan is. In het jaar 1587 behaalde de Koning van *Navarre* eene roemruchtige overwinning op de Roomschgezinden bij *Coutras*. De Koning van *Frankryk* zelf, ten volle overtuigd, dat die van de *Ligue* het niet minder op hem, dan op de Hervormden, gemunt hadden, nam eindelijk een vast besluit, om dezen verderfelijken aanhang uit te roeijen. Doch hij bediende zich ten dien einde van een middel, hetwelk voor zijn oogmerk meer schadelijk dan voordeelig was, wanneer hij, bij gelegenheid eener Staatsvergadering te *Blois*, de

twee

NA C. G. Jaar 1517. tot 1552.

twee voornaamste hoofden van de *Ligue*, den Hertog HENDRIK van *Guise*, en den Kardinaal, deszelfs Broeder, in het Paleis deed vermoorden, in hetwelk hij zelf gehuisvest was. Deze moord had eenen opstand tegen den Koning van *Frankryk* ten gevolge, ook viel de stad *Parys* hem af; zoodat hij genoodzaakt was, zijne bescherming te zoeken bij die zelfde Hervormden, tegen welke hij zich te voren zoo verbitterd gedragen had. Doch, wanneer hij, vereenigd met den Koning van *Navarre*, in het jaar 1589, de stad *Parys* belegerd had, werd hij, door een *Jacobyner* Monnik, JAKOB CLEMENT genaamd, door die van de *Ligue* daartoe opgemaakt, moorddadig met een mes doorstoken.

HENDRIK III wordt vermoord en door HENDRIK IV opgevolgd.

HENDRIK III was de laatste Koning van *Frankryk* uit het huis van VALOIS, hetwelk 161 jaren lang den troon bekleed en 13 Koningen aan *Frankryk* gegeven had. HENDRIK IV. uit het huis van *Bourbon*, tot hier toe Koning van *Navarre*, was zijn opvolger. Doch de haat van die van de *Ligue* was zoo groot tegen hem, waar bij kwam, dat de Godsdienst, welken hij beleed, de Roomschgezinden afschrikte, dat hij, na vier jaren, met de uiterste kloekmoedigheid, zijne regten gehandhaafd te hebben, en geen ander middel ziende, om den troon meester te worden, en de rust in *Frankryk* te herstellen, eindelijk besloot, van Godsdienst te veranderen, en den Roomschen aan te nemen, in welken hij sedert altijd geleefd heeft. Niet, dat hij hier in zoo los gehandeld hebbe, als men zich dikwijls verbeeldt, en dat hij zal gezegd hebben: *Parys*

rys is nog wel eene Misse waard! gelijk ook BEZA zelf in deze verandering slechts een' stap van noodzakelijkheid erkende; evenwel was en bleef deze stap bedenkelijk. Niet alleen, dat er toch nog verscheidene jaren verliepen, eer HENDRIK alles aan zich onderwerpen kon, maar de woede der Godsdienstige verbittering wapende reeds in het jaar 1594 eenen verraderlijken moordenaar tegen hem, die hem echter slechts eene wonde aan de lippen toebragt, bij welke gelegenheid D'AUBIGNÉ, een van 's Konings bijzondere gunstelingen, die zijnen Godsdienst, den Hervormden, en tevens zijnen Koning, onveranderlijk getrouw bleef, en wiens edele geest nog in zijne schriften doorstraalt, zich niet kon onthouden, tegen hem te zeggen: „ Tot hier toe heeft uwe „ Majesteit God nog slechts met den mond verloochend, daarom heeft hij u slechts aan den mond „ laten kwetsen. Doch, wanneer gij Hem in uw „ hart zult verloochend hebben, dan zal hij ook „ dit trouwelooze hart laten doorboren!" HENDRIK gevoelde ook zelf, in het vervolg van zijn leven, knagingen van zijn geweten, over dezen stap. In eene gevaarlijke ziekte gevallen zijnde, ontbood hij D'AUBIGNÉ, hem onder anderen vragende, of hij door zijne verandering van Godsdienst ook zonde tegen den Heiligen Geest begaan hebbe? Deze verklaarde hem die zonde naar zijne begrippen, en liet het oordeel aan den Vorst zelven over, waar op de Koning vurig en bij herhaling om vergeving bad. Doch tot zijne gezondheid hersteld en op nieuw door zijne wellustige neigingen bestormd zijnde, zocht

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

zocht hij zijn geweten daar mede te ſtillen, gelijk hij aan zijnen vriend verklaarde, dat hij de belangen van zijne ziel ter verantwoording toevertrouwd had aan den Stadhouder van JEZUS op aarde. AUBIGNÉ gaf hem te kennen, dat hij nu voor 'sKonings leven vreesde, alzoo dit gevoelen niet ver verwijderd was van eene verloochening met het hart; en D'AUBIGNÉ hield zich van de zekerheid der uitkomst zoo overtuigd, dat hij, toen hem berigt werd, dat een booswicht, FRANS RAVAILLAC, den Koning in 1610 doodelijk in den hals gewond en hem de ſtrot afgeſneden had, zeer bedaard zeide: „ Bij nader „ onderzoek zal het blijken, dat niet zijn hals, maar „ zijn hart doodelijk gewond is (*)!"

Edikt van Nantes.

HENDRIK toonde echter, dat hij het geloof, hetwelk hij, uit Staatkunde, verlaten had, in zijn hart niet haatte, door de goede dienſten, welke hij den Hervormden bleef bewijzen, en oordeelende, dat zijne oude vrienden zijner altijddurende beſcherming waardig waren, verleende hij hun, in het jaar 1598, het vermaarde *Edikt van Nantes*, bij hetwelk hunne regten, de vrijheid van hun geweten, en de oefening van hunnen Godsdienst, op de krachtigſte wijze, verzekerd werden, en daar de Vorst zelf het den titel gaf van *eeuwigdurend en onherroepelijk Edikt*, tegen alle ſchending, voor het toekomende, beveiligd ſchenen (†).

ZE-

(*) A. DE LA CHAPELLE *Lettres d'un Theologien Reformè ou Reponſe au P. Scheffmacher. T.* II. *p.* 346-348.

(†) ELIE BENOIT *Hiſt. de l'Edit de Nantes. Delft* in het

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Geſchiedenis der Hervorming in Engeland, Schotland en Ierland.

Wij ſteken uit *Frankryk* over naar *Engeland*, om de beginſelen, den voortgang en vestiging van de Kerkhervorming, in dat Eiland, in hetwelk *Engeland* en *Schotland* nog twee onderſcheidene Koningrijken uitmaakten, en het met het Rijk van *Engeland* vereenigde *Ierland* te beſchouwen. na C G. Jaar 1517. tot 1552. Overgang

De leere van WIKLEF, met welke die der Hervormers in vele ſtukken overeenkwam, had reeds ſedert de XIVde eeuw eene ſtraal van licht verſpreid, in het midden der duisternis van onkunde en bijgeloof. Na het verloop van 150 jaren was er nog eene groote menigte menſchen in *Engeland*, bij welken de leer en de gedachtenis van dezen grooten man hare achting niet verloren hadden. En alhoewel zij, wegens den haat en de vervolging der Geestelijkheid, geene Gemeente of Kerkelijk Genootſchap hadden kunnen tot ſtand brengen, waren zij echter door het geheele Koningrijk verſpreid, en ble- Toeſtand van Engeland ten tijde der Hervorming.

het jaar 1693. in 5 Deelen in 4to. In het Nederduitsch vertaald onder den titel: *Hiſtorie der Gereformeerde Kerken van Frankryk, vervattende het begin en den voortgang der Reformatie, Amſterd.* II Deelen in Folio 169.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

bleven die betere begrippen, welke zij eens hadden aangenomen, getrouw aankleven; de geheel bedorvene zeden der Kerkelijken en der Monniken vielen elk eenen in het oog, zoodat zij daardoor in den algemeenen haat en verachting deelden; welke niet weinig vermeerderde, toen de Kardinaal WOLSEY eene Bulle van den Paus verwierf tegen de heerschende gebreken der Kerkelijken; de Hervorming en het opheffen van vele Kloosters, door gemelden Kardinaal, op bevel van Koning HENDRIK den VIIIsten te werk gesteld, bragt vele bedriegerijen en zedeloosheden der Kloosterlingen in het licht, waardoor het volk tegen dezelve sterk werd ingenomen. De vrijdom der Geestelijken van de Wereldlijke Regtbanken, welke reeds onder de regering van HENDRIK VII beperkt wordende, aanleiding gegeven had tot vele onrustige bewegingen, veroorzaakte misnoegen onder velen tegen de Geestelijken, die onder dit voorwendsel vele euveldaden en onregtvaardigheden straffeloos pleegden. De schriften van LUTHER en ZWINGLIUS werden al spoedig in *Engeland* overgebragt, daar in het Engelsch vertaald en gretig van velen gelezen. In *Londen*, *Oxford* en *Kambridge* hield men zelfs bijeenkomsten, in welken LUTHER's Boeken gelezen, en zijne gevoelens verbreid werden. De vertaling van het Nieuwe Testament, door WILLEM TYNDAL, in het Engelsch, werd van *Antwerpen*, waar zij gedrukt was, overgebragt, en met goedkeuring ontvangen; en door deze en dergelijke pogingen, van verscheidene waardige mannen, BILNEY, LATIMER, FRYTH

aan-

aangewend, werden de oogen van velen, hoe langer hoe meer, geopend (*). na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Weinig hoop scheen er zich nogtans voor te doen, dat dit werk der Hervorming in *Engeland* ooit tot stand zou komen. Koning HENDRIK VIII, die sedert 1508 regeerde, en niet minder zijn Staatsdienaar en gunsteling, de Kardinaal WOLSEY, was zeer verkleefd aan den Roomschen Godsdienst, ook was de Koning niet geheel onervaren in de Scholastieke Godgeleerdheid; wij hebben reeds in het voorgaande Deel onzer Geschiedenis (†) gezien, hoe hij zelfs de pen tegen LUTHER gevoerd, en tegen hem een Boek geschreven heeft, *over de zeven Sacramenten*. De goedkeuring van het Roomsche Hof over hetzelve, de vleijerij der Geestelijkheid, die den Koning, wegens dit Boek, eenen tweeden SALOMO noemde, en van den Paus LEO X, die hem den titel schonk van *Beschermer des Geloofs*, welke titel CLEMENS VII op nieuw bevestigde, verklarende, ,, dat het Boek van HENDRIK door ingeving van den Heiligen Geest geschreven, en met dat licht van wetenschap en verstand vervuld was, dat daar uit ligtelijk bleek, dat eene beste natuur, waar zij zich wende, tot alles bekwaam zij, en een beste wil, ook door Gods hulp en gave, in alles gelukkig

(*) De Geschiedenis der Hervorming van Engeland is beschreven door den vermaarden GIL. BURNET, naderhand Bisschop van *Salisbury*. Ook vergelijke men GERDES *Hist. Evang. Renov. T.* IV, *p.* 172. *sqq.*

(†) *Bladz.* 111.

na C. G Jaar 1517 tot 1552

kig en voorspoedig zij;" deze vleijerij verbond den Koning geheel aan de belangen van den Paus en de Kerkelijken; te meer, daar de hevigheid van LUTHER, met welke hij dit Koninklijk geschrift beantwoordde (*), den Koning ten hoogste tegen hem verbitterde, zoodat hij niet alleen in 1523 een Afgezant zond aan de *Saksische* Vorsten, met Brieven, in welken hij nadrukkelijk over LUTHER klaagde, en hen vermaande, het kwaad in de beginselen te keer te gaan; maar ook in zijn eigen Rijk de hevigste vervolging aanrigtte tegen allen, die slechts eenigzins zich tot de leer van LUTHER genegen toonden. Niet te vrede, zelf tegen LUTHER geschreven te hebben, liet de Koning ook ERASMUS aansporen, om de pen tegen dien Hervormer op te vatten. CUTBERT TONSTAL, Bisschop van *Londen*, schreef ten dien einde eenen dringenden Brief aan ERASMUS (†), met bedreiging, dat aan denzelven het jaargeld, hetwelk hij uit *Engeland* genoot, zou ontnomen worden, indien hij zich niet tegen LUTHER verzette. Daar op volgde het Boek van ERASMUS tegen LUTHER, *over den vrijen wil;* hetwelk ERASMUS zijns ondanks in het licht gaf, waarom hij ook aan LUDOVI-

(*) Zoo hevig en bitter was de wijze, op welke LUTHER den Koning bejegende, dat hij aan het hoofd van den Brief aan den Koning schreef: MARTEN LUTHER, *door Gods genade, Euangelieprediker te Witteberg, aan* HENDRIK VIII, *door Gods toorn, Koning enz.*

(†) *Inter Epistolas Erasmi Vol.* I. *Epist.* 656. *pag.* 771, 772.

VICUS VIVES schreef: „ Dat hij, over den vrijen „ wil schrijvende, den vrijen wil verloren had; dat „ zijn hart hem iets anders had opgegeven, dan „ zijne pen geschreven had."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Koning HENDRIK VIII had zijn' ijver voor den Roomschen Godsdienst reeds van het begin zijner regering af betoond, door het vervolgen van zulken, die ontdekt werden de gevoelens van WIKLEF toegedaan te zijn. In de jaren 1509, 1511 en 1512 vinden wij voorbeelden aangeteekend van *Wiklefiten*, die men ook *Lollards* noemde, meestal welmeenende doch eenvoudige menschen, die om hunne gevoelens levende verbrand zijn geworden. Sedert werd de vervolging met dubbelden ijver voortgezet. Wanneer men slechts het minste woord gezegd had, strijdig met de leere of instellingen der Roomsche Kerk, werd men aanstonds in hechtenis genomen. Als men aan zijne kinderen het gebed des Heeren, de tien Geboden en de Geloofsartikelen leerde, was zulks genoeg, om naar het schavot gesleept te worden, gelijk dit de eenige misdaad was, om welke zes mannen en eene vrouw in het jaar 1519 te *Coventry* ter dood gebragt werden (*).

Zware vervolging om den Godsdienst.

Uit dezen ijver en het gedrag van den Koning HENDRIK VIII omtrent LUTHER en de zaak der Hervorming, kon men niets goeds voor dezelve in *Engeland* verwachten, zoo lang deze Vorst leefde. Maar de verschillen, in welke hij in het jaar 1527 met

HENDRIK VIII verbreekt zijn huwelijk met KATHARINA

(*) BURNET I *Deel.* I *Stuk. Bladz.* 70-76. GERDES *T.* IV. *pag.* 176.

na C. G Jaar 1517 tot 1552

van Arragon en trouwt ANNA BOLEIN.

met den Paus KLEMENS VII geraakte, waren, door het bijzonder bestuur der Goddelijke Voorzienigheid, van dat gevolg, dat hij zelf, als tegen zijn' wil, en zonder zulks te denken, de deur voor de Hervorming opende, en, in zoo verre, voor derzelver eersten grondlegger in *Engeland* kan gehouden worden.

Hij had in het jaar 1509, nog maar 18 jaren oud zijnde, KATHARINA van *Arragon*, Dochter van den Koning van *Spanje*, FERDINAND, vrouws Zuster van FILIPS, Hertog van *Burgondië*, en Moeije van Keizer KAREL V, getrouwd. Zij was weduwe van HENDRIK's Broeder, ARTHUR, Prins van *Walles*; dit huwelijk was meest uit Staatkundige redenen gesloten, opdat de aanzienelijke huwelijksgave dezer Prinses van 200,000 Dukaten niet zou behoeven terug gegeven worden. Ook had men tot hetzelve de dispensatie of het ontslag van den Paus JULIUS II verzocht en verkregen, omdat een huwelijk met des Broeders weduwe, alhoewel zij bij denzelven geene kinderen had, werd aangemerkt, als strijdig zijnde met de Goddelijke Wet. *Levit.* XVIII. HENDRIK leefde met deze zijne eerste huisvrouw tot het jaar 1527, en gewan bij haar, behalve twee Zonen, die in hunne kindsheid stierven, eene Dochter, MARIA, die naderhand Koningin van *Engeland* geworden is. Ondertusschen had de Koning, gelijk hij zelf betuigde, altijd twijfelingen gevoeld, omtrent de wettigheid van dit zijn huwelijk; ervaren zijnde in de schriften van THOMAS AQUINAS en andere Schoolgeleerden, die de *Levitische* Wet aanmerkten

als

als van zedelijke en altijddurende verpligting, en opmerkzaam op de vertogen van sommige Bisschoppen, die het huwelijk voor onwettig verklaard hadden, was de Koning door dit alles met gewetensbezwaren overladen, welke hem alle gemeenschap met de Koningin deden afbreken. Ook had inderdaad reeds van het begin af WARHAM, Aartsbisschop van *Canterbury*, zich tegen dit huwelijk verklaard, als bloedschendig, en waaromtrent de Paus geene *dispensatie* of ontslag verleenen kon, alzoo deszelfs magt zich niet over de Goddelijke wetten kon uitstrekken. Ook had hij zwarigheid gemaakt, dat een kind, uit dit huwelijk gesproten, nooit als wettige erfgenaam des Rijks zou kunnen erkend worden, hetwelk tot veel onrust en moeijelijkheden in der tijd aanleiding zou kunnen geven.

Doch bij dit gemoedsbezwaar des Konings kwamen nu ook andere redenen. De Koningin was van een' stuurschen aard, niet geschikt om des Konings genegenheid aan zich te verbinden, en HENDRIK zelf bleef in zijne liefde veranderlijk en onstandvastig, zoodat van zes vrouwen, die hij bij vervolg gehad heeft, slechts de eerste en de derde, met welke hij ook niet meer dan een jaar getrouwd is geweest, haren natuurlijken dood gestorven zijn, en zijne laatste vrouw hem wel overleefde, maar ook dikwijls in levensgevaar geweest is, gedurende dien korten tijd, dat zij met hem getrouwd was. Hier kwam bij, dat KATHARINA niet heel gezond was, en dat de Koning op eene adelijke jonge Dochter, ANNA BOLEIN genaamd, verliefd was geworden,

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

welke weigerde, den Koning anders dan in een wettig huwelijk te wille te zijn.

Eindelijk werd, op 's Konings last, de wettigheid van dit huwelijk in overweging genomen, en het gevoelen der Bisschoppen daaromtrent ingewonnen, die allen, uitgezonderd JOAN FISSCHER, Bisschop van *Rochester*, dit huwelijk voor ongeoorloofd en onwettig verklaarden. Dewijl de Koningin in deze uitspraak der Bisschoppen weigerde te berusten, en zich op de Pausselijke Dispensatie beriep, werd de zaak ter kennis van den Paus gebragt, die thans door de Keizerlijke troepen te *Rome* gevangen gehouden wordende, den Koning alles beloofde, maar zoodra hij zijnen zoen met den Keizer gemaakt had, uit vrees van denzelven op nieuw tegen zich in het harnas te jagen, en te gelijk bekommerd, dat HENDRIK, door hem in het ongelijk gesteld wordende, zich aan zijne gehoorzaamheid zou onttrekken, de beslissing over de wettigheid van dit huwelijk, door verscheidene uitvlugten sleepende wist te houden. Eindelijk zond hij den Kardinaal CAMPEGGIO als zijnen Gezant naar *Engeland*, om met den Kardinaal WOLSEY deze zaak te onderzoeken, en in zijnen naam te beoordeelen. Na menigvuldige onderhandelingen, in welke CAMPEGGIO den Koning met goede en vleijende woorden poogde in te nemen, werd den 21sten Junij 1529 een regtsgeding voor de Gevolmagtigden van den Paus gehouden, en beide de Koning en Koningin voor dezelve gedaagd. Doch de Koningin weigerde voor deze Regters te verschijnen, maar beriep zich op den Paus zelven.

Hier

Hier op daagde de Paus den Koning en Koningin te *Rome* voor zijnen Regterſtoel, waar over de Koning ten hoogſte misnoegd zijnde, zijn ongenoegen het eerst op zijnen Staatsdienaar den Kardinaal WOLSEY uitſtortte, die van zijn ambt als Kanſelier ontzet werd, hetwelk aan THOMAS MORUS werd opgedragen. WOLSEY werd vervolgens naar den *Towr* gebragt, in welke gevangenis hij kort daarna van hartzeer overleed.

Terwijl de Koning zich in verlegenheid bevond, en onzeker was, wat hij ter hand zou nemen, werd hem door THOMAS CRANMER een weg aangewezen, ter bereiking van zijn oogmerk. CRANMER was Leeraar der Godgeleerdheid op de Hoogeſchool te *Cambridge*, en bevond zich thans te *Waltham*, alwaar hij in gezelſchap kwam met GARDINER en FOX, den eerſten Geheimſchrijver, den laatſten Aalmoezenier van den Koning. Deze vraagden hem onder anderen, wat hij van de echtſcheiding dacht, op welke de Koning aandrong? CRANMER zeide hun, dat het raadzaam zou zijn, het gevoelen van de vermaardſte Godgeleerden en der voornaamſte Akademien van *Europa* in te winnen, of het huwelijk des Konings met KATHARINA van *Arragon* met de Goddelijke wet ſtrijdig ware. Indien men dit bevond, kon de Paus, hetgeen met het Goddelijk regt ſtreed, niet voor wettig en geoorloofd verklaren. De Koning, wien men dit voorſtelde, keurde dezen raad goed; en CRANMER kreeg voor alles in last, om ſchriftelijk aan te toonen, dat des Konings huwelijk ſtrijdig was met het Goddelijk regt, gelijk

na C. G. Jaar 1517. tot 1552. CRANMER deed, en dit in openbaren druk beweerde. Vervolgens werden de Hoogescholen van *Oxford* en *Cambridge* geraadpleegd, welke in het eerst vrij wat zwarigheid maakten, omdat zij de gevoelens van CRANMER omtrent den Godsdienst verdacht hielden, en niet minder voor ANNA BOELEIN, het voorwerp van 's Konings liefde, vreesden, die aan het Hof van MARGARETHA, Zuster van den Koning van *Frankryk*, de beginselen der gezuiverde leere had ingezogen. Na vele bedenkingen verklaarden zij zich voor het gevoelen van CRANMER. Ook waren de gevoelens van de Hoogescholen op het vaste land hier mede overeenkomstig, zelfs in *Italië*, alwaar niet alleen verscheidene bijzondere Monniken van verschillende Ordens, en andere Leeraars der Godgeleerdheid en van het Kerkelijk Regt, sommigen zelfs in gedrukte verhandelingen, maar ook de Akademien van *Bologna* en *Padua* verklaarden, dat de Levitische wetten omtrent verbodene huwelijken, ook de Christenen verbinden moeten, en dat dus de Paus geene vrijheid tot zoodanige huwelijken verleenen, of máken kan, dat zij niet van regtswege nietig zouden wezen. De meeste Akademien in *Frankryk* volgden dit voorbeeld, zelfs de *Sorbonne*, die hare uitspraak nog met eenen plegtigen eed bekrachtigde. Uit *Duitschland*, *Spanje* en de *Nederlanden*, waar het gezag des Keizers zoo groot was, kon men niet veel verwachten; alleen werd CRANMER naar *Duitschland* gezonden, om de gevoelens der Protestantsche Godgeleerden in te winnen, hij handelde hier met dezelven, bijzonder met ANDREAS OSIANDER,

DER, met wien hij eene naauwe vriendschap maak-te, en wiens Zuster, anderen zeggen, Nicht, hij in het heimelijke trouwde (*). De gevoelens der Protestantsche Leeraars kwamen over het algemeen daar in overeen, dat zij des Konings huwelijk onwettig keurden, en den Paus het regt ontzeiden, van ont-slag te kunnen geven van eenige Goddelijke wet; met hen stemden ook de meeste *Zwitsersche* Godge-leerden overeen, alleen MART. BUCERUS wilde de huwelijkswetten *Levit.* XVIII. voor *burgerlijke wetten* gehouden hebben, welke, naar de omstandighe-den, voor verandering vatbaar waren. Tevens ech-ter oordeelden de Protestanten, dat des Konings huwelijk, al ware het ook onwettig, nogtans niet kon verbroken worden, noch het den Koning geoor-loofd zijn, om, met verstooting van zijne eerste huisvrouw, eene andere te trouwen, waarom zij ook zijn huwelijk met ANNA BOELEIN afkeurden. Waarlijk, dus een blijk gevende van hunne opregt-heid en waarheidsliefde, daar anders de Staatkunde hun geraden zou hebben, de ontbinding van het huwelijk aan te prijzen, opdat zij de gunst van den Koning, die tegen den Paus en den Keizer beide mis-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

(*) RAPIN zegt, dat hij met dezelve reeds te voren getrouwd was, eer hij aan Koning HENDRIK den bovengemelden raad gaf. Door de wet der zes artikelen, van welke wij vervolgens zullen spreken, was hij echter naderhand genoodzaakt, haar naar *Duitschland* terug te zenden.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

misnoegd was, voor zich verzekeren mogten. Maar de opregtheid had bij hen boven Staatkundig voordeel de overhand.

In het jaar 1530 werd een Parlement bijeengeroepen, hetwelk in zeven jaren niet gebeurd was, aan hetwelk de Koning de zaak van zijn huwelijk mededeelde, en deszelfs toeftemming verkreeg. In hetzelfde jaar verklaarde de *Engelfche* Geestelijkheid des Konings huwelijk voor onwettig, volgens het Goddelijk Regt, hetwelk de Paus derhalve door zijn ontflag niet had kunnen of mogen bevestigen. Eene Sijnode te *Canterbury* verklaarde te zelfden tijde het eerst HENDRIK voor het *Opperhoofd der Engelfche Kerk*, welke titel aan HENDRIK zoodanig behaagde, dat hij ter gedachtenis penningen liet flaan, met Hebreeuwfche, Griekfche en Latijnfche Opfchriften, ook werd dezelve door het Parlement in het jaar 1532 bevestigd, en tevens het overzenden der *Annaten* naar *Rome* verboden.

Te dezen tijde overleed WARHAM, Aartsbisfchop van *Canterbury*, terwijl CRANMER nog in *Duitschland* was, en deze werd door den Koning in deszelfs plaats tot dit Aartsbisdom benoemt, als de gefchiktfte man, om, in deze omftandigheden, het Primaatfchap van *Engeland*, hetwelk met dit Aartsbisdom verbonden was, te bekleeden. Hij aanvaardde deze hooge waardigheid in het jaar 1533, nadat hij zulks wegens vele zwarigheden, die hem daar van affchrikten, een' geruimen tijd geweigerd had. Zijne benoeming werd door den Paus bevestigd,

tigd, zijnde dit het laatste voorbeeld van eene zoodanige bevestiging, door den Paus in *Engeland* gegeven.

En nu kwam de Koning tot het uiterste. CRANMER, als Primaat van *Engeland*, nam aan het hoofd eener vergadering van Bisschoppen en Leeraren in de Godgeleerdheid en het Kerkelijk Regt kennis van deze zaak, en daagde den Koning en de Koningin, om op den 20sten Mei 1533 voor deze Kerkelijke Regtbank te verschijnen. De Koning verscheen door eenen Gevolmagtigde, de Koningin wilde deze Regtbank niet erkennen. Na eenige zittingen werd het vonnis op den 23sten Mei uitgesproken, het huwelijk des Konings ontbonden, en vijf dagen daarna, op den 28sten, het huwelijk met ANNA BOELEIN, welke de Koning reeds in het voorgaande jaar in het geheim getrouwd had, en die zich bij hem zwanger bevond, plegtig bevestigd, wordende zij door den Koning tot Koningin verklaard. Zij beviel den 7den September van ELIZABETH, die naderhand met zoo veel luister den troon van *Engeland* bekleed heeft; de jonggeborene werd terstond als Prinses van *Walles* en erfgename des Rijks door haren Vader verklaard.

Nog gestadig bleef echter HENDRIK in onderhandeling met het *Roomsche* Hof, maar de Paus door des Konings gedrag, door het verbieden der *Annaten*, en ook van alle *appellen* of beroepingen op den Stoel van *Rome*, welke in dit jaar 1533 insgelijks verboden waren, gebelgd, en voornamelijk verontwaardigd, dat CRANMER met de zijnen zich had ver-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

verstout, uitspraak te doen over 's Konings huwelijk, liet zich door de Kardinalen, die van Keizer KAREL afhingen, ligtelijk overhalen, om, in het begin van het jaar 1534, de zaak der echtscheiding nog eens op zijne wijze te beslechten door een vonnis, bij hetwelk Koning HENDRIK verklaard werd, in den ban te zijn, indien hij KATHARINA van *Arragon* bleef verstooten, en weigerde, ANNA BOELEIN, binnen zekeren bepaalden tijd, weg te zenden.

HENDRIK VIII. breekt alle gemeenschap met den Paus af.

Dit onverwacht en onstaatkundig vonnis van den Paus had ten gevolge, dat HENDRIK terstond alle onderhandelingen en gemeenschap met den Roomschen Stoel geheel verbrak, en zich van dien tijd als hoofd van de Engelsche Kerk gedroeg. Deze gebeurtenis was zeker gewigtig voor de zaak der Hervorming in *Engeland*, daar de magt en het gezag van den Paus thans geheel vernietigd werden, volgens *Akte* van het Parlement in het jaar 1534, waarbij het Rijk vrij verklaard werd van allen invloed, werking en gevolgen der Pauselijke magt; wordende de Koning verklaard als Opperhoofd en de twee hoogste Aartsbisschoppen van *Canterbury* en *York* voor de twee hoogste bestuurders der Kerk onder den Koning; verders werd daarbij bepaald, den waren Godsdienst te behouden, die begrepen is in de Geloofsartikelen en aangenomen door de Katholijke Kerk, volgens den regel der Heilige Schrift; het huwelijk van den Koning met KATHARINA werd voor nietig, en dat met ANNA voor wettig verklaard, en een eed daar toe vastgesteld en van allen afgevorderd. Ook werd de wet over het straffen der

der Ketteren verzacht, niemand zou zonder wettige beschuldiging veroordeeld, of zonder het gezag des Konings gestraft worden, welke straf echter volgens de begrippen van dien tijd nog de doodstraf bleef; eindelijk werden er 32 Gelastigden aangesteld, om de Kerkelijke Canons of Regelen te onderzoeken, doch intusschen zouden de ouden standhouden, voor zoo verre zij niet strijdig waren met de regten van den Koning en het Rijk, hetwelk aan des Konings oordeel werd overgelaten. Doch dit onderzoek bleef uitgesteld, omdat sommigen meenden, dat het meer voegde voor het Koninklijk gezag, indien er geene Canons of Regelen werden vastgesteld, aan welke de Koning zelf onderworpen zou wezen. Voorts werd de zaak der Hervorming begunstigd, door de nieuwe Koningin, die SHAXTON en LATIMER tot hare Aalmoezeniers aanstelde, en vervolgens tot Bisschoppen van *Salisbury* en *Worchester* deed verkiezen; maar voornamelijk werd de Hervorming bevorderd door CRANMER en CROMWEL, doch van welken de eerste beweerde, dat het geheele bestuur van Kerkelijke zaken aan den Koning behoorde.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Maar daartegen bleef HENDRIK der leere van de Roomsche Kerk steeds toegedaan, ook toonde hij, in het vervolg, dat hij den titel van Opperhoofd der Kerk in denzelfden zin wilde verstaan hebben, als de Paus dien gevoerd had, zoodat hij zich over zaken, die het Geloof en het Kerkbestuur betroffen, een volstrekt gezag aanmatigde en over de gemoederen wilde heerschen. Deze zonderlinge denkwijze van dezen Vorst was oorzaak, dat onder zijne re-

ge-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

gering, de aanhangers der Roomſche Kerk en derzelver tegenſtrevers, ſomtijds, te zelfder tijd en plaats, met dezelfde ſtrengheid behandeld, tot gelijke ſtraffe verwezen, en aan denzelfden paal verbrand werden.

Bijzonderheden van de eerſte Hervormers van Engeland JOAN FRYTH.

Doch laat ons, na dit verhaal omtrent de gevolgen van den twist over des Konings huwelijk, den draad der Geſchiedenis van de Hervorming van *Engeland* weder opvatten. Wij hebben hier voor (*) gewaagd van de eerſte pogingen, om dezelve in dit Rijk in te voeren, en toen de namen genoemd van JOAN FRYTH en WILLEM TYNDAL, welke laatſte meermalen *de Apostel van Engeland* genoemd is geworden. Wij vinden van deze voorname voorſtanders der Hervorming eenige bijzonderheden opgeteekend, welke ook hier verdienen gelezen te worden.

JOAN FRYTH muntte uit in godsvrucht en eene uitgebreide geleerdheid; hij had zijne opvoeding ontvangen te *Oxford*, alwaar hij in kennis geraakte met WILLIAM TYNDAL, en de gunst genoot van den Kardinaal WOLSEY, maar als deze beide jongelingen gevoelens begonnen te ontdekken, welke van de leere der Roomſche Kerk afweken, bijzonder omtrent de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal, werden zij van Ketterij beſchuldigd, en in eenen onderaardſchen Kerker opgeſloten, uit welke zij echter ontkwamen, wanneer FRYTH zijn vaderland ontweek, en zich vier jaren in

(*) *Bladz.* 272.

in *Duitschland* onthield, van waar hij in zijn vaderland wedergekeerd, zijne meening *over het Sacrament des ligchaams en bloeds van* CHRISTUS in eene Verhandeling in het licht gaf; hij werd daarop andermaal gevangen, terwijl THOMAS MORUS, die den Kardinaal WOLSEY als Kanfelier van *Engeland* was opgevolgd, zijne Verhandeling fchriftelijk poogde te wederleggen, met groote welfprekendheid en geleerdheid, gelijk MORUS inderdaad door geleerdheid beroemd was. FRYTH beantwoordde echter dit gefchrift, fchoon hij in de gevangenis van alle Boeken ontbloot, en met ketenen zoodanig bezwaard was, dat hij ter naauwer nood zitten kon, zoo eenvoudig overtuigend, dat elk moest oordeelen, dat MORUS zich een fchrander verdediger eener kwade zaak, maar FRYTH zich een' eenvoudigen voorftander der waarheid betoond had. FRYTH heeft ook het een en ander over het Vagevuur gefchreven tegen JOAN FISSCHER, Bisfchop van *Rochester*, THOMAS MORUS en RASTAL, deszelfs Schoonzoon. Zijne fchriften zijn in het jaar 1573 bij elkanderen uitgegeven. Na eenigen tijd gevangen gezeten te hebben, werd FRYTH in het jaar 1533 als een Ketter veroordeeld, aan de Wereldlijke Overheid overgegeven, en vervolgens te *Londen* levende verbrand.

WILLIAM TYNDAL.

WILLIAM TYNDAL, de vriend van FRYTH, met denzelven te *Oxford* zijne Letteroefeningen volbragt hebbende, is bekend door zijne Overzetting des Bijbels, gelijk wij reeds gezien hebben, welke, niettegenftaande de vereenigde pogingen der Roomfche

Gees-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Geestelijken, die dezelve verboden te lezen of te hebben, en ze ten vure veroordeelden, waar zij ze bekomen konden, allerwege in *Engeland* met drift ontvangen en gelezen werd. Hij fchreef bovendien nog verfcheidene andere werken, onder anderen een over *de gehoorzaamheid van een Christen*, waarin hij de geheele zedeleer en de pligten van eenen Christen ontvouwde, en door hetwelk men zegt, dat ANNA BOELEIN, eer zij met den Koning getrouwd was, overreed werd, om de Hervorming te omhelzen, en dezelve haar leven lang getrouw te blijven. TYNDAL, die zich in *Glocestersfhire* ophield met het onderwijs van adelijke jonge lieden, was fpoedig, door de vervolgingen der Roomfche Geestelijken, genoodzaakt, eene wijkplaats te zoeken. Hij begaf zich naar *Londen*, maar ook daar geene veiligheid vindende, naar *Duitschland*, van waar hij in *Braband* kwam, om van naderbij zijne Geloofsgenooten in zijn vaderland zijne dienften te kunnen bewijzen. Doch eindelijk werd hij, door de listen der Engelfche Bisfchoppen, te *Antwerpen* gevangen genomen, en na een jaar in de gevangenis gezeten te hebben, in 1536 te *Vilvoorden* in *Braband* verbrand. Op den brandftapel hoorde men hem nog bidden: *Heere, open de oogen des Konings van Engeland!*

THOMAS BILNEY.

Een foortgelijk lot trof ook eenen derden Hervormer van *Engeland*, THOMAS BILNEY, een' man van beproefde deugd en godsvrucht. Door vrees had hij in het jaar 1528 onder de vervolging van den Kardinaal WOLSEY zijne gevoelens afgezworen, over welke zwakheid hij naderhand door fchaamte

en

en berouw gedrukt zijnde, zoo veel te ijveriger de Euangelieleer aan anderen aanprees en leeraarde, tot dat hij niet lang daar na in het jaar 1531 andermaal gevangen zijnde, ter dood veroordeeld is geworden. Men verhaalt van hem, dat hij des nachts voor de uitvoering van zijn vonnis, den vinger in de vlam der kaarsse gestoken hebbe, om te beproeven, of hij de hitte des vuurs zou kunnen doorstaan. Als hij nu op het eerste gevoel der vlam den vinger, door eene natuurlijke beweging, terugtrok, hebbe hij zich zelven bestraffende gezegd: „ Wat, kunt gij het branden van één lid niet verdragen, hoe zult gij dan morgen het verbranden van het geheele ligchaam verdragen kunnen?" Den volgenden dag onderging hij den dood met de grootste standvastigheid (*).

Behalve dezen werden in de vervolging vele andere ter dood gebragt, ja, als ware men niet te vrede met tegen de levenden zijnen ijver uit te laten, zelfs de overledenen werden nog na hunnen dood als Ketters gestraft. Dus verklaarde WILLIAM WARHAM, Aartsbisschop van *Canterbury*, zekeren WILLIAM THRACE, schildknaap, na deszelfs dood voor een' Ketter, omdat hij zijn' uitersten wil niet aangevangen had, met het gewo-

(*) GERDES *l. c. T.* IV. *p.* 194. bij wien men ook in de *Bijlage* XXV. *p.* 129. volg. eenen Brief lezen kan, door dezen belijder uit zijne eerste gevangenis geschreven aan CUTBERT TONSTALL, Bisschop van *Londen*, eenen hevigen vervolger der Hervormden.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

wone formulier: *ik bevele mijne ziel aan God, aan de Heilige Maagd, en aan alle Heiligen in het Paradijs*, maar daar tegen betuigd had: „ Dat „ hij zijne ziel aan niemand overgaf dan aan God, „ door den Middelaar JEZUS CHRISTUS, op wien „ alleen hij al zijn vertrouwen ftelde." Ook gaf de Bisfchop last, om deszelfs lijk op te graven, hetwelk PARKER, Officiaal van *Wigorn*, ten uitvoer bragt niet alleen, maar ook het lijk op het vuur wierp. Welke onmenfchelijkheid nogtans aan den Koning zoo mishaagde, dat hij PARKER deed afzetten en in eene boete van honderd Dukaten verwees.

Deze vervolgingen werden meest onderfteund en aangevuurd door den Hertog van *Nortfolk*, Oom der Koningin ANNA, maar tevens haren grooten vijand, door GARDINER, Bisfchop van *Winton*, die op CRANMER afgunftig was, en LONGLAND, Bisfchop van *Lincoln*, die den Koning geftadig tegen de Hervorming ophitften, waar toe ook de Kanfelier THOMAS MORUS medewerkte.

Doch daar tegen vonden de Hervormden grooten fteun bij de Koningin ANNA BOLEIN, die hunne Leeraars genoegzaam openlijk in hare befcherming nam; wordende zij daar in wakker bijgeftaan door THOMAS CRANMER, thans, gelijk wij gezien hebben, Aartsbisfchop van *Canterbury*, die des Konings gunst bezat, en op den duur wist te behouden, en door THOMAS CROMWEL, die, van eene geringe geboorte, tot de hoogfte waardigheden bevorderd was; terwijl MORUS, zoodra het huwelijk met

met ANNA voltrokken was, zijnen post als Kanfelier nederleide. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Deze THOMAS MORUS, een zeer geleerd man, algemeen bekend door zijne *Utopia* en andere geleerde fchriften, werd vervolgens in het jaar 1535 door den Koning ter dood veroordeeld en onthoofd, te gelijk met JOAN FISSCHER, Bisfchop van *Rochester*, een' tachtigjarigen grijsaard, beide groote voorftanders van den Roomfchen Godsdienst, omdat zij den Koning als hoofd der Engelfche Kerk weigerden te erkennen, en niet nalieten de zaak van 'sKonings Gemalin KATHARINA te verdedigen. Zij ondergingen beiden hunne doodftraf tot fchande van den Koning en het Rijk met eenen onbezweken moed en betooning van Godsvrucht. De Paus had FISSCHER, terwijl hij in den Kerker zat, tot Kardinaal benoemd, maar het purper baatte hem niet, veeleer deed het des Konings gramfchap nog meer ontfteken. MORUS had, niet lang geleden, nog *het Vagevuur* in gefchrift verdedigd. Te weten, daar was een werkje in het licht gekomen, gefchreven van SIMON FISH DE GRAYESN INN, onder den titel: *Smeekbede der armen.* In hetzelve klagen de armen, dat zij tot het uiterfte gebragt waren, dewijl de Monniken zich de aalmoezen toeëigenden, welke voor hun beftemd waren, en wel fterke gezonde Monniken, maar ledigloopers en luije buiken, onder den aangenomen' naam van *Bedelmonniken*, van welke gelijk er vijf Ordens waren, zoo kon, indien aan elke Orde 's wekelijks door elk huisgezin flechts eene kleine aalmoes gege-

Dood van J. FISSCHER en THOMAS MORUS.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

ven werd, de fom genoegzaam zijn, om alle armen te onderhouden, die nu klagen moesten, dat zij van alle levensonderhoud beroofd waren. Zij betoogen met verfcheidene bewijsredenen, dat deze Ordens fchadelijk waren voor den Staat, die dus van Burgers werd ontbloot; ook befchuldigen zij den Paus van wreedheid en gierigheid, omdat hij niet allen en een' iegelijk uit het Vagevuur verloste, hetwelk immers in zijne magt ftond, daar nu alleen de Rijken voor hun geld uit deze gevangenis verlost werden. Dit gefchrift werd gretig gelezen, ook van den Koning, die het van de Koningin ontvangen had, en den Schrijver onder zijne befcherming nam tegen alle vervolging. Dit ftukje werd door THOMAS MORUS opzettelijk wederlegd, in een werkje, waar aan hij den titel gaf: *Smeekfchrift der zielen in het Vagevuur.* In hetzelve beklagen zich deze zielen over hare ellende, en verheffen de groote winst, welke zij betuigen te hebben van de Misfen der Broederen, voor hare verlosfing gevierd; en fmeeken dus hare nabeftaanden en vrienden, om toch deze Broederen te helpen, die haar deze weldaad bewijzen. In dit werkje verzekerde MORUS ftout weg, dat deze leer van het Vagevuur reeds federt vele eeuwen de leer der Kerk geweest was, en poogde dezelve met plaatfen uit de Heil. Schrift en fchijnbewijzen te betoogen. Doch zijn werk werd beantwoord door FRYTH, van wien wij boven gefproken hebben, die ook om deze reden zijn leven, gelijk wij gezien hebben, door het vuur heeft moeten verliezen.

De

De Roomschgezinden waren niet alleen in de weer om het waggelend gebouw van hun aanzien in *Engeland* te schragen, door geschriften en geweld, maar ook namen te dezen tijde eenige Monniken hunne toevlugt tot bedrog, waar toe zij zich van zekere ELIZABETH BARTON bedienden, in de Geschiedenis bekend onder den naam van *de Maagd van Kent*, welke aan *hysterieke* toevallen onderhevig zijnde, door hen overgehaald werd, om dezelve voor hemelsche verrukkingen uit te geven. Het bedrog won van tijd tot tijd veld; men vertoonde eenen Brief, dien zij van MARIA MAGDALENA uit den hemel ontvangen zou hebben; zij scheen zelfs wonderbare genezingen te werken, zij ondernam het voorzeggen van toekomstige gebeurtenissen; eindelijk was zij stout genoeg, des Konings echtscheiding openlijk te bestraffen, en te verhalen, dat God haar op hare gebeden geopenbaard had, indien de Koning hier bij volhardde, en eene andere trouwde, dat hij niet alleen binnen ééne maand van de Koninklijke waardigheid beroofd worden, maar ook een' schandelijken dood sterven zou. Velen begonnen haar geloof te geven, en onder dezen zelfs de Bisschop FISSCHER, wien dit ook bij zijn vonnis als eene misdaad te last werd gelegd. De Koning, die deze zaak in het eerst veracht had, nam er thans kennis van, en de nieuwe Profetes werd in de gevangenis geworpen, te gelijk met hare medehelpers; zij bekenden in de gevangenis het gepleegd bedrog en werden deswegens den 20sten April 1534 ter dood

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Bedriegerijen van ELIZABETH BARTON.

 ge-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

gebragt (*). Deze gebeurtenis bragt niet weinig toe, om HENDRIK VIII meer en meer tegen den Paus en de Monniken te verbitteren, en hunnen invloed geheel te vernietigen.

Onderhandelingen van HENDRIK VIII met de Protestantsche Vorsten in Duitschland.

Als te dezen tijde Paus PAULUS III, de opvolger van KLEMENS VII, den ban tegen HENDRIK openlijk had afgekondigd, oordeelde de Koning het noodig, zich nader te verbinden met de *Protestantsche* Vorsten van *Duitschland.* Te dien einde werd door hem in het jaar 1534 EDUARD FOX, Bisschop van *Hereforth*, naar *Duitschland* gezonden, om met den Keurvorst van *Saksen* en den Landgraaf van *Hessen* in onderhandeling te treden, bijzonder over de middelen, om eene vrije en regtmatige algemeene Kerkvergadering te verkrijgen. De Vorsten beantwoordden dit voorstel beleefdelijk, maar wachtten zich tevens voorzigtig, om HENDRIK veel te vertrouwen, daar zij duidelijk bespeurden, dat het hem meest te doen was, om van hen de erkentenis der wettigheid zijner echtscheiding en van zijn tweede huwelijk te verkrijgen. In hetzelfde jaar vaardigde hij ook ROBERT BARNS (†), een' beroemd God-

ge-

(*) Deze gebeurtenis is daarom te merkwaardiger, omdat sommigen in vervolg van tijd deze BARTON en hare medepligtigen onder de Martelaren voor het Katholijk geloof hebben durven plaatsen. GERDES *l. c. p.* 242.

(†) Deze was, om zijnen ijver voor de waarheid, in het jaar 1525 in de gevangenis geworpen, maar daar uit na drie jaren ontvlugt naar *Duitschland*, van waar hij

naar

geleerde, af, om met de Godgeleerden van *Witteberg* te spreken, en FILIPS MELANCHTHON naar *Engeland* te noodigen. Deze beroemde man had zich 's Konings gunst verworven, door aan denzelven zijne verklaring over den Brief van PAULUS aan de *Romeinen* toe te zenden, verzeld met eenen Brief aan den Koning, geteekend in de maand Augustus. De Koning beantwoordde denzelven met eenen gunstigen Brief van 1 October 1535. MELANCHTHON was in het eerst niet ongenegen, om deze uitnoodiging op te volgen, maar de Keurvorst van *Sakſen* maakte zwarigheden, en nu kwamen er uit *Engeland* in het jaar 1536 zoodanige berigten over, welke deze reis naar *Engeland* ter zijde deden ſtellen (*).

De

naar *Engeland* was wedergekeerd. Hij heeft verſcheidene werken geſchreven in het Latijn en andere in het Engelsch. In het jaar 1540 den 30ſten Julij moest hij op den brandſtapel zijne belijdenis met den dood verzegelen. GERDES *l. c. p.* 249, 250.

(*) MELANCHTHON had in dat jaar 1536 nog de nieuwe uitgave van zijne *Loca Euangelica* aan den Koning opgedragen, maar ſchreef eerlang onder den opdragt met zijne eigene hand deze regelen:

Dum laudandus erat, regem laudavimus Anglum,
Hei mihi, quam varium est Regibus ingenium.

In het voorbijgaan: CALVIN had ook met HENDRIK VIII niet veel op, gelijk blijkt uit deze zijne aanteekening op *Amos* VII. 13. *Opp. Tom.* V. *fol.* 223. „ Qui initio „ tantopere extulerunt Henricum, Regem Angliae, certe

 „ fue-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Kloosters in Engeland afgeschaft.

De haat, dien HENDRIK tegen de Monniken had opgevat, om derzelver woelingen tegen zijne huwelijksfcheiding en tegen zijn gezag, als Opperhoofd der Kerk, deed hem in het jaar 1536 befluiten, om naar den toeftand der Kloosters onderzoek te laten doen. Bij dit onderzoek ftond men menigmaal verbaasd, over hetgeen men in vele Kloosters ontdekte, van de lage kunftenarijen en onbefchaamde middelen, van welke de Monniken zich bediend hadden, om de bijgeloovige menigte te bedriegen, doch nog meer, wegens de fchrikkelijke voorbeelden, van allerhande fnoodheden en gruwelen, welke in dezelve gepleegd waren. Sommige Kloosterlingen of door fchaamte of door vrees, of door uitzigt op het herkrijgen van hunne vrijheid, ftonden nu vrijwillig hunne Kloosters en Bezittingen aan den Koning af; van de overigen werden door eene Parlementsakte van het jaar 1536 meer dan 370 Abdijen vernietigd, en drie jaren daarna werden zij allen afgefchaft en derzelver goederen aan den Koning gefchonken. Doch deze fchatten werden door HENDRIK en zijne gunftelingen, meestal in korten tijd, met de uiterfte verkwisting, fchandelijk verfpild. Deze affchaffing der Kloosters baarde echter groot misnoegen, niet alleen bij de Monniken, van welke velen daar door tot de uiterfte armoede gebragt werden,

„ fuerunt inconfiderati homines: dederunt illi fummam
„ rerum omnium potestatem, & hoc me femper graviter
„ vulneravit. Erant enim blasphemi, quum vocarent
„ ipfum fummum caput Ecclefiae fub Christo."

den, maar ook bij vele Edelen, die hunne familien gewoon waren in ſtand te houden, door ſommigen van hunne kinderen tot het Kloosterleven te beſtemmen, en bij arme lieden, die van de aalmoezen leefden, welke zij van Kloosters genoten; zelfs ontſtonden er, vooral in *Lincolnshire* en *Yorkshire*, oproeren, die niet dan met geweld beteugeld konden worden.

n. C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De zaak der Hervorming ſcheen nu op eenen goeden voet in *Engeland* te ſtaan, te meer, daar in eene vergadering te *Londen* werd voorgeſteld, eene vertaling van den Bijbel in het Engelsch te doen vervaardigen, en het lezen van den Bijbel aan allen vrij te laten; hier van werd nog in het jaar 1536 eene Akte van het Parlement opgeſteld, en door den Koning bevel tot het vervaardigen van zoodanige vertaling des Bijbels in de moedertaal gegeven, ſchoon er nog eenige jaren verliepen, eer dezelve voltooid werd.

De Koningin ANNA BOELEIN onthoofd

In het begin van dit jaar overleed des Konings verſtotene Gemalin KATHARINA van *Arragòn*, in het 50ſte jaar van haren ouderdom, hebbende zij kort voor haren dood, in eenen Brief aan den Koning, hare en zijne Dochter MARIA allerernſtigst aan hem aanbevolen. Haar dood werd door de Koningin ANNA met zigtbare blijken van vreugde verſtaan, terwijl zij weinig dacht aan de treurige omwenteling van haar lot, die zoo kort aanſtaande was. Zij was in dezelfde maand Januarij bevallen van een Zoon, maar die dood ter wereld kwam. Sommigen meenen, dat de hoop des Konings op eenen manne-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

nelijken erfgenaam, dus te loor gesteld, het eerst zijne liefde jegens ANNA hebbe doen verflaauwen; hier kwam bij, dat hij thans reeds genegenheid koesterde voor JOANNA SEYMOUR, van uitmuntende schoonheid, en wier karakter het midden hield tusschen de stuursche deftigheid van KATHARINA en den vrolijken en luchthartigen imborst van ANNA. De hoofden der Roomsche partij, bijzonder de Hertog van *Nortfolk*, STEVEN GARDINER en anderen, HENDRIK's gunst jegens ANNA ziende waggelen, besloten haar te doen vallen; met dit oogmerk begon men des *Konings hart* met vermoedens te vervullen, welke weldra een' grond van beschuldiging uitmaakten, dat de Koningin, die onlangs eene miskraam had gehad, zich schuldig had gemaakt aan overspel, ja zelfs aan bloedschande met haren Broeder. Op deze beschuldigingen, welke echter nooit bewezen zijn geworden, terwijl de Koningin tot in hare laatste oogenblikken hare onschuld beweerde, liet HENDRIK zijne Gemalin in den *Towr* gevangen zetten, en ter dood verwijzen, en vervolgens onthoofden. Den dag na haren dood trouwde hij JOANNA SEYMOUR, en in het eerstvolgende Parlement werd ELIZABETH, zijne Dochter bij ANNA, van alle regt en uitzigt op de opvolging, even als MARIA, zijne Dochter bij KATHARINA, uitgesloten. ANNA onderging den dood op eene waardige wijze, hebbende nog voor dat zij ter straffe uitgevoerd werd, eenen Brief aan den Koning geschreven, waar in zij hem de liefde tot eene andere voorwerpt, en hare onschuld betuigt;

tuigt; (*) ook zegt men, dat zij den Koning hebbe bedankt, dat hij haar uit een' geringen ſtaat tot Koningin verheven hebbende, nu nog tot eene Martelaresſe voor den hemel maakte. Het is opmerkelijk, dat haar broeders vrouw, de eenige, die haar van bloedſchande met haren man beſchuldigde, eene vrouw van zeer ſlecht karakter, naderhand om misdaden, welke zij te gelijk met 's Konings vijfde huisvrouw KATHARINA HOWARTH bedreven had, dezelfde doodſtraf regtvaardig heeft moeten ondergaan.

Vastſtelling van eenige Geloofs-artikelen.

De dood van Koningin ANNA deed den moed der Roomschgezinden rijzen. De Paus beproefde, of het mogelijk ware, den Koning weder met den Roomſchen Stoel te verzoenen; het Lagerhuis in het Parlement zond aan het Hoogerhuis in de maand Junij 67 artikelen tegen de Ketters, zoo oude als nieuwe; doch gelukkig voor de zaak der Hervorming bleven CRANMER en CROMWEL des Konings gunst behouden, en de laatſte deed zelfs het voorſtel: Dat de Koning wilde, dat de plegtigheden en ceremonien in den Godsdienst zouden verbeterd worden naar den Regel der Heilige Schriften, en dat niets zou aangenomen of toegelaten worden, dan hetgeen uit de Heilige Schrift zou kunnen bewezen worden. Hevig werd over dit voorſtel voor en tegen getwist, het beſluit was, dat zekere artikelen werden opgeſteld en door 's Konings gezag vervolgens aangenomen, welke, even als het *Interim*

(*) Men kan dezen Brief lezen bij GERDES *Bijlag.* XXXII. op het IV *Deel, Bladz.* 161-167.

rim in *Duitschland*, zekeren middelweg hielden, zoodat bij voorbeeld in dezelve aan de ééne zijde de Oorbiecht en de Transſubſtantiatie, de Beeldendienst en de aanroeping der Heiligen behouden werden; maar aan de andere zijde de H. Schrift tot den grondſlag des Geloofs geſteld werd, met verwerping der Overleveringen en Pausſelijke Decreten. Ook werd de Beeldendienst en de aanroeping der Heiligen vrij naauw bepaald, en ſlechts twee Sacramenten vastgeſteld, en het Vagevuur in twijfel getrokken.

Omtrent dezen tijd ſchreef REGINALD POLE, een man uit Koninklijk bloed, zijn Boek *over de eenheid der Kerk*, tegen de Opperhoofdigheid des Konings, in hetwelk hij allerhevigst tegen denzelven uitvoer, ſchrijvende, dat de Koning dus dadelijk het hoofd was geworden van de vergadering der boosdoenders, en van de gemeente des Satans; hij verweet hem onmenſchelijke wreedheid tegen de Roomschgezinden, vergeleek hem met den Koning NEBUKADNEZAR, en de Koningin ANNA BOELEIN met JEZABEL; en ſchilderde HENDRIK af als wreeder dan NERO en DOMITIAAN. Men meent, dat hij dus hevig ſchreef, ten einde zelf zich te zuiveren van vermoeden van Lutheranerij; HENDRIK, hier door zeer verbitterd, ontveinsde echter in het eerst zijn misnoegen, en ſchreef aan POLE, dat hij in *Engeland* zou terug keeren, en ſommige plaatſen in zijn Boek duidelijker verklaren; doch dewijl POLE tegen deze vriendelijke woorden op zijne hoede was, verklaarde de Koning hem ſchuldig aan misdaad van gekwetſte Majeſteit, ſtelde 50,000 Dukaten op zijn hoofd,

hoofd, verklaarde alle zijne goederen verbeurd, en deed de bloedverwanten van POLE zijne wraak ten ſtrengſte ondervinden. Het werk van POLE, die naderhand te *Rome* den Kardinaalshoed verkreeg, werd door verſcheidene Engelſche Geestelijken wederlegd. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In het jaar 1537 beviel de Koningin JOANNA SEYMOUR van eenen Zoon, EDUARD, tot groote blijdſchap van Koning HENDRIK, die dit kind terſtond tot Prins van *Walles* benoemde en tot zijnen opvolger op den troon verklaarde. De Koningin overleed twee dagen na hare bevalling. Een groot verlies zeker voor de zaak der Hervorming, welke zij, niet minder dan ANNA BOELEIN, maar met meer beleid en bedaardheid was toegedaan. De Roomschgezinden, onder welken STEVEN GARDINER bijzonder uitmuntte, verdubbelden nu hunne woelingen, om den Koning tegen de Hervormden op te hitſen, doch, dewijl CRANMER des Konings gunst bleef behouden, konden zij hun doel niet ten volle bereiken. Integendeel werd de afkeer van HENDRIK van den Paus hoe langer hoe grooter, toen Paus PAULUS III den ban, welken hij reeds in het jaar 1535 vastgeſteld en geteekend had, nu in 1538 openlijk afkondigde, en bij denzelven hem van het Rijk vervallen verklaarde, hetwelk de Paus aan den Koning van *Schotland* aanbood, dien hij, gelijk alle Koningen, vermaande, HENDRIK te beoorlogen. EDUARD VI geboren. Dood van de Koningin J. SEYMOUR.

HENDRIK, die zich aan den magteloozen ban niet bekreunde, ging voort met zijne werkzaamheden, als Hoofd der Engelſche Kerk; ſommigen van dezelve waren heilzaam voor de Hervorming, waartoe in De Bijbel in het Engelsch overgezet

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

in de eerste en voornaamste plaats behoorde de Vertaling van den Bijbel in het Engelsch, welke op zijn bevel reeds in het jaar 1536 ondernomen, nu te *Parys* gedrukt, en als de druk daar door FRANCOIS I verhinderd werd, te *Londen* voltooid, in dit jaar 1538, op een bevel des Konings, door CROMWEL opgesteld, ten gebruike in de Engelsche Kerk werd ingevoerd, met last, dat er een exemplaar van dezelve in elke Kerk gelegd zou worden, met vrijheid voor ieder een, om dezelve te lezen, waar bij gevoegd was een bevel, om het volk het Euangelie volgens den Bijbel te prediken en te vermanen tot werken van liefde, barmhartigheid en geloof, en af te manen van alle vertrouwen op de goede werken van anderen, of Bedevaarten naar heilige Beelden of Overblijffelen; men moest verders de menschen leeren, de Beelden niet te vereeren, maar enkel aan te zien, als Boeken der Leeken enz.

JOAN NICHOLSON, gezegd LAMBERT ter dood gebragt.

Doch niettegenstaande zoodanig voor de Hervorming heilzaam besluit, wisten de Roomschgezinden, inzonderheid GARDINER, den Koning te beduiden, dat hij zich tegen den Pausselijken ban en deszelfs uitwerking het best zou beveiligen, door gestrengheid tegen de Ketters en voornamelijk de *Sacramentarissen*, onder welken naam die genen begrepen werden, die de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal ontkenden. Onder dezen schijn werd dus tegen de Hervormden op nieuw eene hevige vervolging aangevangen. In dit jaar 1538 in de maand November, werd onder anderen JOANNES NICHOLSON, gezegd LAMBERT, ter dood ge-

gebragt; welk geval daarom te merkwaardiger is, omdat zijn dood ook door Euangelischen bevorderd werd, TAYLER, BARNS, CRANMER en CROMWEL, die naderhand allen zelve eenen geweldigen dood om het Euangelie ondergaan hebben. De Koning zat zelf voor bij het verhoor van dezen man, en redetwistte zelf met hem over de Transsubstantiatie, gelijk ook CRANMER, die toen nog overhelde tot het gevoelen van de eigenlijke en ligchamelijke tegenwoordigheid, hoewel hij naderhand dit gevoelen heeft veranderd (*); de Roomschgezinden GARDINER, TONSTAL, STOKLEY enz. vielen den waardigen man ook hard met hunne tegenwerpingen. De uitslag was, dat LAMBERT, die, blijkens zijne verantwoording, door hem in zijne gevangenis geschreven, en aan den Koning aangeboden, een geleerd en godvruchtig man was, als een hardnekkig Ketter ten vure veroordeeld is geworden, welk vonnis ook aan hem in het openbaar ten uitvoer gebragt werd. Van dit geval lezen wij een berigt van TH. CROMWEL zelven in eenen Brief aan THOMAS WYAT (†), gedagteekend den 28sten November 1538, waar uit wij zien kunnen, hoe veel vooroordeelen vermogen: „ De Koning," schrijft CROMWEL, „ heeft, uit „ eerbied voor het hoogwaardig Sacrament des Al„ taars, wel openlijk willen tegenwoordig zijn, in „ de zaal van *Westmunster*, bij het verhoor en de „ veroordeeling van eenen ellendigen *Sacramentari*-

„ *schen*

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

(*) GERDES *l. c. pag.* 285.
(†) *Biblioth. Angl. T.* I. *p.* 158.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ *schen* Ketter, die den 20sten November verbrand „ is geworden. Het was een wonder om te zien, „ met welke deftigheid en majestueus voorkomen, „ zijne Majesteit den pligt van Opperhoofd der En-„ gelsche Kerk vervuld heeft, met welke zachtmoe-„ digheid hij dezen ongelukkigen heeft trachten te „ bekeeren, met welke kracht van redenen hij met „ hem geredentwist heeft. Ik wenschte, dat de „ Vorsten en Mogendheden van de Christenheid bij „ dit schouwspel hadden kunnen tegenwoordig zijn. „ Voorzeker zouden zij zich over de wijsheid en „ het oordeel van zijne Majesteit verwonderd, en „ gezegd hebben, dat de Koning de voortreffelijkste „ Vorst der Christenheid is. Dit alles is op de „ plegtigste wijze geschied, en ik twijfel niet, of „ uwe vrienden zullen u daar van naauwkeurig be-„ rigt hebben.” Men kan ligtelijk begrijpen, wel-ken lof de Roomschgezinden den Koning hebben toegezwaaid, die met zich zelven hoog ingenomen, nu te meer aangespoord werd, om zijnen ijver voor den Roomschen Godsdienst te doen blijken, niettegenstaande zijnen haat tegen het Roomsche Hof.

Zes artikelen omtrent het geloof vastgesteld.

Het eerste gevolg van dezen ijver was, het afbreken der onderhandelingen met de *Protestantsche* Vorsten van *Duitschland*, die ter vereeniging voornamelijk op drie stukken aandrongen: 1) op de bediening van het Avondmaal onder beide gedaanten van brood en wijn; 2) op het gebruik der moedertaal in den Godsdienst, en 3) op de vrijheid van trouwen voor de Kerkelijken. Doch de Koning was zoo ver van deze artikelen afkeerig, dat hij, aange-

zet

zet door den Hertog van *Nortfolk*, GARDINER en andere Pausgezinden, in het jaar 1539 aan het Parlement een voorſtel liet doen, om de volgende zes artikelen vast te ſtellen, welke inderdaad de hoofdſom der Roomſche leere uitmaakten: Het eerſte artikel bevatte de leer der *Transſubſtantiatie*, dat van het brood en wijn in het Avondmaal niets overblijft, maar dat onder derzelver gedaante het ware ligchaam en bloed van CHRISTUS verborgen is. Het tweede artikel beweerde, dat men het Avondmaal ſlechts onder eene gedaante behoeft te houden. Het derde, dat het huwelijk den Priesteren ongeoorloofd is; het vierde, dat de gelofte van onthouding niet gebroken mag worden; ten vijfde, dat de bijzondere Misſen nuttig en voorderlijk zijn; en eindelijk, dat de Oorbiecht in de Kerk onderhouden moet worden, als noodzakelijk tot zaligheid. CRANMER, die zelf gehuwd was, verzette zich in het Parlement hevig tegen dit voorſtel van den Hertog van *Nortfolk*; doch vergeefs. Het Parlement, al lang gewoon, den Koning in alles te believen, ſtelde deze artikelen met eene akte vast, onder bepaling van de doodſtraffe tegen de overtreders. Deze artikelen werden in het jaar 1539 afgekondigd, als eene onverbrekelijke wet. Ook werden er Geloofsonderzoekers aangeſteld, ten einde op de overtreders het oog te houden. Deze gingen doorgaans nog verder dan de letter der artikelen voorſchreef; bij voorbeeld zulken, die niet of zeldzaam ter Misſe gingen, werden even zoo ſchuldig verklaard, als die de Mis tegenſpraken. Spoedig werden meer dan 500 men-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

schen in de stad *Londen* alleen in de gevangenis geworpen, onder welken zich de Bisschoppen SHAXTON van *Salisbury* en LATIMER van *Wigorn* bevonden, die van hunne Bisdommen afgezet zijnde, gevangen gebleven zijn, tot den dood des Konings. CRANMER zelf liep het grootste gevaar, omdat hij de artikelen in het Parlement had tegengesproken. Hij bleef echter in gunst, vooral dewijl hij zich ten blijke van zijne gehoorzaamheid beriep, dat hij zijne huisvrouw reeds naar *Duitschland* terug had gezonden. Ondertusschen maakte het groot getal gevangenen de uitvoering der bedreigde straffe moeijelijk, hetwelk CRANMER, CROMWEL, de Hertog van *Suffolk*, en de Rijkskanselier AUDLEY, ook met zoo veel ernst den Koning onder het oog bragten, dat hij aan alle deze gevangenen pardon verleende. De Duitsche Vorsten, met welke HENDRIK thans in onderhandeling was, beklaagden zich ook bij hem zoo sterk over de strengheid dezer artikelen, dat hij beloofde, deze wet, zonder de uiterste noodzakelijkheid, niet ten uitvoer te zullen brengen, gelijk wij ook niet vinden, dat er voor den dood van CROMWEL iemand deswegens gevonnisd is geworden.

Dit echter was nog in datzelfde jaar 1539 eene vertroosting voor de Hervormden, dat, op 's Konings bevel, het lezen van den Bijbel in de moedertaal niet alleen in de Kerken, maar ook aan elk in zijn huis vergund werd. GARDINER, die zich hier tegen verklaarde, daagde in tegenwoordigheid des Konings CRANMER uit, dat hij bewijzen zou, dat het gezag der zoogenoemde Apostolische Kerkregelen niet zoo ge-

gewigtig was, als dat der Heilige Schrift; maar CRANMER beantwoordde hem zoo overtuigend, dat de Koning zich liet ontvallen, dat CRANMER een oud krijgsman was, en dus voor eenen nieuweling ongeraden, om hem moeite aan te doen.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In dezen toestand van zaken, raadde CROMWEL, bedoelende aan de zaak der Hervormden, eenen nieuwen steun te geven, den Koning, die thans weduwenaar was, een huwelijk aan met ANNA VAN KLEEF, Zuster van den Hertog van *Kleef*, *Gulik*, *Berg*, enz. die wegens hare schoonheid beroemd was; doch deze staatkundige raad viel voor CROMWEL ongelukkig uit, en kostte hem het leven. Het huwelijk werd gesloten, en de Prinses kwam, op het einde des jaars 1539, in *Engeland* aan. De Koning, van ongeduld brandende, was haar tot *Rochester* te gemoet gereisd, alwaar hij haar onbekend zag. Doch op het eerste gezigt beviel de Prinses aan HENDRIK niet, zoodat hij haar terstond terug zou gezonden hebben, indien hij de Vorsten van hare maagschap niet ontzien had; de Koning trouwde haar dan, maar verklaarde tevens geene gemeenschap met haar te willen of te kunnen hebben; ook had hij toen reeds zijnen zin gevestigd op KATHARINA HOUWARD, Dochter van EDMUND HOUWARD, Broeder van den Hertog van *Nortfolk*. Zoodra deze Hertog en de overige begunstigers der Roomschgezinden dit te weten kwamen, leiden zij de schuld op CROMWEL, tegen wien zij verscheidene beschuldigingen opzochten, waar van het gevolg was, dat hij op 's Konings last in de maand Junij

HENDRIK trouwt zijne vierde huisvrouw ANNA VAN KLEEF. Dood van CROMWEL

na C. G. Jaar 1517. tot 1552. des jaars 1540 in den *Towr* gebragt werd, alwaar hij zes weken gevangen zat, en toen, zonder dat de Koning aan eenige verdediging of verzoek het oor wilde leenen, en niettegenstaande CRANMER alle pogingen aanwendde, om zijnen vriend te behouden, den 28sten Julij van dat jaar, openlijk onthoofd is, een uitmuntend Staatsdienaar en een ijverig begunstiger van de zaak der Hervorming, over wiens dood de Koning gezegd wordt, te laat berouw gehad te hebben.

In dit jaar 1540 scheidde HENDRIK zich van zijne Gemalin ANNA VAN KLEEF, onder het voorwendsel, dat zij reeds, *toen zij nog niet huwbaar was*, verloofd was geweest aan den Zoon des Hertogs van *Lotharingen*. Kort daar op trouwde hij zijne vijfde huisvrouw, de bovengemelde KATHARINA HOUWARD, welke hij, gelijk wij zien zullen, twee jaren daarna liet onthoofden.

Geloofsonderwijs opgesteld en ingevoerd.

CROMWEL had eenige maanden, voordat hij in ongenade bij den Koning viel, een voorstel gedaan, tot het opstellen van een Geloofsonderwijs of Katechismus in de Engelsche Taal, ten einde de gemoederen te vereenigen; dit werk werd na zijnen dood ook door de Roomschgezinden ijverig aangedrongen, die nu schoon spel meenden te hebben. Daar werd dan een zoodanig onderwijs, onder den titel: *The Institution of a Christen Man*, vervaardigd, waar toe CRANMER en GARDINER, hoe zeer zij in gevoelens verschilden, de hand leenden. Dit Onderwijs of deze Katechismus was dus ook weder een gemengd zamenstel van Hervormde en Roomschgezinde leer. Het handelde in het gemeen over het

Ge-

Geloof, deszelfs aard en natuur; het bevatte eene korte uitlegging van het *Geloofsformulier der Apostelen*, de leere van de *zeven Sacramenten*; eene verklaring der *X Geboden*, ook van *het Gebed des Heeren*, en de *groetenis des Engels* aan MARIA; voorts over den *vrijen wil*, de *regtvaardigmaking*, *goede werken* enz. De verdiensten der goede werken werden erkend, maar met zekere bepaling; tot het regtvaardigend Geloof werd ook de deugd en goede werken gevorderd, de dienst der Beelden en Heiligen bleef insgelijks, maar zuiverder en bescheidener. Het Bijgeloof in vele zaken werd veroordeeld, en de Kerk vrij verklaard van alle Pauselijke magt enz.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Thans moesten velen weder de slagtoffers worden van de verschillen om den Godsdienst. Onder dezen wordt in het jaar 1540 genoemd een Leeraar, BARNS, deze had in de Pauluskerk te *Londen* over de regtvaardigmaking gepredikt, in den zin van LUTHER, en werd deswegens op aandrang van GARDINER en BONNER ten vure veroordeeld, welk vonnis aan hem en twee Priesters, THOMAS GERARD en WILLIAM HIERONYMUS, beide van Lutheranerij beschuldigd, voltrokken is. Doch te gelijker tijd werden ook verscheidene Pausgezinden gehangen of verbrand, omdat zij tegen de door den Koning voorgeschrevene artikelen gesproken of gehandeld hadden. Ook poogden GARDINER, geholpen door EDMUND BONNER, Bisschop van *Londen*, in het jaar 1541, de vrijheid, om den Bijbel te lezen, aan het volk weder te ontnemen, onder anderen onder

Vervolging.

na C. G Jaar 1517 tot 1552

het voorwendſel, dat er zeer vele gebreken in de vertaling waren ingeſlopen, welke zij dus ingetrokken wilden hebben, echter met belofte, dat eene nieuwe vervaardigd zou worden. Doch CRANMER gaf aan den Koning den raad, om de Overzetting door de Hoogeſcholen te *Oxford* en *Cambridge* te laten nazien, waar door de bedoeling der Roomschgezinden mislukte. Te dezen tijde werd ook, wegens het gebrek aan Predikers, op bevel des Konings, een *Homilienboek* ingevoerd, hetwelk eene beknopte en godzalige behandeling der Zondags- en Feesttekſten, en andere korte Kerkredenen bij bijzondere omſtandigheden behelsde, om door zulken den volke te worden voorgelezen, die geen regt hadden, om te prediken. Dewijl de Predikers van dien tijd zich dikwijls door hunnen ijver lieten vervoeren, werd ook de gewoonte ingevoerd, om de Preeken te lezen, welke nog tot onze tijden in *Engeland* in gebruik is.

De Koningin KATHARINA HOUWARD onthoofd

In datzelfde jaar 1541, werd de Koningin KATHARINA HOUWARD, met welke HENDRIK in het eerst zeer was ingenomen, beſchuldigd en overtuigd van overſpel, en daarom den 12den Februarij 1542 onthoofd, met hare medepligtigen, en ſommigen, die van haar gedrag kennis hadden gehad, onder welke die Juffrouw ROCHFORD, die de onſchuldige Koningin ANNA BOELEIN, met wier Broeder zij getrouwd was, van bloedſchande met dezen haren man valſchelijk beticht had. CRANMER had de ontdekking van het misdadig gedrag der Koningin, welke aan hem geſchied was, het eerst aan den Koning be-

bekend gemaakt, niet zonder zijn groot gevaar, dewijl de Koning zoo groote liefde voor deze zijne Gemalin had, dat hij op Allerheiligendag des vorigen jaars, bij het gebruiken van het Heilig Avondmaal, God openlijk gedankt had, voor het gelukkig en vreedzaam huwelijk, hetwelk hij mogt genieten, om welks voortduring hij bad, en zijnen Hofkapellaan verder gebood te danken en te bidden. Nu werd CRANMER te meer in 's Konings gunst bevestigd, terwijl de Roomschgezinden den invloed der Koningin, die op hunne hand was, misſen moesten.

Koning HENDRIK werd in het jaar 1542 in eenen oorlog ingewikkeld met de *Schotten*, hetwelk hem den 20ſten Januarij 1543 een Parlement bijeen deed roepen, in hetwelk twee *Bills* werden goedgekeurd, *over het vastſtellen van den waren en het afſchaffen van den valſchen Godsdienst.* In dezelve werd de vertaling des Bijbels van TYNDAL en alle Boeken, die van de leere, in het jaar 1540 vastgeſteld, verſchilden, verboden, maar het lezen van den Bijbel overigens toegelaten, echter niet aan het gemeen, hetwelk gewezen werd tot het bovengemeld Godsdienstonderwijs, en bepaald tot het lezen der Pſalmen, het Gebed des Heeren, de groetenis des Engels en van de XII Geloofsartikelen in het *Engelsch*; ook mogten geene Boeken over den Godsdienst zonder 's Konings goedkeuring gedrukt worden. Verders werd verboden, in Tooneelſtukken Godsdienſtige zaken of uitleggingen der Heilige Schrift te mengen, gelijk toen in *Engeland*, even als in *Duitschland*, *Zwitſerland* en ook in de *Nederlan-*

den ter bevordering van de Hervorming in Tooneelvertooningen, of volksliedjes, meermalen gefchiedde (*). Eindelijk werd de ftrengheid der ftraffen veel gematigd. De Kerkelijken werden verwezen, om bij de eerfte overtuiging hunne dwalingen te verzaken, bij de tweede, dezelve af te zweeren, doch bij de derde veroordeeld tot den brandftapel. Burgerlijken of Leeken werden bij de derde overtuiging geftraft met verbeurdverklaring van hunne goederen, en met eeuwige gevangenis. Eindelijk, het geen te voren in deze gevallen geene plaats had, den befchuldigden werd toegeftaan, zich van getuigen ten hunnen voordeele te bedienen, en bij flot werd de geheele zaak aan des Konings welbehagen overgelaten, die naar zijn goedvinden over den Godsdienst beftellingen zou mogen maken, welken de onderdanen flechts hadden te gehoorzamen.

De Koning trouwt zijne zesde Gemalin KATHARINA PARRE.

Evenwel werden nog in de maand Julij van dit jaar in het Bisdom *Windfor* drie perfonen verbrand, omdat zij Boeken gelezen hadden, die verboden waren, en zich hadden uitgelaten tegen de Misfe, zonder dat des Konings Gemalin, want hij was voor de zesde keer getrouwd met KATHARINA PARRE, eene weduwe van *Sir* LATIMER, fchoon de Hervorming begunftigende, iets tot behoud van deze ongelukkigen had kunnen uitwerken.

Zelfs onderftonden GARDINER en zijn aanhang eene befchuldiging bij den Koning in te leveren tegen CRANMER, dien zij voorftelden als een' tegenftre-

(*) GERDES *T.* IV. *p.* 315. *Not,*

ſtrever van de zes artikelen, en een' begunſtiger der Ketters. De Koning ſprak er CRANMER over aan, die bekende, dat hij de gemelde artikelen had tegengeſproken, eer zij vastgeſteld waren, maar betuigde zich ſedert naar dezelve gedragen te hebben; de Koning vraagde hem, of hij getrouwd was, en openhartig erkende CRANMER, dat hij eene vrouw had, maar dat hij haar zelve naar *Duitschland* had terug gezonden, om aan het verbod van het huwelijk der Geestelijken te gehoorzamen. De Koning, getroffen door 's mans opregtheid, ſtelde hem de beſchuldiging ter hand, en drong bij hem aan, om zijne beſchuldigers in regten te vervolgen, hetwelk CRANMER christelijk en edelmoedig weigerde, veel eer waarſchuwde hij zijne beſchuldigers, met bijgevoegde vermaning, om zich in het vervolg te wachten, ja hij was zelfs voor een' van hen, die bij den Koning om bijzondere redenen in ongenade gevallen was, een voorſpraak.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In het jaar 1544 werd op voorſtel van CRANMER beſloten, het Pausſelijk Kerkelijk regt af te ſchaffen, en 32 kundige mannen benoemd, om een nieuw Kerkelijk regt en Kerketucht te ontwerpen. Dit had had echter geenen voortgang voor de regering van EDUARD VI.

In het volgende jaar 1545 werden nog eenige bijgeloovige plegtigheden, als de aanbidding van het kruis, en het luiden der klokken daags voor *St. Andriesdag* op bevel des Konings afgeſchaft.

Vervolging.

HENDRIK, die thans in den oorlog met *Frankryk* en *Schotland* was ingewikkeld, poogde de genegen-

n. C. G. Jaar 1517 tot 1552.

heid zijner onderdanen te winnen, door zoo veel mogelijk de beide Godsdienstpartijen genoegen te geven. Hij benoemde dan in plaats van THOMAS AUDLEY, een' begunstiger der Protestanten, die overleden was, een' sterken Roomschgezinden, THOMAS WRIOTHESLEY, tot Kanselier, ten genoege der Roomschen, en in deszelfs plaats tot Staatssecretaris WILLIAM PETERSEN, een' bijzonder vriend van CRANMER. Naar *Frankryk* oversteekende, droeg hij het bewind van zaken gedurende zijn afwezen op aan de Koningin, gevende haar tot Raden den Aartsbisschop van *Kanterbury* CRANMER, den *Kanselier*, den Graaf van *Hartfort*, en den Staatssecretaris PETERSEN. De vrede met *Frankryk* gesloten zijnde, kwam de Fransche Admiraal D'ANNEBAUT als Gezant van FRANCOIS I. in *Engeland* over in het jaar 1546. Deze deed in naam van zijn' Koning aan HENDRIK, ten aanzien van den Godsdienst, eenige opening tot het afschaffen der Mis, waar over men in onderhandeling trad, schoon het spoedig bleek, dat dit bij geen van beide deze Vorsten ernst was, daar FRANCOIS te zelfden tijde de vervolging zijner Protestantsche onderdanen voortzette, en HENDRIK insgelijks de Hervormden op nieuw vervolgde. Onder anderen werd SHAXTON, Bisschop van *Salisbury*, die reeds sedert het jaar 1539 gevangen was geweest, in het jaar 1546 ter dood veroordeeld, doch hij herriep zijne gevoelens, en verkreeg vergiffenis. Naderhand is hij, onder Koningin MARIA, één der hevigste vervolgers van de Hervormden geweest.

Stand-

Standvastiger gedroeg zich ANNA ASKOUGH, uit een adelijk geslacht. Ongelukkig getrouwd met eenen man, die een buitensporig ijveraar was voor het Roomsche geloof, werd zij door denzelven, zoodra hij ontwaar werd, dat zij de Hervorming was toegedaan, uit zijn huis verdreven, en vervolgens te *Londen* gevangen genomen. Zij was eene vrouw van veel kunde, en van een goed doorzigt in zaken van Godsdienst, en ervaren in de Heilige Schrift; in hare gevangenis gedroeg zij zich verstandig, kloekmoedig en standvastig; zij onderging de wreedste folteringen, haar aangedaan, opdat zij hare medegeloofsbelijders zoude ontdekken, zonder iemand te noemen. Ter dood veroordeeld, en reeds naar den brandstapel gevoerd wordende, werd haar van 's Konings wege pardon aangeboden, indien zij wilde herroepen, maar beloften konden haar zoo min bewegen, als de vreeze des doods, om haar geloof te verzaken. Zij stierf met een' bedaarden moed en onwankelbaar vertrouwen, en haar dood strekte tot bemoediging van eenige anderen, die te gelijk met haar denzelfden dood om den Godsdienst lijden moesten (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De Roomschgezinde partij hier mede niet te vrede, deed eene nieuwe poging, om ook den Aartsbisschop CRANMER te verderven. Zij beschuldigden hem bij den Koning, als het hoofd der Hervormden, en deden den Koning opmerken, dat men te ver-

CRANMER in gevaar.

(*) Men leze het roerend verhaal van deze waardige vrouw bij GERDES *l. c. p.* 334-350.

vergeefs bijzondere lieden ſtrafte om de Ketterij, zoo lang derzelver begunſtiger en hoofd in het hoogſte aanzien en waardigheid bleef. Zij verkregen ook werkelijk van den Koning, dat CRANMER, indien men gewigtige oorzaken tegen hem had, naar den *Towr* zou gebragt worden. Maar tevens ontdekte de Koning aan hem de geheele zamenzwering zijner vijanden, met raad, om voor de Regters te verſchijnen, maar zich op den Koning te beroepen, indien zij hem geene behoorlijke vrijheid lieten, om zich te verdedigen; zelfs ſtelde hem de Koning zijn' eigen zegelring ter hand, om dien in dat geval te vertoonen, en aan zijn beroep op den Koning dus kracht te geven. CRANMER dien raad volgende, beriep zich op den Koning, die zijne vijanden toen hevig beſtrafte, verklarende, dat hij nooit zou dulden, dat zijn' getrouwſten dienaar eenige moeite werd aangedaan, en dat hij veeleer die genen zou ſtraffen, die iets met geweld of list tegen hem zouden willen ondernemen.

Ook de Koningin KATHARINA PARRE

Zoo ver ging echter thans de ſtoutheid der Roomschgezinde partij, dat zij eenen aanſlag vormde, om de Koningin KATHARINA PARRE zelve te verderven. De Koning, die van een' gemelijken en gramſtorigen aard was, welke met den ouderdom en ligchaamsongemakken van dag tot dag verſlimmerde, had eenig misnoegen tegen de Koningin opgevat, omdat zij menigmaal bij hem ten voordeele der Hervormden ſprak, en dit eens aan den Bisſchop GARDINER te kennen gegeven. Deze zat hier op niet ſtil, maar ſpande met den Kanſelier

aan,

aan, om de Koningin te beschuldigen, die men te last leide, dat zij eene begunstigster en voorspraak was geweest van de onlangs om Ketterij verbrande ANNA ASKOUGH, dat zij en hare Staatjuffers Ketterſche Boeken hadden en lazen enz. Men was reeds zoo ver gevorderd, dat men eene Akte van beschuldiging had opgesteld, welke van den Koning geteekend en gezegeld was, met bijgevoegd bevel, om de Koningin naar den *Towr* te brengen. Doch, door eene bijzondere besturing der Voorzienigheid, verloor de Kanselier deze Akte, die hij in zijn' boezem gestoken had. Zij werd door eenen vriend der Koningin gevonden, en aan haar ter hand gesteld. De Koningin ontstelde op het zien van 's Konings hand, maar begaf zich, zonder den moed te verliezen, naar den Koning, om, ware het mogelijk, zijne drift te bedaren. De Koning begon terstond met haar over zaken van Godsdienst te spreken. De Koningin gaf hem ten antwoord: Dat de vrouw bij de eerste schepping aan den man onderworpen was, en dat het haar voegde, zich van den man te laten onderwijzen, gelijk zij bijzonder noodig had, van eenen zoo ervarenen en wijzen Koning onderwezen te worden. „ Neen, bij MARIA! hernam de Koning: gij zijt een uitnemend Leeraar, gij zijt bekwaam, mij te onderwijzen, en hebt niet noodig van mij te leeren." Het antwoord der Koningin was: Dat zij thans bespeurde, dat de vrijheid, welke zij dikwijls in gemeenzame gesprekken genomen had, misduid werd, hoewel zij dit enkel had gedaan, om door tijdverdrijf 's Konings ongemakken te verzach-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

zachten, en van hem te leeren, gelijk zij ook dankbaar erkende, veel van hem geleerd te hebben. Als het zoo is, zeide HENDRIK, dan zijn wij weder verzoend, en haar omhelzende, nam hij haar weder in zijne genade aan, met belofte van eene ſtandvastige liefde. 's Anderen daags kwam de Kanſelier, hier van onbewust, met 40 man van de Lijfwacht, om de Koningin naar den *Towr* te brengen. De Koning, die met de Koningin juist in den tuin wandelde, hem ziende aankomen, trad hem te gemoet, en voer in hevige drift tegen hem uit; men hoorde hem den Kanſelier, *ſchurk! gek! beest!* ſchelden, en hem gebieden, aanſtonds uit zijne oogen te gaan. Dus werd de Koningin bewaard, en de onderneming tegen haar viel op het hoofd van hare vijanden. De Bisſchop GARDINER durfde ſedert dien tijd den Koning niet onder de oogen te komen; maar bijzonder trof 's Konings toorn den Hertog van *Nortfolk* en deszelfs Zoon, den Graaf SURREY. Zij werden om Staatsmisdrijven beiden ter dood verwezen, en het vonnis op den 19den Januarij 1547 aan den Zoon voltrokken; de Vader behield het leven, door den dood des Konings, die in den nacht voor den dag, welke ter doodſtraf van den Hertog beſtemd was, overleed, in den ouderdom van 56 jaren, in het 38ſte jaar van zijne regering.

Gelukkige voortgang der Hervorming onder EDUARD VI.

De dood van HENDRIK en de regering van zijnen opvolger EDUARD VI. veroorzaakten eene groote verandering ten goede van de Hervorming; alle vervolging om den Godsdienst werd terſtond geſtaakt, en alles bereid en geſchikt, om de Hervorming volko-

komen tot ſtand te brengen. HENDRIK liet ſlechts eenen eenigen Zoon na, EDUARD VI, dien hij bij JOANNA SEYMOUR verwekt had, wel is waar, ſlechts 9 jaren oud, maar in alles ver boven zijne jaren ſchrander en kundig, en van eenen godvruchtigen imborst. HENDRIK had, bij uiterſten wil, eenen Raad van 16 perſonen tot Voogden over zijnen Zoon aangeſteld, welke terſtond met eenparige ſtemmen het oppergezag onder den titel van *Protector*, (*Beſchermer*,) *des Konings en des Rijks*, opdroeg aan EDUARD, Graaf van *Herford*, Broeder van de Koningin SEYMOUR, en Oom van Koning EDUARD, een' godvruchtig en verſtandig man, die openlijk de partij der Hervormden was toegedaan. De jonge Koning werd in de beginſelen van het Hervormd Geloof onderwezen door RICHARD COX, een geleerd en deugdzaam man, en gaf terſtond bij het begin zijner regering reeds blijken van zijne gezindheid, toen hij den 7den Februarij 1547 den Aartsbisſchop CRANMER in zijne waardigheid op nieuw bevestigende, dien vermaande, om niet alleen zelf zijn ambt naar den regel van het Euangelie waar te nemen, maar ook te zorgen, dat het onderwijs en beſtuur der Gemeenten aan kundige en godvruchtige Leeraren werd opgedragen.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De *Protector*, onderſteund door CRANMER, hoe zeer de Kanſelier, Graaf van *Southampton*, GARDINER, BONNER en TONSTALL, die leden van den Raad waren, zich hier tegen kantten, ſloeg terſtond de hand aan het werk, om de Hervorming, met beleid, voort te zetten en te voltooijen. In de eerſte

N. C. G. Jaar 1517. tot 1552. ſte plaats werden de beruchte zes artikelen, die onder de vorige regering waren vastgeſteld, nu vernietigd, te gelijk met al de Plakaten van Koning HENDRIK, omtrent den Godsdienst, en twee tegen de *Lollarden*, of aanhangers van WIKLEF, tot welken ook die van LUTHER gerekend werden; voorts werden de Beelden uit de Kerken genomen, en de ſchilderijen, welker plaats vervangen werd door ſtichtelijke ſpreuken uit de Heilige Schriften. Insgelijks alle Crucifixen, in wier plaats de wapens van den Koning geſteld werden, met gepaste bijſchriften, op gelijke wijze, uit de Heil. Schrift ontleend. De Procesſien of omgangen werden verboden, goede Homilien of Kerkredenen ten dienſte der Kerken uitgegeven, de omſchrijving van het Nieuwe Testament door ERASMUS werd in het Engelsch vertaald, en te gelijk met den Bijbel in de Kerken gelegd, om van elk gelezen te kunnen worden. Bij beſluit van het Parlement werd het gebruik des Avondmaals onder beide gedaanten van brood en wijn voor alles, ook voor de Leeken, vastgeſteld, en de ſtille Misſen afgeſchaft. De Kanſelier werd, om misſlagen in zijn ambt begaan, afgezet. GARDINER en BONNER werden, gedurende de zitting van het Parlement, in hechtenis genomen, opdat zij deszelfs beſluiten niet zouden tegenwerken, maar zoodra hetzelve geſcheiden was, weder op vrije voeten geſteld en eene algemeene *Amnestie* afgekondigd.

PETRUS MARTYR en anderen naar Doch alzoo men, ter voortzetting der Hervorming, in *Engeland* meestal gebrek had aan kundige en geoefende Leeraren, werden op raad van CRANMER

MER derwaarts genoodigd PETRUS MARTYR VERMILI, en BERN. OCHINUS, *Italianen*, vervolgens JOANNES A LASCO, een *Pool*, en eindelijk MARTINUS BUCERUS en PAULUS FAGIUS, welke met andere vreemdelingen, die thans in *Engeland* overkwamen, aan de Hervorming aldaar groote diensten bewezen hebben.

na C G. Jaar 1517. tot 1552.

Engeland ontboden

PETRUS MARTYR was geboortig van *Florence*, en in het *Augustijner* Klooster opgevoed, hij had te *Padua* zich in de Griekſche Taal en in de Wijsbegeerte geoefend, en vervolgens te *Bologna* op het Hebreeuwsch en de Godgeleerdheid ijverig toegelegd, maar de zeden zijner Ordensgenooten wat ſtreng beſtraffende, maakte hij hunnen haat tegen zich gaande, om welken te ontgaan hij zich naar *Napels* begaf, alwaar hij in het geheim eene Gemeente verzamelde. Van hier begaf hij zich naar *Lucca*, alwaar hij IMMANUEL TREMELLIUS, een' geboren Jood, CELSUS MARTINENGO, en anderen, tot zijne medehelpers had; daar na genoodzaakt zijnde, *Italië* te verlaten, kwam hij te *Zurich*, van daar te *Bazel*, en eindelijk te *Straatsburg*, en van hier ging hij over naar *Engeland*, alwaar hij voor de Hervorming uitnemend nuttig geweest is.

BERNARDINUS OCHINUS, van *Siene*, in een *Franciskaner* Klooster opgevoed, nam, nog jong zijnde, het kleed en de ſtrenge levenswijze der *Kapucijnen* aan, wier naam toen begon bekend te worden. Hij werd ſpoedig voor den besten Prediker gehouden van geheel *Italië*. Doch door zijne leeringen over de regtvaardigheid niet uit de wet maar door JEZUS CHRISTUS en an-

BERNARDINUS OCHINUS.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

dere van de Roomsche leer afwijkende, in den haat van den Paus zelven vervallen zijnde, verliet hij in het jaar 1542 zijn Klooster in *Italië*, en verhuisde met PETRUS MARTYR naar *Zwitserland*, en wel naar *Geneve*, alwaar hij de Hervormde leer omhelsde. Thans kwam hij met MARTYR in *Engeland*, naderhand uit *Engeland* terug gekeerd, predikte hij het Euangelie te *Zurich*. Doch eindelijk heeft hij, door zijne bijzondere gevoelens, tot vele onlusten en twisten aanleiding gegeven, gelijk wij in het vervolg zien zullen.

JOANNES A LASCO.

JOANNES A LASCO was de bekende Hervormer der Oostfriesche Kerken, en thans Euangelieleeraar te *Embden*; hij kwam in het jaar 1548 naar *Engeland*, op aandrijven van PETRUS MARTYR, hebbende daar toe voor eenen zekeren tijd verlof gekregen van de Gravinne ANNA VAN OLDENBURG, waarom hij, zijne zaken in *Engeland* verrigt hebbende, naar *Embden* terug keerde, doch wegens de verwarringen, welke daar en in geheel *Oostfriesland* plaats hadden, over het *Interim* van Keizer KAREL, moest hij zich weder naar *Engeland* begeven, alwaar hij gebleven is tot de regering van Koningin MARIA.

MARTIN. BUCERUS.

MARTINUS BUCERUS, te *Selstad* in den *Elzas* geboren, is bekend door zijne geleerdheid, godsvrucht en arbeidzaamheid ter bevordering der Hervorming. Hij is in *Engeland*, na een tweejarig verblijf aldaar, overleden, den 28sten Januarij des jaars 1551. Kort voor zijn' dood herhaalde hij menigmaal, dat, bij zoo grooten ijver van velen, om God te kennen en de Kerk te hervormen, hij nogtans

tans vreesde, dat hunne loffelijke pogingen niet gelukkig voortgaan of lang bestendig zijn zouden, door gebrek van tucht, waar door de ondeugenden bestraft en de orde in den dienst behouden bleven. na C. G. Jaar 1547. tot 1552.

Zijn vriend PAULUS FAGIUS van *Rynzabern* in den *Paltz*, die met BUCERUS werkte aan eene verklaring van den geheelen Bijbel, zoodat BUCERUS het Nieuwe en FAGIUS het Oude Testament bearbeidde, werd door den dood, al vroeger dan BUCERUS, te weten, in het jaar 1549, weggerukt. PAULUS FAGIUS.

Door deze mannen, ondersteund door CRANMER, REDLEY, Bisschop van *Londen*, die de plaats van BONNER vervangen had, welke afgezet was, LATIMER, Bisschop van *Wigorn*, en HOOPER van *Glocester*, werd alles voorts beraamd en ter uitvoer gebragt, wat tot voltooijing der Hervorming noodig geoordeeld werd, alles met goedkeuring en op het gezag van den Koning en het Parlement. Merkwaardig was het mondgesprek in Mei 1549 gehouden tusschen PETRUS MARTYR en de *Roomschgezinden*, in tegenwoordigheid van 's Konings Afgevaardigden, over de leere der *Transsubstantiatie.* PETRUS MARTYR volgde, omtrent de tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal, het gevoelen der *Zwitsers*; BUCERUS sloeg eenen middelweg in tusschen de *Lutherschen* en de *Zwitsers*, en erkende eene *dadelijke* tegenwoordigheid van CHRISTUS, met algemeene woorden, zonder de wijze dezer tegenwoordigheid te bepalen. CRANMER had tot hier toe in dit stuk gewankeld, en lang de leere der *Transsubstantiatie* aangehouden, hij neigde Voortgang der Hervorming.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

vervolgens tot de meening der *Lutheranen* en gaf den Katechismus van JUSTUS JONAS in eene Engelsche vertaling uit, doch nu overreed door de redenen van MARTYR en JOANNES A LASCO, nam hij de leere der Hervormden aan, zoo als ook de Bisschop REDLEY deed. Thans werd ook de *Liturgie* der Engelsche Kerk opgesteld, welke in zich bevatte de Formuliergebeden, de Formulieren van de bediening der Sacramenten, de overige Kerkplegtigheden, en eindelijk de wijze van bevestiging der bedienaren des Goddelijken woords. De drie eerste stukken maken het *Book of common praijer* der Engelsche Kerk uit, hetwelk, met eenige verandering onder Koningin ELIZABETH gemaakt, nog het *dienstboek* dier Kerk is. Ook werd er eene *Geloofsbelijdenis* der Engelsche Kerk opgesteld en aangenomen, welke uit XLII artikelen bestond, die onder de regering van ELIZABETH tot XXXIX gebragt zijn, en de Geloofsbelijdenis der Engelsche Kerk tot heden toe uitmaken. Ook werd het Kerkelijk Regt gezuiverd en een Kerkelijk Wetboek opgesteld, bevattende LI artikelen, hetwelk echter geen openbaar gezag verkreeg, door den voor de Hervorming zoo ongelukkigen als vroegtijdigen dood van Koning EDUARD VI.

Straf der Ketteren.

Daar wij hier van het Kerkelijk Wetboek spreken, mogen wij niet voorbij aan te teekenen, dat zelfs de Hervormden, bij voorbeeld, CRANMER, te dezen tijde nog in begrip waren, dat de Ketters met den dood gestraft moesten worden; dus werden de Wederdoopers en anderen, die behalve in den

Kin-

Kinderdoop, ook omtrent de Godheid van CHRISTUS, deszelfs menschwording en voldoening, omtrent de Drieëenheid, in gevoelen, van de algemeen aangenomene leer verschilden, tot straffe, ja tot den brandstapel veroordeeld. Het doet het karakter van den jongen Koning EDUARD eere aan, dat hij hier in van anders zeer uitmuntende Kerkhervormers verschilde. Zekere vrouw van de secte der Wederdoopers, met name JOANNA BOCHER, of VAN KENT, was, om hare begrippen van de menschwording van den Zaligmaker, veroordeeld om verbrand te worden. CRANMER vergde den jongen Koning, om dit vonnis met zijne onderteekening te bekrachtigen. Doch hij weigerde dit volstrektelijk, zeggende: „Dat men door dergelijke vonnissen over zaken, die het geloof of het geweten betroffen, zich aan diezelfde wreedheid schuldig maakte, van welke men de Roomsche Kerk, met zoo veel regt, beschuldigde." CRANMER was ontzet, maar, hoe zeer hij anders zeer zacht van aard was, bleef hij aanhouden, om 's Konings bekrachtiging, zoo dat deze eindelijk zich genoodzaakt zag, de onderteekening te doen, doch niet zonder tranen te storten, en onder herhaalde betuiging, dat hij deze veroordeeling niet voor zijne rekening wilde nemen, maar die ter verantwoording aan den Aartsbisschop overliet.

Na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Ondertusschen bleef 's Konings oudste Zuster, de Prinses MARIA, Dochter van KATHARINA van *Arragon*, bij den Roomschen Godsdienst, dien zij van

's Konings Zuster MARIA blijft

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Roomsch gezind, maar ELIZABETH wordt in de Hervormde leer onderwezen

van hare moeder had ingezogen, volharden, zonder zich door eenige voorstellen te laten bewegen, om den Hervormden aan te nemen. Alhoewel nu deszelfs oefening thans verboden was, duldde men nogtans, dat zij hare eigene Priesters had, die voor haar de Mis vierden in hare woning; nogtans alles zoo in het geheim, dat niemand reden had, om zich daar aan te ergeren. Maar de Princes ELIZABETH, Dochter van ANNA BOELEIN, genoot het onderwijs van MATTHEUS PARKER, en omhelsde de Hervorming, welke zij naderhand met zoo veel aanzien en waardigheid in *Engeland* gevestigd en gehandhaafd heeft.

Dood van den Hertog van Sommerseth, Protector.

Het ongelukkig einde van den *Protector*, den Hertog van *Sommerseth*, was in het jaar 1552 een groot verlies voor de Hervormden in *Engeland*. In het jaar 1549 had hij zich in de treurige omstandigheid bevonden, dat zijn Broeder THOMAS SEYMOUR, Admiraal van *Engeland*, door het Parlement ter dood was veroordeeld en onthoofd geworden. Deze THOMAS SEYMOUR bezat eene onbepaalde eerzucht, en had, na vergeefs naar een huwelijk met de Prinses ELIZABETH gestaan te hebben, KATHARINA PARRE getrouwd, de weduwe van HENDRIK VIII. Niet te vrede, met deze eer, wilde hij, gelijk zijn Broeder *Protector* was, bijzonder zich laten verkiezen tot *Bestuurder* of *Gouverneur* van den jongen Koning, waar over de hoogstgaande twist en tweedragt tusschen hem en zijnen Broeder den *Protector* ontstond. Evenwel met zijn voor-

voornemen voortvarende, wist hij van den Koning een gefchrift te verkrijgen, waar bij deze aan het Parlement verzocht, dat THOMAS SEYMOUR tot zijn' Gouverneur mogt worden aangefteld. De Protector en de Raad konden dit niet dulden, en dagvaardden hem voor zich, zonder dat hij verfcheen, waar op zij befloten, hem naar den *Towr* te zenden, welk befluit hem gedwee maakte voor eenen tijd. Zijne Gemalin, de gewezene Koningin PARRE, was ondertusfchen in het jaar 1548 overleden. Na haren dood ftond hij op nieuw, doch vruchteloos, naar de hand van de Prinfes ELIZABETH; door deze herhaalde mislukking vergramd, befloot hij den Koning met geweld naar zijn Kasteel te vervoeren, en zijn Broeder afgezet hebbende, de befturing van het Rijk meester te worden, vergeefs poogde zijn Broeder de Protector hem van zijne voornemens af te brengen; hij werd dan eindelijk in den *Towr* gezet, en door het Parlement ter dood verwezen zijnde, den 13den April 1549 onthoofd, niet zonder dat de Protector, die met den Raad zijn vonnis onderteekend had, zich den haat van velen door dezen dood zijns Broeders op den hals laadde. In het volgende jaar 1550 ondervond hij reeds de gevolgen van deze daad, daar men hem van verfcheidene misdaden befchuldigde, en hij van alle zijne waardigheden ontbloot werd. Doch in het jaar 1551 weder in gunst herfteld zijnde, werd hij door den Graaf van *Warwik*, naderhand tot Hertog van *Northumberland* benoemd, wiens Dochter met zijn' Zoon getrouwd was, valfchelijk befchuldigd, als had hij eenen aan-

 flag-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

ſlag op deszelfs leven gemaakt. In de maand October 1551 werd hij met zijne vrouw en alle zijne aanhangers in den *Towr* gezet, en vervolgens ter dood gevonnisd over de misdaad van *Felonie*, of beraamden moord en manſlag. Ingevolge van dit vonnis werd hij den 22ſten Januarij 1552 openlijk onthoofd, tot algemeene droefheid van het volk, hetwelk hem beminde. Velen doopten hunne zakdoeken ter gedachtenis in zijn bloed; en men verhaalt, dat, wanneer deze zelfde Hertog van *Northumberland* naderhand onder de regering van Koningin MARIA naar den *Towr* gebragt werd, zekere edele vrouw hem een' van deze bebloede neusdoeken vertoonde, zeggende: *Zie hier het bloed van dien deugdzamen, den Oom van den uitmuntendſten Vorst. Dit bloed, door uwe ſnoode kunſtenarijen vergoten, begint nu openlijk wraak van u te eiſchen!*

Dood van Koning EDUARD VI.

Doch de zwaarſte ſlag trof de Hervorming in *Engeland*, door den dood van den voortreffelijken Koning EDUARD VI, in het jaar 1553. Hij had reeds van het begin van dat jaar af geworſteld met eene bezetting op de borst, die tot tering overging, waar uit een gerucht ontſtond, dat hij vergeven was, waar van toch geen vaste blijk of eenig bewijs voorhanden is. Het gevaar, waar in zijn leven verkeerde, ontwarende, verdubbelde de godvruchtige jongeling zijne zorg voor de armen, daar toe zich van den raad van JOAN REDLEY, Bisſchop van *Londen*, bedienende, meermalen gaf hij ook zijne bekommering omtrent het lot van den Godsdienst te kennen, wanneer, bij zijn' dood, zijne Zuster

MA-

MARIA hem zou opvolgen; van welke bekommering des Konings de Hertog van *Northumberland* gebruik maakte, om hem over te halen, dat hij zijne beide Zusters MARIA en ELIZABETH, als wier regtmatige geboorte aan twijfeling onderworpen was, uitfluitende, JOANNA GRAY, die hem het naaste in den bloede beftond, en met den Zoon des Hertogs getrouwd was, bij uiterften wil tot de opvolging beftemde, eene uitmuntende Prinfes, die met haar geheele hart der Hervorming was toegedaan. Doch deze beftemming kostte haar het leven, gelijk wij zien zullen.

EDUARD ftierf, gelijk hij geleefd had, godvruchtig. Zijn laatfte gebed, hetwelk hij met geflotene oogen en zonder dat hij meende gehoord of verftaan te worden, uitboezemde, was door een' of anderen opgeteekend, en liep op dezen zin: „ O Heere „ God! verlos mij uit dit ellendig en moeijelijk le- „ ven, en neem mij op in de vergadering uwer „ uitverkorenen. Echter niet gelijk ik wil, maar „ uw wil alleen gefchiede! O Heere, aan u be- „ veel ik mijnen geest. Gij Heere weet, hoe ge- „ lukkig en zalig mijn ftaat zou wezen, indien ik „ bij en met u ware!

„ Doch, bewaar dit leven, om uwer uitverko- „ renen wil, en herftel mij in vorige gezondheid, „ opdat ik u getrouwelijk dienen moge.

„ Ach mijn Heer en God, wees uw volk gun- „ ftig en genadig, en behoud uw erfkoningrijk. „ Ach Heere God, bewaar uw uitverkoren volk „ van *Engeland*. Ach, mijn Heer en God, be-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ fcherm dit Rijk en weer van hetzelve de Paperij; „ en verdedig den waren Godsdienst en de zuivere „ vereering van uwen naam, opdat ik en mijn volk „ uwen allerheiligſten naam mogen loven en groot- „ maken. Amen (*)." Kort daar na den dood voelende naderen, zeide hij tegen den Ridder SIDNEY: *Mijne krachten begeven mij!* en met de woorden: *Heere ontferm u mijner, en ontvang mijnen geest!* blies hij in deszelfs armen den laatſten adem uit, in den jeugdigen ouderdom van 16 jaren, in het 7de jaar van zijne regering. EDUARD wordt van alle Gefchiedfchrijvers van dien tijd hoogelijk geprezen, als een wonder van zijne eeuw, van een allervoortreffelijkst karakter, en die natuurlijke begaafdheden en verkregene kundigheden bezat, waar door men hem, fchoon nog in zijne eerſte jeugd, aan de grootſte mannen gelijk kon ſtellen. Zijne deugd en godsvrucht, met welke hij geene vertooning wilde maken, blonken, gedurende zijne ziekte, op eene bijzondere wijze in hem uit, en zijn ijver voor den gezuiverden Godsdienst verdiende des te meer den hoogſten lof, omdat dezelve een verlichte ijver was, en gepaard ging met eene algemeene zuivere en welbeſtuurde menfchenliefde, waar door hij, boven de vooroordeelen van zijnen leeftijd verheven, afkeerig was van alle onverdraagzaamheid en vervolging.

MARIA wordt Koningin

Volgens den uiterſten wil van den Koning EDUARD VI, werd zijne Nicht JOANNA GRAY, Dochter van den

(*) GERDES *l. c. T.* IV. *Monum. p.* 233.

den Hertog van *Suffolk*, als Koningin uitgeroepen, doch naauwelijks waren acht dagen verloopen, of alles verklaarde zich ten voordeele van 's Konings oudste Zuster MARIA, Dochter van HENDRIK VIII en KATHARINA van *Arragon*, van welke deze Koning zich had doen scheiden. Zij was met eenen bijgeloovigen ijver bezield voor de *Roomsche* Kerk, in welker leere zij was opgevoed, en bij welker oefening zij standvastig gebleven was, gedurende de regering van haren Broeder EDUARD. Haar natuurlijk karakter, hetwelk daar in door den aard van haren Godsdienst versterkt werd, was heerschzuchtig en overhellende tot wreedheid. Haar eerste werk dus, na dat zij hare mededingster JOANNA GRAY, aan welke echter de kroon tegen haren eigenen zin, als 't ware, was opgedrongen, benevens derzelver voorstanders en naastbestaanden ter dood had laten brengen, welken deze deugdzame Vorstin met alle blijken van godsvrucht en gelatenheid onderging, was, door het Parlement de handelingen en vaststellingen onder EDUARD's regering te doen vernietigen, de echtscheiding van HENDRIK met KATHARINA van *Arragon* te veroordeelen, en zijn huwelijk met dezelve voor wettig te doen verklaren, waar uit te gelijk voortvloeide, dat EDUARD en de Prinses ELIZABETH als bastaardkinderen moesten aangemerkt worden. Zij wilde zelfs terstond, zich openlijk met den Paus verzoenen, en het Pausdom weder invoeren, indien niet GARDINER, dien zij tot haren Kanselier benoemd had, met meer voorzigtigheid, haar dit afgeraden en vermaand had, langzaam daar me-

mede voort te gaan. Eerst dus werd er een Plakaat, op naam der Koningin, afgekondigd, waar bij zij erkende, het Roomsch-Katholijk Geloof te zijn toegedaan, doch tevens verzekerde, dat niemand zou gedwongen worden, voor dat de zaken van den Godsdienst met gemeene overeenstemming zouden geregeld wezen, dus genoeg te kennen gevende, wat men van hare regering te wachten had. Kort daar op werd, onder voorwendsel, om alle bewegingen voor te komen, aan ieder een verboden te leeren of te prediken, zonder openbaar verlof, waar door den voorstanderen der Hervorming de mond gesloten werd. Ook werden alle ongeoorloofde bijeenkomsten om den Godsdienst of om andere redenen onder zware straffen verboden. Den *Duitsche* en *Fransche* Leeraars, die onder EDUARD in *Engeland* waren overgekomen, werd gelast, het Rijk te verlaten; gelijk ook JOANNES A LASCO, met velen der zijnen, en ook PETRUS MARTYR *Engeland* verlieten. Ook beloofde het huwelijk van MARIA met FILIPS, Zoon van Keizer KAREL V, naderhand zoo berucht in de Geschiedenis van *Nederland*, onder den naam van FILIPS II, niet veel gunstigs voor de Hervorming van *Engeland*.

Hevige vervolging.

Op deze wijze trok het onweder te zamen, hetwelk dra in eene allerhevigste vervolging uitbrak. CRANMER, REDLEY, Bisschop van *Londen*, LATIMER van *Worchester*, een grijsaard van 80 jaren, benevens vele anderen, werden gevangen genomen, die vervolgens ter dood gebragt en aan de vlammen opgeofferd zijn. In het jaar 1554 kwam de Kardinaal

PO-

POLUS, (POLE,) als Legaat van den Paus, in *Engeland* over, wien de Koningin tot Aartsbisſchop van *Kanterbury* of *Kantelberg* benoemde. Deze onthief terſtond het Koningrijk van den ban, welken de Paus over dat land had uitgeſproken, en bragt de verzoening der Engelſche Kerk met den Paus tot ſtand, met vernietiging van alle de beſluiten, die onder HENDRIK VIII en EDUARD VI tegen den Paus en het Pausdom genomen waren. POLUS echter, die listig maar van geweld en vervolging afkeerig was, gelijk hij zelf eenmaal in vermoeden gevallen was van *Lutheranerij*, drong ſteeds aan op eene zachte behandeling der Hervormden, maar GARDINER onderſteunde de drift der Koningin en drong door, dat de wetten met ſtrengheid ten uitvoer werden gebragt. ROGER, HOOPER, SANDER, TAYLER en andere uitmuntende mannen, werden toen ten vure gedoemd en lieten hun leven op den brandſtapel, om hun geloof, en zonder dat hun eenige regelregte overtreding van de wetten kon worden te last gelegd. Deze hevigheid verwekte zoodanig een misnoegen en verontwaardiging onder het volk, terwijl zeer velen daar door in hun geloof geſterkt werden, dat GARDINER eerlang de voortzetting derzelve overliet aan BONNER, Bisſchop van *Londen*. Zelfs zagen de Koningin en Koning FILIPS zich genoodzaakt, om te veinzen en door hunnen Biechtvader te laten verklaren, dat zij eenen afkeer hadden van het Ketterdooden, zoodat alle hatelijkheid dezer vervolging op de Geestelijkheid viel, die desniettegenſtaande met drift en woede voortſloeg. In het

na C. G. Jaar 1517 tot 1552 het jaar 1555 werden 67 lieden ter zaken van den Godsdienst verbrand, onder welken vier Bisschoppen en dertien Ouderlingen. In het jaar 1556 nog 85, welker namen genoemd worden in de Kerkgeschiedenis. In dit jaar werd ook CRANMER, na eene gevangenis van drie jaren, ter dood gebragt. Deze man, aan wien de Hervorming zoo veel verschuldigd was, wankelde in het begin, verloochende schriftelijk zijn geloof en deed belijdenis van de Roomsche leer; doch, ziende, dat dit hem niets baatte, tegen den haat der Koningin, die op zijnen dood bleef aandringen, *herstelde hij zich*, en beleed met de grootste blijken van berouw en leedwezen zijne zwakheid, en duldde den vreesselijken dood met de uiterste kloekmoedigheid, hebbende zelf zijne regterhand, met welke hij zijne verloochening onderteekend had, vooraf in de vlammen gestoken en gehouden, tot zij geheel verbrand was. Men zegt, dat men zijn hart geheel en ongeschonden onder de assche gevonden heeft, hetwelk van velen als iets bijzonders zal opgemerkt zijn. Daags na 's mans dood aanvaardde POLUS deszelfs Aartsbisdom, waarom men op hem toepaste de woorden, welke de Profeet ELIA in last kreeg, om aan den *Israëlitischen* Koning ACHAB aan te zeggen: *Hebt gij doodgeslagen, en ook eene erfelijke bezitting ingenomen?* (1 *Kon.* XXI. 19.)

Ja, men woedde niet alleen tegen de levenden, maar ook de dooden konden de wraak der Geestelijkheid niet ontgaan. Wij hebben boven gezien, dat van de Euangelieleeraars, die in *Engeland* waren

over-

THOMAS CRANMER.

overgekomen, MART. BUCERUS en FAGIUS aldaar overleden waren. Tegen deze overledenen werd in het jaar 1557 eene regtspleging gehouden. Zij werden, als of zij nog in leven waren, gedagvaard, om voor hunne Regters te verschijnen. Nadat deze dagvaarding, op onderscheidene tijden, tot driemalen toe, herhaald was, en er natuurlijk niemand der gedaagden te voorschijn kwam, werden de getuigen tegen hen gehoord, en vervolgens hunne vonnissen opgemaakt, volgens welke zij, als hardnekkige Ketters, veroordeeld werden, om verbrand te worden; welk vonnis ook aan hunne doode ligchamen, nadat men ze had opgegraven, met de gebruikelijke plegtigheden, werd uitgevoerd. Op deze wijze wilde het Bijgeloof zich wreken aan de gedachtenis van twee voortreffelijke mannen, van welke het Pausdom zoo veel afbreuk geleden had, en dacht men mogelijk, ook de vruchten van hunnen arbeid te zullen vernielen (*). Men voerde ook eene soort van geloofsonderzoek in, schoon de Regtbank der Inquisitie niet werd opgerigt, en in dit jaar 1557 werden weder 97 menschen door het vuur verteerd; gelijk nog 39 in het jaar 1558. Sommigen tellen in het geheel 284 menschen, die gedurende de regering van MARIA, om den Godsdienst, den dood geleden hebben, volgens anderen beloopen dezelve een getal van 800, reeds in de twee eerste jaren der vervolging.

Voor

(*) In de uitgave der werken van BUCERUS *p.* 915. staat eene Verhandeling, onder den titel: *Hist. de accusatione, condemnatione atque combustione Martini Buceri.*

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

Dood van MARIA.

Voor het overige was de regering van MARIA rampspoedig voor *Engeland*. Haar huwelijk met FILIPS II, hetwelk onvruchtbaar was, wikkelde haar in eenen oorlog met *Frankryk* in, gedurende welke *Calais*, de eenige stad van aanbelang, welke de *Engelschen* in *Frankryk* nog bezaten, verloren ging. Dit verlies, en dat MARIA zich door haren Gemaal, die naar *Spanje* gekeerd was, met minachting zag behandelen, gelijk hij ook geen of weinig acht gaf op hare belangen, bij het sluiten van den vrede met *Frankryk*, deed haar een kwijnend leven leiden, en verhaastte haren dood, na eene regering van vijf jaren, in den ouderdom van 48 jaren, in het jaar 1558. Haar dood, en die van den Kardinaal POLUS, (POLE,) die in hetzelfde jaar overleed, maakte een einde aan de vervolging der Hervormden.

Koningin ELIZABETH voert de Hervorming in.

Te weten, hare halve Zuster, ELIZABETH, Dochter van ANNA BOELEIN, hare *opvolgster op den troon*, eene Prinses, begaafd met groote hoedanigheden, en met meer dan mannenmoed bezield, was in hare jeugd in den Hervormden Godsdienst onderwezen en opgevoed, en beleed denzelven openlijk. Gedurende de regering van hare Zuster MARIA was zij als in eene gestadige gevangenis gehouden, en had verscheidene keeren gevaar van haar leven geloopen, waarom zij genoodzaakt was, haar geloof, zoo veel mogelijk was, te verbergen, en ook van tijd tot tijd de Misse te hooren; doch voornamelijk had zij hare behoudenis te danken aan de Staatkunde van FILIPS, die, zijn huwelijk met MARIA onvrucht-

vruchtbaar ziende, vreesde, dat, na den dood van ELIZABETH, het Rijk van *Engeland* zou overgaan op MARIA STUART, Koningin van *Schotland*, waar door *Engeland* en *Schotland* onder een hoofd zouden komen, hetwelk FILIPS voor zijne belangen en inzigten nadeelig oordeelde.

Zoodra ELIZABETH, tot algemeene blijdschap des *Engelschen* volks, de regering aanvaard had, benoemde zij PARKER, die haar onderwijzer geweest was, tot het Aartsbisdom van *Kanterbury*, en NIC. BAKON, een' zeer geleerd en uitmuntend man, tot Kanselier, hoewel onder eenen minderen titel, en beval, dat het Avondmaal onder de beide gedaanten van brood en wijn zou bediend worden. Voorts ging zij, ten aanzien van den Godsdienst, met alle omzigtigheid en beleid te werk, voet voor voet met de Hervorming voortgaande, om alle opschuddingen voor te komen, en de binnenlandsche rust te behouden. Zoodra het Parlement in het jaar 1559 bijeen was gekomen, werd haar de titel van *Opperhoofd der Engelsche Kerk* opgedragen, welken titel zij weigerde aan te nemen, schoon zij met der daad de zaak zelve behield; de uitoefening van het bestuur der Kerk werd aan eene *Commissie uit het Hoogerhuis* aanbevolen. Dewijl de Pausgezinden niet ophielden van den Predikstoel tegen Ketterij en nieuwigheden uit te varen, en bewegingen te verwekken, werd aan dezelven de vrijheid ontnomen, om openlijk te prediken, ten zij hun daar toe verlof gegeven was onder het *groot zegel.* Vervolgens werd er een openlijk mondgesprek gehouden over

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

het gebruik der moedertaal in den Godsdienst, over de Mis, en de magt der bijzondere Kerken, om schikkingen te maken in den eeredienst. De Roomschgezinden, het onderspit delvende, braken hetzelve af, onder voorwendsel, dat het hun, zonder Pausselijk verlof, niet vrijstond, iets omtrent den Godsdienst vast te stellen, of over zaken, die door de Kerk bepaald waren, te redetwisten. De Kerkenorde, onder EDUARD opgesteld, werd met eene kleine verandering vernieuwd, bij voorbeeld, met betrekking tot de ligchamelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Heilig Avondmaal, waar van met zoo algemeene bewoordingen werd gesproken, dat dezelve niet regelregt ontkend werd. ELIZABETH wilde in het eerst ook de Beelden in de Kerken behouden, maar bij nader inzien, gaf zij bevel, dezelve weg te nemen. Voorts was zij tegen niemand gestreng. In het eerst werden wel ettelijken, die weigerden den eed van *Suprematie* te doen, in de gevangenis geworpen, maar ook weder terstond ontslagen, en niemand werd verhinderd, het land te verlaten; zelfs zij, die verkozen, hun ambt neder te leggen, ontvingen jaargelden. De Geloofsbelijdenis, die reeds onder EDUARD VI opgesteld was, werd nagezien en tot 39 artikelen gebragt, en als de Geloofsbelijdenis der Engelsche Kerk uitgegeven en aangenomen. Eindelijk werd er eene nieuwe Overzetting des Bijbels gemaakt, en in het jaar 1561 uitgegeven. Op deze wijze werd de Hervorming onder deze Koningin voortgezet en voltooid, niettegenstaande alle listen door de Pausen in het werk gesteld,

ſteld, en het ſmeden van aanſlagen tegen de Koningin; ook niettegenſtaande de hevige verſchillen, welke voornamelijk over den eeredienst door hen, die *Puriteinen* genoemd werden, verwekt, doch van dit een en ander zal nog in het vervolg gelegenheid voorkomen, te ſpreken.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Hervorming in Schotland.

Het Koningrijk van *Schotland* was, te dezen tijde, nog niet met *Engeland* onder één hoofd vereenigd. Ook in dit Koningrijk was de toeſtand der Christelijke Kerk, niet minder dan in de overige landen van *Europa*, allertreurigst, door de onkunde, bijgeloof, gierigheid en het liederlijk leven, welke en andere ondeugden de Geestelijken in dat land beheerschten; waar uit men tot den diepvervallenen toeſtand van den Godsdienst onder de gemeente het beſluit ligtelijk kan opmaken. Zoo groot was de domheid onder de Geestelijken, dat de meesten van hen geloofden, dat het nieuwe Testament een nieuw Boek was, door LUTHER geſchreven (*); een Nieuw Testament te bezitten en te lezen werd voor eene misdaad des doods waardig gehouden. Een Bisſchop, DUNCALDE, voerde FOREST, een Regulier Kanunnik, die geſtadig uit het Oude en Nieuwe Testament predikte, te gemoet: „ Dat hij God dankte, dat hij zoo vele jaren geleefd had, zon-

(*) BUCHANANUS *Hiſt. Scot. L.* XV. welke uitmuntende Schrijver een vrij getrouw berigt geeft, van de Hervorming van dit Rijk. Onder andere Schrijvers over dit onderwerp verdient vooral gelezen te worden ROBERTSON, in zijne *Geſchiedenis van Schotland.*

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

zonder van een Oud of Nieuw Testament te weten, en dat hij met zijn *Pontificale* en *Breviarium* te vrede was geweest. Evenwel was reeds in de XVde eeuw de beoefening der Wetenschappen uit *Frankryk* in *Schotland* overgebragt, en de Aartsbisschop van *St. Andrews* WARDLAV, had in 1412 eene Hoogeschool in zijn Aartsbisdom opgerigt, wiens voorbeeld door anderen gevolgd was. Eenige aanhangers van WIKLEF werden ook in *Schotland* gevonden, onder anderen werd JOHN RASBY, een *Engelschman*, om het verspreiden van deze gevoelens, ten tijde van gemelden Aartsbisschop, ten vure gedoemd. Op het einde dier eeuw hadden zich ook vele *Lollarden* op de grenzen tusschen *Schotland* en *Engeland* vertoond, en hunne leer ijverig voortgeplant.

PATRICIUS HAMILTON.

Zoodra het gerucht, aangaande de begonnene Hervorming van *Duitschland* en *Zwitserland* in *Schotland* was overgewaaid, begaven zich sommige jonge lieden uit dit laatstgemelde Rijk, niet slechts uit nieuwsgierigheid, maar veel meer uit een godvruchtig beginsel van waarheidliefde, naar *Duitschland*, om het nieuwe leerstelsel te onderzoeken, en alles van nablj met eigene oogen te aanschouwen. Onder dezen was een jong Edelman, van het Koninklijk bloed, PATRICIUS HAMILTON, een geleerd jongeling en wel ter taal, van een bevallig en innemend karakter. Deze in *Duitschland* gekomen, bezocht LUTHER, MELANCHTHON en andere Hervormers, en hield zich eenigen tijd op te *Marpurg*, eene door den Landgraaf van *Hessen* nieuw gestichte Hoogeschool, alwaar hij de lessen hoorde van FRANCISCUS LAMBERT,

BERT, en onder denzelven de eerste op deze nieuwe Hoogeschool eenige stellingen verdedigde, welke met de Euangelische leer overeenkwamen. In zijn Vaderland terug gekeerd, verspreidde hij, als de eerste Apostel van *Schotland*, de Euangelieleer onder velen, met alle vrijmoedigheid. Doch de Geestelijkheid wist hem naar *St. Andrews* te lokken, onder voorwendsel van met hem over de leere te spreken, gelijk hij dan onder anderen met ALEXANDER CAMBEL, Prior der *Dominicanen*, die onder de Geestelijken voor zeer geleerd geacht werd; verscheidene gesprekken gehouden heeft over de uitlegging der Heilige Schrift, met zoo veel kracht van redenen, dat CAMBEL door overtuiging beleed, dat de voornaamste leerstukken, door PATRICIUS verdedigd, waarheden waren. Doch deze zelfde ALEXANDER CAMBEL, de gunst der Geestelijken hooger schattende dan de overtuiging der waarheid, werd de beschuldiger van PATRICIUS, die op den eersten Maart 1527 voor de vergadering der Geestelijken gedagvaard werd, nadat zij eerst den Koning JAKOB V, die nog geheel jong was, op hunne zijde gebragt, en deszelfs verlof verkregen hadden, zonder hetwelk zij den edelen jongeling niet zouden hebben durven aanvallen. PATRICIUS toonde zoo veel ijver, om de leere van CHRISTUS te belijden, dat hij zich op den laatsten Februarij reeds voor de vergadering van twaalf Geestelijken stelde, die door de overigen tot zijne regters benoemd waren, en van welken CAMBEL één was. Deze regters waren spoedig gereed, om zijn vonnis op te maken, hem als

na C. G.
Jaar 1517.
tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

als een' Ketter te veroordeelen en aan den wereldlijken arm over te geven, ingevolge van welk vonnis de edele jongeling in den ouderdom van 23 jaren nog dien zelfden namiddag verbrand werd (*). *Zijne* goederen werden verbeurd verklaard.

De voornaamste stellingen, welke JAKOB BETON, Aartsbisschop van *St. Andrews*, tegen PATRICIUS HAMILTON inbragt, en om welke deze ten vure gedoemd werd, waren: „Dat de mensch geen' vrijen wil heeft. Dat er geen Vagevuur is. Dat de Heilige Aartsvaders reeds voor het lijden van CHRISTUS in den Hemel zijn *opgenomen. Dat* de Paus geene magt *heeft*, om te binden en te ontbinden. Dat de Paus de Antichrist is. Dat elke Priester dezelfde magt bezit, als de Paus. Dat hij PATRICIUS HAMILTON Bisschop zij. Dat niemand eene Bulle van eenen Bisschop noodig heeft. Dat de gelofte van den Paapschen Godsdienst eene vervloekte gelofte is. Dat de Pausselijke wetten niemand verpligten. Dat alle Christenen, die *dezen naam* waardig zijn, openbaar moeten maken, dat zij in den genadestaat verkeeren. Dat niemand zalig wordt, ten zij hij *gepredestineerd* zij tot de zaligheid. Dat de Onchristen en Ongeloovige in doodelijke zonde ligt. Dat God de

(*) FR. LAMBERT, zijn gewezen leermeester, berigt dit uiteinde van PATRICIUS kortelijk in eene Voorrede op zijne verklaring van de *Openbaring van* JOANNES, door hem in het jaar 1528 uitgegeven, en aan den Landgraaf van *Hessen* opgedragen. Vergelijk GERDES *l. c. pag.* 210, 212.

de oorzaak der zonde is, in dien zin, dat, als hij aan de menſchen zijne genade onttrekt, dezen ook zondigen. Dat het eene duivelſche leere is, wanneer iemand den zondaar boete oplegt voor de zonden. Dat PATRICIUS twijfelde, of alle kinderen, die terſtond na den doop ſterven, al of niet zalig zijn. Dat de Oorbiecht geenszins noodzakelijk zij."

HAMILTON ging den dood ſtandvastig te gemoet, en leed dien godvruchtig. Zijne laatſte woorden waren: *Heere, hoe lang zullen deze duisternisſen dit Koningrijk bedekken? Hoe lang zult gij zoodanige tijrannij onder de menſchen dulden? Heere* JEZUS *ontvang mijnen geest!*

Opmerkelijk is de volgende bijzonderheid, welke ons de Geſchiedenis meldt (*). Als de bovengemelde ALEXANDER CAMBEL, zijne plaats hebbende onder de twaalf regters, PATRICIUS hard viel en hem drong, om zijn geloof te verzaken, zeide deze, die driftig van aard en een jongeling was, met ernst: „ Snoodſte der menſchen, die thans veroordeelt, hetgeen gij weet, en aan mij zelven, korte dagen geleden, bekend hebt, waarheid te zijn. Ik dagvaarde u heden voor den regterſtoel van den levenden God!" ALEXANDER ontſtelde op deze woorden zoo hevig, dat hij, van dien oogenblik af, van zijn verſtand beroofd werd, en niet lang daar na, in eene ontzetbare woede, den geest gaf.

De onſchuld en ſtandvastigheid van PATRICIUS had

(*) FOX *Ecclefiast. Hiſtory Vol.* II. *fol.* 184. *b.* BUCHANAN. *Hiſt. Scot. p.* 429.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

had ondertusschen bij velen die uitwerking, dat zij de Hervorming omhelsden, en sommigen, bij het voortduren der vervolging, met hun bloed hun geloof verzegelden. Onder anderen werd een *Benedictyner* Monnik, met name FOREST, door eenen anderen, die men hem als zijn Biechtvader in de gevangenis toegevoegd had, verraden, dat hij hem in de biecht beleden had, dat de gevoelens van PATRICIUS HAMILTON zeer wel konden verdedigd worden; waar op hij als een Ketter het vonnis des doods ontving. Deze FOREST, ter dood geleid wordende, riep een *wee* uit tegen de Monniken, omdat zij het geheim der biecht niet bewaarden, maar daar van een verfoeijelijk misbruik maakten, om onschuldige menschen ter dood te kunnen brengen.

Hevig ging de vervolging haren gang; in het jaar 1534 werd benevens anderen zekere DAVID STRADO op den brandstapel gebragt, schoon men volstrekt geene beschuldiging tegen hem wist in te brengen, dan dat hij weigerig was om zijne tienden op te brengen.

De Koning JAKOB V betoonde zich dus ijverig voor het Roomsche geloof, waar toe zijne staatkundige inzigten en belangen hem voornamelijk bewogen, dewijl hij met HENDRIK VIII, Koning van *Engeland*, in geene te vreedzame betrekking stond. Deze had hem wel verscheidene geschriften tegen het gezag van den Paus gezonden, met vermaning, om zich met hem tegen den Paus te vereenigen, doch deze poging was vruchteloos. Koning JAKOB stelde dezelve in handen zijner Geestelijkheid, die de-

deze geschriften veroordeelde, en den Koning gelukkig noemde, dat hij zoo godslasterlijke geschriften niet ingezien of gelezen had. Anderszins had Koning JAKOB geheel geene achting voor de *Schotsche* Monniken en Priesters. Zelfs is het bekende Hekeldicht, *Franciscanus* genoemd, door BUCHANANUS, op bevel en aandrijven van den Koning, die om zekere redenen op de *Franciskanen* verbitterd was, opgesteld. Schoon die Dichter en vermaarde Geschiedschrijver niet lang daar na, in het jaar 1539, door den Koning aan de Geestelijkheid en derzelver woede werd overgelaten, en het met eenen wreden dood zou bekocht hebben, indien hij niet gelukkig uit de gevangenis ontkomen was (*).

Het huwelijk van Koning JAKOB met MARGARETHA, oudste Dochter van den Koning van *Frankryk*, FRANCOIS, scheen eenige verademing aan de Hervormden te beloven, dewijl deze Vorstin onder het oog van hare Moeije, MARGARETHA, Koningin van *Navarre*, opgevoed zijnde, van den *Euangelischen Godsdienst* niet vreemd was. Maar de vroege dood dezer Koningin, die in datzelfde jaar 1538 aan de tering overleed, deed deze hoop ras verdwijnen, en de vervolging werd door den Aartsbisschop BETON met allen ijver voortgezet.

In het volgende jaar 1540 hertrouwde de Koning met MARIA van *Lotharingen*, uit de familie der *Gui-*

(*) BUCHANANUS verhaalt dit zelf breeder, in de *Geschiedenis van zijn eigen leven*, welke ook voor de uitgave zijner *Poemata* in 12mo. geplaatst is.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Guizen, welke het Pausdom met zoo veel kracht in *Frankryk* handhaafden. Dit gaf der Geestelijkheid moed, en ſpoorde haar aan, om de Hervorming met alle magt te keer te gaan. Doch daar tegen waren zeer velen van den Adel tot dezelve genegen. De Koning, die door weelde en goede ſier te maken, doorgaans geld gebrek, en verſcheidene natuurlijke kinderen had, voor welke hij een beſtaan wilde bezorgen, werd door de eene en andere partij om het zeerst aangezocht. De Adel vertoonde hem de onmetelijke rijkdommen en bezittingen der Geestelijken, en ſpoorde hem aan, om, op het voorbeeld van den Koning HENDRIK VIII van *Engeland*, de Abdijen en Kloosters te vernietigen, en derzelver goederen aan zich te trekken. Daar tegen deden de Geestelijken hem opmerken, dat hij aan zijne natuurlijke kinderen voordeelige Abdijen, Prebenden enz. kon ſchenken, en beloofden hem uit de verbeurdverklaring der goederen van veroordeelde Ketters jaarlijks 100,000 Dukaten te zullen bezorgen, ook vleiden zij hem met het uitzigt, dat de Paus hem ligtelijk gebruiken zou tot hoofd van een verbond tegen Koning HENDRIK. De Geestelijkheid onderſteund door de Koningin, kreeg bij den Koning de overhand, die terſtond vier van zijne Zonen met Abdijen en Priorſchappen beſchonk, en aan de Geestelijken JAKOB HAMILTON, een Bastaardbroeder van den Graaf van *Aran*, tot Regter bijvoegde, om naar allen onderzoek te doen, en hen te vervolgen, die van Ketterij verdacht waren; waaromtrent de Geestelijken verzekerden, dat men niet vele moeite zou heb-

hebben, alzoo duizenden menfchen geene zwarigheid maakten, de Boeken van het Oude en Nieuwe Testament te lezen, over de magt van den Paus vrij te fpreken, en door de oude plegtigheden der Kerk te verachten, aan de perfonen, aan God en den Godsdienst gewijd, alle gehoorzaamheid en eerbied te onttrekken. En nu verhief zich de woede der vervolging ten hoogften toppunt. Onder anderen werd een Ridder van het Gulden Vlies, JOHN BORTHWIKE, gemeenlijk Kapitein BORTHWIKE genoemd, van Ketterij befchuldigd, en voor de Kerkelijke Regtbank van DAVID BETON, Aartsbisfchop van *St. Andrews*, en der overige Prelaten van *Schotland*, gedagvaard; doch hij ontging het gevaar, door naar *Duitschland* te wijken. De Geestelijken veroordeelden den afwezenden als een Ketter, na eenige punten tegen hem opgefteld en uitgegeven te hebben; zij verklaarden zijne goederen verbeurd, en verbrandden zijne beeldtenis openlijk. BORTHWIKE, zoodra hij de punten van zijne befchuldiging ontvangen en gelezen had, fchreef tegen dezelve eene deftige en uitmuntende verantwoording, welke hij, ter befchaming van zijne onbevoegde Regters, in openbaren druk uitgaf (*). na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Deze hevige ftorm duurde echter niet lang. De gemelde Regter HAMILTON verviel eerlang bij den Koning in ongenade en verloor het hoofd op een fchavot. Niet lang daar na, in het jaar 1542, overleed de Koning zelf. Deze was in eene kommer- Dood van Koning JAKOB V van Schotland.

(*) GERDES *Scrin. Antiq. T.* III. *Part.* I. *N.* IV.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

merlijke zwaarmoedigheid van geest vervallen, en werd gedurende dezelve door ontrustende droomen verschrikt, waar van BUCHANANUS eenen zeer merkwaardigen verhaalt. De Koning zag, in zijnen droom, den gewezen Regter HAMILTON met den blooten degen op hem aanvallen, en hem eerst den regter en vervolgens den linker arm afhouwen, met bedreiging, dat hij eerlang wederkomen en hem ook het leven benemen zou. De Koning, zich over dezen droom kwellende, kreeg eerlang tijding, dat zijne beide Zonen ten zelfden tijde overleden waren, de één te *St. Andrews*, de andere te *Sterling*.

MARIA STUART Koningin en JAKOB HAMILTON Onderkoning.

Koning JAKOB V liet bij zijne weduwe MARIA van *Lotharingen* ééne Dochter na, die niet meer dan zeven dagen oud, en de erfgename van zijn Koningrijk was. Zij is naderhand, door hare treurige lotgevallen, onder den naam van MARIA STUART, zeer berucht geworden. Volgens een oud gebruik in *Schotland* werd er een Onderkoning aangesteld, en JAKOB HAMILTON, Graaf van *Aran*, naastbestaande der jonge Koningin, tot dien post benoemd. Deze Graaf had, voordat hij Voogd van het Rijk werd, de leer der Hervormden goedgekeurd en zelfs beleden, doch toen hij in het bewind gesteld was, had de vrees voor de Roomsche Geestelijkheid, en in het bijzonder voor den Kardinaal BETON, Aartsbisschop van *St. Andrews*, zoo veel vat op hem, dat hij zijn geloof verzaakte, en van den Roomschen Godsdienst openlijke belijdenis deed; zijnde het waar bestuur van zaken in handen der

Ko-

Koningin weduwe en van den Kardinaal, terwijl de Onderkoning niet meer dan de ſchaduw van het gebied behield.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De Kardinaal, zoo wreed als heerschzuchtig van aard, voerde nu den Onderkoning met zich rond, door verſcheidene gewesten van *Schotland*, onder voorwendſel, van oproerige bewegingen te ſtuiten, maar inderdaad, om de aanhangers der Hervorming op te zoeken en ter dood te brengen; gelijk alom in het jaar 1544 en 1545 gebeurde. Zelfs de onſchuldigſte menſchen werden, om kleine overtredingen der Kerkelijke voorſchriften, ten vure veroordeeld. Te *Perth* werden vier menſchen ter dood gebragt, omdat zij op eenen verboden dag vleesch hadden gegeten; en eene kraamvrouw met haar kind, omdat zij in den barensnood de Maagd MARIA niet om hulp gebeden had.

Wreedheden van den Kardinaal BETON en derzelver ſtraf. Merkwaardige bijzonderheden van G. WISHART.

Onder de menigte der genen, die te dezen tijde om den Godsdienst ter dood gebragt werden, is inzonderheid merkwaardig GEORGE WISHART, of GUISCARD, wien BUCHANANUS *Sophocardius* noemt, hetwelk eene overzetting van den naam WYSHART in het *Grieksch* is, naar de gewoonte van die tijden. Deze man, uit een edel geſlacht in *Schotland* geſproten, had zijne Letteroefeningen in *Engeland* op de Hoogeſchool te *Cambridge* voltrokken, en daar ook de beginſelen van de Hervormde leere aangenomen. In het jaar 1544 in zijn vaderland wedergekeerd, verbleef hij te *Dundee*, eene ſtad 8 of 10 mijlen van *St. Andrews*, alwaar hij met allen ijver tegen de overal heerſchende gebreken en zedebederf pre-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

predikte. De Kardinaal BETON, dit vernemende, schreef aan de regering der plaats, om dezen nieuwen Prediker te beteugelen, waar op WISHART of GUISCART verboden werd te prediken, en opschuddingen te maken. Hij antwoordde: „ Dat hij geene opschuddingen maakte, en dat dit in allen gevalle de weg niet was, om dezelve voor te komen, als men de Gezanten van God verwierp, die, wanneer hij heenging, andere Gezanten zenden zou; dat het te vreezen stond, dat zij zich op deze wijze een gevaar op den hals zouden halen, hetwelk *hij* hun voorzeide, dat hen schielijk zou *treffen*, waarom hij hen *vermaande, zich* met ernstige boetvaardigheid tot God te bekeeren." *Dundee* vervolgens verlaten hebbende, begaf hij zich naar het westelijk gedeelte van *Schotland*, alwaar hij vele volgelingen kreeg. Dewijl de Aartsbisschop van *Glasgow*, JOHN BETON, niet wilde dulden, dat hij in eenige Kerk predikte, predikte hij te platten lande, onder den blooten hemel; en als *zijne* aanhangers *zich* met geweld van de Kerken wilden meester maken, verbood hij hun zulks ernstig, zeggende: „ Dat hij het woord des vredes verkondigde, om welks wil men geen bloed mag vergieten." Na het verloop van omtrent eene maand, openbaarde zich de pest of eene besmettelijke ziekte in *Dundee*, waar op hij terstond derwaarts keerde, en daar zijn prediken hervatte, terwijl de genen, die min of meer besmet waren, zich buitens huis, de gezonden binnens huis plaatsten en hij zichzelven zoodanig, dat hij van allen gehoord kon worden; hij bediende ook de armen met hulp

en

en vertroosting, en was als een getrouw herder voor allen nuttig. Eens na het eindigen der preek poogde een Priester hem met eene pook of ponjaard te doorsteken. Het volk toeschietende, zoude dezen zelven in woede hebben doodgeslagen, maar GUISCARD nam hem in den arm en beschermde hem, te kennen gevende, dat hij niet gekwetst was, maar nu ligtelijk kon opmaken, wat hem stond over te komen. Van dien tijd af stelde hij zich den dood voor oogen, en vermaande zijne vrienden, dat zij den moed niet zouden verliezen, dat hij wel zou henen gaan, en dat eenige weinigen hem zouden volgen, doch dat binnen niet heel langen tijd het gansche Land tot het licht der Euangeliewaarheid bekeerd zou worden. Voorts ging hij ijverig voort met zijne prediking, onder grooten toeloop des volks, hetwelk zijn onderwijs met graagte hoorde en aannam.

Ondertusschen werd er eene vergadering van Geestelijken in de maand Januarij 1545 gehouden te *Edemburg*, in de nabuurschap van welke stad GUISCARD zich thans onthield, bij zekeren Edelman JOHN COCBURN. De gemelde vergadering van zijn verblijf kennis gekregen hebbende, werden er terstond Ruiters afgezonden, om hem gevangen naar *Edemburg* te brengen. COCBURN echter weigerde, den Leeraar over te leveren, tot dat de Graaf van BOTHWEL zich zelven ten borg had aangeboden, dat hem geen leed geschieden zou. Maar de Geestelijken, hunnen roof in handen hebbende, voerden hem van *Edemburg* naar *St. Andrews*, alwaar zij hem

m C. G. Jaar 1517. tot 1552.

hem ſpoedig als een' Ketter veroordeelden, zonder dat hem eene regtmatige verdediging vergund werd. De Kardinaal Aartsbisſchop van *St. Andrews*, DAVID BETON, ſchreef aan den Onderkoning, dat hij eenen regter zou benoemen, om het doodvonnis aan den veroordeelden te voltrekken. De Onderkoning, door eenen godvruchtigen en nadrukkelijken Brief van DAVID HAMILTON zijnen bloedverwant en vriend afgeſchrikt, ſchreef aan den Kardinaal weder: „Dat hij deze zaak niet overhaast moest behandelen, maar dezelve in ſtaat houden tot zijne overkomst, alzoo hij tot den dood van dezen man *zijne* toeſtemming niet zou *geven*, voordat zijne zaak naauwkeurig onderzocht zou zijn. Bijaldien de Kardinaal echter hier mede voortvoer, dat de ſtraf op deszelfs hoofd zou nederkomen, terwijl hij, voor zich, mids dezen betuigde, vrij te zijn van moord en bloed." De Kardinaal, door dit antwoord, hetwelk hij niet verwacht had, getroffen zijnde, en vreezende, dat de gevangene hem door het volk met geweld zou ontrukt worden, beſloot, in hevige woede ontſtoken, voort te varen, terwijl hij aan den Onderkoning ſchreef: „Dat hij hem den voorgaanden Brief niet geſchreven had, als of hij, in eenig opzigt, van hem afhankelijk ware, maar omdat hij het vonnis met zijn' naam onderteekend had willen hebben, ten blijke van hunne overeenſtemming voor het publiek."

Vervolgens haalde men GEORG GUISCARD uit den Kerker, en JOHN VINIRAM, een geleerd man, die heimelijk de zaak der Hervorming was toegedaan, kreeg

kreeg last, eene preek te houden, in welke hij uit *Matth.* XIII aanmerkte: Dat het goede zaad, daar in de gelijkenis gemeld, het woord Gods is, maar het kwade zaad, Ketterijen; want dat Ketterij is een valsch gevoelen, volstrekt strijdig met de H. Schrift, en met hardnekkigheid verdedigd; dat dezelve ontstaat en gevoed wordt door de onkunde der Herderen van de Kerk, die niet weten, de Ketters te overtuigen, of de dwalenden weder te regt te brengen door het Geestelijke zwaard, d. i. het woord van God. Vervolgens den pligt van eenen Bisschop of Opziener uit den Brief aan TIMOTHEUS verklaard hebbende, toonde hij, dat er slechts eene weg zij, om Ketterij te ontdekken, wanneer namelijk dezelve getoetst wordt aan het woord van God. Na deze preek, welke inderdaad tegen de Geestelijkheid gerigt was, die hier niet zamengekomen was, om de Ketterij te wederleggen, maar om de Ketters te straffen, werd een soort van verhoor met GUISCARD gehouden, in hetwelk hij met alle beschuldigingen en scheldwoorden werd overladen, welke men gewoon was, tegen de zoogenaamde Ketters op een te stapelen, waarna hij in het Kasteel in de kamer van den Bevelhebber terug gebragt werd.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

'sAanderen daags 's morgens kwamen hem twee *Franciskanen* aanzeggen, dat hij moest sterven, hem vragende, of hij hun, naar het gebruik, wilde biechten? GUISCART antwoordde: Dat hij met de Broederen niets te doen had, en niet gaarn met hen spreken zou; doch indien zij hem een' dienst

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

wilden bewijzen, dat hij begeerig was te spreken met den geleerden man, die gisteren gepredikt had. VINIRAM kwam daar op, met verlof der Bisschoppen, hem op het Kasteel bezoeken, en berstte, hem ziende, in eenen vloed van tranen uit. Bedaard zijnde, vraagde hij GUISCARD: Of hij het Sacrament des Avondmaals wilde gebruiken? „Zeer gaarne," antwoordde deze, „indien het, naar de instelling van CHRISTUS, onder de beide gedaanten van brood en wijn, bediend wordt." VINIRAM, bij de Bisschoppen gekomen, berigtte, dat de gevangene heilig verzekerde, onschuldig *te zijn* aan alle de misdaden, *van welke hij* beschuldigd werd; dat hij daar mede echter niet bedoelde, om den dood te ontgaan, maar om zijne onschuld, die aan God genoeg bekend was, ook bij de menschen niet onbetuigd te laten. De Kardinaal driftig geworden, duwde den spreker toe: „Wij weten ook al lang, wie gij zijt." Vervolgens op de vraag: Of hij aan den veroordeelden het gebruik *van het Heil. Avondmaal* vergunde, na met de Bisschoppen gesproken te hebben, antwoordende: „Dat het niet billijk scheen, dat een hardnekkig Ketter, die door de Kerk veroordeeld was, eenige weldaden der Kerk genieten zou."

Dit bescheid aan GUISCARD overgebragt zijnde, als nu de Bevelhebber van het Kasteel hem noodigde, om met hem en zijne dienaren te ontbijten, nam GUISCARD deze noodiging met dankbaarheid aan. Onder het ontbijt sprak hij omtrent een half uur lang tot hen, over het Avondmaal van CHRISTUS, des-

zelfs

zelfs lijden en dood, hen vermanende, dat zij, met aflegging van alle boosheid, haat en nijd, de liefde betrachten en zich echte leden van CHRISTUS zouden betoonen, waar na hij, God gedankt hebbende, een brood nam en brak, aan ieder een ſtuk overreikende; insgelijks den beker genomen en zelf daar uit gedronken hebbende, gaf hij hun dien over, hen biddende, dat zij dus met hem voor het laatst de gedachtenis van CHRISTUS zouden vieren in dit Sacrament; dat voor hem een bitterder kelk bereid was, om geene andere reden, dan omdat hij het Euangelie gepredikt had. Toen, de dankzegging gedaan hebbende, begaf hij zich weder naar zijne kamer, om in eenzaamheid te bidden. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Weinig tijds daar na kwamen twee ſcherpregters, een van welken hem een zwart linnen kleed aantrok, terwijl de ander verſcheidene zakjes met buskruid aan al de deelen van zijn ligchaam vastmaakte. Intusſchen werd op het plein voor het Kasteel een houten ſchavot opgeſlagen en de brandſtapel gereed gemaakt; de vensters van het Kasteel werden met tapijten en kusſens verſierd, uit welke de Kardinaal met zijnen ſtoet het lijden van den onſchuldigen man wilde aanſchouwen. Deze nu aan den brandſtapel vastgemaakt, en van den Bevelhebber van het Kasteel, die zoo digt bij hem ſtond, dat hij zelf door de vlam gezengd werd, vermaand wordende, om goedsmoeds te zijn, en God om de vergeving zijner zonden te bidden, zeide tegen den Bevelhebber: „ Deze vlam doet wel mijn ligchaam ſmart aan, doch heeft mijnen geest niet gebroken.

 Maar

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

Maar hij, die daar van de hoogte zoo trotsch op ons nederziet, zal op diezelfde plaats binnen weinig dagen zoo schandelijk, als nu overmoedig, liggen." Door het digthalen van het koord om zijnen hals belette men hem het verder spreken. Deze wreedheid van den Kardinaal werd door de Geestelijken en Monniken hoogelijk geprezen, als een loffelijke ijver voor de zaak der Kerk, maar maakte hem te gelijker tijd bij zeer vele Edelen en Burgers gehaat; weinige weken daar na, in welken tusschentijd hij het huwelijk van zijne oudste Dochter met den Zoon van den Graaf van *Strafford* gevierd en eenen togt langs de kusten gedaan had, om die tegen de *Engelschen* in veiligheid te stellen, werd er eene zamenzwering tegen hem gesmeed door vijftien jonge lieden, hebbende NORMAN LESLEY aan het hoofd, die, anders een getrouw dienaar van den Kardinaal, met denzelven over eene bijzondere zaak verschil had gekregen, hetwelk met wederzijdsch schelden en bedreigen geëindigd was. De zaamgezworenen, het Kasteel overrompeld hebbende, vermoordden den Kardinaal met verscheidene wonden, en vertoonden zijn lijk uit hetzelfde venster, uit hetwelk hij het treurig schouwspel van GUISCARD aanschouwd had, aan het volk, ten einde zijne aanhangelingen af te schrikken, om hem te hulpe te komen. Hunne daad werd echter, schoon wel door sommigen verschoond, echter door niemand goedgekeurd of geprezen, ook hadden de moordenaars, volgens de Geschiedenis, allen, in vervolg van tijd, een beklagelijk einde.

De

De Onderkoning, van den Kardinaal ontslagen, behandelde nu de Hervormden niet slechts met meer bescheidenheid, maar ging zelfs eenigen tijd daarna, tot hunne gemeenschap over, welk voorbeeld door vele Grooten gevolgd werd. Hier door genoten de Hervormden eenigen tijd rust, te meer, dewijl ook de opvolger van den Kardinaal BETON niet zoo bloedgierig was als deze, maar meer dorstende naar goed dan naar bloed; terwijl de Hervormden zich te vrede hielden, dat zij in afzonderlijke bijeenkomsten God in stilheid dienen en onbeschroomd den Godsdienst belijden mogten. Het gevolg hier van was, dat de Hervorming zich met grooten voortgang door het geheele Rijk verspreidde, waar aan veel toebragt, dat vele voorname en andere *Schotsche* Edellieden, die eenigen tijd krijgsgevangenen in *Engeland* geweest waren, het licht van waarheid, hetwelk zij daar gekregen hadden, in hun vaderland overbragten, waar door de Hervorming grootelijks bevorderd werd.

Voortgang der Hervorming.

Deze rust werd echter weder met treurige tijden van vervolging, inlandsche beroerten en oorlogen afgewisseld, toen de Koningin weduwe MARIA VAN LOTHARINGEN in het jaar 1554 de regering van het Rijk in haar dochters naam aanvaardde. Deze Vorstin, geheel en al gehecht aan de belangen der *Guizen*, die in *Frankryk* zoo veel invloed hadden, en zich de hevigste tegenstanders van alle Hervorming betoonden, wendde alles aan, list en geweld, om de vervolging te stuiten, maar was niet in staat, derzelver voortgang te beletten.

Vernieuwde vervolging door de Koningin Regentesse.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

De Bisfchoppen, die nog fteeds een' fterken arm hadden, door de Koningin onderfteund, ondernamen nu op nieuw hevige vervolgingen, doch niet zonder groot ongenoegen en gemor des volks. Bijzonder geraakten de gemoederen aan het gisten, door het ftrafvonnis, hetwelk in het jaar 1558 uitgefproken werd te *St. Andrews*, door de Geestelijkheid, tegen GUALTER MILL, een ongeleerden Priester, die van Ketterij verdacht was, omdat hij eenigen tijd nagelaten had de Mis te vieren en op verfcheidene plaatfen gepredikt had. Deze man gaf op de vragen en tegenwerpingen, hem door de Geestelijken gedaan, zoo fnedige en vrijmoedige antwoorden, dat men zich over zijnen moed en vertrouwen verwonderen moest, daar hij door zijne jaren en ook van aard en geftel zwak was. De Burgers van *St. Andrews* waren over zijne veroordeeling zoo verontwaardigd, dat niemand als *Regter* over hem wilde zitten, of iets te koop had, om het vonnis ten uitvoer te brengen. Hier door werd 's mans leven eenen dag verlengd. Den volgenden dag bood zich een van de huisgenooten des Aartsbisfchops als *Regter* aan, en de Aartsbisfchop gaf zelf zijne eigene koorden, welke vereischt werden tot deze uitvoering, wordende dezelve ook voltrokken, terwijl het volk, om zijn ongenoegen te toonen, en ter gedachtenis van 's mans dood een' grooten hoop fteenen opeenftapelde, ter plaatfe, waar hij denzelven geleden had.

Oproer en oorlog

Het misnoegen tegen de Koningin Regentes nam des te fterker en algemeener toe, omdat deze Vorstin,

in, die zich door de *Guizen* geheel liet beheerfchen, bij haren toeleg, om het Pausdom door gewetensdwang te handhaven, zich ook had voorgefteld, om de Burgerlijke vrijheden van den Adel en het Volk te vernietigen. Dit ftond niet te dulden. De Grooten en Edelen van het Rijk meenden, dat zij zich tegen zulke verderfelijke ondernemingen moesten aankanten, en met hen vereenigden zich verfcheidene fteden, om de vrijheid van het vaderland, zoo in het Kerkelijke als Burgerlijke, te verdedigen. In het jaar 1557 werd eene verbindtenis, *Convenant* genoemd, tot ftand gebragt, en den 3den December te *Edemburg* geteekend, waar bij de *Schotfche* Natie zich tot onderlinge befcherming verbond, en aan welke de *Schotfche* Kerk zich, federt dien tijd, altijd gehouden heeft. Ingevolge dezelve eischten de verbondenen van de Koningin, met betrekking tot den Godsdienst, dat men bij denzelven zich van de landstaal zou mogen bedienen, dat de verkiezing der Bedienaren van Gods woord aan het volk zou ftaan, en dat men geene anderen dan godvruchtige en kundige Leeraren beroepen, maar onkundigen en zedeloozen weeren zou. De Koningin ziende, dat zij den tijd moest toegeven, antwoordde listig, dat men de landstaal zou mogen gebruiken, doch dat het den Leeraren der Hervormden te *Edemburg* noch te *Leith* zou vrijftaan te prediken. Doch, als aan den Koning van *Frankryk*, FRANCOIS II, met wien de jonge Koningin MARIA trouwde, door het Parlement de kroon van *Schotland* ook was opgedragen, hervatte de Regentes den moed, en

na C. G.
Jaar 1517.
tot 1552.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

en verklaarde in eene vergadering te *Sterling*, in het jaar 1559, dat zij niet zou dulden, dat de Koninklijke Majesteit ongestraft gehoond zou worden, maar dat zij dezelve met een doorluchtig voorbeeld zou handhaven. De Hervormden smeekten haar om gewetensvrijheid, maar kregen het trotsch bescheid, dat in weêrwil van hen en hunne Dienaren, dezelve, al prediken zij zuiverder dan de Apostel PAULUS, evenwel het land zouden moeten ruimen. Als de Hervormden haar op eene bescheidene wijze hare beloften herinnerden, *hernam* zij, dat men *woordhouden van de Vorsten* mogt vergen, in zoo *verre het* aan dezelve gepast scheen, dat te volbrengen. De Afgevaardigden der Gemeenten gaven hier op te kennen, dat zij haar dan de gehoorzaamheid zouden moeten onttrekken; door welk stout antwoord de Koningin scheen te bedaren, maar spoedig keerde zij tot geweldige maatregelen weder.

JOHN KNOX.

Den tweeden Mei van *dit jaar* 1559 keerde JOHN KNOX van *Geneve in* zijn vaderland *Schotland* terug. Deze wordt, met regt, als de voornaamste Hervormer van *Schotland* aangemerkt, en heeft het meest tot bevordering der Hervorming in zijn vaderland gearbeid. Hij was in het jaar 1503 te *Gefford*, niet ver van *Hoddington*, in *Lothian* geboren, uit een oud geslacht, in de westersche streek van *Schotland*. Hij werd op de Universiteit van *St. Andrews* onder JOHN MAJOR, beroemd wegens zijne geleerdheid, opgekweekt, en overtrof, in het kort, zijnen Leermeester. Priester geworden, leide hij

hij zich toe op het lezen der Kerkvaderen, inzonderheid van AUGUSTINUS, wiens ſchriften hij hoog achtte. Van THOMAS WILLIAM eenige kennis van de Proteſtantſche leer gekregen hebbende, begaf hij zich tot het lezen van de Heilige Schrift, en liet de geheele Schoolgeleerdheid varen. Doch, dewijl hij hierom vele aanvechting moest dulden, week hij van *Edemburg* naar *Hamelstown*, alwaar hij eene belijdenis van zijn geloof opſtelde, om welke hij van den Kardinaal BETON, Aartsbisſchop van *St. Andrews*, als een Ketter veroordeeld, en van zijne bediening beroofd werd, die hem ook ter dood zou hebben laten brengen, indien hij niet door een *Schotsch* Edelman nog in tijds gered was geworden. Nu verliet hij zijn vaderland, en begaf zich in *Engeland*, alwaar hij eenige jaren lang gepredikt heeft. Na den dood van Koning EDUARD VI vertrok hij naar *Frankfort aan den Main*, waar hij in September 1554 tot Predikant in de Engelſche Gemeente werd aangeſteld. Doch beſchuldigd wordende van hoog verraad tegen Keizer KAREL V, deszelfs Zoon Koning FILIPS en de Koningin van *Engeland*, verliet hij, op raad der regering, die ſtad, en kwam in het jaar 1555 te *Geneve*. Hier ſchreef hij zijn zoogenoemde bezuingeklank tegen de vrouwelijke regering, waar toe de harde behandelingen der beide Koninginnen MARIA, van *Schotland* en *Engeland*, aanleiding hadden gegeven. Wanneer vervolgens de Adel hem liet verzoeken, om terug te komen, en de hand te leenen aan de regeling van den Eeredienst en Kerketucht, kwam hij in het

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

jaar 1559, het 54ſte van zijnen ouderdom, weder in zijn vaderland en werd als Predikant te *Edemburg* aangenomen. Zijn dienst was, in deze verwarde tijden, ten hoogſte noodig voor de *Schotſche* Kerk, maar tevens zeer moeijelijk. Hij moest van vriend en vijand veel verdriet dulden, ja zelfs van *Edemburg* wijken naar *St. Andrews*, doch zijn moed en ſtandvastigheid kwam alles te boven. Menigwerf liep hij gevaar van het leven, hetwelk hij niet zonder merkwaardige bewaring der Voorzienigheid ontkwam. Op zekeren tijd, bij voorbeeld, kwam er een kogel door het *venſter* vliegen, daar hij gewoon was bij den avondmaaltijd te zitten, doch dewijl hij juist op dien dag zijne plaats aan de andere zijde der tafel genomen had, trof hem de kogel niet, die den kandelaar van de tafel wegnam.

Hij volhardde in zijnen Euangeliedienst getrouw tot aan zijnen dood. Toen hij zijn einde voelde naderen, vermaande hij zijne Gemeente, om naar een' ander Predikant om te zien, en als zij LAWSON, een' Hoogleeraar in de Wijsbegeerte te *Aberdeen*, verkozen hadden, deed KNOX zijne Afſcheidspredikatie, ſchoon hij naauwelijks den ſtoel kon beklimmen, en leide zich dienzelfden achtermiddag te bed. Hij was nu omtrent 70 jaren oud. Weinige dagen voor zijn' dood verzocht hij de Ouderlingen en Diakenen bij hem te komen, en zeide hun: Dat hij nu haast voor eeuwig bij zijn' Heiland zou zijn, dat hij niet anders, dan het zuiver Euangelie, had gepredikt, en in zijn ganſche leerambt geen ander

doel-

doelwit had gehad, dan de onwetenden te onderwijzen, en de ongehoorzamen te verootmoedigen, waar op hij den 24ſten November 1572 den geest gaf. Men begroef hem op het Kerkhof van St. ÆGIDIUS te *Edemburg.* Onder de groote menigte menſchen van allerlei rang bevond zich ook de Graaf van *Morton*, naderhand Regent van *Schotland*, bij deze begrafenis tegenwoordig. Deze, niettegenſtaande KNOX hem meermalen met eene meer dan gemeene ſtrengheid had berispt, kon zich niet bedwingen, van uit te roepen: *Daar ligt de Man, die nimmer het aangezigt van eenig mensch gevreesd heeft!* Dus 's mans lofſpraak in weinige maar veelbeteekenende woorden bevattende.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

KNOX gedachtenis is bij de Hervormden in *Schotland* ſteeds in zegening gebleven, waarom hij ook de Apostel der *Schotten* is genoemd geworden. Hij heeft weinig geſchreven, nademaal hij altijd plag te zeggen, dat God hem tot mondelijk onderwijs der onwetenden, maar niet tot Boekenſchrijven geroepen had. Echter zijn er eenige van zijne Predikatien over het eerſte Boek van MOZES en de Pſalmen, gelijk ook eenige kleine Verhandelingen tegen de Mis en tegen de Wederdoopers, in *Duitschland* gedrukt. Ook is er eene Kerkelijke Geſchiedenis van *Schotland* onder zijn' naam uitgegeven, welke hij ten deele zelf heeft vervaardigd, ten deele anderen uit zijne ſchriften en geſprekken hebben opgeſteld.

Deszelfs karakter.

Wij willen hier nog bijvoegen het karakter van dezen vermaarden man, zoo als hetzelve door den

naauw-

naauwkeurigen ROBERTSON is afgemaald (*). „IJver, „ onvertſaagdheid, belangeloosheid waren deugden, „ welke hij in eene uitſtekende mate bezat. Daarenboven was hij niet onbedreven in de Geleerdheid, welke in die eeuw meest gezocht werd; „ hij muntte uit in die ſoort van Welſprekendheid, „ welke geſchikt is om de aandacht op te wekken „ en de driften te roeren. Zijne zetregels waren „ echter dikwijls al te geſtreng, en de hevigheid „ van zijnen aard overmatig. Daar hij zelf geſtreng „ was, en niet van buigen wist, gebruikte hij „ geene toegeeflijkheid met de zwakheden van anderen. Geen acht ſlaande op het onderſcheid „ van rang of karakter, uitte hij zijne vermaningen „ met eene bitterheid en hevigheid, meer geſchikt „ om te vertoornen, dan tot bedaren te brengen. „ Dit haalde hem dikmaals onbetamelijke en onpligtmatige uitdrukkingen ten monde uit, ten aanzien „ van de perſoon en het gedrag der Koningin. „ Nogtans maakten deze zelfde hoedanigheden, „ welke nu zijn karakter min beminnelijk doen „ voorkomen, hem bekwaam, om tot een werktuig „ der Voorzienigheid te verſtrekken, ter bevordering der Hervorming, onder een barsch volk, en „ ſtelden hem in ſtaat, om gevaren onder de oogen „ te zien, en zwarigheden te overwinnen, door „ welke een perſoon van een' zachter en buigzamer „ aard gemakkelijk zou hebben kunnen terug geſtoten worden. Door zich met onvermoeide vlijt

„ op

(*) *Geſch. van Schotland* IV. *Boek.*

„ op de Letteroefeningen en andere bezigheden toe na C. G.
„ te leggen, als mede door de menigvuldigheid en Jaar 1517.
„ den ijver zijner openbare Redevoeringen, had hij tot 1552.
„ een geſtel, hetwelk van nature ſterk was, ge-
„ knakt. Gedurende eene ſleepende ziekte liet hij
„ de grootſte kloekmoedigheid blijken, en verwacht-
„ te de aannadering van zijnen dood met eene groot-
„ moedigheid, onafſcheidelijk van zijn karakter.
„ Hij was geſtadig bezig in godvruchtige verrigtin-
„ gen, en vertroostte zich zelven met die vooruit-
„ zigten der Onſterfelijkheid, welke brave menſchen
„ niet alleen voor neêrſlagtigheid beveiligen, maar
„ hen, zelfs in de laatſte oogenblikken, met blijd-
„ ſchap vervullen." — Doch wij keeren, na dezen uitſtap, tot de Geſchiedenis der Hervorming van *Schotland* weder.

Burger-oorlog in Schotland

De ingezetenen van *Perth* hadden openlijk de Hervorming aangenomen, de Koningin Regentes ſchreef aan den Bevelhebber der ſtad, dat hij alle bewegingen beteugelen en alle nieuwigheden weeren zou, doch bekwam van denzelven ten antwoord: *Dat hij geen regt had over de ziel, maar alleen over het ligchaam.* Op gelijke wijze aan den Bevelhebber van *Dundee* last gegeven hebbende, tot het vatten en overzenden van PAULUS MEFAN, een' Leeraar der Hervormden, waarſchuwde de Bevelhebber hem, en raadde hem, de ſtad te verlaten. Eindelijk aan de leden van het *Convenant* geboden hebbende, om het Paſchen op de wijze der Roomſche Kerk te vieren, was er niemand, die haar gehoorzaamde. De Koningin Regentes hier door ten hoogſte geſtoord,

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ſtoord, dagvaardde al de Bedienaren der Kerken van het geheele Koningrijk te *Sterling*, doch dezen verſchenen daar met zoo grooten aanhang, dat zij volſtrekt niets tegen hen durfde ondernemen, en integendeel hun alle veiligheid beloofde. Velen, die zich hier op verlieten, keerden toen naar huis; maar de Koningin, hare belofte ter zijde ſtellende, verklaarde allen, die op den laatſten dag, in de oproeping bepaald, niet verſchenen, voor halſtarrigen, en bande ze uit het Rijk. Hier bij kwam, dat het volk van *Perth*, in eenen algemeenen opſtand, de Beelden en Altaren, en andere gedenkteekens van den Roomſchen eeredienst vernielde en verbrak, en ook de Kloosters der *Dominikanen*, *Franciskanen* en *Karthuizers* beroofde en verwoestte, wordende derzelver inkomſten ten dienſte der armen beſtemd. Toen de Koningin dit vernam, berstte zij in de hevigſte bedreigingen uit, dat zij dit ſchandelijk ſtuk met den brand der ſtad en het bloed van derzelver Burgeren wilde wreken. Het voorbeeld van *Perth* werd ſpoedig door de overige ſteden gevolgd, in welke de Beelden gebroken en ter Kerken uitgeſtommeld werden.

In dezen ſtaat van zaken, verzamelde de Koningin Regentes een leger, beſtaande uit *Schotten* en *Franſchen*, hetwelk zij op *Perth* deed aanrukken, om hare bedreigingen ten uitvoer te brengen. Doch als zij de voorſtanders van den gezuiverden Godsdienst in groote menigte gereed vond, om geweld met geweld te keeren, begon men van een vergelijk te handelen, hetwelk ſpoedig getroffen werd, op

voor-

voorwaarde, dat de *Schotsche* troepen van weêrskanten zouden worden afgedankt, de stad voor de Koningin zou openstaan, om er eenige dagen te vertoeven, doch zonder dat iemand der Burgeren eenig leed zou geschieden, ook zouden er geene *Franschen* binnentrekken. Slecht nogtans werd dit verdrag door de Koningin gehouden; zoodra zij in de stad was gekomen, werden vele Burgers met zware geldboeten, anderen met bannissement, gestraft, de regering veranderd, en eene bezetting van *Schotsche* bezoldelingen in dezelve gelegd. Over deze trouweloosheid onderhouden, ontzag zij zich niet te zeggen, dat men de Vorsten niet zoo stipt bij het woord moest houden, ten minste dat men aan Ketters zijne beloften niet behoefde gestand te doen; ja dat zij door haar geweten niet terug gehouden werd, om deze geheele gezindte uit te roeijen. Deze was echter de laatste dag van voorspoed voor de Koningin, en de eerste van hare algemeene verachting en val, alzoo er alom door het gansche Rijk de hevigste bewegingen ontstonden.

De Hervormden namelijk, een leger verzameld hebbende, deden eenen aanval op de stad *Carlisle*, in den uitersten hoek van *Fyfe*, alwaar zij de Altaren omkeerden, de Beelden verbraken, en al de toerusting van den Misdienst vernielden. Van daar voortgetrokken naar *St. Andrews*, sloopten zij daar insgelijks de Kerken, aan de Heiligen gewijd, en maakten de Kloosters der *Franciskanen* en *Dominikanen* met den grond gelijk. Vervolgens heroverden zij *Perth*, vermeesterden *Sterling*, en dreven

de

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

de Koningin met hare *Schotten* en *Franschen* naar *Dumbar*, en kwamen eindelijk te *Edemburg*, alwaar zij insgelijks het Bijgeloof afschaften en de Kerken van alles zuiverden, wat tot den Misdienst behoorde. Dus werd de Koningin genoodzaakt, om een stilstand van wapenen toe te staan van den 24sten Julij tot den 10den Januarij 1569, onder gunstige voorwaarden voor de Hervormden. Niemand zou gedwongen worden tot eenigen eeredienst, welken hij niet verkoos te volgen, er zou in *Edemburg* geene bezetting mogen gelegd worden, het Parlement zou op den 10den Januarij vergaderen, om schikkingen te maken omtrent den Godsdienst.

Ondertusschen, toen Koning FRANCOIS deze voorwaarden weigerde te bekrachtigen, maar integendeel Fransche troepen naar *Schotland* overzond, hervatte de Koningin Regentes weder den moed, en verzekerde heilig, dat zij eerstdaags straf zou oefenen over de vijanden der Heiligen en der Koningin. Dus ontstak op nieuw een hevige krijg, waar in de Franschen de Koningin en de Engelschen de Hervormden ondersteunden. De Geschiedenis van dezen oorlog te beschrijven behoort niet tot ons bestek; dit alleen zij genoeg. Dewijl de *Schotten* door de magt en het leger van ELIZABETH ondersteund wordende, niet beteugeld konden worden, kreeg de Koning van *Frankryk* verdriet in eenen oorlog, die hem op veel verlies van volk en geld te staan kwam. Men handelde weder van vrede, die ook onder bemiddeling van ELIZABETH tot stand kwam; de Koningin Regentes zag zich genoodzaakt, in het jaar

jaar 1560 de regering neder te leggen, en ſtierf kort daar na, met groote teekenen van berouw over haar gehouden gedrag, en niet zonder eenig getuigenis te geven aan de waarheid, welke zij vervolgd had.

na C. G Jaar1517. tot 1552.

Vrede en vastitel-ling der Hervorming.

De vrede, welke op den 8ſten Julij 1560 geſloten werd, had tot voorwaarden, dat de Franſchen en Engelſchen *Schotland* zouden verlaten, dat de Koningin MARIA, met toeſtemming van haren Gemaal FRANCOIS, eene algemeene *Amnestie* zou afkondigen, welke zou bekrachtigd worden door het Parlement, ten dien einde door de Koningin bijeen te roepen. Ook kwam hetzelve werkelijk bijeen, en nam, na eenige beraadſlagingen, de volgende beſluiten omtrent den Godsdienst. De Pausſelijke magt zou in *Schotland* geheellijk afgeſchaft wezen; de wetten, welke gemaakt waren ten voordeele van den Roomſchen Godsdienst en Bijgeloof, werden vernietigd; die de Misſe zouden lezen, hooren enz. zouden aan ſtraffe onderhevig zijn; de Geloofsbelijdenis, welke door KNOX was opgeſteld, werd aangenomen en bekrachtigd. KNOX had dezelve, gelijk ook eene Kerketucht, ontworpen, naar de wijze van dienst- en tuchtoefening, welke te *Geneve* in gebruik was, en welke hij, daar ter plaatſe, van nabij had leeren kennen. Hij had, door zijnen ijver en de kracht zijner uitnemende welſprekendheid, de meeste leden van het *Convenant* doen begrijpen, dat er niets beters kon worden uitgedacht, gelijk zij dan ook in alle de Kerken van het Koningrijk werd ingevoerd.

De jonge Koningin MARIA STUART, die gedeel-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

telijk in *Frankryk* was grootgebragt, en sedert haar huwelijk met Koning FRANCOIS II. daar gebleven was, keerde in het jaar 1561, na den dood van haren Gemaal, naar *Schotland* weder. In den Roomschen Godsdienst opgevoed, was zij wel genegen, om de gemaakte schikkingen te vernietigen, en alles wederom op den ouden voet te brengen; doch zij vond de Hervorming zoo wel gevestigd, en de gemoederen zoodanig tegen het Pausdom ingenomen, dat zij niet dan met veel moeite voor zich zelve de vrijheid kon verkrijgen, om in eene afzonderlijke huiskapelle de Mis te hooren. Hare verdere lotgevallen en treurigen dood, daar zij, na eenige jaren in *Engeland* gevangen gezeten te hebben, op bevel van Koningin ELIZABETH, in het jaar 1587, haar hoofd, op een schavot, heeft moeten verliezen, kan men in de Wereldlijke Geschiedenissen lezen.

JAKOB STUART, de zesde van dien naam onder de *Schotsche* Koningen, haar zoon en opvolger, beleed den Hervormden Godsdienst, en beschermde denzelven in zijn Rijk; hij meende zelfs, door het uitgeven van eenige werken, zijn' ijver en bekwaamheid te moeten toonen, om godsdienstige onderwerpen te behandelen. Desniettemin zijn er geweest, die beweerd hebben, dat hij het Pausdom in zijn hart was toegedaan, en dat hij zulks bij gelegenheden betoond heeft; zijne pogingen, om in *Schotland* de regering der Bisschoppen weder in te voeren, kunnen tot deze meening aanleiding gegeven hebben. Dezelve gelukten hem echter niet, en de

Schot-

Schotsche Kerk bleef vasthouden aan haar nu eenmaal aangenomen Kerkbestuur, in den vorm der Kerk van *Geneve*. JAKOB verbeeldde zich, dat het Bisschoppelijk Kerkbestuur het meest geschikt was, om het Koninklijk gezag te onderschragen, waaromtrent hij zeer jaloersch was. Een vermaard Engelsch Geschiedschrijver zegt, dat hij inderdaad noch goed Protestantsch, noch goed Roomsch was (*). In het jaar 1603 voegde hij bij het Koningrijk van *Schotland* de beide Koningrijken van *Engeland* en *Ierland*, welke reeds lang onder een hoofd vereenigd waren, en welke hem te deel werden, door het overlijden van Koningin ELIZABETH. Sedert dien tijd is de Hervormde Godsdienst de volks-, of gelijk men plag te zeggen, de heerschende Godsdienst in *Schotland*, gelijk in *Engeland*, gebleven.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Hervorming van Ierland.

In *Ierland* onderging de Hervorming dezelfde lotgevallen en beurtwisselingen, als in *Engeland*, dewijl het met dit land onder een en hetzelfde Opperhoofd stond. De eerste beginselen der Hervorming werden op dit Eiland gelegd door GEORGE BROWN, onder de regering van HENDRIK VIII, toen deze Vorst, na het verwerpen van het Pauselijk gezag, verklaard was voor het Opperhoofd der Kerk van *Engeland* op aarde Deze GEORGE BROWN was een Engelschman van geboorte, en een Monnik van de *Augustijner* Orde, Prior van deze Orde in *Enge-*

(*) RAPIN *Hist. d'Angleterre T.* VII. *p.* 256-259.

na C G
Jaar 1517. tot 1552.

geland, een man van een blijgeestig voorkomen, openhartig in zijne bedrijven en handelingen, medelijdend en mededeelzaam jegens de armen, met ontferming aangedaan over de algemeene onkunde en het ontzettend Bijgeloof des *Ierschen* volks, aan hetwelk hij ernstig en welmeenend raadde, hun vertrouwen eeniglijk op CHRISTUS te stellen; dezen raad HENDRIK VIII ter ooren gekomen zijnde, bragt hem bij dien Vorst in kennis en gunst, zoodat hij door denzelven in het jaar 1535 tot Aartsbisschop van *Dublin*, de Hoofdstad van *Ierland*, benoemd werd. Terstond begon hij *met ijver* de zaak van den *Godsdienst* te behartigen, en de Kerken van zijn Bisdom van alle Bijgeloof te zuiveren, onder welke gedaante hetzelve zich ook vertoonde, hij liet de Beelden uit de Hoofdkerken te *Dublin* en uit alle Kerken van zijn Sticht wegnemen, ook de Heilige Overblijfselen of *Reliquien* vernietigen, hij schafte ongerijmde en bijgeloovige gebruiken af, en liet *de Tien Geboden*, het *Gebed des Heere*, en de *Geloofsleuze der Apostelen* in vergulde lijsten bij de Altaren ophangen. Hij was de eerste der Geestelijken, die zich in *Ierland* van den *Roomschen* Godsdienst afwendde, om de Hervorming der Engelsche Kerk te omhelzen (*). Koning HENDRIK toonde kort daar na, dat zijne opperhoofdigheid door hem niet als een

(*) Men zie een merkwaardig opstel in het Latijn, onder den titel *Phoenix*, geplaatst in het *Scrin. Antiq.* van GERDES *Tom.* VII.

een bloote titel werd aangemerkt; want hij bande de Monniken uit *Ierland*, en vernietigde hunne Kloosters. Onder de regering van zijnen Zoon EDUARD VI maakte men nog grooter voortgangen in het vernietigen des Bijgeloofs, waar toe de Aartsbisſchop BROWN met allen ijver werkzaam was, wordende daar in onderſteund door de gunstrijke bemoediging, welke de Koning verleende aan allen, die zich ijverig kweten in de zaak der Hervorming. Doch de vroegtijdige dood van dezen uitmuntenden Vorst en de komst van zijne Zuster MARIA tot den troon van *Engeland*, gaven een treurig vooruitzigt voor de Hervorming. Evenwel, het zij dat men van de zoogenoemde Ketters in *Ierland*, of omdat hun getal klein was, of omdat zij zich meer bedekt hielden, tot dus verre in *Engeland* niet veel gehoord had, of het zij dat MARIA in *Engeland* zelve genoeg te doen vond, hoe het zij, de bevelen dezer Koningin, om ook in *Ierland* de belijders der nieuwe leer te vervolgen en uit te roeijen, werden eerst tegen het einde van haar leven derwaarts afgezonden, doch tevens de uitvoering van dezelve gelukkiglijk en niet zonder blijkbare tusſchenkomst der Voorzienigheid voorgekomen; waaromtrent wij het volgende merkwaardig verhaal lezen (*): „Koningin MARIA, nadat zij met de *Proteſtanten* in En-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

(*) Men zie de aanteekening van den geleerden MACLAINE op MOSHEIM *Kerkelijke Geſchiedenis*. VI. *Deel*, *Bladz*. 138.

na C. G Jaar 1517 tot 1552

Engeland ſtrengelijk had gehandeld, onderteekende, in het laatst van hare regering, eenen Lastbrief, om met hen in *Ierland* denzelfden weg in te ſlaan; ten einde zulks met te meer kracht ten uitvoer te brengen, benoemde zij zekeren Dr. COLE tot eenen der Gelastigden. Deze Doctor met zijnen Lastbrief, op zijne reize, te *Chester* gekomen zijnde, maakte de Burgemeester dezer ſtad, gehoord hebbende, dat hare Majeſteit eenen Bode naar *Ierland* had gezonden, en zelf der Kerke genegen zijnde, zijne opwachting bij den Doctor, die, onder het *ſpreken* met den Burgemeester, uit *een' Reiszak* een lederen beurs *te voorſchijn* bragt, er deze woorden bijvoegende: *Hier is een Lastbrief, welke de Ketters in Ierland*, (dus noemde hij de Proteſtanten,) *zal geesſelen.* De goede vrouw van het huis, ELIZABETH EDMONDS genaamd, die den Proteſtantſchen Godsdienst was toegedaan, en insgelijks eenen Broeder had van denzelfden Godsdienst, JOHN EDMONDS genaamd, te dier tijd Burger te *Dublin*, werd van des Doctors woorden grootelijks aangedaan; doch haren tijd afwachtende, terwijl de Burgemeester afſcheid nam, en de Doctor hem naar beneden uitgeleide deed, opende zij de beurs, nam er den Lastbrief uit, en leide een ſtuk papier in de plaats, met een ſpel kaarten daar in gewonden, waar van klaver-boer de bovenſte lag. De Doctor weder in zijne kamer gekomen zijnde, en geen vermoeden hebbende van hetgeen er gebeurd was, pakte de beurs weder in als voorheen. Den volgenden dag

ver-

vervolgde hij zijne reis tot aan den zeekant, en wind en weder hem gunſtig zijnde, zeilde hij naar *Ierland*, en zette den 7den October des jaars 1558 te *Dublin* voet aan land. Vervolgens in het Kasteel gekomen zijnde, werd hij van Lord FITZ-WALTERS, toenmaals Stedehouder van het Koningrijk, ontboden, om voor hem en den geheimen Raad te verſchijnen. Nadat hij binnengekomen was, en eene aanſpraak had gedaan, de redenen van zijne komst openleggende, gaf hij de beurs aan den Stedehouder over, die dezelve hebbende laten openen, opdat de Geheimſchrijver den Lastbrief mogt lezen, werd er niets anders in gevonden dan een ſpel kaarten, waar van klaver-boer boven lag. Dit ontzettede niet alleen den Stedehouder en den Raad, maar ook den Doctor, die hem verzekerde, dat hij eenen Lastbrief had gehad, doch dat hij niet wist, waar dezelve gebleven was. De Stedehouder gaf hem hier op ten antwoord: *Bezorg ons eenen anderen Lastbrief, wij zullen middelerwijl de kaarten verſchieten.* De Doctor, in zijnen geest ontſteld, vertrok, en keerde naar *Engeland* terug; aan het Hof gekomen zijnde, verkreeg hij eenen anderen Lastbrief; doch terwijl hij aan den zeekant op een' goeden wind wachtte, kreeg hij tijding, dat de Koningin overleden was. Dit was het behoud der Proteſtanten in *Ierland*."

Koningin ELIZABETH ſchepte zoo veel genoegen in dit geval, hetwelk haar door FITZ-WALTERS, bij deszelfs terugkomst in *Engeland*, verhaald werd, dat

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

dat zij om de gemelde ELIZABETH EDMONDS zond, wier Mans naam was MATTERSHEAD, en haar, zoo lang zij leefde, een jaargeld toeleide van 40 Ponden Sterlings.

De Hervorming is vervolgens in *Ierland*, door Koningin ELIZABETH, op dezelfde wijze, als in *Engeland*, ingevoerd en vastgesteld.

